

LEV TOLSZTOJ

BÁL UTÁN

KISREGÉNYEK ÉS ELBESZÉLÉSEK

**FORDÍTOTTA
NÉMETH LÁSZLÓ
SZŐLLŐSY KLÁRA**

TARTALOM

**HÁROM HALÁL
CSALÁDI BOLDOGSÁG
HOLSZTOMER
IVAN ILJICS HALÁLA
KREUTZER-SZONÁTA
BÁL UTÁN
MIÉRT?
A HAMIS SZELVÉNY**

HÁROM HALÁL

1

Ősz volt. Az országúton két hintó robogott gyors ügetéssel. Az elülsőben két asszony ült. Az egyik az úrnő sápadt, sovány. A másik a komornája, gömbölyded, fényes-piros arcú. Megfakult kalapkája alól rövid, száraz hajfürtök bújtak elő, sűrűn igazgatta szakadt kesztyűs, kivörösödött kezével. Telt keble a mintás kendő alatt duzzadt az egészségtől, élénk, fekete szeme hol a tovatűnő földeket figyelte az ablakon át, hol úrnőjére tekintett félénken, hol a hintó zugait kémlelte nyugtalanul.

Orra előtt az úrnő felakasztott kalapja himbálózott, ölében egy kiskutyus feküdt, lába magasra felpolcolódott a hintó padján elhelyezett dobozokon, skatulyákon, és a hintó rázkódásának ütemében, halk dobolással kísérte a rugók zenéjét meg az ablaküvegek csörömpölését.

Az úrnő, szemét lehunyva, kezét ölébe fektetve, gyengén himbálózott a hátát támogató párnákon, és arcát elfintorítva, befelé köhögött. Fején fehér éjszakai fejkötő volt, s afölött égszínké selyemkendő, mely hófehér patyolat nyakán volt megcsomózva. Gesztenyeszőke, simára pomádézott haját a fejkötő alatt eltűnő nyílegyenes választék osztotta ketté, és volt valami aszott, valami halotti ebben a hófehér, feltűnően széles választékban. Petyhüdt, kissé sárgás bőre nem feszült meg egészen finom vonású, szép arcán, s a járomcsont tájékán erősen piroslott. Ajka cserepes volt, és nyugtalanul vonaglott, ritka szempillája nem kunkorodott, posztó útiköpenye egyenes redőkben fődte beesett mellét. Noha szeme le volt hunyva, arca kimerültségről, ingerültségről és állandó szenvedésről tanúskodott.

A bakon a karfára könyökölve inas szunyókált; a postakocsis hangos kurjongatással ösztökölte izzadó négyes fogatát, s olykor hátranézett a másik kocsisra, aki a csészt hajtotta. A megvasalt kerekek széles, párhuzamos nyoma egyenletesen, gyorsan növekedve terült az út meszes sarába. Az ég szürke, barátságtalan volt, nyirkos köd szitált az útra meg a földekre. A hintóban kölni és por szaga járta át a füledt levegőt.

A beteg hölgy hátravetette fejét, és lassan kinyitotta a szemét. Szép, fekete, csillogó szeme volt.

- Már megint - mondta, és sovány, szép kezével idegesen eltolta a komorna kabátja szárnyát, mely kissé hozzáért a lábához, és ajka fájdalmasan megvonaglott. Matrjosa két kezével összefogta kabátját, vaskos lábain fölemelkedett, s valamivel arrább ült. Üde arca lángolón elpirult. A beteg szép, sötét szeme mohón követte a komorna minden mozdulatát. Két kezével az ülésre támaszkodott, s megpróbált ő is fölemelkedni, hogy kissé magasabbra üljön, de ereje cserbenhagyta. Ajka megrándult, egész arcát lehetetlen, mérges gúny torzította el. - Legalább segítenél!... Jaj, nem kell! Magam is bírom, csak ne rakd rám a cókmókodat, légy szíves! Jaj, ne nyúlj hozzám, ha már nem értesz hozzá! - Azzal lehunyta a szemét, majd gyorsan kinyitotta újra, és a komornára sandított. Matrjosa ránézett, és beharapta alsó ajkát. A beteg melléből nehéz sóhaj szakadt fel, de nem fejeződött be, hanem köhögésbe ment át. A hölgy elfordult, arca eltorzult, mindkét kezével melléhez kapott. Amikor a köhögési roham elmúlt, megint lehunyta a szemét, és továbbra is mozdulatlanul ült. A hintó meg a cséza a faluba érkezett. Matrjosa kihúzta kövér karját a nagykendő alól, és keresztet vetett.

- Mi az? - kérdezte úrnője.

- Postaállomás, nagyságos asszonyom.

- Azt kérdem, mért vetsz keresztet?

- Templom, nagyságos asszonyom.

A beteg az ablakhoz fordult, és lassú mozdulattal keresztet vetett; nagy szemét tágra nyitva, merően nézte a falusi templomot, amely előtt elhajtottak.

A hintó meg a cséza egyszerre állt meg a postaállomásnál. A csézából kiszállt a beteg hölgy férje meg az orvos, és odaléptek a hintóhoz.

- Hogy van? - kérdezte az orvos, a beteg pulzusát megtapintva.

- Nem fáradtál el nagyon, kedvesem? - kérdezte a hölgy férje franciául. - Nem akarsz kiszállni?

Matrjosa a batyukat összefogva a sarokba húzódott, hogy ne zavarja a beszélgetést.

- Köszönöm, nincs semmi baj, nem szállok ki - felelte az úrhölgy.

Férje még egy ideig álldogált, aztán bement a házba. Matrjoska kiugrott a hintóból, és a sáros úton lábujjhegyen beszaladt a kapun.

- Abból, hogy én rosszul vagyok, még nem következik, hogy maga ne reggelizzék - szólt a beteg mosolyogva az orvoshoz, aki a hintó ablakánál állt.

„Egyikük se törődik velem - tette hozzá gondolatban, amikor az orvos lassú léptekkel eltávolodott, majd egyszerre felszaladt a postaállomás lépcsőjén. - Ők jól érzik magukat, a többi mindegy. Ó, én édes Istenem!”

- Behozattam a pincetokot, Eduard Ivanovics, mit szól hozzá? - mondotta a beteg úrnő férje, aki vidáman mosolyogva s kezét dörzsölgetve fogadta a belépő orvost.

- Nagyon helyes - mondta az orvos.

- Hogy van a feleségem? - kérdezte aztán a férfi sóhajtván, hangját lehalkítva, s felhúzta szemöldökét.

- Megmondtam már: semmiképp sem juthat el Olaszországba, még jó, ha Isten segedelmével Moszkváig elérünk vele. Különösen ezeken a rossz utakon...

- De hát mit csináljunk? Jaj, Istenem, Istenem! - És szemét lefödte kezével. - Ide tedd! - szólt oda az embernek, aki behozta a pincetokot.

- Otthon kellett volna maradni - felelte a doktor vállvonogatva.

- De mondja, kérem, mit tehettem volna? - felelte a férfi. - Mindent megpróbáltam, hogy visszatartsam. Beszéltem a költségekről, a gyerekekről, akiket otthon kell hagynunk, fontos ügyeimről... hallani sem akart semmiről. Terveket sző, hogy hogyan fogunk élni külföldön, mindent, mintha egészséges volna. És feltárni előtte a való helyzetet, ez a halálát jelentené!

- De hiszen jóformán már meghalt, ezzel tisztában kell lennie, Vaszilij Dmitrics. Az ember nem élhet tüdő nélkül, és a roncsolt tüdő nem nő ki újra. Szomorú, lesújtó, de mit csináljunk? A mi dolgunk csak annyi, hogy minél nyugodalmasabbá tegyük az elmúlását. Pap kell ide.

- Ó, Istenem! De hát értse meg a helyzetemet, nem emlékeztethetem őt az utolsó kenetre. Lesz, ami lesz, én nem szólhatok erről. Hiszen tudja, milyen áldott jó lélek...

- Mégis próbálja meg rábeszélni, hogy várja meg a szánutatót - mondta az orvos sokatmondó fejcsóválással. - Másképp még útközben bekövetkezik a katasztrófa...

- Akszjusa, hé, Akszjusa! - rikkantotta a postamester leánya; kacabajkáját a fejére borította, úgy topogott a sáros hátsó bejáratnál. - Gyere, nézzük meg a sirkinői úrnőt, aszondják, mell-beteg, és külföldre viszik kúrálni. Még sose láttam, hogy milyen a sorvadásos beteg.

Akszjusa kiperdült a konyhából, s a két lány kézen fogva kiszaladt a ház elé. Lépteiket lelassítva haladtak el a hintó mellett, és benéztek a leeresztett ablakon. A beteg feléjük fordította fejét, de látván kíváncsiságukat, elkomorult és félrefordult.

- Szűzanyám! - sopánkodott a postamester lánya, s villámgyorsan hátrafordult. - Micsoda világraszóló szépség volt, és mi lett belőle! Szörnyű. Láttad, Akszjusa?

- Bizony, milyen sovány szegényke! - bólított Akszjusa. - Gyerünk, forduljunk vissza, nézzük meg még egyszer, mintha a kútra mennénk. Láttad, elfordult, de én azért jól megnéztem. Jaj de kár érte, ugye, Mása?

- Mekkora sár van! - felelte Mása, azzal mind a ketten beszaladtak a kapun.

„Úgy látszik, már egészen ijesztő vagyok - gondolta magában a beteg. - Csak gyorsan, gyorsan, legyünk túl a határon, külföldön hamarosan meggyógyulok.”

- Nos, hogy vagy, kedvesem? - kérdezte a férje a hintóhoz lépve; még az utolsó falatot rágta.

„Mindig ugyanaz a kérdés - gondolta a beteg -, ő meg csak eszik!”

- Semmi baj - sziszegte a fogán keresztül.

- Tudod, kedvesem, attól félek, megárt neked az utazás ebben a rossz időben. Eduard Ivanicsnak is ez a véleménye. Nem lenne jobb visszafordulni?

A beteg ellenségesen hallgatott.

- Talán megjavul az idő, beáll a havazás, és neked is jobb lenne: akkor mind együtt mehetnénk.

- Már engedd meg: ha kezdettől fogva nem hallgattam volna rád, most már rég Berlinben lennék, meggyógyultam volna.

- Mit csináljak, angyalom, lehetetlenség volt, magad is tudod. Ha pedig most még egy hónapig várnánk, nagyszerűen helyrejönnél, én is elintézném az ügyeimet, és a gyerekeket is magunkkal vinnénk...

- A gyerekek egészségesek, én pedig nem.

- De értsd meg, kedvesem, hogy ebben az időben... és ha útközben rosszul leszel... akkor már legalább otthon...

- Mit legalább otthon? Otthon meghalni? - fortyant fel a beteg. De a meghalni szó szemlátomást megrémítette, könyörgőn és kérdőn nézett az urára. A férfi lesütötte szemét, hallgatott. A beteg szája gyerekesen legörbült, kicsordult a könnye. A férfi zsebkendőjébe temette arcát, és szótlanul eltávolodott a hintótól.

- Nem, mégis utazom - mondta a beteg. Égnek emelte szemét, kezét összekulcsolta, és összefüggéstelen szavakat mormolt. - Istenem, miért, miért? - sutogta, és könnye egyre bővebben áradt. Soká buzgón imádkozott, de melle éppen úgy fájt, elszorult, az égbolt, a szántóföld, az út éppoly szürke és barátságtalan maradt, s ugyanaz az őszi köd szitált - sem sűrűbben, sem ritkábban, változatlanul - az út sarába, a háztetőkre, a hintóra meg a postakocsisok subájára. A kocsisok harsány, vidám beszélgetés közepette kenték a kereket, s fogták be a lovakat...

A hintó be volt fogva, de a kocsis még időzött. Bement a kocsiszobába. Benn meleg volt és sötét; a nehéz, áporodott levegőt kenyér-, káposzta-, bárányszag járta át. Néhány postakocsis tanyázott odabenn, a szakácsnő a kemencénél foglalatzkodott, a kemence tetején pedig, leterített bárányszag subákon, egy beteg, öreg kocsis feküdt.

- Fjodor bácsi, hallja? Fjodor bácsi - szólította a beteget a fiatal kocsis, aki bundában lépett be a szobába, ostora övébe tűzve.

- Mit akarsz Fegyától, te mihaszna? - szólt rá az egyik kocsis. - Hisz várnak kinn a hintóban!

- A csizmáját szeretném elkérni, a magamét elnyűttem - felelte a legény, hátra vetette haját, és megigazította övében lógó kötött kesztyűjét. - Vagy alszik talán? Fjodor bácsi! - ismételte a kemencéhez lépve.

- Mi kell? - szólt egy gyenge hang, s a kemencéről szeplős, beesett arc hajolt ki; széles, kiaszott, megfehéredett, szőrös kezével feljebb húzta gúnyját csontos vállán, mocskos ingén.

- Adj innom, testvér; mit akarsz?

A legény megtöltötte vízzel a merőkét, s odanyújtotta neki.

- Nézd, Fegya - kezdte akadozva. - Neked úgyse kell az új csizmád, add nekem, úgyse fogsz te már abban járni.

A beteg a kifényesedett merőkének ejtette fáradt fejét, és ritka szálú, lecsüngő bajsztát megmártva a sötét vízben, mohón, erőtlően ivott. Gubancos szakála piszkos volt; beesett, megtört szemét nagy nehezen emelte a legényre. Amikor bevégezte az ivást, föl akarta emelni a kezét, hogy megtörölje a száját, de nem bírta, és így zekéje ujjába törölte. Orrán át szuszogva, némán és merőn bámult a legényre, erőt gyűjtve.

- Talán már odaigérted valakinek - folytatta a legény -, akkor úgyis mindegy. Tudniillik nagy a sár odakint, nekem meg mennem kell; gondoltam, ejnye, elkérem Fegyától a csizmát, neki úgyse kell. Vagy talán mégis kell neked, akkor csak mondd meg...

A beteg mellében valami zörögni, zakatolni kezdett; összegörnyedt, és fuldoklón köhögött; a köhögése nagyon mélyről jött, és nem oldódott meg.

- Ugyan már, hogy kéne neki - szólalt meg váratlanul, mérgesen a szakácsnő, olyan hangosan, hogy visszhangzott tőle a szoba. - Hisz második hónapja le se jött a kemencéről. Látod, hogy majd megszakad a köhögésben, az embernek belefájdul a lelke, ha csak hallgatja. Hogy kéne neki csizma? Új csizmában úgyse fogják eltemetni. Pedig már réges-rég ütött az órája, Isten bocsássa meg, ha vétkeztem. Hisz látod, majd megszakad. Vagy el kéne vinni másik házba, vagy tudom is én, hová. Azt mondják, a városban kórház is van az ilyeneknek, mert itt... miféle dolog, elfoglalja az egész sutot, aztán senki se bír mozdulni tőle. Meg a tisztasággal is baj van.

- Hé, Szerjoga, eredj, ül fel, az urak várnak! - szólt be az ajtón a postamester.

Szerjoga már indult volna kifelé, a választ be sem várva, de a beteg köhögés közben intett a szemével, hogy felelni akar.

- Vedd el a csizmát, Szerjoga - mondta végül, visszafojtva köhögését, miután egy kissé kifújta magát. - Csak aztán, hallod-e, állíts nekem követ, ha meghaltam - tette hozzá hörögve.

- Köszönöm, Fjodor bácsi, viszem a csizmát, a követ meg, istenuccse, megveszem.

- Hallottátok, ugye, fiúk... - Ennyit bírt még kinyögni a beteg, aztán újra hétrét görnyesztette a szörnyű köhögés.

- Hallottuk hát, hogyne hallottuk volna - mondta az egyik kocsis. - Eredj, Szerjoga, ülj fel, mert megint jön a postamester. Hisz tudod, beteg a sirkinói úrnő.

Szerjoga frissen ledobta lábáról óriási nagy, rongyos csizmáját, és a lóca alá hajította. Fjodor bácsi új csizmája éppen illett a lábára, s Szerjoga gyönyörködve nézegette, ahogy kiment a kocsihoz.

- De nyalka a csizmád! Add ide, megkenem - mondta a kocsis, aki a kerekeket kente, amikor Szerjoga felmászott a bakra, és elrendezte a gyeplőszárat. - Ingyen odaadta?

- Talán bizony irigyled - mondta Szerjoga, ültében fölemelkedett, és lába köré húzta köntöse alját. - Indulj! Gyite, kedveskéim! - kurjantott a lovaknak, megsuhogtatta kicsi ostorát, és a hintó meg a cséza, utasaival, csomagjaival, kívülről ráerősített lapos bőröndjeivel együtt, fűgén tovagördülve a vizes úton, eltűnt a szürke őszi ködben.

A beteg postakocsis ott maradt a rossz levegőjű szobában, a kemence tetején, köhögését visszafojtva, s minden erejét összeszedve a másik oldalára fordult, és elcsöndesedett.

A szobában estig ki-be jártak, vacsoráztak, a beteg meg se pisszent. Lefekvés előtt a szakácsnő felmászott a kemencére, és a beteg lábán átnyúlva, előkotorta a bundát.

- Ne haragudj rám, Nasztaszja - szólt a beteg. - Nemsokára visszaadom a kuckódat.

- Jó, jó, nem történt semmi - motyogta Nasztaszja. - Hol fáj, mondd, bácsi? Panaszkodj el.

- Sajog az egész bensőm. Ég tudja, mi a bajom.

- Biztos fáj a gigád is, ahogy köhögysz, ugye?

- Fáj énnekem mindenem. Ütött a halálom órája, ez az én bajom. Jaj, jaj, jaj - nyögött a beteg.

- Takard be a lábad, úgy ni - mondta Nasztaszja, ráborította köntösét, és leszállt a kemencéről.

Az éjjeli lámpás gyengén pislákolva égett. Nasztaszja meg tizenkét postakocsis hortyogva aludt a padlón meg a lócákon végignyújtózva. Csak a beteg nem aludt, nyögve, köhécselve forgolódott a kemencesutban. Hajnal felé aztán egészen elcsöndesedett.

- Fura egy álmot láttam ma éjjel - mesélte a szakácsnő nyújtózkodva a hajnali szürkületben. - Látom, hogy Fjodor bácsi egyszer csak leszáll a kemencéről, és kimegy fát vágni. Segítek neked, Nasztja, aszondja. Én meg mondom neki: mi jut eszedbe, fát vágni, ő meg fogja a fejszét, és nekiáll a fának, vágja, hasogatja, de olyan gyorsan, hogy csak úgy repül a forgács. Ejnye, mondom, hisz te beteg voltál. Nem, azt mondja, egészséges vagyok, mint a makk, és akkorát csap a fejszével, hogy megijedtem. Nagyot kiáltottam, s arra fölébredtem. Csak nem halt meg tán? Fjodor bácsi! Hahó, bácsi!

Fjodor nem felelt.

- Csakugyan, nem halt-e meg? Gyerünk, nézzük meg - szólt az egyik kocsis.

A kemencéről vörös szőrrel borított sovány kéz lógott le; sápadt volt és hideg.

- Szólni kell a postamesternek, úgy látszik, meghalt - vélekedett a kocsis.

Rokonai nem voltak Fjodornak, messze vidékről jött. Másnap eltemették az új temetőben, az erdőn túl, és Nasztaszja még néhány napig mesélgette mindenkinek az álmát, meg azt, hogy ő vette észre elsőnek Fjodor bácsi halálát.

Eljött a tavasz. A város utcáin, a jeges lótrágya között sietős patakok csordogáltak; a járókelők ruhája, beszéde egyaránt megélénkült. A kiskertekben, a palánk mögött, megduzzadtak a fák rügyei, ágaik alig hallhatóan susogtak a friss szellőben. Mindenfelé áttetsző cseppek ömlöttek, cseperészttek. A verebek zagyván, versengve csiripeltek, fel-felröppentek apró szárnyaikon. A napos oldalon, kerítésen, háztetőn, fákon minden mozgott, csillogott. Örvendező, fiatal volt az ég, a föld, az emberek szíve.

A főutcák egyikén, egy szép úriház előtt, friss szalma volt kiterelve; a házban az a beteg hölgy haldoklott, aki annyira sietett külföldre.

A betegszoba csukott ajtaja előtt a hölgy férje álldogált egy idős asszonnyal. A díványon ült a pap, tekintetét a földre szegezte, kezében valami tárgyat fogott az epitachilionba becsavarva. A sarokban, mély karosszékekben, öregasszony hevert hátradőlve, és keservesen zokogott: a beteg anyja. Szobalány állt mellette, kezében tiszta zsebkendő, várva, hogy az öregasszony elkérje tőle; egy másik szobalány valamivel dörzsölte az öreg hölgy halántékát, s fejkötője alatt ősz haját fűdögálta.

- Az Isten áldja meg, kedvesem - szólt a férj a koros asszonysághoz, aki az ajtóban állt -, a feleségem annyira bízik magában, és maga olyan jól tud vele bánni, beszéljen a lelkére, nagyon kérem, menjen be hozzá. - Már ki akarta nyitni az ajtót, de unokanővére visszatartotta, zsebkendőjével többször egymás után megérintette a szemét, és megrázta a fejét.

- Most már talán nem látszik rajtam, hogy sírtam - mondotta azután, maga nyitotta ki az ajtót, és bement a beteghez.

Vaszilij Dmitrijevics rendkívül izgatott volt, egészen elvesztette a fejét. Megindult az öregasszony felé, de alig tett két-három lépést, megfordult, és a paphoz lépett. A pap ránézett, szemöldökét felhúzta, és nagyot sóhajtott. Sűrű, deres kis szakála is fölfelé emelkedett, majd újra lekókadott.

- Istenem, Istenem! - sóhajtotta Vaszilij Dmitrijevics.

- Mitévők legyünk? - rebegte a pap, s szemöldöke, szakála ismét felrándult, leereszkedett.

- És itt az édesanyja! - folytatta a férfi kétségbeesve. - Nem éli túl! Úgy szeretni, úgy szeretni valakit, mint ő... igazán nem is tudom. Próbáljon vele beszélni, bátyuska, nyugtassa meg, vegye rá, hogy hazamenjen.

A pap felállt, s odalépett az öregasszonyhoz.

- Az anyai szív szeretetét föl nem éri senki - mondotta. - De az Úr irgalmas.

Az öregasszony arca egyszerre vonaglni kezdett, hisztériás csuklás vett erőt rajta.

- Az Úr irgalmas - folytatta a pap, mikor az öreg hölgy kissé megnyugodott. - Csak annyit mondhatok, a plébániámban volt egy beteg, sokkal súlyosabb állapotban, mint Marja Dmitrijevna, és tessék elképzelni, egy közönséges iparosember füvekkel meggyógyította. Ez az iparos éppen itt van Moszkvában. Szóltam is Vaszilij Dmitrijevicsnek róla. Mindenesetre egy kis vigasztalást nyújtana a betegnek. Isten előtt semmi sem lehetetlen.

- Nem, ő már nem élhet - siránkozott az öregasszony. - Miért nem inkább engem ragad el a Jóisten? - És hisztériás csuklása annyira fokozódott, hogy végül eszméletét veszítette.

A beteg férje eltakarta az arcát, és kiszaladt a szobából.

A folyosón az első, akivel szembetalálkozott, hatesztendős kislánya volt, aki inaszakadtából kergette a kishúgát.

- Nem tetszik bevinni a gyerekeket az édesmamához? - kérdezte a dajka.

- Nem, nem akarja látni őket. Felizgatja.

A fiúcska egy pillanatra megállt, édesapja arcát fürkészte, azután vígan toppantott, és hajrázva futott tovább.

- Tudod, papa, ő a pej lovam! - kiáltotta húgocskájára mutatva.

Eközben a másik szobában a beteg ágya mellett ott ült az unokanővér, és ügyesen terelt beszélgetéssel próbálta őt a halálra előkészíteni. Az orvos a másik ablaknál valami italt kevert.

A beteg fehér kabátkában, párnákkal felpolcolva ült az ágyban, és némán meredt unokanővére. Majd váratlanul félbeszakította:

- Jaj, kedvesem, ne próbáljon engem előkészíteni. Ne tekintsen gyereknek. Keresztény vagyok. Mindent tudok. Tudom, hogy nem sok időm van hátra. Azt is tudom, ha a férjem hallgatott volna rám, már rég Olaszországban lennék, és talán... sőt bizonyosan... meggyógyultam volna. Mindenki mondta neki. De hát mit tegyünk, Isten nyilván így akarta. Valamennyien bűnösök vagyunk, jól tudom, de bízom Isten irgalmában, ő mindenkinek megbocsát, igen, minden bizonnyal megbocsát. Igyekezem megérteni önmagam. Énnekem is sok volt a bűnöm, édesem. De mennyit szenvedtem! Igyekeztem türelmesen viselni szenvedéseimet.

- Ne hívjam be a papot, édesem? Még jobban megkönnyebbül, ha megáldozott... - mondta az unokanővér.

A beteg bólintott, beleegyezése jeléül.

- Istenem, bocsáss meg nekem, szegény bűnösnek - suttogta.

Az unokanővér kiment, s a szemével intett a papnak.

- Földre szállt angyal! - mondta a férjnek, könnyes szemmel. Vaszilij Dmitrijevics elsírta magát, a pap bement a betegszobába, az öregasszony még mindig ájultan hevert, s az első szobában teljes csönd honolt, öt perc múlva a pap kilépett az ajtón, levette az epitrachilont, és megigazította a haját.

- Hál' istennek, megbékélt - mondta. - Látni kívánja önöket.

Az unokanővér és a férj bementek. A beteg halkan sírdogált, a szentkép felé tekintve.

- A Jóisten áldjon meg, drágám - mondta a férj.

- Fogadd hálás köszönetem! Milyen jól érzem most magam, milyen megfoghatatlan boldogság tölti el lelkemet - szólt a beteg, s vértelen ajka körül halvány mosoly játszadozott. - Az Isten irgalmas! Ugye, ő irgalmas és mindenható? - És könnyes szemét megint a szentképre függesztette, vágyn, könnyörgőn.

Azután hirtelen eszébe jutott valami. Jelekkel odaintette magához férjét.

- Te sosem akarsz megtenni, amit tőled kérek - mondta halkan, szemrehányón.

Férje kinyújtott nyakkal, megadóan hallgatta.

- Mit kívánsz, édesem?

- Hányszor mondtam, hogy ezek a doktorok nem tudnak semmit, vannak egyszerű javasasszonyok, azok meggyógyítják a legsúlyosabb betegeket is... A tisztelendő úr említette... van egy iparos... Küldjetelek érte.

- Kiért, édesem?

- Istenem! Semmit sem akar megérteni!... - És a beteg összeráncolta homlokát, lehunyta szemét.

Az orvos odalépett hozzá, megfogta csuklóját. Értése percről percre gyengült. Szemével intett a férjnek. A beteg észrevette a pislogást, és ijedten körülnézett. Unokanővére félrefordult, és sírva fakadt.

- Ne sírj, ne kínozd magad és engem - mondta a beteg. - Ne rabold el utolsó perceim nyugalma.

- Angyal vagy! - rebegte az unokanővér, a beteg kezét csókolgatva.

- Nem, ide adj csókot, csak halottaknak szokás kezet csókolni. Istenem, Istenem!

Aznapi este a betegből tetem lett, és a tetem a koporsóban feküdt a nagy ház fogadótermében. A zárt ajtajú nagy teremben egy kántor üldögélt, és orrán át dűnnyögve, ütemesen, egyhangúan olvasta Dávid zsoltárait. A magas ezüst kandeláberekből viaszgyertyák sárgás fénye hullott a megboldogult halvány homlokára, elnehezült viaszos kezére, meg a ráncokba merevedett szemfedőre, mely a holttest térdén, lábujjain ijesztően kidomborodott. A kántor, aki maga sem értette, amit olvas, egyhangúan darált, s a szavak a nagy, üres teremben furcsán hangzottak és haltak el. Egy távoli szobából néha-néha gyerekhangok, lábdobogás szűrődött odáig.

„A te orcádat keresem, ó, Uram! - szólt a zsoltár. - Ne rejtse el orcádat előlem, ne utasítsd el szolgálodat haraggal; te voltál segítőm, ne taszíts el, és ne hagyj el engem, üdvösségemnek Istene!”

A megboldogult arca szigorú volt, nyugodt és fenséges. Nem mozdult semmi hideg, tiszta homlokán, sem keményen összezárt ajka körül. Csupa figyelem volt az arca. De vajon megértette-e legalább most ezeket a súlyos szavakat?

4

Egy hónappal később a megboldogult sírja felett kőből épült kápolna emelkedett. A postakocsi sírján még mindig nem volt kő, csak a világoszöld fű serkent ki a halomból, mely egyetlen jele volt egy ember létének és elmúlásának.

- Megbűntet az Isten, Szerjoga, ha nem állítasz sírkövet Fjodor bácsinak - mondotta neki egyszer a szakácsnő a postaállomáson. - Mind azt hajtogattad: tél van, tél van, hát most, hogy itt a nyár, miért nem tartod meg az adott szavakat? Hisz én is hallottam. Egyszer már eljött hozzád, figyelmeztetett; ha nem veszed meg, eljön újra, fojtogatni kezd.

- De hisz nem mondom, hogy nem veszek - felelte Szerjoga. - Megveszem a követ, amint ígértem, hogyne venném, másfél ezüstrubelt áldozok rá. Nem felejttem én el, de hát el kell hozni. Mihelyt alkalom adódik a városba menni, megyek és megveszem.

- Legalább keresztet állítanál addig, legalább ennyit megtenni - szólt bele az öreg postakocsi. - Sehogy sincs ez rendjén. A csizmáját meg viseled.

- Honnét vegyem azt a keresztet? Tűzifából ki nem faraghatom!

- Mit beszélsz! Tűzifából nem faragod ki, hát fogd a fejszét, és menj ki az erdőre, majd találsz fát, amiből kifaraghatod. Kivágsz egy fiatal kőrisfát, olyan takaros fődött kereszt lesz belőle, hogy még. A kerülőt meg itasd meg vodkával. Az ember úgyse győzi pénzzel, annyit kell őket itatni minden számárságért. A minap eltört a rudam, vágtam az erdőn egy újnak való fát, senki egy szót sem szólt.

Kora reggel, alig pirkadt, Szerjoga fogta a fejszét, és kiment az erdőre.

Frissen hullt harmat hamvas rétege borított mindent; még nem szárította fel a nap. Keleten észrevétlenül tisztult, világosodott az ég alja, a gyenge fény visszaverődött a finom felhőkkel bevont égboltozaton. Egy fűszál sem rebkent a földön, egy levél sem a fák felső ágain. Az erdő némaságát csak nagy ritkán törte meg a szárnyzuhogás a fák koronájában vagy surranó nesz a bozótban. Egyszer csak különös, a természettől idegen zaj támadt a sűrűben, majd szétterjedve elhalt az erdőszélen. De újra meg újra felhangzott a zaj, ütemesen ismétlődött egy mozdulatlanul álló fa törzsének alján. Egyik lombkorona furcsán mozdult, megremegett, dús, üde lombja valamit susogott, a vörösbegy, mely egyik ágán ült, kétszer fölrebent, s farkát billegetve átült egy másik fára.

Lenn a fejszecsapások egyre sűrűbben, egyre erősebben hangzottak, nedves fehér forgács repült a harmatos fűbe, az ütések nyomán recsegés, ropogás hallatszott. A fa egész testében megremegett, megingott, és újra kiegyenesedett, ijedten himbálózva tövén. Egy pillanatra minden elhallgatott, de a fa újra meghajolt, törzse újra megreccsent, és koronája ágakat tördelve, gallyait lengetve hullott a nedves földre. A fejszecsattogás, a léptek zaja elhallgatott. A vörösbegy füttyentett, és magasabbra szállt. Szárnyával meglegyintett egy ágat; az ágacska még egy ideig ringott, azután megállt, levele sem mozdult többé. A fák még boldogabban nyújtogatták az újonnan támadt nyílásban mozdulatlan ágaikat.

A nap első sugarai áthatoltak egy keskeny felhősávon, felragyogtak az égen, és végigszaladtak a földön. A köd hullámokban suhant végig a szurdokon, mélyedéseken, a harmat megcsillant a lombon, a megfehéredett áttetsző felhőcskék sietve szétszéledtek a kéklő égbolton. Az erdő sűrűjében madarak nyüzsögtek, és eszeveszettül boldogan csiripeltek; a dús zöld levelek örvendezve, nyugodtan susogtak odafenn, és az élő fák ágai lassan, fenségesen ringtak lekókadtt, halott társuk felett.

Szőllősy Klára fordítása

CSALÁDI BOLDOGSÁG

ELSŐ RÉSZ

1

Anyánkat gyászoltuk, aki ősszel halt meg, s az egész telet falun töltöttük, Kátyával meg Szonyával.

Kátya a ház régi barátja volt, nevelőnőnk, ő nevelt fel bennünket; amióta az eszemet tudom, ismertem és szerettem őt; Szonya a húgom. Zordon, szomorú telet töltöttünk öreg pokrovsz-kojei házunkban. Hideg, szeles idők jártak, az ablakokat befűtta a hó, majdnem állandóan be voltak fagyva, s nem lehetett kilátni rajtuk; jóformán egész télen nem mentünk sehová. Vendég is ritkán járt hozzánk, s aki jött, nemigen hozott jókedvet és derűt a házhoz. Mindnek bánatos volt az arca, mind halkán beszélt, mintha attól tartana, hogy felébreszt valakit; nem nevettek, csak sóhajtoztak, gyakran sírtak, ha rám vagy a fekete ruhás kicsi Szonyára esett a tekintetük.

A házban még jelen volt a halál borzalma, és szomorúsága még körülöttünk lebegett. Anyuska szobája le volt zárva, s valahányszor este elmentem ajtaja előtt, félelem fogott el, és valami vonzott, hogy belessek a hideg, lakatlan szobába.

Tizenhét esztendő voltam, s anyuskának halála évében az volt a szándéka, hogy felköltözik a városba, és bevezet engem a társaságba. Édesanyám halála nagyon lesújtott, de meg kell vallanom, szívbeli bánatom mögött az az érzés is meghúzódott, hogy fiatal vagyok, szemrevaló (legalábbis ismerőseim ezt állítják), és íme már a második telet töltöm hasztalan falusi magányban. A tél vége felé a magány és az unalom már annyira nyomasztóvá vált, hogy ki sem bújtam szobámból, nem nyitottam ki a zongorát, de még könyvet se vettem a kezembe. Ha Kátya rábeszélte, foglalkozzam ezzel-amazzal, azt feleltem, nincs kedvem, nem bírom - de a lelkem mélyén egy hang ezt kérdezte: „Minek?” Minek csináljak akármit, amikor hiába fecseklődnek el legszebb éveim? És erre a „minek”-re nem volt más válasz, csupán a könnyek.

Azt mondták, lefogytam, megcsúnyultam ez alatt az idő alatt, de még ez sem érdekelt. Minek? Kiért? Már-már úgy láttam, egész életemet itt kell eltöltenem falusi magányban, tehetetlen fásultságban, amelyből egymagám nem tudtam s talán nem is akartam felrázni magam.

A tél utóján Kátya komolyan aggódni kezdett értem, és elhatározta, ha törik, ha szakad, külföldre utaztat. Ehhez azonban pénzre lett volna szükség, mi pedig úgyszólván nem is tudtuk, mi maradt ránk anyánk után; nap nap után vártuk gyámunkat, hogy megérkezzék, s tisztázza ügyeinket.

Márciusban megjött a gyámunk.

- Hála istennek! - mondta Kátya egy napon, mikor én szokás szerint tétlenül, gondolattalanul, vágytalanul ödöngtem szobáról szobára. - Végre megérkezett Szergej Mihajlics, már érdeklődött utánunk, és megígérte, hogy ebédre itt lesz. Szedd össze magad, Masenyka - tette hozzá. - Mit gondolsz rólad, ha így lát? Úgy szeret mindkettőtöket.

Szergej Mihajlics szomszédunk volt, s megboldogult édesapámnak jó barátja, noha jóval fiatalabb volt nála. Jövedele megváltoztatta terveinket, s lehetővé tette, hogy elhagyjuk a falut.

Gyermekkorom óta szerettem és tiszteltem Szergej Mihajlicsot, és Kátya azért tanácsolta, hogy szedjem össze magam, mert tudta, hogy valamennyi ismerősünk közül Szergej Mihajlics előtt restelném a legjobban, ha előnytelen oldalamról mutatkoznék. Nem is szólva arról, hogy házukban mindenki megszokta és szerette, Kátyától meg Szonyától (aki a keresztlánya volt) a legutolsó kocsisig, az én szememben Szergej Mihajlicsot egészen különös jelentőséggel ruházta fel anyuskának egy előttem tett megjegyzése. Azt mondotta egy ízben, hogy éppen ilyen férjet kívánna nekem. Akkoriban meglepődtem rajta, sőt kellemetlenül érintett; álmaim lovagja egészen más volt. Álmaim lovagja sovány és légies volt, halvány és mélabús, Szergej Mihajlics pedig javakorabeli, magas, vállas férfi volt, és úgy tetszett, örökké jókedvű; anyuska szavai azonban ennek ellenére erősen belém rögződtek, s már hat évvel ezelőtt, amikor tizenegy esztendő voltam, és Szergej Mihajlics tegezett, fogócskázott velem, és ibolyaszálnak nevezett, néha riadtan kérdeztem magamtól, mitévő legyek, ha egyszer csak fogja magát és feleségül akar venni.

Valamivel az ebéd előtt, melynek étrendjét Kátya krémmel, süteménnyel és spenótmártással egészítette ki, megérkezett Szergej Mihajlics. Az ablakból láttam, ahogy kicsiny szánján a ház elé hajtott, de mihelyt befordult a sarkon, besiettem a szalonba, és úgy akartam tenni, mintha egyáltalában nem vártam volna. Amikor azonban meghallottam az előszobában lába dobogását, erős hangját és Kátya lépteit, nem álltam meg tovább, és elébe siettem. Kátya kezét fogta, s hangosan, mosolyogva beszélt hozzá. Amikor meglátott, elhallgatott, és jó ideig nézett, köszönés nélkül. Elfogódtam, és éreztem, hogy elpirulok.

- Nini, hát maga az! - szólt azután erélyes és közvetlen módján, kitérte karját, és közelebb lépett hozzám. - Ki látott már ilyen változást! Hogy megnőtt! Hol van már az ibolyaszál?... Egész rózsabokorra fejlődött!

Nagy kezével megmarkolta a kezemet, és olyan erősen, becsületesen megszorította, hogy szinte fájt. Azt hittem, hogy meg fogja csókolni a kezemet, és feléje hajoltam, de csak még egyszer megszorította a kezem, és biztos, vidám pillantásával erősen a szemem közé nézett.

Hat éve nem láttam. Nagyon megváltozott; megöregedett, megfeketedett, oldalszakállt növesztett, ami sehogy sem illett hozzá; de a modora éppoly közvetlen volt, s ugyanaz volt nyílt, becsületes, erős vonású arca, okos, villogó szeme és kedves, szinte gyerekes mosolya.

Öt perc múlva már nem volt vendég, a családhoz tartozónak éreztük mindannyian, még a cselédség is; szolgálatkész sürgésükön látszott, mennyire örülnek jövetelének.

Egészen másképp viselkedett, mint a szomszédok, akik anyánk halála után ellátogattak hozzánk, és egytől egyig kötelességüknek érezték, hogy szótlánul, könnyes szemmel üljenek nálunk. Szergej Mihajlics, épp ellenkezőleg, vidáman tereferélt, s egy szóval sem említette anyuskát. Eleinte furcsának, sőt egyenesen illetlennek találtam, hogy a családhoz közelálló jó barát ilyen közönyösen viselkedjék. De azután beláttam, hogy ez nem közöny, hanem őszinteség, és hálás voltam érte.

Este Kátya a régi helyen, a szalonban terített teához, ahogy anyuska idejében volt, mi ketten Szonyával leültünk melléje; az öreg Grigorij kihozta Szergej Mihajlicsnak a papa egy régi pipáját, ami valahonnét előkerült, és Szergej Mihajlics, úgy, mint azelőtt, fel és alá járkált a szobában.

- Mennyi tragikus változás történt ebben a házban, ha meggondoljuk! - mondta azután, megállva.

- Bizony - sóhajtott Kátya, a kicsi fődővel betakarta a szamovárt, ránézett, és már-már elsírta magát.

- Maga talán még emlékszik az apjára? - fordult hozzám.

- Nagyon kevésbé - feleltem.

- Milyen jó lenne, ha most itt volna közöttünk! - szólt Szergej Mihajlics halkán, s elgondolkozva nézett rám, valahová a szemem fölé. - Nagyon szerettem az édesapját! - tette hozzá még halkabban, és úgy láttam, hogy a szeme kifényesedik.

- Isten magához szólította - mormolta Kátya, azzal letette asztalkendőjét a teáskannára, elővette zsebkendőjét, és sírva fakadt.

- Igen, tragikus változások történtek itt - ismételte Szergej Mihajlics félrefordulva. - Gyere, Szonya, mutasd meg a játékaidat - tette hozzá egy idő múltán, és Szonyával együtt átment a fogadóterembe. Könnyes szemmel néztem Kátyára.

- Micsoda nagyszerű barát! - mondta Kátya.

Csakugyan, meleg, jó érzés fogott el ennek az idegen, derék embernek a részvététől.

A másik szobából áthallatszott Szonya csipogása és Szergej Mihajlics hangja, ahogy hancúrozott vele. Azután a zongorához ült, és Szonya kezecskéivel verte a billentyűket.

- Marja Alekszandrovna! - szólt be azután hozzám. - Jöjjön, játsszék valamit.

Örültem, hogy ilyen közvetlenül és barátián rendelkezik velem; felálltam és átmentem.

- Ezt játssza! - mondta, s egy Beethoven-kötetben fellapozta a *Sonata quasi una fantasia* lassú tételét. - Lássuk, hogy zongorázik - mondotta, és teáspoharával a terem sarkába vonult vissza.

Magam se tudom, mért, de úgy éreztem, neki nem mondhatok nemet, s nem magyarázkodhatok, hogy rosszul játszom; engedelmesen leültem a zongorához, és játszani kezdtem úgy, ahogy tőlem tellett, bár féltem ítéletétől, mert tudtam, hogy érti és szereti a zenét. Az adagio hangulata illett ahhoz az emlékező merengéshez, amelyet teázás közben folytatott beszélgetésünk felidézett bennem, és azt hiszem, eléggé tűrhetően játszottam. De a scherzót nem engedte eljátszanom.

- Nem, ezt nem játssza jól - mondotta odalépve -, hagyjuk ezt, de az első tétel nem volt rossz. Úgy látom, érti a zenét.

Ez a mérsékelt dicséret olyan boldoggá tett, hogy belepirultam. Újszerű, kellemes érzés volt, hogy ő, apám barátja és egyenrangú társa, négy szemközt, komolyan beszél velem, nem úgy, mint régen, mint gyermekkel. Kátya fölment Szonyát ágyba fektetni, és ketten maradtunk a fogadóteremben.

Édesapámról beszélt, elmondta, hogyan barátkoztak össze, milyen vígan éltek valamikor régen, amikor én még játékaimmal, iskoláskönyveimmel voltam elfoglalva; és elbeszélései nyomán először képzeltem el apámat közvetlen, víg kedélyű embernek, amilyennek addig sosem ismertem. Afelől is kérdezgetett, hogy mit szeretek, mit szoktam olvasni, mit akarok csinálni, és ellátott jó tanácsokkal. Most már nem a régi, mulatságos tréfacsináló volt a szememben, aki bolondozott velem, és játékszereket készített a számomra, hanem komoly, egyszerű, szeretetteljes ember; önkéntelen tisztelet és vonzalom támadt bennem iránta. Könnyen, kellemesen beszélgettem vele, s ugyanakkor mégis erős feszültséget éreztem. Félve ejtettem ki minden szót, annyira szerettem volna magam is kiérdemelni szeretetét, mely eddig csupán azért jutott osztályrészemül, mert apám lánya voltam.

Mikor lefektette Szonyát, Kátya is csatlakozott hozzánk, és panaszkodott Szergej Mihajlics-nak apátiámról, melyet addig egy szóval sem említettem.

- Lám, a legfontosabbat eltitkolja előlem - mondta mosolyogva, s szemrehányón csóválta fejét.

- Mit beszéljek erről? - mondtam. - Nagyon unalmas, és úgyis elmúlik. - (Abban a pillanatban valóban úgy éreztem, hogy életuntságom elmúlik, sőt már el is múlt, és soha nem is volt igazán.)

- Nem jó, ha az ember nem tudja elviselni a magányt - mondta Szergej Mihajlics. - Maga csak nem *kisasszony*!

- Dehogynem - feleltem nevetve.

- Úgy értem, léha, felületes kisasszonyka, aki csak addig él, amíg gyönyörködnek benne, de mihelyt egyedül marad, elhagyja magát, nem örül többé az életnek; minden csak kirakat, másoknak szánva, semmi sem önmagáért.

- Jó véleménynel van rólam - mondtam, csak azért, hogy mondjak valamit.

- Nem! - folytatta rövid hallgatás után. - Nemhiába hasonlít az édesapjához. Magában *megvan* az, ami kell. - És jóságos, fürkésző tekintete megint büszke, örömteli elfogódottságot keltett bennem.

Arca mindig olyan vidámnak látszott, hogy csak most vettem észre ezt a sajátos pillantását: előbb derűs volt, majd egyre fürkészőbbé s kissé szomorkássá vált.

- Magának nem kell, nem is szabad unatkoznia - mondotta. - Megvan a muzsikája, amelyet szeret, a könyvei, tanulmányai; maga előtt áll az egész élet, amelyre most kell felkészülnie, nehogy később megbánja, amit mulasztott. Egy év múlva már késő lesz.

Úgy beszélt velem, mint egy apa vagy nagybácsi, éreztem, hogy állandóan ügyel, hogy egy szinten maradjon velem. Egyrészt bántott, hogy maga alatt állónak érez, másrészt meg örültem, hogy érdemesnek érzi a kedvemért megváltoztatni viselkedését.

Az est hátralevő részében hivatalos ügyekről tárgyalt Kátyával.

- Isten áldjon, drága barátaim - mondta azután, felállt, odalépett hozzám, és megfogta a kezemet.

- Mikor látjuk megint? - kérdezte Kátya.

- Tavasszal - felelte, továbbra is kezemet fogva. - Most átmegyek Danyilovkába (ez volt a másik birtokunk), megtudom, ott mi a helyzet, elintézem, amit lehet, onnét Moszkvába utazom, saját ügyeimben, nyáron pedig sűrűbben fogunk találkozni.

- Mért megy el ilyen hosszú időre? - kérdeztem rettentően elszomorodva, mert csakugyan arra számítottam, hogy ezután mindennap fogom látni, és most nagyon elszontyolodtam, és megijedtem, hogy újra visszatér életunt, világfájdalmas hangulatom. Ez, úgy látszik, kifejeződött arcomon, hangomban.

- Tanuljon, olvasson minél többet, és ne eressze bűnnek a fejét - mondotta Szergej Mihajlics, érzésem szerint nagyon is ridegen, tárgyilagosan. - Tavasszal majd levizsgáztatom - tette hozzá, elengedte kezemet, s nem nézett a szemembe.

Kikísértük az előszobába. Sietve cihelődött, fölvette bundáját, s pillantása most is elkerült. „Bánom is én! - gondoltam magamban. - Talán csak nem képzelem, hogy boldoggá tesz azzal, ha rám néz? Rendes, kedves ember, nagyon kedves, de semmi több.”

De azért este Kátyával még soká nem tudtunk elaludni, sokat beszélgettünk, nem órála, hanem arról, hogyan fogjuk eltölteni a nyarat, hol és mivel töltjük a telet. A szörnyű kérdés: „Minek?” - már nem merült fel bennem. Tisztán, világosan éreztem, élni azért kell, hogy az ember boldog legyen, és jövőm sok boldogságot ígért. Komor, öreg pokrovszkojei házunk egyszerre megtelt étellel, világossággal.

2

Kitavaszkodott. Régi mélabús hangulatom elmúlt, megfoghatatlan vágyak, reménységek tavaszi, ábrándos mélabúja váltotta fel. Nem úgy éltem, mint tél elején, foglalkoztam Szonyával, olvastam, muzsikáltam, de azért gyakran kimentem a parkba, és sokáig bolyongtam egyedül a fasorokban, vagy egy padon üldögéltem, ég tudja, miről gondolkoztam, mire vágytam, miben reménykedtem. Éjszakákon, különösen holdfényes éjszakákon néha hajnalig ültem szobám ablakában, néha egy szál blúzban, lopva, nehogy Kátya észrevegye, kiosontam a kertbe, és a harmatos fűvön át leszaladtam a tóhoz; egyszer kimentem a szántóra, és éjszaka egyedül megkerültem az egész parkot.

Ma már nehéz felidézni és megértenem az álmokat, amelyek akkor képzeletemet betöltötték. Ha eszembe jutnak, szinte el se hiszem, hogy csakugyan ezek voltak az én álmaim, olyan különösek voltak, olyan távol álltak az élettől.

Május végén Szergej Mihajlics, amint ígérte, visszaérkezett utazásáról.

Első ízben egy estefelé látogatott át hozzánk, amikor a legkevésbé vártuk. A teraszon ültünk, éppen teázni készültünk. A kert már kilombosodott, a sűrű cserjésben már tanyát ütöttek a fülemülék az egész Péter-böjtre. A dús orgonabokrokra itt-ott mintha valami fehér vagy lila ömlött volna végig: a virágbugák kipattanóban voltak. A nyírfasor lombja áttetszőn zöldellt a lenyugvó nap fényében. A teraszra hűs árnyék borult. Bőséges esti harmat hullott a gyepra. A parkon túl, a majorból a nap utolsó zajai érkeztek el hozzánk; behajtották a csordát; a bolond Nyikon a vizeshordóval járta a kerti utat, a terasz előtt, az öntözőkannából hűvös sugárban ömlött a víz, és széles tányérban feketítette meg a felásott földet a kikarózott georginatövek körül. A teraszon, a hófehér abrosszal leterített asztalon fényesre tisztított samovár csillogott, duruzsolt, körülötte tejszín, perec, sütemény. Kátya párnás kezével háziasan öblögette a csészéket. Megéheztem a fürdés után, s a teát be sem várva, kenyeret majsoltam, melyre friss, sűrű tejszínt kentem. Rövid ujjú vászonblúz volt rajtam, vizes hajam kendővel bekötve. Kátya látta meg elsőnek az üvegfallal át.

- Nini, Szergej Mihajlics! - kiáltotta fel. - Éppen magát emlegettük.

Felálltam, és be akartam menni, hogy átöltözzem, de Szergej Mihajlics elkapott az ajtóban.

- Ugyan, minek falun ez a sok ceremónia? - mondta, s mosolyogva nézte kendővel bekötött fejemet. - Hisz Grigorij előtt sem szégyelli magát, én is csak Grigorij vagyok a maga számára.

- De éppen ebben a pillanatban úgy éreztem, egyáltalában nem úgy néz rám, mint ahogy Grigorij nézhetne, és zavarba jöttem.

- Mindjárt jövök - mondtam, és kimentem az ajtón.

- Miért ne maradhatna így? - kiáltott utánam. - Olyan, mint egy fiatal parasztnyecske.

„Milyen furcsán nézett rám - gondoltam, miközben sietve átöltöztem. - No, hál' istennek, hogy megjött, mindjárt vidámabb lesz az élet!” Még egyszer megnéztem magam a tükörben, és fűgén leszaladtam a lépcsőn; nem is igyekeztem titkolni, hogy siettem, lihegve mentem ki

a teraszra. Szergej Mihajlics az asztalnál ült, s beszámolt Kátyának ügyeinkről. Mosolyogva nézett rám, és beszélt tovább. Anyagi helyzetünk szerint nagyon megnyugtató volt. Már csak a nyarat kell itt töltenünk, azután mehetünk akár Pétervárra, Szonya iskoláztatása végett, akár külföldre.

- Bárcsak velünk jönne maga is, Szergej Mihajlics! - sóhajtotta Kátya. - Maga nélkül olyan elveszettnek fogjuk magunkat érezni ott az idegenben, mint az őserdőben.

- Ó, bárcsak a földet körülutazhatnám magukkal! - mondta Szergej Mihajlics félig tréfásan, félig komolyan.

- Miért ne? - mondtam. - Induljunk föld körüli utazásra.

Elmosolyodott, s megrázta fejét.

- Hát édesanyám? Hát a dolgaim? - mondom. - No de most nem is erről van szó. Mesélje el, hogyan töltötte idejét. Remélem, hogy nem lógatta az orrát?

Amikor elmondtam, hogy távollétében tanultam, nem búslakodtam, és Kátya is megerősítette szavaimat, nagyon megdicsért, szóval, pillantással megcirógatott, mint egy kisgyermeket, mintha joga lenne ehhez. Kötelességemnek éreztem, hogy behatóan és őszintén beszámoljak minden jóról, amit tettem, és meggyónjak mindent, amivel elégedetlen lehettem. Olyan szép este volt, hogy teázás után is kinn maradtunk a teraszon, és a beszélgetés annyira lekötött, hogy észre sem vettem, ahogy az emberi hangok lassanként elcsendesedtek körülöttünk. A virágok erősebben illatoztak, bő harmat öntözte meg a pázsitot, nem messze tőlünk egy orgonabokorban fülemüle trillázott, majd hangunkra elhallgatott; a csillagos ég mintha lebocsátkozott volna hozzánk.

Csak akkor vettem észre, hogy beesteledett, mikor egy denevér nesztelenül beröppent a terasz ponyvája alá, és fehér kendőm körül szálldosott. A falhoz lapultam, s már-már felsikoltottam, de a denevér éppoly nesztelenül és gyorsan, ahogy jött, kisuhan a ponyvaernyő alól, és eltűnt a kert homályában.

- Hogy szeretem én a maguk Pokrovszkojéját - szólalt meg Szergej Mihajlics, a beszélgetést félbeszakítva. - Elüldögnék itt életem végéig.

- Miért ne? - mondta Kátya.

- Üldögnék?... - ismételte Szergej Mihajlics. - Az élet nem üldögnél.

- Miért nem nősül meg? - kérdezte Kátya. - Kitűnő férj válnék magából.

- Azért, mert szeretek üldögnél? - nevetett. - Nem, Katyerina Karlovna, minekünk már nem való a házasság. Engem rég nem tekintenek olyan embernek, akit meg lehet házasítani. Magam sem gondolok már erre, és azóta, szavamra mondom, megkönnyebbültem.

Úgy tetszett, nem egészen őszinte a hangja, ahogy ezt mondja.

- Mondhatom, szép dolog! Harminchat éves, és már befejezte az életét - mondta Kátya.

- De még mennyire! - felelte Szergej Mihajlics. - Már csak üldögnél szeretnék. A nősüléshez pedig más kell. Kérdezze csak meg *tőle* - folytatta fejével énfelelem intve. - Az ilyen fiatalokat kell megházasítani. Mi pedig majd az ő boldogságuknak örvendezünk.

Hangjából titkos szomorúság és izgalom csengett ki, amely nem maradhatott rejtve előlem. Elhallgatott; sem én, sem Kátya nem válaszoltunk megjegyzésére.

- Képzeld csak el - folytatta azután, s megfordult székén -, hogy valami váratlan szerencsétlenség következtében egyszer csak feleségül vennék egy tizenhét esztendő fiatal lányt, például Mas... például Marja Alekszandrovna. Ez kitűnő példa, örülök, hogy eszembe jutott... igen, ez a legjobb példa.

Elmosolyodtam, sehogyan sem értettem, minek örül, és miért jó, hogy ez az eszébe jutott.

- Nos, tegye a kezét a szívére, és mondja meg őszintén - fordult hozzám -, nem érezné-e szerencsétlenségnek, ha életét össze kellene kapcsolnia egy vénülő, kiélt férfi életével, aki már csak üldögezni szeret, míg magában, isten tudja, mi minden forrong, mi mindenre kívánczik.

Elfogódottan hallgattam, nem tudva, mit válaszoljak.

- Ne értsen félre, nem kérem meg a kezét - tette hozzá Szergej Mihajlics mosolyogva. - De mondja meg őszintén, ugye, nem ilyen férjről álmodozik, amikor esténként a kertben andalog, és ugye, ez szerencsétlenség volna?

- Nem éppen szerencsétlenség... - kezdtem.

- De semmi esetre sem kívánatos - fejezte be helyettem.

- Igaz; de hátha téve...

De Szergej Mihajlics újra szavamba vágott:

- No látja, Katyerina Karlovna! Marja Alekszandrovna teljesen őszinte volt, és én nagyon örülök ennek a beszélgetésnek. Többet mondok: ez az én számomra is a legnagyobb szerencsétlenség lenne! - tette hozzá.

- Jaj de furcsa ember maga, semmit se változott - jegyezte meg Kátya, és bement, hogy vacsorához terítettessen.

Amikor Kátya bement, mind a ketten elhallgattunk, s minden elcsöndesedett körülöttünk. Csak a fülemüle dalolt, már nem esti módján, szaggatottan és tétovázva, hanem éjszakai dalát csattogta, nyugodtan, elmerülve, messze hallhatóan, és - az este először - egy másik is ráfelelt a távoli vízmósásból. A közeli csalogány elhallgatott, egy percig fülelt a másik dalára, azután újra, még hangosabban, még teljesebben rázendített dallamos, csengő trilláira. Fenségesen, nyugodalmasan szólt ez a két hang, a madarak csodálatos, számunkra ismeretlen éjszakai világában. A kertész aludni ment a közeli melegházba, csizmás léptei távolodva dobogtak a kerti ösvényen. Valaki kétszer áthatón füttyentett a domboldalban, azután újra minden elcsöndesedett. Lomb zörrent alig hallhatóan, a terasz ponyváját meglebbentette a szél, a levegő hullámai illatot hoztak felénk, mely szétáradt a teraszon. Kínosnak éreztem a hallgatást az imént elhangzottak után, de nem tudtam, mit mondjak. Ránéztem. A félhomályban rám villant a szeme.

- Szép az élet! - mondtam.

Felsóhajtottam.

- Hogyan? - kérdezte.

- Szép az élet! - ismételtem.

Megint elhallgattunk, s megint kínosnak éreztem a hallgatást. Egyre az járt az eszemben, hogy elszomorítottam, amikor igazat adtam neki abban, hogy öreg; szerettem volna megvigasztalni, de nem tudtam, hogyan fogjak hozzá.

- Megyek - mondta hirtelen, és felállt. - Édesanyám vár vacsorára. Még jóformán nem is láttam, mióta visszajöttem.

- Szerettem volna eljátszani magának egy szonátát, amit azóta tanultam - mondtam.
- Majd legközelebb - felelte hidegen, legalábbis nekem úgy tetszett.
- Viszontlátásra.

Most még inkább úgy éreztem, hogy megbántottam, és nagyon megsajnáltam. Kátyával a kapuig kísértük, kinn álltunk, és utána néztünk kocsijának. Amikor a lódobogás is elhalt, házunkat megkerülve visszamentem a teraszra, tovább néztem a kertet, és az éjszaka hangjaival telített harmatos ködben még sokáig láttam, hallottam mindazt, amit látni és hallani vágytam.

Szergej Mihajlics másodszor, harmadszor is eljött, a különös beszélgetés okozta feszültség teljesen eltűnt, és soha többé vissza nem tért. Egész nyáron hetenként kétszer-háromszor ellátogatott hozzánk, s én úgy hozzászoktam, hogy elhagyatottnak éreztem magam, ha több napig nem jött, és nehezteltem rá, úgy éreztem, nem szép tőle, ha magamra hagy. Úgy viselkedett velem, mint kedves fiatal pajtásával, minden dolgom iránt érdeklődött, szívélyes őszinteségre buzdított, tanácsokat adott, bátorított, néha szidott, és visszatartott. De hiába volt állandó törekvése, hogy egyenrangúként beszéljen velem, mindig éreztem, hogy amögött, amit felfogok belőle, még egy egész nagy, idegen világ van, amelybe nem bocsát be; és ez mindennél erősebben vonzott hozzá, és táplálta tiszteletemet. Kátyától és szomszédainktól tudtam, hogy azonfelül, hogy öreg édesanyjáról gondoskodik, gazdaságát vezeti, és mifeleltünk gyámkodik, vannak még mindenféle hivatalos ügyei, amelyek sok kellemetlenséggel járnak; de hogy miképp vélekedik minderről, milyenek a nézetei, tervei, kilátásai - efelől soha semmit sem tudtam meg tőle. Mihelyt az ő dolgaira fordítottam a szót, elkomorult a maga módján, mintha azt mondaná: „Elég, mi köze mindehhez” - és másra terelte a beszélgetést. Ez eleinte bántott, de később hozzászoktam, s már természetesnek vettem, hogy mindig csak engem érintő kérdésekről beszélünk.

Ami eleinte ugyancsak nem tetszett benne, de később nagyon is kedvemre valónak bizonyult, az a tökéletes közönye, sőt megvetése volt, amelyet külsőm iránt tanúsított. Sem szóval, sem egyetlen pillantással soha nem célzott rá, hogy csinos vagyok, ellenkezőleg, elhúzta az arcát és nevetett, ha jelenlétében valaki szemrevalónak mondott. Sőt szívesen talált külsőmön kivetnivalót, és ugratott is ezzel. A divatos ruha meg hajviselet, amivel Kátya szívesen cicomázott fel ünnepélyes alkalmakkor, csupán gúnyolódást váltott ki belőle, s ezzel roppantul elkeserítette szegény jó Kátyát, s eleinte engem is megzavart. Kátya magában eldöntötte, hogy tetszem Szergej Mihajlicsnak, és sehogyan sem értette, miért nem örvend annak, ha a szeretett nő a lehető legelőnyösebb színben tűnik fel. Én azonban hamarosan megértettem, miről van szó. Szergej Mihajlics azt akarta hinni, hogy bennem nincsen kacérság. És mihelyt ezt megértettem, csakugyan nem maradt már bennem a régi kacérság árnyéka sem; mármint nem akartam már tetszeni ruháim, frizuráim, mozgásom választékosságával, de ehelyett napnál világosabban megjelent bennem az egyszerűség kacérsága - egyszerűséggel akartam tetszeni, holott akkor még nem tudtam egyszerű lenni. Tudtam, hogy Szergej Mihajlics szeret; mint gyermeket vagy mint nőt szeret-e, ezt a kérdést még nem tettem fel magamban; de értékeltem szeretetét, és mivel éreztem, hogy a világ legnagyobb fiatal lányának tekint, természetesen azt kívántam, maradjon meg mindörökké ebben a tévhitben. És így önkéntelenül félrevezettem őt. De miközben félrevezettem, magam is külön lettem. Éreztem, hogy jobb és hozzám méltóbb, hogy ne testem, hanem lelkem legszebb oldalait fitogtassam előtte. Hajamat, karomat, arcomat, modoromat, akármilyen volt - jó vagy rossz -, egyszerre fölmérte és úgy megismerte, hogy külsőmhöz immár semmit sem tehettem hozzá, legfeljebb a félrevezetés vágyát. De a lelkemet nem ismerte - azért, mert szerette, és azért is, mert abban az időben még fejlődőben, alakulóban voltam; itt tehát félrevezethettem, és félre is vezettem. Milyen

megkönnyebbülés volt, amikor ennek tudatára ébredtem! Oktalan zavarom, mozdulataim félszége nyomtalanul eltűnt attól fogva. Éreztem, hogy akár szemben lát, akár oldalról, ülve vagy állva, felfűzött vagy leeresztett hajjal - ismer egészen, és meg van velem elégedve úgy, ahogy vagyok. Azt hiszem, ha szokása ellenére egyszer csak - mint sokan mások - azt mondta volna nekem, hogy szép vagyok, cseppet sem örültem volna. De milyen sugárzó öröm töltötte be a lelkemet, ha valamit mondtam, és ő hosszan rám nézett, és meghatott hangon, melynek hasztalan próbált tréfás színezetet adni, így szólt:

- Igen, igen, magában *megvan* az, ami kell. Maga remek ember, el kell ismerni.

És ugyan miért jutott osztályrészemül az ilyen elismerés, mely büszkeséggel, örömmel töltötte el szívemet? Például azért, mert azt mondtam, hogy megértem, miért szereti annyira a vén Grigorij az unokáját, vagy azért, hogy könnyekig meghatódtam egy-egy elolvasott versen, regényen; vagy azért, mert jobban szeretem Mozartot, mint Schulhofot? Valóban bámulatos érzéssel találtam el akkoriban mindent, ami helyes, és amit szeretni kell, holott akkor még igazán nem tudtam, mi a helyes, és mit kell szeretni. Régi szokásaimnak, régi ízlésemnek nagyobb részével nem értett egyet; elég volt, ha egy pillantással, szemöldöke intésével jelezte, hogy valami, amit mondok, nem tetszik neki, elég volt, ha megláttam jellegzetes szánakozó, kissé lenéző arckifejezését - és máris úgy éreztem, hogy nem szeretem azt, amit addig szerettem. Megegett, hogy tanácsot akart nekem adni valamiben, és már előre tudtam, mit akar mondani. Vagy kérdezett valamit, a szemembe nézett, és pillantása kipattantotta belőlem azt a gondolatot, amelyet hallani kívánt. Akkori érzéseim, gondolataim nem az enyéim voltak, hanem az övéi, az ő érzései és gondolatai, amelyek egy csapással az enyéemmé váltak. Behatoltak életembe, és megvilágosították. Észrevétlenül mindent más szemmel kezdtem nézni magam körül: Kátyát, a cselédeinket, Szonyát, önmagam, elfoglaltságaimat. Azelőtt, csak azért olvasgattam, hogy elűzzem unalmamat, most egy csapással a könyv lett az életem egyik legnagyobb gyönyörűsége - csupán azért, mert vele könyvekről beszélgettünk, együtt olvastunk, és ő hozta nekem a könyveket. Azelőtt terhes feladat volt számomra, hogy Szonyával foglalkozzam, órákat adjak neki, s éppen csak kötelességtudásom hajtott, hogy elvégezzem ezt; most Szergej Mihajlics beült leckeóráinkra, és egyszer csak a legnagyobb örömöm lett Szonya haladását követni. Azelőtt lehetetlennek tetszett, hogy egy zenedarabot végig jól megtanuljak; most tudtam, hogy ő meghallgatja, és megdicsérte - és képes voltam negyvenszer egymás után eljátszani egy és ugyanazt a futamot, úgyhogy szegény Kátya már vattát dugott a fülébe, de én csak nem untam meg. Még a régen tanult szonátákat is valahogyan másképp tagoltam, egészen másképp, sokkal jobban játszottam. És Kátya, akit pedig úgy ismertem és úgy szerettem, mint saját magamat - még ő is megváltozott a szememben. Csak most értettem meg, hogy voltaképpen semmi sem kötelezi rá, hogy édesanyánk, barátunk, rabszolgánk legyen és mégis az. Csak most értettem meg, milyen önfeláldozóan és odaadóan szeret bennünket, most fogtam fel, mennyi hálával tartozom neki, és ettől fogva csak még jobban szerettem. Szergej Mihajlics tanított meg arra is, hogy egészen más szemmel nézzem cselédeinket, parasztjainkat, szolgálóinkat, mint azelőtt. Nevetségesen hangzik, de tizenhét éves koromig úgy éltem ezek között az emberek között, hogy idegenebbek voltak nekem, mint azok, akiket soha életemben nem láttam; egyetlenször sem jutott eszembe, hogy ezek az emberek éppen úgy szeretnek, sajnálkoznak, vágyakoznak, mint jómagam. Kertünk, erdőink, földjeink, amelyeket oly rég ismertem, egyszer csak új színben, új szépségben tűntek fel előttem. Nemhiába szokta mondani Szergej Mihajlics, hogy csupán egy igazi öröm van a földön: másokért élni. Akkoriban ezt különösnek találtam, nem értettem, de azért ez a meggyőződés, elmémet megkerülve, a szívembe hatolt. Szergej Mihajlics így az örömök légióját tárta fel jelenemben, anélkül, hogy életemen bármit változtatott volna; benyomásaimhoz, élményeimhez nem adott hozzá semmit, csak önmagát. Mindez gyermekkorom óta körülvett,

s csak az ő eljövetele kellett, hogy mindez megszólaljon, s szeretetemért versengve boldogsággal töltse el lelkemet.

Ezen a nyáron gyakran megesett, hogy felmentem szobámba, lefeküdtem, és a régi, tavaszi merengő vágyak, jövőbe tekintő reménységek helyett a jelen izgatott öröme ragadta meg lelkemet. Nem tudtam elaludni, felkeltem, Kátya ágya szélére ültem, és elmondtam neki, milyen boldog vagyok; pedig, ahogy ma minderre visszagondolok, úgy látom, felesleges volt elmondanom, mert amúgy is tudta. Kátya azt mondta nekem, hogy semmire sem vágyik, ő is nagyon boldog; és megcsókolt. Elhittem neki, olyan szükségesnek és méltányosnak éreztem, hogy mindenki boldog legyen. De Kátya mégis elálmosodott, néha haragot színelve ágyba kergetett és elaludt; én pedig sokáig eltűnődtem mindazon, ami olyan boldoggá tett. Néha felkeltem, és másodszor is imádkoztam, saját szavaimmal köszöntem meg Istennek mindazt a boldogságot, amivel megajándékozott. Szobácskámban csend volt, csak Kátya halk, egyenletes lélegzése hallatszott, meg az óra ketyegése; én pedig forgolódtam ágyamban, és halk szavakat suttoztam, vagy csókolgattam a nyakamban függő keresztet. Az ajtó csukva volt, a zsalugáterek behúzva, valahol legyecske vagy szúnyog dűnnyögött egy helyben verdesve a levegőben. Azt kívántam, bár sose kellene kimennem szobácskámból, bár sose jönne a reggel, bár sose bontaná meg semmi ezt a lelki légkört, amely körülvesz. Úgy éreztem, hogy álmaim, gondolataim, imádságaim mind élőlények, velem élnek itt a sötétben, ágyam körül lebegnek, szállonganak. És minden gondolatom az ő gondolata volt, minden érzésem az ő érzése. Akkor még nem tudtam, hogy ez a szerelem, azt hittem, hogy ez örökké tarthat, azt hittem, csak úgy ingyen, ajándékképpen jut az embernek osztályrészéül ez az érzés.

3

Egy nyári napon, aratás idején, ebéd után Kátyával és Szonyával kimentünk a parkba kedvenc padunkra, a hársak árnyékába a szakadék felett, melyen túl tágas kilátás nyílt az erdőkre meg a szántóföldekre. Szergej Mihajlics már három napja nem járt nálunk, s aznapra vártuk, annál is inkább, mert ispánunk mondta, hogy megígérte, eljön, és utána néz a munkának. Két óra tájban megláttuk, amint lóháton ment végig a rozsföldön. Kátya őszibarackot, meggyet hozatott, mert ez volt Szergej Mihajlics kedvenc gyümölcse; azzal rám mosolygott, végigdőlt a padon, és elszundított. Leszakítottam egy görbe, lapos hársfaágat - dús levű kérge meg nedvesítette kezemet -, és azzal legyezgettem Kátyát; közben tovább olvastam, de minduntalan föl-főlnéztem könyvemből, a dűlőutat lesve, amelyen jönnie kellett. Szonya egy vén hárs tövében lugast épített babáinak. Szélcsendes, forró nap volt, perzselt, tikkasztott a hőség, az égen egyre növekvő felhők feketéllettek, reggel óta zivatar készülődött. Izgatott voltam, mint mindig vihar előtt. De délután a fellegek széle foszladozni kezdett, a nap kiért az égbolt tiszta kékjébe, csak valahol messze dörgött az ég, és a látóhatár egyik széle fölött a földről felszálló porral egybefolyó nehéz felhőt hasogatták végig a villám sápadt cikcakkjai. Most már látszott, hogy aznapra kiderül, legalábbis mifelénk. A parton túl helyenként láttam az utat, szünet nélkül vonultak rajta a szekerek - hol kévékkel magasan megrakva, nyikorogva döcögtek, hol meg az ellenkező irányba sebesen robogtak üresen, a rajtuk ülő emberek lába remegett, ingüket dagasztotta a szellő. A sűrű por nem szállt el, és nem ereszkedett le, hanem mozdulatlanul állt a sövényen túl, a park fájának áttetsző lombjai között. Távolabb, a szérún, ugyancsak hangok zaja, kerekek nyikorgása hallatszott, a sárga kévék, melyek az imént lassan elhaladtak a sövény mellett, ott a levegőbe repültek, s a szemem láttára hosszúkás, házforma kazlak nőttek belőlük, tisztán láttam hegyes tetejüket és rajtuk a nyüzsgő parasztokat. Elöttem a poros szántóföldön ugyancsak szekerek mozogtak, kévék sárgállottak, kerékörgés, beszéd,

énekszó keveredett. Az egyik szélén egyre terjedt a tarló, és közte az örömmel benőtt mezsgye. Jobbra lenn, a kuszán learatott földön a marokszedő asszonyok ruhája tarkállott; hajlongtak, karjukat lendítették, és a kusza föld kitisztult, takaros keresztek emelkedtek rajta. Szinte a szemem láttára fordult őszbe a nyár. Mindent átjárt a por meg a tikkasztó hőség, még parkbeli kedvenc helyecskéinket is. És a porban, hőségben, a perzselő napon mindenfelé zajgott, tereferélt, nyüzsgött a dolgozó nép.

Kátya pedig olyan édesen hortyogott árnyas padunkon, az arcára terített batiszt zsebkendő alatt, a meggy olyan fényesen, zamatosan feketéllett a tányéron, ruhánk olyan tiszta és üde volt, a kancsóban a víz olyan frissen, hívogatóan csillogott a napfényben, és én olyan jól érzem magam! „Mit csináljak? - gondoltam. - Tehetek én róla, hogy boldog vagyok? De hogyan osszam meg másokkal boldogságomat? Hogyan, kinek adjam át magamat és boldogságomat?”

A nap már a fásor nyírfáinak csúcsa mögé ereszkedett, a por leszállt a földeken, a távolabbi dombok tisztábban, határozottabban látszottak az oldalvilágításban, a szérűn, a fákon túl három új kazal teteje magaslott, s a parasztok lejöttek róluk; a szekerek hangos kiáltások közepette nyilván utoljára fordultak, az asszonyok hangos énekszóval bandukoltak hazafelé, vállukon gereblye, övükben kéveketél - de Szergej Mihajlics még mindig nem jött, pedig már jó ideje láttam, hogy megindult felfelé a domboldalban. Egyszer csak feltűnt a fásor másik vége felől, ahonnan egyáltalában nem vártam (a szakadékon át került). Kalapját levéve, derűs, sugárzó arccal jött felém. Amikor meglátta, hogy Kátya alszik, beharapta ajkát, szemét behunyta, és lábujjhegyen lépkedett; mindjárt észrevettem, hogy abban az oktalan jókedvében van, amelyet annyira szerettem benne, s amelyet heprecsoré hangulatnak nevezünk egymás között. Olyan volt, mint a tanulástól szökött iskolás gyerek, egész lényéből tetőtől talpig áradt a meglepődés, a boldogság, a gyerekes pajkosság.

- Jó estét, ibolyaszál, hogy s mint? Jól van? - kérdezte sűgva, mikor odaért hozzám, és megszorította a kezemet. - Én remekül érzem magam - felelte kérdésemre. - Most tizenhárom éves vagyok, a legszívesebben lovackáznék vagy fára másznék.

- Heprecsoré hangulatban? - kérdeztem, s mikor nevető szemébe néztem, éreztem, hogy ez a *heprecsoré hangulat* rám is átragad.

- Igen - válaszolta visszafojtott mosollyal, s fél szemével kacsintva. - De miért kell Katyerina Karlovánának az orrára koppintani?

Nem vettem észre, hogy Szergej Mihajlicsra nézve s közben tovább legyezgetve Kátyát a hársfaággal, levertem arcáról a batisztkendőt, és arcát ütöttem a levelekkel. Elnevettem magam.

- Azt mondja majd, hogy nem is aludt - mondtam halkán, mintha azért suttognék, nehogy fölébresszem Kátyát, holott egyáltalában nem azért suttogtam, hanem egyszerűen csak azért, mert jólesett suttogva beszélgetnem Szergej Mihajlicsral.

Hangtalanul mozgatta az ajkát: engem csűfolt, mintha olyan halkán beszélne, hogy már szavamat sem lehet érteni. Azután meglátta a meggyet, megjátszotta, hogy lopva felkapja a tányért, odament Szonyához a hársfa alá, és ráült a bábuira. Szonya előbb megharagudott, de Szergej Mihajlics hamarosan kibékítette, játékot talált ki, mely abban állt, hogy versenyt eszik a meggyet.

- Ha akarja, hozatok még - mondtam. - Vagy menjünk, szedjük mi magunk.

Fogta a tányért, ráültette a bábukát, és hármásban odamentünk a fallal elkerített gyümölcsösbe. Szonya nevetve szaladt utánunk, és Szergej Mihajlics kabátját huzigálta, hogy adja vissza a bábukát. Odaadta neki, s azután komolyan fordult hozzám:

- Hogy mondhatja, hogy maga nem ibolya? - mondta még mindig súgva, noha már nem kellett attól tartanunk, hogy fölkelünk valakit. - Amikor odaértem magához a sok por, hőség, munka után, ibolyaszagot éreztem. De nem az illatos ibolya szagát, hanem a koraiét, tudja, amelyik egészen sötétlila, és olvadó hó- meg tavaszi fűszaga van.

- No és a gazdaságban rendben folyik minden? - kérdeztem, hogy leplezzem boldog zavaramat, melyet szavai keltettek bennem.

- Kitűnően! Ez a nép mindenütt megállja a helyét. Minél jobban ismeri az ember, annál jobban megszereti.

- Igen - feleltem. - Mielőtt jött, a parkból néztem a munkájukat, és hirtelen elszégyelltem magam, hogy ők dolgoznak, énnekem pedig olyan jó dolgom van, hogy...

- Ne tetszelegjen ebben, kedvesem - szakított félbe elkomolyodva, de gyengéd pillantással. - Ez szent ügy. Isten ments, hogy ilyen gondolatokkal kérkedjék.

- De hiszen csak *magának* mondom!

- Igen, persze, tudom. No, lássuk azt a meggyet!

A kiskapu zárva volt, kertész pedig nem volt sehol; Szergej Mihajlics valamennyit kiküldte aratni. Szonya elszaladt a kulcsért, de Szergej Mihajlics nem várta meg, míg visszajön, felkapaszkodott a fal sarkán, fölemelte a gyümölcsöst védő dróthálót, és beugrott.

- Akar meggyet? - hallatszott a hangja bentről. - Adj ide a tányért.

- Nem, én is szedni akarok, megyek a kulcsért - feleltem. - Szonya úgyse találja meg...

De másrészt nagyon szerettem volna látni, mit csinál odabenn Szergej Mihajlics, hogy néz, hogy mozog, amikor azt hiszi, hogy senki sem látja. Meg aztán éppen most egyetlen percre sem akartam őt elveszíteni szemem elől. A csalámban lábujjhegyen tipegve megkerültem a gyümölcsöst - a másik oldalon alacsonyabb volt a fala -, felálltam egy üres dézsára, úgyhogy a fal csak derekamig ért, és behajoltam. Szemem előtt volt az egész gyümölcsös, görcsös, vén fáival, fogazott szélű nagy leveleivel, melyek alól egyenesen, nehezen csüngtek le az érett fekete gyümölcsök; fejemet a háló alá dugva, egy vén meggyfa bütykös ága alól megláttam Szergej Mihajlicsot. Nyilván azt hitte, elmentem, és senki sem látja. Kalapját levéve, szemét lezárva ült egy öreg fa villás törzsében, és elmerengve gyúrogatott egy darabka mézgat. Egyszer csak vállat vont, kinyitotta a szemét, és valamit suttogott mosolyogva. Ez a szó, ez a mosoly annyira nem hasonlított hozzá, hogy hirtelen elszégyelltem magam, amiért meglestem. Úgy rémlett, hogy ezt a szót suttogta: „Mása!” „Nem, ez lehetetlen” - gondoltam. „Édes Mása” - ismételte még halkabban, még gyengédebben. De most tisztán értettem a két szót. Szívem olyan hevesen dobogott, olyan megrendítő, szinte tilalmas boldogság vett rajtam erőt, hogy két kezemmel a falba kapaszkodtam, nehogy leessem, és zajt üssek. De Szergej Mihajlics meghallotta mozdulatomat, riadtan fölnézett, és nyomban lesütötte szemét, lángolóan elpirult, mint a gyermek. Szólni akart, de nem bírt, arcába egyre újabb hullámokban tódult a vér. De elmosolyodott, amikor rám nézett. Én is visszamosolyogtam rá. Egész arca sugárzott az örömtől. Ez már nem az idős bácsi volt, aki kedveskedve oktat; nem, egyenrangú férfi volt, aki szeret és fél tőlem, és én is szeretem és félek tőle. Nem szoltunk, csak néztünk egymásra. De egyszer csak elkomorult, mosolya, szeme csillogása eltűnt, s hidegen, megint atyaián szólt hozzám, mint hogyha rosszat cselekedtünk volna, s ő felocsúdva engem is föleszmélésre intene.

- Szálljon le onnét, megüti magát - mondta. - És igazítsa meg a haját, milyen kócos, nézze meg az ember!

„Miért tettei magát? Miért akar nekem fájdalmat okozni?” - gondoltam bosszúsan. S abban a pillanatban leküzdhetetlen vágyam támadt, hogy újra zavarba hozzam, s kipróbáljam rajta hatalmam.

- Nem, magam akarok meggyet szedni - mondtam, s a legközelebbi ágba kapaszkodva, fenn termettem a fal tetején. Még arra sem volt ideje, hogy megtámogasson, s máris leugrottam.

- Micsoda számárságokat csinál! - mondta ismét elpirulva, és zsémbelése mögé igyekezett elrejteni zavarát. - Milyen könnyen megüthette volna magát! És hogy fog innét kijönni?

Még nagyobb zavarban volt, mint az imént, de zavara most már nem örömmel, hanem ijedelemmel párosult. Reám is áterjedt, én is fülig pirultam, kerültem pillantását, s nem tudva, mit szóljak, szedni kezdtem a meggyet, bár nem volt hová tennem. Haragudtam magamra, megbántam, amit tettem, féltem, s úgy éreztem, örökké csúffá tettem magam a szemében ezzel a meggondolatlan cselekedetemmel. Hallgattunk mind a ketten, s mindketten kínosan éreztük magunkat. Végre megjött Szonya a kulccsal, s megváltott bennünket elfogódottságunkból. De még jó ideig nem szóltunk egymáshoz, mind a ketten csak Szonyához intéztük szavunkat. Mikor visszamentünk Kátyához, aki váltig bizonygatta, hogy nem aludt, és mindent hallott, akkor végre megnyugodtam, Szergej Mihajlics pedig igyekezett visszaesni régi atyai, gyámkodó hangjába, de nem sikerült egészen, és most már engem sem vezetett félre. Annál élénkebben emlékeztem vissza néhány nappal azelőtt folytatott beszélgetésünkre.

Kátya azt vetette fel, mennyivel könnyebb a férfinak szeretnie és szerelmét megvallania, mint a nőnek.

- A férfi megvallhatja, hogy szerelmes, a nő soha - mondotta.

- Én úgy gondolom, a férfi sem mondhatja meg, ha szeret, nem is szabad megvallania - mondta Szergej Mihajlics.

- Miért? - kérdeztem.

- Azért, mert ha megvallja, mindig hazugság lesz. Miféle felfedezés az, hogy az ember szerelmes? Mintha bizony úgy lenne, hogy mihelyt az ember kimondja, valami kattan, és puff neki, szerelmes vagyok. Úgy képzelem talán, hogy mihelyt kimondja ezt a szót, valami rendkívüli történik, zászlólengetés, ágyúk sortüze... Én azt hiszem, hogy azok, akik ünnepélyesen kijelentik: „Szeretem”, vagy önmagukat csapják be, vagy, ami még rosszabb, a másikat.

- Honnan tudja meg tehát a nő, hogy szeretik, ha nem mondják meg neki? - kérdezte Kátya.

- Nem tudom - felelte Szergej Mihajlics. - Minden embernek megvan a maga szótára. Ha van érzés, feltétlenül kifejezésre jut. Ha regényt olvasok, mindig magam elé képelem Sztrelszkij főhadnagy vagy Alfréd gondterhelt arcát, amikor kijelenti: „Szeretlek, Eleonóra!”, és azt hiszi, hogy most mindjárt valami rendkívüli fog történni, de semmi sem történik, sem a férfival, sem a nővel; ugyanaz marad a szeme, az orra, semmi sem változik.

A tréfa mögött már akkor is valami komolyat sejtettem, ami rám vonatkozik, de Kátya nem tűrhette, hogy a regényhősökből valaki csúfot üzzön.

- Örökké ezek a paradoxonok - korholta. - De most mondja meg igaz lelkére: sohasem vallott még nőnek szerelmet?

- Sosem vallottam, fél térdre sem ereszkedtem, és nem is fogok - válaszolta nevetve.

Most újra eszembe jutott ez a beszélgetés. „Igaz, nem kell megmondania, hogy szeret - gondoltam. - Szeret, ezt érzem és tudom. Bárhoggy igyekszik is közömbösnek látszani, nem rombolhatja le ezt a hitemet.”

Egész este keveset szólt hozzám, de Kátyához, Szonyához intézett minden szavából, minden mozdulatából, tekintetéből kiolvastam szerelmét, és nem kételkedtem benne. Csak az bántott és bosszantott, hogy miért tartja szükségesnek, hogy még tovább titkolózzék és hidegnek tettesse magát, amikor minden olyan világos, és olyan könnyen, egyszerűen lehetnék olyan elképzelhetetlenül boldogok. De mint a bűn, úgy gyötört az a tudat, hogy beugrottam hozzá a gyümölcsösbe. Attól féltem, hogy ezek után nem becsülhet többé, és haragszik rám.

Tea után bementem a fogadóterembe, a zongorához. Utánam jött.

- Játsszék nekem valamit, rég nem hallottam - mondta, mikor a szalonban utolért.

- Éppen oda indultam... Szergej Mihajlics! - mondtam, hirtelen szembefordulva vele. - Mondja, nem haragszik rám?

- Miért? - kérdezte.

- Mert nem fogadtam szót ma délután - mondtam elpirulva.

Megértett, fejét csóválta, és elmosolyodott. Tekintete azt mondta, hogy meg kellene rónia, de nincs hozzá ereje.

- Nem történt semmi, ugye megint jó barátok vagyunk? - mondtam, és a zongorához ültem.

- De még mennyire! - válaszolta.

A nagy, magas teremben csak a zongorán világított két gyertya, a többi homályba borult. A nyitott ablakon át benézett a világos nyári éjszaka. Körös-körül csend volt, csak Kátya léptei alatt nyikordult meg néha-néha a szalon padlója, és Szergej Mihajlics lova prüsszolt az ablak alatt, s kapálta a lapuleveleket. Szergej Mihajlics mögöttem ült, nem láthattam őt, de mindenben éreztem jelenlétét - a szoba félhomályában, a neszekben, önmagamban. Minden pillantása, minden mozdulata visszhangzott szívemben, pedig nem láttam. Mozart fantázia-szonátáját játszottam, a kottát ő hozta nekem, s az ő irányításával, az ő számára tanultam meg. Nem figyeltem játékomra, de azt hiszem, jól játszottam, s úgy éreztem, neki is tetszik. Éreztem magamban az ő élvezetét, s anélkül, hogy ránéztem volna, éreztem hátulról rám szegeződő pillantását. Ujjaim gépiesen tovább mozgatva, akaratlanul hátranéztem reá. Tisztán láttam fejét a derengő éjszakai ég háttérén. Fejét tenyerébe támasztva ült, és csillogó szemmel, állhatatosan nézett. Pillantására elmosolyodtam, és abbahagytam a játékot. Ő is elmosolyodott, és fejével szemrehányóan intett a kotta felé, hogy folytassam. Mire befejeztem a szonátát, a hold magasra emelkedett, besütött az ablakon, és a szobában a két gyertya gyenge fényén kívül másféle, ezüstös fény támadt, az ablakon át a padlóra hullva. Kátya azt mondta, botrányos volt, hogy épp a legszebb helyen akadtam el, és nagyon rosszul játszottam; de Szergej Mihajlics azt mondta, hogy épp ellenkezőleg, még sosem játszottam olyan jól, mint most. Aztán fel-alá járkált végig a szobákon, a teremből a sötét szalonba és megint vissza a terembe, s valahányszor bejött, rám nézett és elmosolyodott. Én is rámosolyogtam, nevetni, kacagni szerettem volna minden ok nélkül, annyira örültem annak, ami az imént lejátszódott. Mihelyt Szergej Mihajlics kiment a szobából, átöleltem Kátyát - a zongora mellett álltunk -, és csókolgatni kezdtem kedvenc helyecskémet, kövérkés nyakát az álla alatt; de mihelyt Szergej Mihajlics visszajött, komoly képet vágtam, és erőszakkal elfojtottam nevethetnékemet.

- Mi történt ezzel a lánnyal? - kérdezte tőle Kátya.

Szergej Mihajlics nem válaszolt, csak rám nevetett. Ő tudta, hogy mi történt velem.

- Nézzék, micsoda éjszaka! - szólt ki a szalonból, a nyitott erkélyajtó előtt megállva.

Kimentünk hozzá, s valóban, olyan éjszaka volt, amilyent azóta sem láttam soha. A telihold a ház fölött állt, épp a fejünk fölött, úgyhogy nem is látszott; a fél tetőnek, a terasz oszlopainak s ponyvájának árnyéka megrövidülve feküdt a homokos kerti útra és a kerek pázsitra. A kert többi része úszott a fényben, a hold meg a harmat ezüstjében. A széles, virágos út, melyre az egyik széléről ferdén feküdt a georginák meg a támasztókarók árnyéka, ködbe veszve futott a semmibe, hideg fényárban ragyogva; a kavicsok egyenetlenül, göröngyösen csillogtak rajta. A fák mögül kibukkant az üvegház fénylő teteje, a szakadékból egyre sűrűsödő köd gomolygott fel. A kissé már megritkult orgonabokrokon törzsükig átvilágított a holdfény. Minden egyes harmat áztatta virágot meg lehetett különböztetni. A fasorokban fény és árnyék úgy olvadt egybe, hogy az ember szeme nem fákat meg utat látott, hanem áttetsző, lebegő, remegő házakat. Jobb felől, a ház árnyékában minden fekete, közömbös, ijesztő volt. De ebből a sötétségből csak annál világosabban emelkedett ki egy topolya fantasztikus alakú koronája; az ember szinte csodálta, hogy állt meg itt, nem messze a háztól, felfelé ágaskodva a fényáradatban, s mért nem szállt el valahová messze-messze, a semmibe tűnő, kéklő égbe.

- Menjünk ki sétálni - javasoltam.

Kátya beleegyezett, de azzal a feltétellel, hogy húzzak sárcipőt.

- Nem kell, Kátya - mondtam. - Majd belékarolok Szergej Mihajlicsba.

Mintha bizony ez meggátolta volna, hogy átázzék a lábam! De akkor ezt az ellenvetést mind a hárman logikusnak és érthetőnek tekintettük. Máskor sohasem nyújtotta a karját, de most magam karoltam belé, és ő cseppet sem lepődött meg rajta. Hármásban mentünk le a terasz lépcsőjén. Az ég, a kert, a levegő, az egész világ egészen más volt, mint amit ismertem.

Amikor előrenéztem a fasorban, melyen elindultunk, úgy rémlett, hogy arra tovább nem lehet menni, ott végződik a valóság világa, és mindennek örökre így kell maradnia, szépségében mozdulatlanra dermedve. De mentünk tovább, a szépség tündérfátyla széttárult, beengedett, s odabenn valóban ott volt jól ismert parkunk, a fák, az utak, a száraz avar. S mi csakugyan végigmentünk az ösvényeken, váltakozva léptünk fény és árnyék köreibe, s hol száraz levél zörrent léptem alatt, hol friss ágacska legyintette meg arcomat. És ez csakugyan ő volt, aki nesztelenül, óvatosan lépkedett mellettem, gondosan támogatva karomat, s ez meg csakugyan Kátya volt, aki nyikorgó cipellőben lépdelt mellettünk. És az odafenn valóban a hold volt, amely leragyogott ránk a mozdulatlan ágak között...

De a tündérfátyol minden lépésnél újra összeborult mögöttünk és előttünk, s lassacskán már végképp nem hittem el, hogy tovább lehet menni, végképp nem hittem, hogy valóság, amit látok.

- Juj, béka! - kiáltott fel Kátya.

„Ki mondja ezt és miért?” - gondoltam. Azután eszembe jutott, hogy Kátya mondja, Kátya fél a békától - és lábam elé néztem. Zöld béka ugrott s lapult meg előttem, pici árnyéka tisztán látszott az agyagos úton.

- Maga nem fél tőle? - kérdezte Szergej Mihajlics.

Felnéztem rá. Ott, ahol álltunk, egy hárs hiányzott a fasorból, tisztán láthattam arcát. Szép volt és boldog...

Azt kérdezte: „Nem fél tőle?” - de én hallottam, hogy azt mondja: „Szeretlek, kedvesem!” - Szeretlek, szeretlek - ezt hangoztatta keze, szeme, és ugyanezt mondta a fény, az árnyék, a levegő, és minden körülöttünk.

Bejártuk az egész parkot. Kátya mellettünk tipegett apró lépteivel, szuszogott fáradtságában. Azt mondta, ideje bemennünk, és én szívből megsajnáltam szegénykét. „Mért nem érezheti ugyanazt, amit mi? - gondoltam. - Mért nem lehet mindenki fiatal, mindenki boldog, mint ez az éjszaka, mint mi ketten?”

Bementünk a házba, de Szergej Mihajlics még soká nem indult haza, pedig már szóltak a kakasok, a házban mindenki aludt, és lova egyre gyakrabban prűszkölt az ablak alatt, s kapálta a laput. Kátya sem figyelmeztetett, hogy késő van, mi pedig semmiségekről beszélgetve üldögéltünk hajnali három óráig, s magunk sem vettük észre, hogy múlik az idő. A kakas már harmadszor kiáltott, az ég alja már világosodott, mikor elment. Úgy búcsúzott, mint rendesen, nem mondott semmi különöset; de tudtam, hogy a mai naptól fogva az enyém, és nem veszíthetem el soha többé. Mihelyt bevallottam önmagamnak, hogy szeretem, Kátyának is elbeszéltem mindent. Örült, és meg volt hatva, hogy mindent elmondok neki, de szegényke azért csak elaludt, míg én sokáig járkáltam még a teraszon, lementem a kertbe, s felidézve magamban minden szót, minden mozdulatot, újra végigjártam a fasorokat, amelyekben vele sétáltunk. Egész éjszaka nem hunytam le a szemem, és először életemben láttam a hajnalt meg a napfelkeltét. Soha nem láttam azóta sem ilyen éjszakát és ilyen hajnalt. „De mért nem mondja meg nyíltan, hogy szeret? - gondoltam. - Miért agyal ki képzelt nehézségeket, mért állítja oda magát aggastyánnak, amikor minden olyan szép és egyszerű? Mért vesztegeti az arany időt, amely talán sohasem tér vissza? Mondja ki, hogy szeret, mondja ki szavakkal; fogja meg a kezemet, hajtsa rá a fejét, és mondja ki: szeretlek. Piruljon el, és süsse le a szemét, és akkor én is mindent megmondok neki. Nem is mondok semmit, csak megölelem, hozzásimulok, és elsirom magam. De jaj, mi van, ha tévedek, ha nem szeret?” - hasított belém hirtelen.

Megriadtam saját érzéseimtől: ki tudja, hová sodorhat! Eszembe jutott mindkettőnk zavara a gyümölcsösben, amikor beugrottam hozzá, és megint nehéz lett a szívem. Megeredt a könnyem, imádkozni kezdtem. És akkor különös ötletem támadt, ez megnyugtatót, és reménységgel töltött el. Elhatároztam, hogy ettől a naptól kezdve böjtölni fogok, születésem napján megáldozok, és ugyanaznap jegyet váltok vele.

Miért? Minek? És hogyan fog bekövetkezni? - minderről fogalmam sem volt, de attól a perctől fogva hittem és tudtam, hogy úgy lesz. Már egészen megvirradt, az emberek munkába indultak, amikor felmentem szobámba.

4

Boldogasszony böjtje volt éppen, ezért a házban senkit sem lepett meg szándékom, hogy böjtölök ebben az időben.

Szergej Mihajlics egész héten nem jött át hozzánk, s én nem csodálkoztam, nem aggódtam, és nem haragudtam emiatt, sőt ellenkezőleg - örültem, hogy nem jön, csak születésem napjára vártam őt. Egész héten mindennap korán keltem, s mialatt befogták a lovakat, egyedül járkáltam a kertben, gondolatban végigsoroltam előző napi bűneimet, és megfontoltam, mit kell tennem aznap, hogy meg legyek elégedve magammal, és egyetlenegyszer se vétkezzem. Akkor azt hittem, könnyű teljesen büntelennek lenni, azt hittem, elég, ha az ember egy kicsit igyekszik. Azután előálltak a lovak. Kátyával vagy a szobalánnyal beültem a kocsiba, és elmentünk a három versztányira levő templomba. A templomba belépve minden alkalommal eszembe jutott, hogy az imádság mindenkiért szól, aki istenfélelemmel a szívében lépi át Isten házának küszöbét, s ezért igyekeztem ezzel az érzéssel szívemben felmenni a templomkapu

két gyomverte lépcsőfokán. A templomban olyankor alig volt tíz-tizenkét böjtölő paraszt meg udvari cseléd; buzgó alázattal igyekeztem viszonzni köszöntésüket, de - amit nagy áldozatnak éreztem - magam mentem oda a gyertyás ládához, hogy a sekrestyéstől, egy obsitos katonától, néhány szál gyertyát vásárooljak, és a szentképek elé állítsam... A szentély kapuján át láttam az oltárterítőt, melyet még anyuska hímzett; az ikonosztáz fölött két fafaragású angyal lebegett csillagok között, amelyeket kislány koromban óriási nagynak láttam, meg egy sárga-dicsfényes galamb - ez is roppantul érdekelt kicsi koromban. A kórus mögött látszott a horpadozott keresztelőmedence, mely fölé annyiszor tartottam cselédeink gyermekeit, s amelyben engem is kereszteltek. Az öreg pap miseruhája édesapám szemfedőjéből készült; ugyanazon a hangon misézett, amelyen, mióta az eszemet tudom, az istentiszteleteket tartották házunkban: Szonya keresztelőjét, apám gyászmiséjét, édesanyám temetését. A kántor hangja éppen úgy recsegett a kórusban, a falnál ugyanaz az öregasszony görnyedezett, akit minden nap láttam a templomban, könnyező szemmel nézett a szentképekre, imára kulcsolt kezeit megfakult kendőjéhez szorította, és fogatlan szájával hangtalan imát suttogott. És mindez most nemcsak kíváncsiságomnál meg a hozzátapadó emlékeknél fogva volt érdekes a számomra - nem, mindez szent és fenséges volt a szememben, és mélységes jelentőséggel volt tele. Odaadón figyeltem a fennszóval elmondott imádság minden szavára, érzésemmel igyekeztem reá felelni, és ha valamit nem értettem, gondolatban kértem Istent, világosítsa meg elmémet, vagy saját imádságokat eszeltem ki a meg nem értett rész helyébe. Amikor a bűnbánati imádságot mondták, múltamra emlékeztem, és ezt az ártatlan, gyermekded múltat olyan feketének éreztem lelkem sugárzó állapotához képest, hogy sírtam és iszonyodtam önmagamtól; de ugyanakkor azért éreztem, hogy Isten mindezt megbocsátja, és ha még több volna a bűnöm, még százszorta édesebb lenne a bűnbánat. Amikor a pap az istentisztelet végén azt mondta: „Istennek áldása legyen rajtatok”, úgy éreztem, hogy abban a pillanatban valósággal fizikai állapotba átmenő, átszellemült boldogság ömlik el rajtam, fény és melegség hatol a szívembe. A mise véget ért, a pap kilépett hozzám, és megkérdezte, ne jöjjön-e ki hozzánk éjjeli istentiszteletet tartani; de én hálatelt szívvel megköszöntem neki, hogy ilyen nagy szívességet akarna tenni (mert annak hittem), és azt válaszoltam, hogy az ünnep előestéjén magam jövök el a templomba gyalog vagy kocsin.

- Ide tetszik fáradni? - álmélkodott a pap.

És én nem tudtam, mit válaszoljak, nehogy a büszkeség vétkébe essem.

Ha Kátya nem volt velem, a templomból mindig hazaküldtem a lovakat, és egyedül, gyalog mentem haza. Alázattal köszöntöttem a szembejövőket, s igyekeztem alkalmat találni, hogy segítsék, jó tanáccsal szolgáljak, valami áldozatot hozzak, segítsék egy félredőlt kocsit föl-emelni, gyermeket dajkálni, vagy félreálljak az útból, és besározódjam. Egyik este hallottam, amint az ispán jelentést tesz Kátyának; elmondta, hogy Szemjon, a paraszt járt nála, deszkát kért a lánya koporsójára meg egy rubelt a temetésre, és ő adott neki. „Hát olyan szegények?” - kérdeztem. „Nagyon szegények, kisasszony, még sóra sem telik nekik” - válaszolta az ispán. Elszorult a szívem, s mégis valahogy megörültem, amikor ezt hallottam. Kátyának azt mondtam, sétálni megyek, azzal fölszaladtam a szobámba, összeszedtem minden pénzemet (nagyon kevés volt, de amennyi volt, mind összeszedtem), keresztet vetve leszaladtam a teraszon meg a parkon át a faluba, Szemjon házához. A falu végén állt, senki sem látott, mikor odalopóztam, az ablakba tettem a pénzt, és azután kopogtattam. Valaki kijött a házból, hallottam az ajtó nyikordulását, meg ahogy utánam kiáltott; félelmemben reszketve, borsózó háttal szaladtam hazáig, mintha bűnt követtem volna el, Kátya faggatott, hogy hol jártam, mi lelt, de jóformán nem is értettem, mit beszél, és nem feleltem. Egyszerre mindent kicsinyesnek, semmitmondónak éreztem magam körül. Bezárkóztam szobámba, és sokáig járkáltam fel és alá, képtelen voltam bármit csinálni, gondolkozni, vagy akár önmagamnak számot adni

érzéseimről. Elképzeltem az egész család örömét, elképzeltem, milyen szavakkal emlegetik majd, aki odatette a pénzt, és szinte megsajnáltam, hogy nem magam adtam a kezükbe. Az is eszembe jutott, vajon mit szólna Szergej Mihajlics, ha megtudná, és örvendeztem, hogy soha senki sem fogja megtudni. Olyan nagy volt szívemben az öröm, olyan gyarlónak láttam mindenkit, magamat is, és olyan szelíd elnézéssel tekintettem magamat és mindenki mást, hogy a halál gondolata mint legfőbb boldogság merült fel előttem. Mosolyogtam, imádkoztam, sírtam, a világon mindenkit, még önmagamat is szenvedélyesen szerettem abban a pillanatban. Sokat olvastam az újtestamentumot azokban a napokban, s egyre jobban megértettem, egyre jobban megéreztem ennek az Istenben való életnek a leírása, egyre jobban megrendítettek az érzés és gondolat áthatolhatatlan mélységei, amelyeket tanításában leltem. De milyen világosnak, egyszerűnek tetszett minden, amikor felálltam a Biblia mellől, és figyelmemet újra a környező világ felé fordítottam. Úgy éreztem, helytelenül élni nehéz, de annál könnyebb mindenkit szeretni és szeretve lenni. Mindenki jóságosan, gyengéden bánt velem, még Szonya is egészen megváltozott; továbbra is adtam neki órákat, s ő igyekezett mindent jól megérteni, hogy kedvemben járjon, és ne szomorítson. Mindenki úgy viselkedett velem, ahogy én viselkedtem a többiekkel. Azután számba vettem ellenségeimet, hiszen gyónás előtt bocsánatot kellett kérnem tőlük; de csak egyetlenegy jutott eszembe, egy szomszéd kisasszony, akit tavaly egyszer mások jelenlétében kicsúfoltam, s aki azóta nem is járt hozzánk. Levelet írtam neki, beismertem bűnömet, és bocsánatot kértem tőle. Hamarosan levélben válaszolt, ő maga is bocsánatomat kérte, és megbocsátott nekem. Sírtam örömben egyszerű szavai olvastán, olyan mély és megindító érzést véltem látni bennük, öreg dadám elsírta magát, amikor tőle is bocsánatot kértem. „Miért olyan jók hozzám? Mivel érdemeltem ki szeretetüket?” - kérdeztem magamtól. Azután önkéntelenül eszembe jutott Szergej Mihajlics, és gondolatban hosszasan foglalkoztam vele. Nem tehettem másként, és ezt nem is éreztem bűnnek. De most egészen másképp gondoltam rá, mint aznap éjszaka, amikor először döbrentem rá, hogy szeretem; most úgy gondoltam rá, mint önmagamra, önkéntelenül beleszőttem őt minden jövő tervembe, gondolatomba. Az elfogódottság, melyet jelenlétében olyan lesújtó erővel éreztem, képzeletemben teljesen eltűnt. Most vele egyenrangúnak éreztem magam, s emelkedett lelkiállapotomban tökéletesen megértettem őt. Minden világossá vált benne, ami azelőtt különösnek tetszett. Csak most értettem meg, miért mondta mindig, hogy az igazi boldogság másoknak élni; és most teljesen egyetértettem vele. Úgy éreztem, ketten egymással végtelenül és felhőtlenül boldogok leszünk. Nem ábrándoztam már sem külföldi utazásról, sem nagyvilági életéről, sem társasági pompáról, egészen másféle boldogság lebegett előttem: békés családi élet falun, állandó önfeláldozás, örök szerelem egymás iránt, s az örökös tudat, hogy mindenben a szelíden segítő gondviselés vesz körül bennünket.

Ahogy terveztem, születésnapomon megáldoztam. Amikor hazajöttem a templomból, szívemet akkora boldogság feszítette, hogy féltem az élettől, féltem minden benyomástól, mindentől, ami leronthatná boldogságomat. De mihelyt a ház előtt kiszálltunk a kocsiból, a hídon a jól ismert homokfutó robogott át, és megjelent Szergej Mihajlics. Szerencsét kívánt születésem napjához, és együtt bementünk a szalonba. Amióta ismertem, sohasem viselkedtem vele olyan nyugodtan és olyan önállóan, mint akkor. Éreztem, hogy egész új világ támadt bennem, amelyet ő nem ért, s amely fölötté áll. A legkisebb elfogódottságot sem éreztem vele szemben. Valószínűleg megértette, hogy ez honnan ered, és rendkívül gyengéd, kedves és jámborul tiszteletteljes volt hozzám. A zongorához akartam lépni, de ő lezárta, és a kulcsot zsebébe rejtette.

- Ne rontsa el a hangulatát - mondotta. - Most olyan muzsika szól a lelkében, amelynél szebb a világon nincsen.

Hálás voltam neki ezért, bár ugyanakkor kissé kellemetlenül is érintett, hogy ilyen könnyen, pontosan megért mindent, aminek mindenki elől rejtve kellett volna maradnia lelkemben. Ebédnél azt mondta, hogy gratulálni jött és egyben búcsúzni, mert másnap Moszkvába utazik. Mikor ezt mondta, Kátyára nézett, de nyomban utána lopva rám pillantott, és megsejtettem: attól tart, hogy felindulást olvas le arcomról. De nem lepődtem meg, nem aggódtam, még azt sem kérdeztem, mennyi időre utazik. Tudtam, hogy ezt csak úgy mondja, és tudtam, hogy úgysem fog elutazni. Hogy honnan tudtam? Ezt most már sehogy sem tudnám megmagyarázni; de azon az emlékezetes napon úgy tetszett, hogy mindent tudok, ami volt, és ami lesz. Úgy éreztem magam, mint boldog álomban, amikor minden, ami történik, olyan, mintha már egyszer lett volna, s mindezt már réges-rég tudom, és mindez még egyszer megtörténik, és én tudom, hogy még egyszer megtörténik.

Ebéd után nyomban el akart menni, de Kátyát kimerítette a hosszú hajnali mise, lefeküdt aludni, s Szergej Mihajlicsnak így várnia kellett, míg vissza nem jön, hogy elbúcsúzzék tőle. A fogadóterembe betűzött a nap, kimentünk a teraszra. Mihelyt letelepedtünk, roppant nyugalommal arról kezdtem beszélni, ami szerelmem sorsát eldönti. Nem kezdtem bele sem előbb, sem később, hanem pontosan abban a pillanatban, amikor leültünk, és még semmi sem hangzott el, a beszélgetés nem öltött semmiféle olyan hangot és jelleget, ami megzavarhatta volna azt, amit mondani akarok. Magam sem tudom, honnan vettem bámulatos nyugalمامat, elszántságomat, pontos kifejezőképességemet. Mintha nem is én szólnék, hanem valami más szólna belőlem, akaratomtól függetlenül. Szergej Mihajlics szemben ült velem, a rácsra könyökölve, magához húzott egy orgonaágot, és a leveleket tépdeste róla. Amikor megszólaltam, elengedte az ágot, és fejét kezébe támasztotta. Ez a helyzet egyaránt jellemző a nagyon nyugodt és nagyon izgatott emberre.

- Miért utazik el? - kérdeztem lassan, jelentőségteljesen, és egyenesen a szeme közé nézve.

Nem felelt mindjárt.

- A dolgaim hívnak! - válaszolta azután, s nem nézett rám.

Láttam, hogy nehezebbre esik hazudni, különösen mivel én olyan nyíltan, egyenesen tettem fel kérdésemet.

- Ide hallgasson - mondtam. - Tudja, hogy milyen nap van ma. Ez a nap számomra több okból nagyon fontos. Ha most felteszem magának ezt a kérdést, igazán nem azért kérdelem, hogy érdeklődést mutassak, hiszen úgyis tudja, hogy megszoktam és szeretem; hanem azért, mert tudnom kell. Miért utazik?

- Nagyon nehéz megmondanom az igazat, hogy miért utazom - válaszolta. - Az elmúlt héten sokat gondolkodtam magán és magamon, és úgy döntöttem, hogy el kell utaznom. Ugye megérti, hogy miért? És ha igazán szeret, nem kérdi többé. - Megdörzsölte homlokát, és lehunyta a szemét. - Nagyon nehezemre esik... Ugye megérti?

Szívem egyre erősebben dobogott.

- Én nem érthetem meg - feleltem. - Nem érthetem; hanem *maga* mondja meg, az isten szerelméért, a mai napom ünnepére mondja meg, és mindent nyugodtan végighallgatok.

Másképp helyezkedett el székén, rám nézett, ismét magához húzta az orgonaágot.

- Nem bánom - kezdte rövid hallgatás után, s hangját hasztalan igyekezett nyugodttá tompítani. - Bár ostobán hangzik, és lehetetlen szavakban kifejezni, bár nehezemre esik, de megpróbálom elmagyarázni - mondta, s arca eltorzult, mint fizikai fájdalom hatására.

- Nos! - mondtam.

- Tegyük fel, hogy volt egyszer egy férfi. Nevezzük A.-nak. Öreg volt és kiélt; és volt egy kisasszony, B., fiatal, boldog, aki nem ismerte még sem az embereket, sem az életet. Bizonyos családi kapcsolatuknál fogva A. úgy szerette B.-t, mint tulajdon édeslányát, és nem is tartott attól, hogy másképp is megszeretheti.

Szünetet tartott, de nem szakítottam félbe.

- De A. elfelejtette, hogy B. még olyan fiatal, hogy az életet játékszernek véli - folytatta hadarva, elszántan, és került a pillantásomat. - És hogy könnyű őt másképp megszeretni, és hogy ő ezt mulatságosnak fogja fel. A. tehát tévedett, és egyszer csak azon kapta magát, hogy új érzés ébred a szívében, fájó, mint a bűnbánat, és nagyon megijedt. Megijedt, hogy régi baráti kapcsolataik elromlanak, és ezért elhatározta, hogy elutazik, mielőtt megromlik ez a kapcsolat. - Ezt mondván, újra szemét dörzsölgette, színleltén hanyag mozdulattal, s aztán behunyta szemét.

- És miért félt attól, hogy másképp szereti meg? - kérdeztem alig hallhatóan, megindultságomat visszafojtva; hangom nyugodtan csengett, de Szergej Mihajlics, úgy látszik, gúnyosnak érezte.

- Maga fiatal - válaszolta -, és én nem vagyok az. Maga játszani akar, én pedig mást akarok. Játsszék, csak ne velem, mert el találom hinni, és az nekem nagyon rossz lesz, és maga is szégyellni fogja. Ezt mondta A. - tette hozzá. - Egyébként mindez sületlenség, de most már érti, hogy miért utazom. Ne beszéljünk erről többet, nagyon kérem!

- De igen, beszéljünk - mondtam, és hangomban könnyek remegtek. - Szerette az a férfi B.-t vagy sem?

Szergej Mihajlics nem felelt.

- Ha nem szerette, miért játszott vele, mint egy kisgyermekkel? - kérdeztem.

- Igaz, A. is hibás volt - szakított félbe gyorsan. - De minden véget ért, elváltak... mint jó barátok.

- De hiszen ez rettenetes! Hát más befejezés nem képzelhető el? - leheltem, és magam is megijedtem attól, amit mondtam.

- Dehogynem - válaszolta, fölemelte megindult arcát, és rám nézett. - Két különböző befejezés is képzelhető. Csak ne szakítson félbe, az istenre kérem, hallgasson végig nyugodtan. Egyesek azt mondják - folytatta, felállt s elmosolyodott, gyötrelmes, fájó mosollyal -, egyesek azt mondják, hogy A. elvesztette az eszét, őrjöngve beleszeretett B.-be, és ezt megvallotta neki... B. pedig kinevette. B.-nek ez tréfa volt, de A.-nak életkérdés.

Megremegtem, és már-már szavába vágtam, azt akartam mondani, hogy ne merészeljen az én nevemben beszélni, de ő leintett, kezét az enyémre téve.

- Várjon csak - szólt remegő hangon. - Mások úgy fejezik be a történetet, hogy B. megszánta A.-t, szegényke nem ismerte az embereket, azért azt képzelte, hogy ő is megszeretheti A.-t, és beleegyezett, hogy a felesége lesz. És az az örült elhitte neki, hogy újrakezdődik az élete, de B. nemsokára maga is belátta, hogy becsapta a férfit, és a férfi is becsapta őt... Nem, ne beszéljünk erről többet - fejezte be; szemlátomást nem volt ereje, hogy folytassa, felállt, és szótlanul felém lépett.

Azt mondta: „Ne beszéljünk erről többet”, de láttam rajta, hogy repesve várja válaszomat. Szólni akartam, de nem bírtam, úgy szúrt valami a mellemben. Ránéztem; sápadt volt, alsó ajka remegett. Megsajnáltam. Nagy erőfeszítést tettem, és sikerült megtörnöm a bénító hallgatás erejét; megszólaltam halkan, bensőségesen, bár féltem, hogy hangom elcsuklik.

- És a harmadik befejezés - kezdtem és megálltam; de ő hallgatott. - A harmadik befejezés: hogy A. nem szerette B.-t, hanem rettenetes fájdalmat okozott neki; azt hitte, helyesen cselekszik, amikor elutazik, és még büszke is volt elhatározására. Maga tréfál, nem én; én az első naptól fogva szerettem, megszerettem magát - ismételtem, és ennél a szónál, „megszerettem”, hangom halk, bensőséges suttogásból akaratlanul vad felkiáltásba csapott át, amely magamat is megrémített.

Szergej Mihajlics halotthalványan állt előttem, ajka egyre erősebben remegett, két könnycsepp folyt végig az arcán.

- Ez gonoszság! - kiáltottam, s éreztem, hogy fuldoklom a visszatartott, dühös könnyektől. - Miért? - tettem még hozzá, s fel akartam állni, hogy faképnél hagyjam.

De nem engedett el. Feje az ölemben feküdt, szája még mindig remegő kezeimet csókolgatta, könnyei áztatták ujjaimat.

- Istenem, ha tudtam volna - mormolta.

- Miért? Miért? - hajtogattam egyre, és a lelkem csordultig tele boldogsággal, visszahozhatatlan, soha vissza nem térő boldogsággal. Öt perccel később Szonya felszaladt Kátyához, és olyan hangosan, hogy az egész ház visszhangzott belé, újságolta neki, hogy Mása feleségül akar menni Szergej Mihajlicshoz.

5

Nem volt okunk halogatni esküvőnket, sem ő, sem én nem kívántuk ezt. Kátya fel akart ugyan utazni Moszkvába kelengyét rendelni, vásárolni, Szergej anyja pedig szerette volna, ha fia, még mielőtt egybekelünk, új hintót, bútort vásárol, és kitapétáztatja a házat; de mi mind a ketten ragaszkodtunk hozzá, hogy mindezt utóbb csináljuk, ha már mindenáron kell, és esküvőnket két héttel a születésnapom után megtartjuk, csendben, kelengye nélkül, vendégek nélkül, násznagy, vacsora, pezsgőzés nélkül, egyszóval lemondunk a lagzi hagyományos kellékeiről. Szergej elbeszélése szerint édesanyja haragudott, hogy esküvőnket muzsikaszó nélkül, kelengyés ládák garmadája nélkül, új lakásberendezés nélkül tartjuk meg - bezzeg az ő lakodalma harmincezer rubelba került! -, s fia előtt titokban, nagy buzgón kotorászott a régi ládákban, és a Marjuska gazdasszonnyal mindenféle szőnyegekről, függönyökről, ezüsttálcákról tárgyalt, amelyek szerinte elengedhetetlenül szükségesek boldogságunkhoz. Minálunk pedig Kátya ugyanezt cselekedte Kuzminyisnával, a dadussal. Nem tűrte a tréfát, ha erről volt szó. Meggyőződése szerint, ha mi ketten Szergejjel a jövőnkről beszélünk, csak bolondozunk, szerelmeskedünk, ahogy ez már a mi helyzetünkben szokás - pedig leendő boldogságunk lényegileg csupán az ingek helyes szabásától és megvarrásától, az abroszok, asztalkendők helyes megválasztásától függ. Pokrovszkoje és Nyikolszkoje közt többször napjában titkos híradások cserélődtek, hogy hol mi készül, s noha Kátya meg vőlegényem édesanyja között látszólag a legbarátságosabb jó viszony állt fenn, befelé ellenséges diplomáciai feszültség kezdett kifejlődni. Tatyána Szemjonovna, Szergej édesanyja, akivel csak most ismerkedtem meg közelebbről, szigorú, pedáns háziasszony volt, igazi múlt századbeli dáma. Szergej nemcsak kötelességtudásból szerette, mint fiú az anyját, hanem érzéssel, mint ember az embert, s a

világ legkiválóbb, legokosabb, legjobb és legszeretőbb szívű asszonyának látta. Mindig kedves volt hozzánk, különösen hozzám, örült is, hogy a fia megnősül, de mikor menyasszony koromban meglátogattam, úgy tetszett, éreztetni kívánja velem, hogy mint „parti” nem vagyok méltó fiához, és nem árt, ha ezt állandóan szem előtt tartom. Én ezt tudomásul vettem, és teljesen egyetértettem vele.

Ebben a házasságkötésünket megelőző két hétben naponta láttuk egymást. Szergej ebédre jött, és éjfélig maradt. Azt mondta - és éreztem, hogy igazat mond -, hogy nélkülem nem is él; ennek ellenére sosem töltötte velem az egész napot, és nagy buzgalommal foglalkozott tovább saját ügyeivel. Kapcsolatunk külsőleg mit sem változott az esküvő napjáig, továbbra is magázódtunk, Szergej még a kezemet sem csókolta meg, nem kereste, sőt kerülte az alkalmat, hogy kettesben maradjon velem. Mintha félt volna átengedni magát a benne élő, veszedelmesen erős gyengédségnek. Nem tudom, ő változott-e meg vagy én, de most egyenrangúnak éreztem magam vele, már nem láttam viselkedésében azt a színlelt egyszerűséget, ami azelőtt néha bosszantott, s a tiszteletet, félelmet parancsoló férfi helyett egyre gyakrabban s egyre növekvő gyönyörűséggel láttam meg benne a boldogságában lelkendező, kezes gyermeket. „Ez volt hát benne! - gondoltam gyakran. - Éppolyan ember ő is, mint én, nem több.” Most úgy tetszett, egészen előttem áll, úgy ismerem, hogy nincs titka előttem. És minden, amit megtudtam róla, olyan egyszerű volt, s annyira összhangban velem. Még tervei is, hogy miképp fogunk együtt élni, teljesen megegyeztek az én elképzeléseimmel, csak hogy az ő szavaiban tisztábban, pontosabban rajzolódtak ki.

Rossz idő volt azokban a napokban, többnyire a szobában ültünk. Legjobb, legmeghittebb beszélgetéseinket a szegletben folytattuk, a zongora és az ablak között. A fekete ablaküvegben közelről tükröződött vissza a gyertyák fénye, kívülről néha-néha esőcsepp verődött a fényes üvegnek, s végigcsorgott rajta. A tetőn kopogott az eső, az ereszcsonatna alatt tócsában állt a víz, az ablak hasadékán át beszivárgott a nyirkos levegő. Kuckónk így még világosabbnak, még melegebbnek, még kedélyesebbnek tetszett.

- Már régen szerettem volna valamit mondani - kezdte egyszer, amikor késő este magunkra maradtunk kuckónkban. - Mialatt játszott, egyre ez járt az eszemben.

- Egy szót se szóljon, mindent tudok - mondtam.

Elmosolyodott.

- Igaza van, ne beszéljünk róla.

- Nem, mégis mondja meg, miről van szó! - kértem.

- Megmondom. Emlékszik, amikor elmondtam magának A. meg B. történetét?

- Hogyne emlékeznék arra az ostoba történetre. Még szerencse, hogy így végződött...

- Igen, kicsi híja, hogy a boldogságom odaveszett, méghozzá saját hibámból. Maga mentett meg. De mi tűrés-tagadás, én akkor hazudtam, nagyon rösteltem, most meg akarom mondani az igazat.

- Ugyan hagyja, igazán fölösleges.

- Ne féljen - mondta mosolyogva. - Csak mentegetőzni akarok. Amikor beszélni kezdtem, okoskodni akartam.

- Minek okoskodni? - mondtam. - Az mindig hiábavaló.

- Igaz, tévesen okoskodtam. Annyi hibát követtem el, annyiszor csalódtam életemben, hogy mikor lejöttem ide, falura, eltökéltem, hogy számomra nincs többé szerelem, nekem már csak az a kötelességem, hogy úgy-ahogy végigéljem az életemet; ezért aztán sokáig nem is adtam magamnak számot róla, hogy milyen érzés az, ami magához fűz, és hová vezethet. Reménykedtem is, meg nem is, néha hittem magának, néha úgy láttam, csak kacérkodik... magam sem tudtam, mit fogok tenni. De az után a bizonyos este után... tudja, amikor a kertben sétáltunk... megijedtem, annyira lehetetlennek, elérhetetlennek éreztem mostani boldogságomat. Mi történnék, ha reménykedni mernék, és reménységem meghiúsulna? De persze csak magamra gondoltam; mert galád és önző fráter vagyok. - Szünetet tartott, rám nézett.

- Azért nem volt merő ostobaság, amit akkor mondtam. Volt és van mitől félnem. Olyan sokat kapok magától, és olyan keveset adhatok cserébe. Maga még gyermek, bimbó, amely még csak ezután fog kinyílni, maga életében először szeret, én pedig...

- Igen, mondja meg nekem őszintén... - kezdtem; de hirtelen megriadtam válaszátl. - Nem, nem, ne mondjon semmit - tettem hozzá.

- Hogy szerettem-e már életemben? - kérdezte, nyomban kitalálva gondolatomat. - Erre válaszolhatok. Nem, sosem szerettem. Soha még ehhez az érzéshez hasonlót... - De hirtelen mintha nyomasztó emlék nehezedett volna rá. - Nem, hiába, csak a maga szíve adhatja meg nekem a jogot, hogy szerethessem - mondta szomorúan. - Látja, hát nem volt igazam, hogy sokáig töprengtem, mielőtt megvallottam, hogy szeretem? - Mit adhatok én magának? Szerelmet... egyéb semmit.

- Nem elég az? - kérdeztem mélyen a szemébe nézve.

- Nem elég, kedvesem, magának nem elég - felelte. - Maga szép és fiatal! Mostanában éjszaka gyakran nem alszom boldogságomban, és mindig arról álmodozom, hogy fogunk élni együtt. Sokat éltem, és azt hiszem, megtaláltam, hogy mi kell a boldogsághoz. Csendes elvonultság falusi magányunkban, a lehetőség, hogy jót tegyünk az emberekkel, akikkel olyan könnyű jót tenni, s akik annyira nem szoktak hozzá a jóhoz; azután a munka, olyan munka, amely látszólag eredménnyel jár; azután pihenés, a természet, könyv, muzsika... ebben áll az én boldogságom, ennél többről sosem álmodtam. És most ezenfelül olyan élettársam is van, mint maga, talán gyermekeim is lesznek, ennél többet senki sem kívánhat.

- Igaz - mondtam.

- Igaz az én számomra, aki már leéltem fiatalságomat, de nem igaz a maga számára - folytatta Szergej. - Maga még nem élt, talán másutt akarná keresni a boldogságot, és ki tudja, talán másban lelné meg. Most úgy képzelem, hogy ez a boldogság, de csak azért képzelem, mert szeret.

- Nem, én mindig csak a békés családi életet kívántam és szerettem - mondtam. - Maga csak kimondta, amit én gondolok.

Szergej elmosolyodott.

- Ezt csak így képzelem, kedvesem. Magának ez nem elég. Maga szép és fiatal - ismételte elgondolkozva.

Megharagudtam, hogy nem hisz nekem, és mintegy szememre veti, hogy fiatal és szép vagyok.

- De hát miért szeret tulajdonképpen? - kérdeztem ingerülten. - Önmagamért, vagy azért, mert fiatal vagyok?

- Nem tudom, de szeretem - felelte, és merőn rám szegezte fürkésző, vonzó tekintetét.

Nem feleltem, csak visszanéztem rá. És egyszer csak különös dolog történt velem: először eltűnt minden körös-körül, már nem láttam semmit, csak az ő arcát, azután az arca is eltűnt, csak a szeme villogott - úgy rémlett - közvetlenül az én szemem előtt; végül úgy éreztem, hogy ezek a szemek énbennem vannak, minden összezavarodott, nem láttam semmit, be kellett hunynom a szemem, hogy elszakadjak a szorongó gyönyörűségtől, amelyet tekintete bennem ébresztett...

Esküvőnk kitűzött napjának előestéjén az idő kiderült. A nyár végi esőzések után elérkezett az első csillogó, hideg őszi este. Minden nedves, hűvös, tiszta és világos volt, a kert - abban az esztendőben először - ősziösen átlátszó, tarka és kopár, az ég felhőtlen, sápadt és hideg. Mikor lefeküdtem aludni, boldogsággal töltött el a gondolat, hogy másnap, esküvőnk napján szép idő lesz.

A nappal ébredtem, megriasztott, felvillanyozott a gondolat, hogy ma már... Kimentem a parkba. A nap éppen hogy felkelt, sugarai megtörve hatoltak át a fásor sárguló, lombjukat hullató hársfáin. Az út tele volt szórva zizegő levelekkel. A berkenye fonnyadt, élénk színű bogyói piroslottak a ritka, dércsípte, összekunkorodó levelek között, a georginák megráncosodtak, megfeketedtek. A dér ezüstje első ízben lepte el a faközöld gyepet meg a letaposott lapuleveleket a ház tövében. A tiszta, hűvös égen nem volt, nem lehetett egyetlen felhőcske sem.

„Hát csakugyan ma? - kérdeztem magamtól, kételkedve boldogságomban. - Hát igaz, hogy holnap már nem itt ébredek, hanem az idegen, oszlopos nyikolszkojei házban? Igaz, hogy többé nem fogom őt itt várni, fogadni, esténként, éjjelente meg Kátyával emlegetni? Nem ülök vele többé a zongoránál itt, a pokrovszkojei fogadóteremben? Nem fogom kikísérni, és aggódni érte sötét éjjeleken?” Eszembe jutott, hogy tegnap azt mondta, utoljára jön látogatába, Kátya pedig kényszerített, hogy megpróbáljam menyasszonyi ruhámat, és így szólt: „Holnapra” - és egy pillanatra elhittem, hogy mindez igaz; de azután újra visszatértek a kételyek. „Hát igaz lenne, hogy a mai naptól fogva odaát fogok élni anyósommal, Kátya nélkül, Nagyezsda nélkül, a vén Grigorij nélkül? Nem fogom esténként lefekvés előtt megcsókolni öreg dadámat, s hallani, ahogy régi szokása szerint keresztet vet rám, és azt mondja: »Nyugodalmas jó éjszakát, kisasszonykám«? Nem fogom tanítgatni Szonyát, nem fogok vele játszani, reggelenként a falon átkopogni hozzá, nem fogom hallani csengő kacagását? Hát csakugyan elidegenülök magamtól, és beteljesülő remények, óhajtasok új élete nyílik meg előttem? És vajon örökre fogad-e magába ez az új élet?” Türelmetlenül vártam Szergejt, nehezemre esett egyedül megbirkóznom gondolataimmal. Korán érkezett, s csak amikor megláttam, akkor hittem el igazán, hogy a felesége leszek; és attól fogva már nem ijesztett ez a gondolat.

Ebéd előtt átmentünk kis templomunkba, hogy gyászmisét tartsunk édesapámért.

„Ó, ha most élne!” - gondoltam, amikor hazafelé indultunk, s szótlanul támaszkodtam annak az embernek a karjára, aki az ő legjobb barátja volt. A könnyörgés ideje alatt, fejemet a kápolna hideg kövére ejtve, olyan elevenen képzeltem magam elé apámat, annyira hittem, hogy lelke megért és megáldja választásomat, hogy most is úgy rémlett, velünk van, felettünk lebeg, s magamon érzem áldását. Emlék és reménység, bánat és boldogság egyetlen ünnepélyes, fölemelő érzéssé olvadtak össze bennem, s lelkiállapotomhoz nagyon illett a friss levegő, a csend, a kopár földek és a sápadt égbolt, melyről tündöklő, de erőtlén napsugarak áradtak a földre, s hasztalan igyekeztek égetni arcomat. Úgy tetszett, az, akinek oldalán lépkedek, érti és osztja érzéseimet. Nem szólt, de arcán, melyre néha-néha felnéztem, ugyanazt az édes-bús, komoly derűt észleltem, amely a tájon és szívemben honolt.

Egyszer csak felém fordult, láttam, hogy mondani akar valamit. „Jaj, mi lenne, ha nem arról szólna, amire gondolkok!” - villant át agyamon. De apámról kezdett beszélni, anélkül, hogy megnevezte volna.

- Egyszer tréfából azt mondta nekem: „Vedd feleségül az én Másámat!”

- Milyen boldog lenne most! - szóltam, s erősebben szorítottam magamhoz karját, amely támogatott.

- Igen, akkor maga még gyerek volt - folytatta, szemembe nézve. - Akkor megcsókoltam ezeket a szemeket, és csak azért szerettem őket, mert az övéihez hasonlítottak. Nem hittem, hogy valaha önmagukért lesznek nekem ilyen drágák... Akkor Másának szólítottam.

- Tegezzen engem - kértem.

- Éppen most akartalak tegezni - mondta. - Csak most érzem úgy, hogy egészen az enyém vagy. - És nyugodt, boldog, vonzó tekintete megpihent rajtam.

Lassan bandukoltunk a keskeny, füves dülőúton a letaposott, kopár tarlók között, nem hallatszott egyéb, mint hangunk és lépteink. A vízmosáson túl az egyik oldal felé a távolabbi, lombjavesztett erdőcskéig vörösbarna tarló húzódott, egy paraszt faekével szántogatott rajta nesztelenül, egyre szélesedő fekete sávot hagyva maga után. A lejtő alján elszórtan legelésző ménes nagyon közelinek látszott. A másik oldalon és egyenesen előttünk, a parkig s mögüle kikandikáló házunkig, őszi vetés feketéllett, sőt itt-ott már zöldellt. S mindezt elárasztotta a bágyadt, langyos napsugár, hosszú, rostos ökörnnyál úszott mindenfelé. Körülöttünk röpködött, leszállt a dér után felolvadó és száradó tarlóra, szemünkbe, hajunkba, ruhánkba akadt. Amikor megszólaltunk, hangunk úgy csengett, úgy állt meg fölöttünk a mozdulatlan levegőben, mintha egyedül volnánk ezen a nagy világon, egyedül a halványkék boltozat alatt, amelyen fel-fellobbanva és remegve világított a bágyatag nap.

Én is szerettem volna tegezni őt, de nem mertem.

- Mért sietsz annyira? - hadartam majdnem sűgva, és önkéntelenül elpirultam.

Meglassította lépteit, és még simogatóbban, még derűsebben, még boldogabban nézett reám.

Amikor hazaértünk, már ott volt az édesanyja és a vendégek - mert a vendégeket mégsem sikerült távol tartanunk ezen a napon! -, és mindaddig, amíg ki nem jöttünk a templomból, és be nem ültünk a hintóba, hogy átmenjünk Nyikolszkojéba, nem maradtam kettesben vele.

A templom majdnem üres volt; fél szemmel csak Szergej édesanyját láttam, aki a kis szőnyegen állt a kórus előtt, azután Kátyát, lila szalagos főkötőben, könnyesen, meg két-három cselédünket, aki kíváncsian lesett. Szergejre nem néztem, de állandóan ott éreztem őt magam mellett. Erősen figyeltem az imádságnak minden szavára, elismételtem, de a lelkemben semmi visszhangot nem keltett. Nem tudtam imádkozni, tompán bámultam a szentképekre, a gyertyákra, a hímezett fehér keresztre a pap hátán, az ikonosztázra, a templom ablakára - és semmit sem értettem az egészből. Csak annyit tudtam, hogy valami rendkívüli történik velem. Amikor a pap, kezében a kereszttel, felénk fordult, szerencsét kívánt, és azt mondotta, hogy ő keresztelt engem, és lám, Isten megadta, hogy most ő eskethet, mikor Kátya meg Szergej anyja megcsókolt, és meghallottam Grigorij hangját, aki a hintót szólította, meglepődtem és megriadtam, hogy máris minden véget ért, és a lelkemben nem történt semmi rendkívüli, ami megfelelt volna a templomban végrehajtott szentségnek. Megcsókoltuk egymást Szergejjel, és ez a csók olyan furcsa, idegen volt, semmi köze nem volt érzéseinkhez. „Hát ennyi az egész” - gondoltam. Kiléptünk a templom elé, a kerekek zörgése tompán visszhangzott a templomkapu boltozatában, a friss levegő megcsapta arcunkat; Szergej föltette kalapját, és kézen fogva

besegített a hintóba. Az ablakon keresztül megpillantottam a dermedt holdat; udvara volt. Szergej beült mellém, és behúzta a kocsí ajtaját. Ez a mozdulat szíven döfött. Valahogy sértőnek éreztem a biztonságot, amellyel ezt cselekedte. Kátya még utánam kiáltott, földjem be a fejem, a kerekek kattogva gördültek a kövezeten, azután a földes úton robogtunk tova. A sarokba húzódtam, kinéztem a messze elnyúló földekre s a hold hideg fényében elfutó útra. Szergejre nem néztem, de ott éreztem őt magam mellett. „Hát ennyi az egész, ezt adja nekem ez a perc, amelytől olyan sokat vártam?” - gondoltam; sértőnek, megalázónak éreztem, hogy egyedül ülök, s olyan közel hozzá. Feléje fordultam, azzal a szándékkal, hogy szólok hozzá valamit. De szó nem jött ki ajkamon, minthogyha régi gyengéd szerelmem nyomtalanul elenyészett volna, s helyét sértődöttség, félelem foglalná el.

- Eddig a pillanatig nem hittem, hogy ez valóság lehet - felelte halkán tekintetemre.

- Igen, de... félek - mondtam.

- Tőlem félsz, kedvesem? - kérdezte, megfogta kezemet, és ráhajtotta a fejét.

Kezem élettelenül feküdt az övében, szívemet fájó hidegség markolta meg.

- Igen - rebegtem.

De akkor egyszer csak erősebben vert a szívem, kezem megrebbent, és megszorította az ő kezét, forróság öntött el, tekintetem a sötétben az övét kereste, és most már tudtam, hogy nem félek tőle, hogy ez a félelem a szerelem, újfajta szerelem, még erősebb és bensőségesebb, mint azelőtt. Éreztem, hogy az övé vagyok, és boldoggá tesz, hogy hatalma van fölöttem.

MÁSODIK RÉSZ

6

Napok, hetek számlálatlanul teltek; két hónap repült el így a falusi magányban - akkor azt hittem, észrevétlenül: holott a valóságban egy egész életre szóló érzés, izgalom és boldogság fért bele ebbe a két hónapba. Közös ábrándjaink arról, miképp alakul majd falusi életünk, egészen másképp valósultak meg, mint ahogyan elképzeltük. De életünk nem maradt el ábrándjaink mögött. Nyoma sem volt annak a kemény munkának, köteleességszerű önfeláldozásnak, amelyet menyasszony koromban elképzeltem. Nem volt egyéb, mint a kölcsönös önző szerelem, a vágy, hogy szeretve legyünk, állandó oktan jókedv és önfeledtség. Igaz, Szergej néha bevonult szobájába dolgozni, néha hivatalos ügyekben bement a városba, vagy végigjárta gazdaságát - de láttam, milyen erőfeszítésbe kerül, hogy rövid időre is elszakadjon tőlem. Maga is bevallotta azután, hogy mindazt, amiben én nem vettem részt, olyan fölösleges badarságnak érezte, hogy nem is értette, minek azzal foglalkozni. És én is ugyanígy voltam vele. Olvastam, zongoráztam, foglalkoztam anyuskával meg az iskolával - de mindezt csak azért, mert ezek a foglalatosságok valamiképp őhöz fűződtek, s mert ő helyeselte ezeket: de mihelyt a rá gondolás nem fűszerezte egyik-másik elfoglaltságomat, kedvem lelohadt, s szinte furcsa volt elképzelnem, hogy a világon van valami őrajta kívül. Meglehet, hogy ez helytelen, önző érzés volt - de boldoggá tett, és magasan a környező világ fölé emelt. Csak ő volt számomra a világon; kiválónak, hibátlannak tekintettem őt, s ezért nem élhettem másnak, mint csupán öneki - csupán azért, hogy az ő szemében az legyek, akinek tart. Ő pedig engem a világ legelső, legszebb asszonyának tartott, a világ minden erényével felruházottnak; és én igyekeztem az lenni a világ első és legkiválóbb férfiának szemében.

Egyszer bejött hozzám, amikor éppen imádkoztam. Hátranéztem rá, és folytattam az imádságot. Leült az asztalhoz, hogy ne zavarjon, és egy könyvben lapozgatott. Mégis úgy éreztem, rám figyel, és hátrafordultam feléje. Elmosolyodott; én elnevettem magam, és nem tudtam folytatni az imádságot.

- Te már imádkoztál? - kérdeztem.

- Igen. Folytasd csak, kimegyek.

- Remélem, csakugyan imádkoztál!

Nem felelt, indult kifelé a szobából, de én visszatartottam.

- Édes lelkem, az én kedvemért gyere, imádkozz velem!

Odaállt mellém, és karját ügyetlenül leeresztve, komoly arccal, akadozva belefogott az imádságba. Egyszer-egyszer felém fordult, s helyeslést, bátorítást igyekezett leolvasni arcomról.

Mikor befejezte, elnevettem magam, és megöleltem.

- Mit nem csinálsz velem! Lám, újra tízéves lettem - mondta elvörösödve, és megcsókolta a kezemet.

Házunk amolyan régi falusi kúria volt, amilyenekben egyik nemzedék nő fel a másik után egymás szeretetében és tiszteletében. Telítve volt itt a levegő tisztos, szép családi emlékekkel, s mihelyt beléptem a házba, ezek az emlékek valamiképp az én emlékeimmé is lettek. A berendezés, a házirend Tatyána Szemjonovna irányítása alatt egészen régimódi volt. Nem állíthatnám, hogy minden ízléses és szép lett volna; de a személyzettől a bútorig meg az ennivalóig minden bőséges volt, tiszta, jó minőségű, akkurátus és tiszteletet parancsoló. A szalonban szimmetrikusan voltak elhelyezve a bútorok, a falon a családi arcképek; a padlót háziszóttos szőnyegek, futók borították. A pamlagos szobában ódon zongora állt, két különböző formájú sifonér, pamlagok meg rézveretes, berakásos asztalkák. Az én szobámat különös gonddal rendezte be Tatyána Szemjonovna a házban található legjobb bútordarabokkal; mindegyik más-más korból eredt, más-más stílusú volt, s a többi között állt benne egy régi tükrös sublót, amelyre eleinte még ránézni sem tudtam elfogódottság nélkül, de később az évek során drága öreg barátommá lett. Tatyána Szemjonovnáat sem látni, sem hallani nem lehetett, a háznál mégis minden úgy ment, mint az óramű, pedig temérdek volt a fölösleges hátramozdító. De mindezek a hátramozdítók, akik puha talpú, sarkatlan csizmát viseltek, mert Tatyána Szemjonovna a csizmarecsegést, sarokkopogást tartotta a világ legkellemetlenebb zöreijének - mindezek a cselédek büszkék voltak beosztásukra, félve tisztelték az öreg úrnőt; bennünket, férjemet meg engem gyámkodó fölényrel kezeltek, s úgy tetszett, határozott élvezettel végzik munkájukat. Minden szombaton rendszeresen felmosták a padlókat, kiverték a szőnyegeket, minden hónap elsején könyörgést tartottak vízszenteléssel egybekötve, minden családi névnapon, mármint Tatyána Szemjonovnáén, Szergején és - azon az őszön először - az enyémen is, megvendégelték az egész szomszédságot. És mindez így volt változatlanul, amióta csak Tatyána Szemjonovna az esztét tudta. Férjem nem szólt bele a háztartásba, ő csak a gazdasággal meg a parasztokkal foglalkozott, de azzal annál többet. Télen is nagyon korán kelt, mire én fölébredtem, már elment hazulról. Rendszeren csak a reggeli teához ért vissza, ezt kettesben költöttük el, s Szergej olyankor a gazdaság ezerféle gondja, ügyes-bajos dolga után abban a túláradóan vidám kedvében volt, amelyet heprecsóré hangulatnak nevezünk. Gyakran megkértem, beszélje el, mit csinált aznap reggel, s olyan badarságokat mesélt, hogy majd megszakadtunk nevettünkben; néha azonban megköveteltem a komoly beszámolót, s akkor

elfojtott mosollyal számolt be dolgairól. Én a szemét néztem, mozgó ajkát, és egy árva szót sem értettem, csak annak örültem, hogy látom őt, és hallom a hangját.

- No, mit mondtam? - kérdezte. - Ismételd el.

Én azonban semmit sem tudtam elismételni. Olyan nevetséges volt, hogy *ő nekem* nem önmagáról meg rólam beszél, hanem valami másról - mintha nem lenne édes mindegy, hogy mi történik rajtunk kívül! Csak jóval később kezdtem lassacskán megérteni valamit dolgaiból, és érdeklődni gondjai iránt. Tatyána Szemjonovna ebédig nem jött ki szobájából, egyedül teázott, és csak követői útján üdvözlötetett bennünket. A mi külön, hóbortosan boldog kis világunkban olyan furcsán szólt ez a másik, komoly, lehiggadt világból érkező hang, hogy néha nem álltam meg, és csak hangos hahotával válaszoltam a szobalánynak, aki kezét összekulcsolva, kenetteljesen jelentette, hogy Tatyána Szemjonovna érdeklődik, jól aludtunk-e a tegnapi séta után, a maga részéről pedig azt üzeni, hogy egész éjszaka fájt az oldala, a faluban pedig egy buta kutya ugatott, és nem hagyta aludni. „És még azt is kérdezteti, tessék megmondani, hogy ízlett a ma reggeli sütemény, és üzeni, hogy nem Tarasz sütötte, hanem próbaképpen ezúttal Nyikolasa, ahhoz képest igazán elég tűrhetően, főként a peracet, ellenben a kétszersültet agyonszáritotta.” Ebédig nem sok időt töltöttünk együtt. Én zongoráztam, olvastam, Szergej írt, vagy újra kiment a gazdaságba; de ebédre, négy órakor mind összehajlóztunk a szalonban. Anyuska is előlibegett szobájából, azután megjelentek holmi elszegényedett nemesi hölgyek, zarándoknők - mindig élőködött a háznál kettő-három ebből a fajtából. Férjem mindennap, régi szokás szerint, karját nyújtotta édesanyjának. Tatyána Szemjonovna mindig megkövetelte, hogy a másikat nekem nyújtsa, és mindennap rendszeresen megszorultunk és megtorlódtunk az ajtóban. Ebédnél természetesen megint csak anyuska elnökölt, illedelmes, megfontolt s kissé ünnepélyes hangon folyt a társalgás. Az egyszerű szavak, melyeket férjemmel váltottunk, kellemesen törték meg ezeknek az ebéd-díszüléseknek ünnepélyes rendjét. Anya és fia között némelykor vita támadt, csúfolták egymást; szerettem ezeket a vitákat meg a csúfolódást, mert ebben mindennél erősebben fejeződött ki a gyengéd, mélységes szeretet, amely őket összekapcsolta. Ebéd után *maman* a szalonban, az egyik mély fotelba telepedett, és dohányt morzsol, vagy az újonnan érkezett könyvek lapjait vágta fel, mi pedig felolvastunk, vagy pedig átmentünk a pamlagos szobába, a zongorához. Sokat olvastunk együtt abban az időben, de legfőbb élvezetünk mégis a muzsika volt; mindig új húrokat rezgettetett meg lelkünkben, s mindig új meg új színben mutatott meg egymásnak. Amikor kedvenc darbjait játszottam, leült a legtávolabbi pamlag sarkába, hogy jóformán nem is láttam, és szemérmesen igyekezett eltitkolni a zene keltette meghatottságát; de néha, mikor a legkevésbé várta, felugrottam a zongorától, odaszaladtam hozzá, és igyekeztem elkapni arcán a megindultság nyomait, szemében a nedves csillogást, amelyet hiába igyekezett leplezni előlem. Anyuska néha szeretett volna meglesni bennünket a pamlagos szobában, de nyilván félt, hogy megzavar, ezért aztán színlelt komoly, egykedvű arccal sietett végig a szobán; de én tudtam, hogy semmi oka ilyenkor bemenni szobájába, és olyan hamarosan visszatérni. Az esti teát én szoktam kitölteni a nagy szalonban, s ilyenkor megint az egész háznép az asztal köré gyűlt. Ez az ünnepélyes gyülekezés a tükröző szamovár tövében, poharak, csészék ünnepélyes szétosztásával jó ideig kínos zavarba hozott: úgy éreztem, nem vagyok méltó erre a kitüntetésre, fiatal és könnyelmű vagyok még ahhoz, hogy megforgassam a természetes szamovár csapját, odaállítsam a poharakat Nyikitának a tálcára, és el irányítsam: „Pjotr Ivanovicsnak, Marja Minyicsnának”, hogy megkérdezzem: „Elég édes?” - és a megfelelő kockacukrot kiosszam a dadusnak meg az arra érdemesített cselédeknek. „Nagyszerű, nagyszerű - mondogatta néha a férjem. - Úgy csinálod, mint egy igazi felnőtt!” És ez még jobban zavarba hozott.

Tea után *maman* pasziánszot rakott vagy Marja Minyicsna jóslatait hallgatta; azután megcsókolt bennünket, keresztet vetett ránk, s mi visszavonultunk. De nem feküdtünk le,

többszörre éjfélig elüldögéltünk kettesben, és ez volt a nap legszebb része. Szergej az életéről beszélt, terveket kovácsoltunk, néha bölcselkedtünk, mindezt lehetőleg halkán, nehogy odafenn meghallják, és jelentsék Tatyána Szemjonovnáknak - ő ugyanis megkövetelte, hogy korán fekjünk. Néha megéheztünk, kilopóztunk a tálalószobába, Nyikita segítségével hideg vacsorát kerítettünk, és egy szál gyertya mellett fogyasztottuk el a szobámban. Úgy éltünk férjmmel, mint az idegenek ebben a nagy, öreg házban, amelyben a múlt és Tatyána Szemjonovna szigorú szelleme uralkodott. Nemcsak ő maga, hanem a cselédek is, az öreg szobalányok, a bútorok, a képek mérhetetlen tisztelettel, félelemmel és azzal a tudattal töltöttek el, hogy mi ketten nem vagyunk egészen idevalók, és éppen ezért nagyon óvatosan, tapintatosan kell viselkednünk. Ahogy ma visszagondolok akkori életünkre, világosan látom, hogy sok minden - ez a változatlan, kötelező rend, a temérdek ingyenélő, kíváncsiskodó ember a ház körül - terhes és kényelmetlen volt; de akkor ez a feszélyezettség csak még jobban szította szerelmünket. Nemcsak én, ő sem mutatta soha, hogy valami ne tetszenék neki a házirendben. Inkább szántsándékkal szemet hunyt mindenben, ami nem volt ínyére. Anyuska inasa, Dmitrij Sziporov, szenvedélyes pipás volt, és minden áldott nap ebéd után, amikor mi a pamlagos szobában tartózkodtunk, bejárt férjem szobájába, hogy dohányát megdézsmálja. Látni kellett Szergejt, milyen mókás félelemmel osont oda hozzám lábujjhegyen, s huncutul kacintva mutatott Dmitrij Sziporovra, aki nem is képzelte, hogy valaki látja. Mikor aztán visszavonult, anélkül, hogy észrevett volna bennünket, férjem örömben, hogy minden jól végződött, angyalnak nevezett (mint egyébként minden alkalommal), és összevissza csókolt. Szergej nyugalma, türelme, látszólagos közönye néha, már szinte felháborított - nem vettem észre, hogy bennem is megvan ugyanez, gyengeségnek véltem. „Mint egy kisgyermek, amelyik nem tudja érvényesíteni az akaratát” - gondoltam.

- Édesem, hogy lehetne az ember elégedetlen, amikor olyan boldog, mint én? - felelte, mikor egyszer megmondtam neki, hogy gyengesége meglep. - Engedékenynek lenni könnyebb, mint mást engedékenységre készíteni, ezt már rég tudom; és nincs az életnek olyan helyzete, amelyben az ember ne lehetne boldog. Minekünk pedig olyan jó dolgunk van! Nem tudok haragudni; az én számomra most nincsen semmi rossz, legfeljebb szánalmas vagy neveltető. És ami fő: *le mieux est l'ennemi de bien*.¹ Hinnéd-e: ha meghallom a csengőt, ha levelet kapok, vagy ha csak fölbredek reggel, megijedek. Félek, hogy az élet megy tovább, hogy valami megváltozik; mert a jelennél jobb semmi sem lehet.

Hittem neki, de nem érttem. Én is jól éreztem magam, de úgy képzeltem, hogy mindennek így kell lennie és nem másképp, hogy ez mindig mindenkinél így van, és hogy van valahol még egy másik, ha nem is nagyobb, de másféle boldogság.

Így telt el két hónap, eljött a tél, fagyokkal, hóiharokkal; és annak ellenére, hogy Szergej velem volt, egyre sürűbben fogott el a magányosság érzése. Kezdtém úgy érezni, hogy mindig ugyanaz ismétlődik, nincsen sem benne, sem énbennem semmi új, sőt ellenkezőleg, hovatovább visszazökkenünk régi kerékvágásunkba. Szergej most megint többet foglalkozott saját dolgaival, amelyekből ki voltam rekesztve, s én megint úgy éreztem, van a lelkében egy sajátos külön világ, amelybe engem nem hajlandó bebocsátani. Nem szerettem kevésbé, mint azelőtt, szerelme nem kevésbé tett boldoggá, mint azelőtt; de szerelmem megállt, nem növekedett tovább, és a szerelem mellett új, ismeretlen nyugtalanság lopódzott a lelkembe. Nem értem be azzal, hogy szeretem, miután már kitapasztaltam annak a gyönyörűségét, hogy megszeressem. Mozgást kívántam, és nem az élet nyugodalmas áramlását. Izgalmat, veszélyt kívántam, önfeláldozást a szerelemért. Óriási erőfölösleg volt bennem, amellyel nem tudtam

¹ A jónak ellensége a jobb. (francia)

mit kezdeni békés életemben. Rohamokban támadt rám a mélabú, amelyet, mint bűnt, igyekeztem eltitkolni előle, és éppúgy rohamokban támadt rám valami tomboló jókedv és gyengeség, amely megrémítette őt. Előbb vetett számot lelkiállapotommal, mint jómagam, s azt ajánlotta, menjünk fel a fővárosba; de én arra kértem, ne menjünk, ne változtassunk életünk folyásán, ne rontsuk el boldogságunkat. Csakugyan boldog voltam; de bántott, hogy boldogságom nem kerül fáradságomba, nem követel áldozatot, holott fáradozásra, áldozatra vágytam. Szerettem Szergejt, és tudtam, hogy én is mindene vagyok; de azt kívántam, hogy mindenki lássa szerelmünket, hogy megpróbáljanak eltéríteni tőle, és én mégis szeressem. Elmém, szívem el volt foglalva, de volt bennem még valami: a fiatalság tudata, a mozgás szükségessége, s ez nem lelt kielégülést csendes életünkben. Miért mondta, hogy felmehetünk a fővárosba, amelyik pillanatban akarom? Ha ezt nem mondja, talán beláttam volna, hogy nyughatatlanságom ártalmas és ostoba; hibám abban volt, hogy az áldozat, melyet kerestem, ott volt előttem - ennek a nyughatatlanságnak az elfojtása lett volna az áldozat, így azonban önkéntelenül befészkelte magát agyamba a gondolat, hogy megmenekülhetek mélabúmtól, bármelyik pillanatban felmehetek a fővárosba; de mégis sajnáltam és röstelltem őt önző céllal kiszakítani mindabból, amit szeret. Eközben telt az idő, a hóbuckák egyre magasabbra tornyosultak a ház falánál, és mi még mindig egyedül voltunk, mindig ugyanazok voltunk egymás szemében; és valahol messze, zajban-ragyogásban, emberek sokasága izgult, szenvedett és örvendezett, mit sem törődve velünk és múltó életünkkel. A legjobban pedig az nyomasztott, hogy éreztem, a megrögzött szokások nap nap után egyre inkább meghatározott, változatlan formába kovácsolják életünket, érzésünk immár nem szabad, hanem egyre inkább alárendelődik az idő egyenletes, szenvtelen folyásának. Reggel túláradozón jókedvűek voltunk, ebédnél tisztelettudók, este gyengédek. „Jót tenni! - morfondíroztam. - Szép dolog jót tenni, tisztességben élni, ahogy Szergej mondja, de erre még ráérünk. Van ezenkívül más is, amire csak most futná erőmből.” Nem a nyugalom kellett nekem, küzdelmet kívántam; azt kívántam, hogy szerelmünk irányítsa életünket, és ne életünk medre irányítsa szerelmünket. A szakadék szélére szerettem volna lépni vele, és így szólni: még egy lépés, és belehullok; még egy mozdulat, és elpusztulok - és akkor ő, a szakadék szélén sápadozva, kapjon fel erős karjába, tartson a meredély fölé, hogy még a szívverésem is elállna, és azután vigyen, ragadjon, ahová akar.

Lelkiállapotom még egészségemre is kihatott, egyre idegesebb, ingerlékenyebb lettem. Egyik reggel még a szokottnál is rosszabbul éreztem magam; Szergej is kedvetlenül jött be az irodából, pedig ez ritkán fordult elő. Mindjárt észrevettem, és megkérdeztem, mi baja. Nem akarta megmondani, azt válaszolta, szóra sem érdemes. Amint később megtudtam, a járási rendőrkapitány behívta parasztjainkat, és férjem iránti rosszakaratból törvénytelen követelésekkel zaklatta és fenyegette őket. Férjem még nem emésztette meg a történeteket annyira, hogy mosolyogva és megvetéssel tudott volna átsiklani fölötte; ingerült volt, és azért nem akart velem erről beszélni. Én azonban úgy képzeltem, azért nem hajlandó, mert gyerekeknek néz, azt hiszi, nem érem föl ésszel, ami foglalkoztatja. Elfordultam, elhallgattam, és bekértem a reggelihez Marja Minyicsnát, aki nálunk vendégeskedett. Sietve befejeztem a reggelit, azután pedig becipeltem magammal Marja Minyicsnát a pamlagos szobába, és hangos csevegésbe fogtam vele valami számárságról, ami egy cseppet sem érdekelt. Szergej fel és alá járkált a szobában, néha-néha benézett hozzánk. Pillantása most - magam sem tudom, mért - úgy hatott rám, hogy igyekeztem egyre hangosabban nevetgélgni; mulatságosnak találtam azt is, amit én magam mondtam, s azt is, amit Marja Minyicsna beszélt. Szergej már egy szót sem szólt hozzám, visszavonult szobájába, és magára csukta az ajtót. Mihelyt eltűnt, az én jókedvem is elillant, olyan hirtelen, hogy Marja Minyicsna megdöbbsent, és faggatni kezdett, hogy mi lelt. Nem válaszoltam, leültem a pamlagra, a legszívesebben elsírtam volna magam. „Mit töri a fejét? - gondoltam bosszúsan. - Bizonyosan számárság az egész, most fontosnak

hiszi, de ha megmondaná nekem, azonnal bebizonyítanám, hogy semmiség. De nem, a fejébe vette, hogy én nem értem meg, a fejébe vette, hogy megszegyenítsen a fensőbbeséges nyugalmaival, és mindig igaza legyen velem szemben. De nekem is igazam van, amikor unatkozom, elcsüggedek, igazam van, ha életre, mozgásra vágyom - gondoltam. - Nem akarok örökké egy helyben topogni, és érezni, hogy az idő hogy elszalad mellettem. Én is előbbre akarok jutni, minden nappal, minden órával újat akarok elérni, ő pedig nem kíván egyebet, mint megállni, és engem is megállítani magával együtt. Pedig milyen könnyű dolga lenne! Nem is kellene engem a városba vinnie, csak lenne olyan, mint én, ne alakoskodna, ne fékezne magát, hanem élne egyszerűen, közvetlenül. Nekem mindig ezt tanácsolja, de ő maga nem úgy él. Ez a baj.”

Éreztem, hogy a könnyek egyre jobban fojtogatnak, s egyre ingerültebben gondolok rá. Ingerültségem megrémített; bementem hozzá. Szobájában ült, és írt. Lépteim hallatára egy pillanatilag fölnézett - nyugodtan, közönyösen -, azután folytatta az írást. Ez a pillanat sem tetszett nekem; ahelyett, hogy odamentem volna hozzá, megálltam íróasztala előtt, kinyitottam egy könyvet, és nézegetni kezdtem. Még egyszer fölnézett rám.

- Rossz kedved van, Mása? - kérdezte.

Hideg pillantással válaszoltam, mintha ezt mondanám: „Kár is kérdezni! Mire való ez a kedveskedés?” Szergej fejét csóválta, és szerényen, kedvesen elmosolyodott - de ezúttal először nem válaszoltam mosollyal mosolyára.

- Mi bajod volt ma reggel? - kérdeztem. - Miért nem akartad megmondani?

- Semmi! Apró-cseprő kellemetlenségek - válaszolta. - Most már el is mondhatom. Két paraszt bement a városba...

Szavába vágtam.

- Mért nem mondtad el mindjárt, akkor, amikor reggelinél kérdeztem?

- Akkor butaságokat fecsegttem volna, mert dühös voltam.

- Akkor kellett volna elmondanod.

- Miért?

- Mért képzeled, hogy én soha, semmiben nem tudok neked segíteni?

- Hogy képzelném! - kiáltott fel, és odadobta a tollat. - Azt képzelem, hogy nélküled nem tudok élni! Mindenben, de mindenben csak te segítesz nekem, nemcsak segítesz, mindent te csinálsz helyettem! Csak nem kételkedel ebben? - kérdezte nevetve. - Csak benned, általad élek. Minden csak azért tetszik nekem, mert te itt vagy, mert neked kell...

- Igen, tudom; kedves kisgyerek vagyok, akit mindenáron meg kell nyugtatni - mondtam olyan hangon, hogy csodálkozva kapta fel a fejét, mintha először látta. - Nem kívánom a nyugalmat, éppen elég nyugodt vagy te magad, túlon túl nyugodt... - tettem hozzá.

- Elmondom, miről van szó - kezdte gyorsan; sietve félbeszakított, szemlátomást félt attól, amit még mondani akarok. - Szeretném tudni, mi a véleményed erről az ügyről.

- Most nem akarom hallani - feleltem; pedig nagyon szívesen végighallgattam volna, de másrészt élvezettel dúltam fel nyugalmaival. - Nem játszani akarok az élettel, hanem igazán élni! - csattantam fel. - Úgy, mint te.

Arca, amely olyan híven, elevenen tükrözte vissza érzelmeit, most fájdalmat és erőlködő figyelmet mutatott.

- Egyenrangúként akarok élni melletted, úgy, mint...

Elakadtam: arca olyan mélységes bánatot fejezett ki. Jó ideig ő is hallgatott.

- De hát miben nem vagy egyenrangú velem? - szólalt meg aztán.

- Abban, hogy én vesződöm a rendőrkapitánnyal meg a részeg parasztokkal, és nem te?

- Nemcsak erről van szó - mondtam.

- Érts meg jól, az isten szerelmére kérlek - folytatta Szergej. - Tudom, hogy az aggodalom mindig fájdalmas; egy hosszú élet megtanított rá. Szeretlek, és ezért csak egy a kívánságom, hogy megkíméljelek minden aggodalomtól. Ez az életem egyetlen célja, kérlek, ne akadályozz betöltésében!

- Persze, neked mindig igazad van! - vettem oda, anélkül, hogy ránéztem volna.

Bosszantott, hogy az ő lelkében megint minden derűs és nyugodt, míg az enyémben az ingerültség küzd valami megbánáshoz hasonló érzéssel.

- Mása, mi lelt?! - szólt fájdalmasan. - Nem arról van szó, hogy melyikünknek van igaza, hanem egészen másról: mi kifogásod ellenem? Ne felelj mindjárt, gondold meg alaposan, és azután mondj el mindent, amit érzel. Elégedetlen vagy velem, és bizonyára igazad van, de magyarázd meg nekem is, hogy mit vétettem ellened.

De hogyan is magyarázhattam volna meg neki, amit érzek? Az, hogy most is keresztüllát rajtam, hogy megint gyermek vagyok öelőtte, hogy nem tehetek semmit, amit ő ne értene és ne látna előre - mindez csak még jobban felbőszített.

- Semmit sem vétettél ellenem - válaszoltam. - Csak éppen unatkozom, és azt kívánnám, hogy ne unatkozzam. De te azt mondod, hogy ennek így kell lennie, és nyilván ebben is igazad van.

Ahogy kimondtam, ránéztem. Elértem célomat. Nyugalma eltűnt, ijedség és fájdalom ült ki az arcára.

Azután megszólalt, halkán, megindultan:

- Vigyázz, Mása, nem tréfádolog az, amit most csinálunk. Most dől el a sorsunk. Nagyon kérlek, ne felelj most semmit, csak hallgass végig. Miért kínzol?

De én a szavába vágtam:

- Tudom, megint neked lesz igazad. Ne is szólj, úgyis neked van igazad - mondtam hidegen, mintha nem is én volnék; valami gonosz szellem szólt belőlem.

- Ha tudnád, hogy mit csinálsz! - mondta remegő hangon.

Sírva fakadtam, s ettől megkönnyebbültem. Ő csak ült mellettem, és hallgatott. Sajnáltam őt, szégyenkeztem, és resteltem azt, amit tettem. Nem néztem rá. Úgy képzeltem, hogy ebben a pillanatban szigorúan vagy értetlenül tekint rám. Feléje fordultam: szelíd, gyengéd, mintegy bocsánatkérő tekintete rajtam nyugodott. Megfogtam a kezét, és így szóltam:

- Bocsáss meg! Magam sem tudom, mit beszéltem össze.

- Meglehet, de én tudom, hogy mit beszéltél, és igazat mondtál.

- Mit?

- Azt, hogy fel kell mennünk Pétervárra - felelte. - Nem maradhatunk itt tovább.

- Ahogy akarod - mondtam.

Átölelt, megcsókolt.

- Ne haragudj rám - mondta. - Vétkeztem ellened.

Aznap este sokáig zongoráztam neki, ő pedig fel-alá járkált a szobában, és valamit suttogott maga elé. Megvolt ez a szokása, és én gyakran megkérdeztem, mit suttog, s ő némi gondolkodás után mindig megmondta: többnyire verssorokat mormolt, és néha elképesztő badarságokat, de ezekből a badarságokból is mindig megtudhattam lelkiállapotát.

- Mit mondtál? - kérdeztem tehát most is.

Megállt, elgondolkozott, és mosolyogva válaszolt Lermontov két verssorával:

*S ő, lázadó, a vést akarja,
nyugtot csak a vészben talál!*²

„Nem, ez az ember több, mint ember: mindent tud! - gondoltam. - Hogyne szeretném!”

Felálltam, megfogtam a kezét, és mellette járkáltam fel s alá, igyekezőn lépést tartani vele.

- Igaz? - kérdezte, s rám nézett mosolyogva.

- Igaz - suttogtam; és egyszerre jókedvünk lett, nevetett a szemünk, egyre nagyobbakat léptünk, és egyre jobban lábujjhegyre ágaskodtunk. Grigorij felháborodására és a szalonban üldögélő pasziánszozó *maman* őszinte meghökkenésére így mentünk végig valamennyi szobán, be az ebédlőbe, ott megálltunk, egymásra néztünk, és hahotázni kezdtünk.

Két héttel később, még ünnep előtt, Pétervárott voltunk.

7

Utazásunk Pétervárra, a Moszkvában töltött hét, az ő rokonai és az enyéme, a berendezkedés az új lakásban, az út, az új arcok, városok - mindez elrepült, mint az álom. Olyan változatos, újszerű, szórakoztató volt mindez, oly melegen, fényesen beragyogta Szergej jelenléte, szerelme, hogy csendes falusi életünk már nagyon távolinak, semmitmondónak tetszett. Legnagyobb meglepetésemre az emberek - nemcsak rokonok, hanem idegenek is nem nagyvilági göggel, ridegséggel fogadtak, amint képzeltem, hanem olyan őszinte örömmel és kedvességgel, mintha már sokat gondoltak volna rám, s csak engem vártak volna, hogy boldogságuk teljes legyen. Ugyancsak váratlan öröm volt számomra, hogy a nagyvilági társaságban, amelyet a legeslegjobb társaságnak hittem, férjemnek számos ismerőse volt, akikről sohasem beszélt nekem; s gyakran bizony különösen kellemetlenül érintett kemény, elítélő véleménye ezekről az emberekről, akiket akkoriban olyan kiválónak láttam. Sehogy sem értettem, miért bánik olyan ridegen velük, s miért igyekszik elkerülni sok olyan új ismeretséget, amelyet én hízelgőnek éreztem. Úgy gondoltam, minél több kedves embert ismerünk, annál jobb; márpedig mindenkit kedvesnek láttam.

Mielőtt elhagytuk Nyikolszkojét, így szólt hozzám:

- Tudod, hogy képzeltem el városi életünket? Itt falun valóságos kis krözusok vagyunk, de a fővárosban nagyon szegények leszünk, azért csak húsvétig maradhatunk, és nem járhatunk társaságba, másképp eladósodunk, meg aztán temiattad sem akarnám...

² Lermontov: Vitorla. (Lator László fordítása)

- Minek a társaság? - mondtam. - Meglátogatjuk a rokonainkat, néhányszor elmegyünk színházba, operába, jó zenét hallgatunk, és még húsvét előtt hazajövünk ide, falura.

De mihelyt megérkeztünk Pétervárra, ezek a tervek feledésbe merültek. Olyan új, csodálatos világban találtam magam, annyi öröm, annyi új érdekesség vett körül, hogy - bár öntudatlanul - egyszerűen megfeledkeztem egész múltamról és múltamnak minden elhatározásáról. „Az mind csak tréfa volt, akkor még nem kezdődött meg, de most itt van, kezdődik végre az igazi élet! És ki tudja, mi lesz még?” - gondoltam. A nyugtalanság, a növekvő mélabú, amely Nyikolszkojében kínzott az utóbbi időben, mintegy varázsütésre eltűnt. Szerelmem férjem iránt nyugodtabbá vált, itt sohasem támadt az a gondolatom, hogy vajon nem szeret-e kevésbé. Nem is kételkedhettem szerelmében, hisz minden gondolatomat azonnal megértette, minden érzésemben osztozott, minden vágyamat teljesítette. Nyugalma itt háttérbe szorult, vagy legalábbis engem nem bosszantott többé. Amellett éreztem, hogy nemcsak úgy szeret, mint azelőtt, hanem még gyönyörködik is bennem. Egy-egy látogatás, új ismeretség vagy nálunk rendezett vendégség után, ahol belsőleg remegve, izgatottan töltöttem be a háziasszony szerepét, gyakran mondogatta: „Jól van, kislány! Nagyszerű! Csak bátran! Nincs itt semmi hiba!” Dicsérete boldoggá tett. Megérkezésünk után nem sokkal levelet írt édesanyjának, s mikor odahívott, hogy írjak hozzá, nem akarta megengedni, hogy elolvassam, amit rólam írt; ennek következtében természetesen követeltem, és el is olvastam. „Mását nem ismerné meg - írta -, és én sem ismerem rá. Vajon honnan veszi bájos, aranyos önbizalmát, *affabilitását*, nagyvilági szellemességét és szeretetre méltó modorát? És mindez közvetlen, bájos, természetes nála. Mindenki el van tőle ragadtatva, jómagam sem győzők vele betelni, s ha lehetne, még jobban megszeretném.”

„Úgy! Szóval ilyen vagyok!” - gondoltam. És jókedvemben, örömben úgy éreztem, hogy még jobban szeretem Szergejt. Sikereim, amelyet ismerőseink körében arattam, teljesen váratlanul értek. Mindenfelől azt hallottam, hogy emitt roppantul megtetszettem ennek meg annak a bácsinak, amott ez meg ez a néni magánkívül van az elragadtatástól, az egyik azt hajtogatja, hogy hozzám hasonló asszony nincs több Pétervárott, a másik azt duruzsolja, hogy csak akarnom kell, és én leszek a társaság legnépszerűbb hölgye... Különösen belém szeretett férjemnek egy unokanővére, D. hercegné, már nem fiatal, nagyvilági dáma; ő hízelgett a legtöbbit, jóformán elszédített, annyi szépet mondott rólam. Mikor először hívott meg bálba, és férjem engedélyét kérte, Szergej hozzám fordult, és alig látható huncut mosollyal megkérdezte, el akarok-e menni. Igenlően bólintottam, és éreztem, hogy fülig pirulok.

- Úgy vallja be a kívánságát, mintha valami nagy bűnt vallana meg - jegyezte meg férjem elnéző nevetéssel.

- Hogyne, hiszen azt mondtad, hogy nem engedhetjük meg magunknak, hogy társaságba járjunk, és tudom is, hogy nem szereted - mondtam mosolyogva, és könnyörgőn tekintettem rá.

- Ha nagyon kívánod, elmegyünk - felelte.

- Igazán jobb, ha nem megyünk.

- Szeretnéd? Nagyon szeretnéd? - kérdezte újra.

Nem feleltem.

- A társadalmi élet kisebbik rossz - mondta. - De annál csúnyább, ha az ember vágyik rá, és vágya nem teljesül. Feltétlenül el kell mennünk, és el is megyünk - jelentette ki határozottan.

- Megvallom őszintén - mondtam -, hogy a világon semmit sem kívánok jobban, mint hogy elmehessek a bálba.

Valóban elmentünk; és élvezetem minden várakozásomat felülmúlta. A bálon még inkább úgy éreztem, mint addig, hogy én vagyok a középpont, körülöttem forog minden, nekem van kivilágítva ez a hatalmas terem, nekem játszik a muzsika, az én kedvemért gyűlt össze ez a sok ember, aki egytől egyig el van tőlem ragadtatva. A fodrásztól meg a szobalánytól a táncosokig, meg a termen végigsétáló öregurakig mindenki azt mondta vagy legalábbis éreztette velem, hogy szeret. Mint D. hercegné utóbb elmondotta, a bálon az a közvélemény alakult ki rólam, hogy egészen más vagyok, mint a többi asszony, van bennem valami egészen különös, falusias és romlatlan báj. Ez a siker annyira elcsavarta a fejemet, hogy kereken megmondtam a férjemnek, nagyon szeretnék ezen a télen elmenni még két vagy három bálba, „hogy beteljek vele, és megcsömöröljem tőle” - tettem hozzá képmutatón.

Férjem készségesen beleegyezett, és eleinte láthatóan élvezte a bálozást, örült sikereimnek, s látszólag elfelejtette vagy megtagadta előbbi nézeteit.

Később azonban megunta a társaságot, szemlátomást terhére volt az életmód, amelyet folytattunk. Nekem azonban kisebb gondom is nagyobb volt ennél; ha észrevettem is néha-néha fürkésző, komoly pillantását, melyet kérdőn szegezett rám, nem fogtam fel jelentőségét. Annyira elhódított a hirtelen támadt szeretet, amellyel - legalábbis úgy tetszett - ez a sok idegen körülvesz, annyira megszáditott az újdonság, szórakozás, külsőséges pompa forrása, olyan hirtelenséggel megszűnt férjem erkölcsi hatása, amely addig kordában tartott, annyira élveztem, hogy ebben a világban egyenrangú vagyok vele, sőt fölötte állok, és ezért még jobban, öntudatosabban szerethetem - hogy képtelen voltam felfogni, miért félt engem a nagyvilági élettől, mi rosszat lát benne. Büszkeséggel, önelégültséggel töltött el az az új élmény, hogy a bálterembe belépve minden tekintet felém irányul, s férjem, mintha röstellné a sokaság előtt kimutatni, hogy az ő tulajdona vagyok, sietve faképnél hagyott, s elvegyült a frakkok fekete tömegében. „Megállj csak! - gondoltam néha, mikor szememmel megkerestem a terem sarkában, s láttam, hogy háttérbe vonul, gyakran unatkozik. - Megállj! Ha hazamegyünk, majd meglátod, megérted, kinek a kedvéért igyekszem szép lenni és tündökölni, kit szeretek mindabból, ami ma este körülvesz.” Őszintén hittem, hogy sikereimnek csak őmiatta örülök, csupán azért, hogy őneki feláldozhassam mindezt. Úgy gondoltam, az egyetlen veszély, amelyet ez a nagyvilági élet számomra rejt, az a lehetőség, hogy beleszeressem valamelyik fiatalemberbe a sok közül, akivel összeakadok, s férjemet ezzel féltékennyé tegyem. De Szergej annyira megbízott bennem, olyan nyugodtnak, közönyösnek látszott, s mindezeket a fiatalemberket olyan jelentéktelennek találtam öhozá képest, hogy egy cseppet sem tartottam a társasági életnek ettől a - felfogásom szerint - egyetlen veszélyétől. Ennek ellenére azonban a társaságbeli férfiak figyelme jólesett, hízelgett hiúságomnak, azt a hitet ébresztette bennem, hogy bizonyos érdem van abban, hogy szeretem a férjemet; mindennek következtében önérzetesebben, fölényesebben viselkedtem vele, mint azelőtt.

- Láttam, hogy nagyon élénken társalogtál N. N.-nel - jegyeztem meg egyszer, bálból hazatérve Szergejnek, megfenyegettem fölemelt ujjammal, s megneveztem az egyik híres pétervári szépséget, akivel csakugyan beszélgetett aznap este. Azért mondtam, hogy felvidítsam, mert feltűnően rosszkedvű és hallgató volt.

- Ugyan, miért beszélsz így! És éppen te, Mása! - mormolta ajkát összeszorítva, s arca eltorzult, mint a fizikai fájdalomtól. - Nem méltó ez sem hozzád, sem hozzám! Hagyd ezt másokra; az ilyen hazug kapcsolat örökre elronthatja igazi kapcsolatunkat, márpedig én még mindig bízom benne, hogy az igazi helyreáll.

Elszégyelltem magam, hallgattam.

- Helyreáll, Mása, vagy sem? Mit gondolsz? - kérdezte.

- Sohasem romlott el, és nem is romolhat el soha - válaszoltam, s akkor csakugyan hittem, amit mondok.

- Adj a isten - sóhajtott. - De azért ideje lenne hazamennünk falura.

Ezt azonban csak egyszer hozta szóba, egyébként mindig úgy láttam, éppoly jól érzi magát, mint én - én pedig túláradoan jókedvű, boldog hangulatban voltam. Azzal vigasztaltam magam, ha néha unatkozik is, hát én is eleget unatkoztam őmiatta falusi magányunkban; s ha kapcsolatunk valamelyest megváltozott is, minden visszatér régi medrébe, mihelyt nyáron magunkra maradunk Tatyána Szemjonovnával Nyikolszkojében.

Így repült el a tél, terveink ellenére a nagyhetet, húsvétot is Pétervároton töltöttük. Húsvét utáni héten készültünk haza, már mindent összecsomagoltunk, férjem megvásárolt mindent, ami kellett, ajándékot, virágot, miegymást, s szokatlanul gyengéd, derűs hangulatban volt. Ekkor váratlanul megjelent nálunk az unokanővére, és arra kért, maradjunk szombatig, hogy elme-hessünk R. grófnő rout-jára. R. grófnő nagyon ragaszkodik jelenlétemhez, mondotta, mert M. herceg, aki épp Pétervároton tartózkodik, már a múltkori bál óta szeretne velem megismerkedni, csak az én kedvemért megy el a rout-ra, és állandóan hangoztatja, hogy én vagyok a leg-bájosabb asszonyka széles Oroszországban. Az egész város ott lesz - egy szó, mint száz, Isten ellen való véték lenne, ha én nem mennék el.

Férjem a szalon túlsó végében beszélgetett valakivel.

- Nos, mi lesz, eljöttök, Marie? - kérdezte az unokanővére.

- Holnapután akartunk hazautazni - feleltem határozatlanul, és férjem felé néztem. Tekin-tetünk összehátrált, s Szergej gyorsan elfordult.

- Ráveszem Szergejt, hogy maradjatok, és szombaton elcsavarjuk a férfiak fejét, jó?

- Ez halomra döntené terveinket, hiszen már mindent becsomagoltunk - mondtam, félig már megadva magam.

- Mért nem megy mindjárt ma este hajbókolni a princ előtt? - szólt át férjem a szoba túlsó végéből, olyan ingerülten, fojtott indulattal, ahogy még sosem hallottam beszélni.

- Nini, Szergej féltékeny! Életében először! - nevetett az unokanővére. - De hiszen nemcsak a hercegért beszélem rá Marie-t, Szergej Mihajlics, hanem valamennyiünkért! R. grófnő is annyira kérte.

- Másától függ - mondta férjem hidegen, és kiment.

Láttam, hogy izgatottabb, mint máskor, ez bántott, és semmit sem ígértem D. hercegnének. Mihelyt eltávozott, bementem férjemhez. Gondolataiba merülve járkált fel-alá, nem látott és nem vett észre, mikor lábujjhegyen beosontam a szobába.

„Kedves nyikolszkojei házunkat látja maga előtt - gondoltam, mikor ránéztem -, reggelinket a napfényes szalonban, földjeit, parasztjait, estéinket a pamlagos szobában, titkos éjszakai vacsoráinkat. Nem! - határoztam el hirtelen. - A világ minden bálját, összes herceget odaadom az ő örömteli meglepetéséért, halk becézgetésé-ért.” Meg akartam neki mondani, hogy nem megyek a rout-ra, nem is vágyom rá; akkor hirtelen fölnézett, és meglátva engem, azonnal megváltoztatta arca szelíd, bensőséges kifejezését. Megint éles elme, bölcsesség, fölényes nyugalom ült ki tekintetébe. Nem akarta, hogy egyszerű halandónak lássam, mindig félisten-ként, piederstálon kellett előttem állnia.

- Mit kívánsz, kedvesem? - szólt nyugodtan, fölényesen.

Nem feleltem. Bántott, hogy elrejtőzik előlem, nem akar olyan lenni, amilyennek szeretem.

- Szeretnél elmenni a szombati *rout*-ra? - kérdezte.

- Szívesen elmentem volna - feleltem -, de látom, nincs ínyedre. Meg aztán minden be van csomagolva.

Még soha ilyen hidegen nem nézett rám, ilyen hidegen nem beszélt velem.

- Kedd előtt nem utazom, majd szólok, hogy csomagoljanak ki - mondta. - Ezek szerint bízvást elmehetsz a *rout*-ra, ha kedved tartja. Menj el, légy szíves. Nem utazom.

Idegesen rótt a szobát, mint mindig, ha valamin bosszankodott, s nem nézett rám.

- Szavamra mondom, nem értelek - mondtam egy helyben állva, s csak szemmel követve őt.

- Azt állítod, hogy mindig nyugodt vagy (sosem állított semmi effélét), akkor mért beszélsz velem ilyen furcsán? Én a kedvedért kész vagyok áldozatot hozni, és lemondani erről a szórakozásról, te pedig olyan gúnyosan beszélsz velem, mint még soha, és követeled, hogy menjek el.

- No lám! Te *áldozatot hozol* (erősen megnyomta a szót), én is áldozatot hozok, ki kívánhat ennél többet! Nagylelkűségi verseny. Kell-e több a családi boldogsághoz?!

Életében először hallottam tőle ilyen elkeseredett gúnyt. De gúnyolódása nem szégyenített meg, hanem megsértett, elkeseredése nem ijesztett meg, hanem átragadt rám. Igazán ő beszél így, ő, aki mindig annyira került a frázisokat kettőnk közt, aki mindig őszinte és egyszerű igyekezett lenni? És miért? Azért, mert valóban fel akartam áldozni érte egy szórakozást, amelyben nem láttam semmi rosszat; mert egy perccel azelőtt még annyira értettem és szerettem őt? Szerepet cseréltünk; most ő került az egyenes, egyszerű szavakat, és én kerestem őket.

- Nagyon megváltoztál - mondtam sóhajtva. - Mit vétettem ellened? Nem ez a *rout* bánt, hanem valami régebbi sérelem nyomja a szívedet. Mért nem vagy őszinte? Azelőtt te magad féltél az őszintétlenségtől. Mondd meg nyíltan, mi a kifogásod ellenem? - „Ugyan mit fog mondani?” - gondoltam abban az önelégült tudatban, hogy nincs mit a szememre vetnie.

Kiléptem a szoba közepére, úgyhogy minden alkalommal közvetlen közelemben kellett elhaladnia, és várakozón néztem rá. „Idejön, megölel, és azzal minden elintéződik” - suhant át agyamon, szinte sajnáltam, hogy így lesz, és nem lesz alkalmam bebizonyítani neki, hogy mennyire nincs igaza. De megállt a szoba sarkában, és onnan nézett rám.

- Még mindig nem érted? - kérdezte.

- Nem.

- Akkor megmondom. Undorodom, életemben először undorodom attól, amit veled kapcsolatban érzek, és érezni kénytelen vagyok. - Elhallgatott, szemlátomást őt is megijesztette hangjának durvasága.

- Nos? - kérdeztem, s a felháborodás könnyeket kergetett szemembe.

- Undorodom, hogy azért, mert valami hercegecske csinosnak talált, te hanyatt-homlok rohansz elébe, megfélelkezve férjedről, önmagádról, női méltóságodról, és nem akarod megérteni, mit érez a nevedben a férjed, ha látja, hogy hiányzik belőled az emberi méltóság tudata: mi több, még azzal állsz elő, hogy *áldozatot hozol*, vagyis; „Bemutatkozni öfensége nek őriási boldogság számomra, de *feláldozom* neked.”

Minél tovább beszélt, annál jobban felhevült saját szavaitól, hangja egyre dühösebb, keményebb, durvább lett. Sose láttam, sose tudtam elképzelni ilyennek; minden vérem a szívemre tolult, féltem tőle, de egyben bántott a meg nem érdemelt megszégyenítés és a sértett önérzet, s bosszút akartam állni.

- Már rég vártam ezt - mondtam. - Beszélj csak, beszélj.

- Nem tudom, te mit vártál - folytatta -, de én a legrosszabbat várhattam, amikor nap nap után láttalak ennek a léha, üres, fényűző társaságnak a fertőjében. Most aztán megkaptam... Megkaptam, hogy akkora szégyen és sérelem ért, mint még soha. A sérelem engem ért, amikor a barátnőd a mocskos kezével a lelkembe nyúlt, és féltékenységről beszélt, az én féltékenységemről... Ugyan kire lennék féltékeny? Egy emberre, akit egyikünk sem ismer? A szégyen pedig miattad ért, a te megaláztatásodért. Te meg szántsándékkal nem vagy hajlandó engem megérteni, és áldozatot akarsz nekem hozni... Áldozatot! - ismételte.

„Aha, ez tehát a férj hatalma - gondoltam. - Megsérteni és megalázni egy asszonyt, aki semmit sem vétett. Ebben áll a férj hatalma... csak hogy én ennek nem hódolok be.”

- Nem, én nem hozok érted semmiféle áldozatot - mondtam, s közben éreztem, hogy orrcimpám természetellenesen kitágul, és a vér az utolsó cseppig kiszalad arcomból. - Szombaton elmegyek a *rout*-ra, feltétlenül elmegyek!

- Jó mulatást kívánok, de akkori köztünk mindennek vége! - ordította most már féktelen, örvengő dührohamában. - Tovább nem fogsz kínozni. Elég számár voltam, hogy... - kezdte, de ajka megvonaglott, látható erőfeszítéssel megfékezte nyelvét, hogy ne mondja ki, amit elkezdett.

Féltem tőle, és gyűlöltem abban a pillanatban. Sok mindent szerettem volna a szeme közé vágni, bosszút állni a sértésekért; de éreztem, ha megszólalok, elsírom magam, és csak vesztetek előtte tekintélyemből; ezért szótlanul elhagytam a szobát. De mihelyt nem hallottam lépteit, elborzadtam attól, amit tettünk. Megrémültem, hogy valóban örökre felbomlik kapcsolatunk, amely életem egyetlen boldogsága - és vissza akartam menni hozzá. „De vajon eléggé megnyugodott-e már, hogy megértse, ha szótlanul kezemet nyújtom neki, és ránézek? - gondoltam. - Megérti-e nagylelkűségemet? Hátha tettetésnek hiszi bánatomat? Vagy igaza tudatában dölyfös nyugalommal fogadja bűnbánatomat, és kegyesen megbocsát? Ó, miért, miért sértett meg ilyen kegyetlenül az, akit annyira szerettem?”

Nem mentem vissza hozzá, hanem visszavonultam szobámba, sokáig ültem egyedül, és sírtam. Iszonyodva idéztem fel beszélgetésünk, minden egyes szavát, más szavakkal helyettesítettem őket, újakat tettem hozzá, kedves, jóságos szavakat - és azután újra iszonyattal és sértődötten emlékeztem vissza arra, ami történt. Amikor este kimentem teázni, és Sz. jelenlétében (aki véletlenül épp akkor jött el látogatóba) viszontláttam férjemet, éreztem, hogy a mai nappal szakadék nyílt meg közöttünk. Sz. megkérdezte, mikor utazunk. Még nem értem rá felelni, mikor férjem válaszolt helyettem:

- Jövő kedden - mondta. - Szombaton még elmegyünk R. grófnő *rout*-jára. Ugye elmész? - fordult hozzám.

Megijedtem ezektől az egyszerű szavaktól, félénken ránéztem: egyenesen reám szegezte kaján, gúnyos tekintetét, hangja rideg és szenvtelen volt.

- Elmegyek - válaszoltam.

Este, mikor magunkra maradtunk, odalépett hozzám, és kezét nyújtotta.

- Felejtsd el, kérlek, amit ma délután mondtam.

Megragadtam a kezét, félénk mosoly remegett arcomon, már-már megeredt a könnyem, de ő visszahúzta a kezét, s mint aki érzelmes jelenettől fél, leült egy távoli karosszékre. „Hát még mindig azt hiszi, hogy igaza volt?” - gondoltam, s a kész magyarázkodás, a kérdés, hogy ne menjünk el a *rout*-ra, nem jött ki a számon.

- Írni kell édesanyámnak, hogy elhalasztottuk az utazást - mondta. - Másképp nyugtalankodni fog.

- És mikor akarsz utazni? - kérdeztem.

- Kedden, a *rout* utáni héten.

- Remélem, nem az én kedvemért teszed - mondtam, s a szemébe néztem, de a szeme csak nézett, nem mondott semmit, mintha fátyol takarta volna el. Arcát most egyszerre öregnek, kellemetlennek láttam.

A *rout*-ra végül is elmentünk, a barátságos jó viszony látszólag helyreállt közöttünk; de ez a viszony gyökeresen más volt, mint a régi.

A *rout*-n éppen hölgytársaságban ültem, mikor a herceg odajött hozzám, föl kellett állnom, hogy beszélni tudjak vele. Közben szemem önkéntelenül férjemet kereste; megláttam, hogy a terem túlsó végéből figyel, s félrefordul, mihelyt feléje nézek. Egyszerre úgy elszégyelltem magam, úgy elkeseredtem, hogy beteges zavarba jöttem, s a herceg tekintetére arcom, nyakam lángvörösre pirult. De hiába, ott kellett állnom, s hallgatnom, mit beszél, ő meg felülről must-rálgatott. Társalgásunk nem nyúlt hosszúra, nem volt hová leülnie mellém, s valószínűleg érezte is, hogy kínosan feszengek. A legutóbbi bálról társalogtunk, arról, hogy hol töltöm a nyarat s más efféléiről. Miután elvált tőlem, abbeli óhaját ki fejezte ki, hogy szeretne megismerkedni férjemmel, s láttam, hogy a terem másik végében összetalálkoznak, szót váltanak. A herceg nyilván rólam is mondott valamit, mert a beszélgetés közepén mosolyogva felém nézett.

Férjem egyszer csak elvörösödött, meghajolt, s elsőnek ő hagyta faképnél a herceget. Én is elpirultam, restelltem, milyen kép alakulhatott ki a hercegben rólam és főként férjemről. Úgy tetszett, mindenkinek föltűnt ügyefogyott zavarom, míg a herceggel beszélgettem, mindenki észrevette férjem különös viselkedését, isten tudja, mivel magyarázzák, s vajon nem sejtenek-e valamit a köztünk - férjem és köztem - lezajlott vitából? D. hercegné vitt haza kocsiján, útközben férjemről beszélgettünk. Nem álltam meg, elmondtam neki, ami ezzel a szerencsétlen *rout*-val kapcsolatban köztünk történt. Ő megnyugtatót, azt állította, hogy ez mindennapos, semmitmondó nézeteltérés, házastársak közt nyomtalanul múlik el az ilyesmi; elmagyarázta nekem a maga szemszögéből férjem jellemét, hozzátéve, hogy az utóbbi időben nagyon büszke és zárkózott lett. Én mindenben egyetértettem vele, s úgy éreztem, sokkal nyugodtabb vagyok, és most már én is jobban értem Szergejt.

De mikor azután ketten maradtunk otthon Szergejjel, ez a háta mögötti ítélkezés mint súlyos bűn nyomta a lelkiismeretemet; megéreztem, hogy még mélyebb lett a szakadék, amely elválaszt egymástól.

8

Attól a naptól fogva életünk, kapcsolatunk teljesen megváltozott. Ha kettesben maradtunk, már nem éreztük magunkat olyan jól, mint azelőtt. Bizonyos kérdéseket kerültünk, s harmadik személy jelenlétében könnyebben beszélgettünk, mint négy szemközt. Mihelyt a falusi életre vagy a bálókra terelődött a szó, pislogni kezdtünk, nem mertünk egymás szemébe nézni; mintha mind a ketten éreznők, hogy hol a szakadék, amely elválaszt, s nem mernénk közeledni hozzá. Én szentül hittem, hogy Szergej gőgös és lobbanékony, és óvatosan kell vele

bánni, nehogy megsértsem gyenge pontjain. Ő pedig abban a meggyőződésben volt, hogy én nem tudok élni társaság nélkül, utálom a falusi életet, és kénytelen-kelletlen engednie kell ennek az ízlésbeli eltévelyedésnek. Mind a ketten kerültük a téma nyílt megtárgyalását; és mind a ketten tévesen ítéltük meg a másikat. Már régóta nem voltunk egymás számára a világ legtökéletesebb teremtményei; összehasonlításokat tettünk, és titokban bíraltuk egymást. Elutazásunk előtt megbetegedtem, ahelyett, hogy hazamentünk volna Nyikolszkojéba, nyaralóba költöztünk, s férjem onnan járt haza látogatóba édesanyjához. Mikor elutazott, már eléggé rendbe jöttem, hogy vele mehessek, ő azonban rábeszélte, maradjak még, mintha egészségemért aggódott volna. De éreztem, hogy nem egészségem aggasztja, hanem attól tart, rosszul fogjuk érezni magunkat falun; nem nagyon akadékoskodtam, hanem ott maradtam a nyaralóban. Nélküle üres, kihalt volt a ház, de mikor visszajött, tapasztaltam, hogy már ő sem jelenti azt az életben, amit azelőtt jelentett. Régen úgy volt közöttünk, hogy minden olyan ötlet, benyomás, amit nem közöltem vele azonnal, úgy terhelte, mint a bűn, hogy minden szava, cselekedete a tökéletesség mintaképének tűnt fel előttem, s örömkömben nevezhetnékünk támadt, valahányszor egymásra néztünk; de az a kapcsolat olyan észrevétlenül alakult át, hogy jóformán észbe se kaptunk, s már nem volt sehol. Külön-külön érdeklődéseink, gondjaink támadtak, amelyeket már nem is igyekeztünk megosztani egymással. Már nem is feszélyezett, hogy mindegyikünknek megvan a maga külön világa, mely a másinak idegen. Hozzászoktunk ehhez az állapothoz, és egy esztendő múlva már nem pislogtunk zavartan, ha egymásra néztünk. Szergej gyerekes vidámságkitörései társaságomban teljesen megszűntek, megszűnt közönye és minden megbocsátása a világgal szemben, amely régen annyira felbőszített; eltűnt a fürkésző, mély tekintet, amely annyiszor feldúlt, és boldoggá tett; megszűntek az együttes imádkozások és révületek. Egyre ritkábban találkoztunk, Szergej állandóan utazgatott, s nem félt, nem is sajnált engem egyedül hagyni; állandóan társaságban forogtam, s nem volt szükségem reá.

Nézeteltérés, jelenet nem fordult többé elő közöttünk; igyekeztem kedvében járni, ő teljesítette minden vágyamat, s úgy éltünk, mintha szerettük volna egymást.

Ha kettesben maradtunk, ami ritkán esett meg, nem éreztem sem örömet, sem izgalmat, sem elfogódottságot - olyan volt, mintha magamra maradtam volna. Tudtam, hogy ez az ember a férjem, nem valami új, ismeretlen férfi, de derék ember - élettársam, akit úgy ismerek, mint önnönmagamat. Szentül hittem, hogy tudok róla mindent - hogy mit csinál, mit mond, hogy néz; és ha nem úgy nézett, nem úgy cselekedett, ahogy vártam, akkor úgy éreztem, hogy ő téved. Semmit sem vártam tőle. Egy szó, mint száz: a férjem volt, semmi több. Azt képzeltem, hogy ennek így kell lennie, férj-feleség között nincs is és köztünk sem volt soha másféle kapcsolat. Ha elutazott, különösen eleinte, elhagyatott voltam, féltem; távollétében erősebben éreztem, milyen támaszt jelent számomra. Mikor megérkezett, örömkömben a nyakába ugrottam, de két órával utóbb már megfeledkeztem örömről, és nem volt mit beszélnem vele. Csak a halk, lefélékezett gyengédség perceiben, amilyenek előfordultak közöttünk, csak akkor éreztem, hogy valami nincs rendjén, a lelkem mélyén valami fáj - és az ő szeméből ugyanezt olvastam ki. Fájón éreztem a gyengédségnek ezt a határát, amelyet ő nem akart s én nem tudtam átlépni. Néha elszomorodtam emiatt, de nem értem rá sokáig elgondolkozni, s az állandóan kínálkozó szórakozások forgatagában igyekeztem megfeledkezni erről a homályosan sejtett elszomorító változásról. A nagyvilági élet, amely eleinte elhódított fényével s hízelgett hiúságomnak, csakhamar teljesen hatalmába kerített, megrögzött szokássá vált, rám fonta láncait, és lelkemben elfoglalta az érzések számára fenntartott helyet. Most már sosem voltam egyedül saját magammal, nem mertem végiggondolni helyzetemet. Egész napom késő délelőttől késő éjszakáig ki volt töltve, nem volt az enyém még akkor sem, ha történetesen

otthon maradtam. Ezt az életmódot már nem éreztem sem szórakoztatónak, sem unalmasnak; úgy tetszett, így kell lennie és nem másképp.

Így telt el három év, s ezalatt viszonyunk Szergejjel nem változott, mintha örökre megállapodott, megmerevedett volna, és soha többé sem nem javulhatna, sem nem rosszabbodhatna. A három év leforgása alatt családjunk életében két fontos esemény következett be, de kapcsolatunkon egyik sem változtatott. Első gyermekem születése és Tatyána Szemjonovna halála volt ez a két esemény. Az első időben az anyai érzés olyan erővel ragadott meg, s olyan váratlan lelkesedést váltott ki belőlem, hogy azt hittem, új élet kezdődik számomra: de két hónap múlva, mikor újra elkezdtem társaságba járni, ez az érzés egyre csökkent, gyengült, végül szokássá, hideg kötelességteljesítéssé vált. Férjem azonban fiunk születésétől fogva megint a régi lett, szelíd, nyugodt, otthon ülő, s régi gyengédségét, vígságát átvitte a gyermekekre. Néha, mikor bái ruhában belibegtem gyerekszobába, hogy éjszakára búcsúzóul keresztet vessek a fiunkra, férjemet ott találtam, s, észrevettem, hogy fürkésző pillantása szigorúan, szemrehányóan nyugszik rajtam. Elszégyelltem magam, egy pillanatra megriadtam saját közönyömtől, hogy ennyire nem törődöm a gyerekkel, és azt kérdeztem magamtól: „Vajon rosszabb vagyok-e más asszonyoknál? De hát mit csinálok? Szeretem a fiamat, de képtelen vagyok naphosszat mellette üldögegni; unatkozom; színlelni pedig semmi áron nem akarok.” Édesanyja halála súlyos csapás volt Szergejnek; nélküle, mint mondotta, nehezebbre esett Nyikolszkojében élni; én azonban, bár együtt éreztem férjemmel, és osztottam gyászában, mi tagadás, kellemesebben és nyugodtabban éreztem magam nélküle. Ennek a három évnek nagy részét a fővárosban töltöttük. Nyikolszkojében csak egyszer voltam két hónapig, a harmadik nyáron pedig külföldre utaztunk.

Fürdőhelyen töltöttük a nyarat.

Huszonegy esztendő voltam akkor, vagyoni helyzetünk, amennyire tudtam, ragyogó volt, a családi élettől nem kívántam egyebet, mint amit nyújtott; úgy éreztem, hogy minden ismerősünk szeret; egészségem kifogástalan volt, toalettjeim a legszebbek voltak az egész fürdőhelyen, tudtam, hogy csinos vagyok, szép idők jártak, szépség és elegancia légköre vett körül, és pompásan éreztem magam. Nem voltam ugyan olyan jókedvű, mint régen Nyikolszkojében, amikor éreztem, hogy önmagamban vagyok boldog, hogy azért vagyok boldog, mert kiérdemeltem boldogságomat, boldogságom igen nagy, de még nagyobbnak kell lennie, egyre több és több boldogságra vágyom... Akkor egészen más volt a helyzet; de azért ezen a nyáron is jól éreztem magam. Nem kívántam semmit, nem reménykedtem semmiben, és nem féltem semmitől: életemet teljesnek, lelkiismeretemet tisztának éreztem. A fiatal fürdővendégek közt nem volt egyetlenegy sem, akit bármilyen tekintetben is megkülönböztettem volna a többitől, vagy akár az öreg K. hercegtől, követünktől, aki szintén udvarolgatott nekem. Az egyik fiatal volt, a másik öreg, az egyik szőke angol, a másik kecskeszakállas francia - valamennyi egyforma volt a szememben, de valamennyi együttvéve nélkülözhetetlen volt. Egyforma közömbös személyek voltak, akik életem kellemes légkörét alkották. Csak egy volt közöttük, D., egy olasz márkí, aki jobban felhívta figyelmemet, olyan merészen fejezte ki elragadtatott tetszését. Egyetlen alkalmat sem mulasztottam el, hogy együtt lehessünk, táncoljunk, lovagoljunk, a kaszinóban találkozzunk, s újra meg újra elmondja nekem, hogy szép vagyok. Néha az ablakból láttam őt házuk előtt ólálkodni, villogó szemének kellemetlenül állhatatos tekintete gyakran pirulásra, hátrafordulásra késztetett. Fiatal volt, jóképű, elegáns, és ami fő: mosolyával, homloka alkatával nagyon hasonlított férjemhez, noha szebb volt nála. Ez a hasonlóság újra meg újra megdöbbenett, bár egyébként a szája, tekintete, erős álla durva, szinte állati volt férjem jóságos, fensőséges nyugalmaához képest. Akkor azt hittem, hogy lángolóan szerelmes belém, és néha büszke részvétellel gondoltam rá emiatt. Néha megpróbáltam észre téríteni, bizalmas baráti hangra terelni a beszélgetést, de a márkí erélyesen elutasította erre irányuló

kísérleteimet, és továbbra is kínos zavarba ejtett be nem vallott, de bármely pillanatban bevallásra, kitörésre kész szenvedélyességével. Nem vallottam meg magamnak, de félttem ettől az embertől, és akaratom ellenére sokat gondoltam rá. Férjem ismerte, és még ridegbben, még fölényesebben viselkedett vele, mint többi ismerősünkkel, akiknek a szemében csupán feleségének férje volt. A fürdőidény vége felé megbetegedtem, és két hétig őriztem a szobát. Amikor felgyógyulásom után először mentem ki este zenét hallgatni, megtudtam, hogy betegségem ideje alatt megérkezett a fürdőhelyre a rég várt és szépségéről híres Lady S. Azonnal kör képződött körülöttem, udvarlóim örömmel üdvözöltek, de még nagyobb kör képződött az újonnan érkezett csillag körül. A körülöttem állók is mind az ő szépségéről beszéltek. Megmutatták nekem, valóban elbűvölő volt, de öntelt, gőgös arc kifejezése kellemtelenül hatott rám, és ezt meg is mondtam. Aznap minden unalmasnak tetszett, ami addig szórakoztatott. Másnapra Lady S. kirándulást szervezett a közeli várba, amelyen nem akartam részt venni. Jóformán senki sem maradt velem; s attól fogva minden végképp megváltozott a szememben. Mindent, mindenkit butának, unalmasnak éreztem, sírni szerettem volna, mihamarabb befejezni a kúrát, és hazamenni Oroszországba. A lelkemben rossz sejtelen motoszkált, de ezt még magamnak sem vallottam be. Gyengeséget színelve elmaradtam a nagy társaságtól, csak reggelente jártam el néha egyedül a gyógyforrás vizét inni, vagy pedig L. M.-mel, egy ismerős orosz hölgyel tettem kisebb sétákat a környéken. Férjem abban az időben nem volt velem, néhány napra Heidelbergbe utazott, kúrám végét várva, hogy azután együtt utazzunk haza, s csak ritkán látogatott meg.

Egyik nap Lady S. az egész társaságot elvitte magával vadászatra, s mi L. M.-mel ebéd után átkocsikáztunk a várba. Mialatt kocsink lépésben hajtott végig a kanyargós úton a százados vadgesztenyefák alatt, s a fák közt, a lenyugvó nap fényében, egyre teljesebben bontakozott ki előttünk a kilátás a tetszetős, kellemes badeni környékre, olyan komolyan beszélgettünk, mint még sohasem. L. M.-et rég ismertem, de most először láttam meg benne a jólelkű, okos asszonyt, akivel mindenről lehet beszélni, s akivel megbarátkozni nyereség. Családról, gyermekekről beszélgettünk, meg arról, milyen léha, üres az itteni élet, hazavágytunk Oroszországba, falura, s mindez szomorkás, jó érzéssel töltött el. Ilyen komoly lelkiállapotban léptünk be a várba. A falak közt hűvös árnyék borongott, feljebb a romok ormára még sütött a nap, valahonnan lépések, hangok hallatszottak. Az ajtónyílásban, mint keretben, látszott a bűbajos, de nekünk, oroszoknak hideg badeni táj. Leültünk pihenni, és szótlánul bámultunk a lenyugvó napba. A férfihangok most tisztábban hallatszottak, úgy tetszett, nevemet ejtették ki. Fülelni kezdtem, és önkéntelenül minden szót megértettem. Ismerős hangok voltak: D. márki beszélgetett francia barátjával, akit szintén ismertem. Rólam és Lady S.-ről beszéltek.

A francia összehasonlított bennünket, részletesen boncolta kettőnk szépségét. Nem mondott semmi sértőt, mégis az arcomba szökött a vér szavai hallatára. Tüzetesen elemezte, mi a szép bennem, s mi a szép Lady S.-ben. Nekem már van gyermekem, míg Lady S. tizenkilenc éves, az én hajam szebb, de az ő alakja kecsesebb; a lady igazi nagyvilági dáma, míg „a maga választottja - mondotta D. márkinak - olyan, mint mindezek az apró-cseprő orosz hercegnők, akikből tizenkettő megy egy tucatra, s akik mostanság egyre nagyobb számmal nyüzsögnek itt Badenben”. Azzal végezte, okosan teszem, hogy meg sem próbálok versenyre kelni Lady S.-szel, mert helyzetem itt Badenben úgyszemint reménytelen.

- Sajnálom szegénykét.

- Ha ugyan nem akar önnel vigasztalódni - tette hozzá a francia könnyed, gúnyos nevetéssel.

- Ha elutazik, utána megyek - mondta elszántan, durván az olaszos kiejtésű hang.

- Boldog halandó! Még tud szeretni! - nevetett a francia.

- Szeretni! - kiáltott fel a másik, majd kis szünet után így folytatta: - Nem tudok *nem* szeretni. Anélkül hajítófát sem ér az élet. Csak úgy érdemes élni, ha az ember regényt sző az életből. Az én regényeim pedig sosem szoktak a középén félbeszakadni, és ezt a regényemet is véghezviszem.

- *Bonne chance, mon ami*³ - mondta a francia.

A folytatást már nem hallottuk, mert a férfiak befordultak a sarkon, és most már a túlsó oldalról hallottuk lépteiket. Lementek a lépcsőn, és néhány perccel később az oldalajtón kilépve roppantul meglepődtek, amikor bennünket megláttak. Elpirultam, mikor D. márki odalépett hozzám, és visszariadtam, amikor a várból kilépve karját nyújtotta. Nem utasíthattam vissza, és a francia karján lépkedő L. M. mögött indultunk a kocsihoz. Megsértődtem azon, amit a francia mondott rólam, noha a lelkem mélyén el kellett ismernem, csak azt mondta, amit magam is éreztem: a márki szavai ellenben megdöbbenettek és felháborítottak durvaságukkal. Bántott, hogy hallottam, amit mondott, s ő még sincs zavarban előttem. Iszonyodtam tőle, hogy olyan közel érzem magamhoz, nem néztem rá, nem válaszoltam neki, és igyekeztem karomat is úgy tartani, hogy ne érjek hozzá. Siettem, hogy utolérjük L. M.-et és a franciát. A márki a szép kilátásról beszélt, a váratlan szerencséről, hogy velem találkozik, még egyről és másról, de nem figyeltem szavára. Egész idő alatt férjemre, fiamra, Oroszországra gondoltam; valamit szégyelltem, valamit sajnáltam, valamit kívántam - magam sem tudom, hogy mit; siettem haza, hogy mielőbb egyedül maradjak szobámban az Hôtel de Bade-ban, és nyugodtan átgondolhassam azt, ami a lelkemben tombol. De L. M. lassan ment, a hintóhoz még „messze volt az út, s úgy tetszett, gavallérom szántsándékkal lassítja lépteit, mintha igyekezne megállítani. „A világért sem!” - gondoltam, és erélyesen meggyorsítottam lépteimet. De D. márki csakugyan visszatartott, még meg is szorította karomat. L. M. eltűnt előttünk az út kanyarulatában, és magunkra maradtunk. Megijedtem.

- Bocsánat - mondtam hűvösen, és ki akartam húzni kezemet karjából; de ruhám csipke-kézeltője beakadt a márki öltönyének egyik gombjába; fölém hajolva igyekezett kibogozni, s eközben kesztyűtlen keze az enyémhez ért. Furcsa, újszerű érzés, iszony és gyönyör keveréke futott végig hideglelősen a hátamon. Ránéztem - azért, hogy jeges pillantással adjam tudtára megvetésemet, de pillantásom nem megvetést fejezett ki, hanem riadt izgalmat. Nedvesen csillogó, izzó szeme közvetlen közelből, szenvedélyesen nézett reám, nyakamra, mellemre, két keze csuklómat, karomat tapogatta, nyitott szájából szavak törtek elő, azt mondta, szeret, azt mondta, mindene vagyok, és ajka közeledett hozzám, keze erősebben markolta és perzselte bőrömet. Tűz futott végig ereimben, elsötétült előttem a világ, egész testemben remegtem, torkomban elakadtak a rendreutasító szavak. Egyszerre csókot éreztem arcomon. Remegve, borzongva fölegyenesedtem, és ránéztem. Sem szólni, sem moccanni nem volt erőm, iszonyodva vártam és kívántam valamit. Mindez csak egy pillanatig tartott - de az a pillanat rettenetes volt. *Egészen* láttam őt meg ebben a pillanatban; világosan láttam az arcát, szalma-kalapja alól eltűnő domború, alacsony homlokát, mely annyira hasonlított férjeméhez, táguló cimpájú szép, egyenes orrát, hegyesre pödört hosszú bajszát, kis hegyes szakállát, simára borotvált orcáit, napbarnította nyakát. Gyűlöltem és féltem tőle, olyan idegen volt nekem; de abban a pillanatban hihetetlenül erős visszhangot keltett bennem ennek az idegen, gyűlöletes embernek a vágya, szenvedélye! Leküzdhetetlen vágy támadt bennem, hogy átengedjem magam a vadállati, szép száj csókjainak, a gyűrűs, finoman erezett fehér kezek ölelésének; valami vonzott, hogy hanyatt-homlok belevessem magam a tiltott gyönyör hirtelen feltáruló szakadékába...

³ Sok szerencsét, barátom. (francia)

„Olyan szerencsétlen vagyok - gondoltam. - Hadd gyűljék fejemre egyre több és több szerencsétlenség.”

Fél karjával átölelt, és arcomhoz hajolt. „Ám legyen, gyűljék a fejemre egyre több és több szégyen és bűn.”

- *Jé vous aime*⁴ - suttogta a hangja, mely annyira hasonlított férjem hangjához. Férjem, fiam úgy jutott eszembe, mint valamikor réges-rég ismert, szeretett élőlények, akikhez már rég nincs semmi közöm. Ekkor azonban a fordulóban felcsendült L. M. hangja, nevemen szólított. Föleszméltem, kitéptem kezemet az övéből, s rá sem nézve, futólépésben siettem L. M. után. Beültünk a kocsiba, csak akkor mertem ránézni; levette kalapját, és mosolyogva kérdezett valamit. Fogalma sem volt, milyen kimondhatatlanul iszonyodtam tőle abban a pillanatban.

Életemet boldogtalannak, jövőmet kilátástalannak, múltamat feketének éreztem. L. M. szólt hozzám, de nem is emlékszem rá, mit mondott. Úgy tetszett, csupán szánalomból beszél velem, hogy leplezze megvetését. Minden szavában, minden pillantásában ott éreztem a megvetést, ezt a sértő szánakozást. A márki csókja szégyenletesen égette orcámat, eszembe jutott férjem, gyermekem - s ez a gondolat elviselhetetlen volt. Mikor magamra maradtam szobámban, át akartam gondolni helyzetemet, de féltem egyedül. Nem ittam meg a teámat, s magam sem tudtam, miért, görcsös sietséggel készülődtem, hogy az esti vonattal Heidelbergbe utazhassak férjemhez.

Amikor szobalánnyal beültünk az üres vasúti kocsiba, a vonat elindult, és az ablakon át friss levegő áradt be hozzám, lassacskán magamhoz tértem, és tisztábban láttam magam előtt múltamat, jövőmet. Egyszerre egész más színben láttam házaseletemet attól a naptól fogva, hogy felköltöztünk Pétervárra, és ezek az esztendő a szemrehányás ólomsúlyával nehezedtek lelkemre. Most először emlékeztem vissza elevenen első nyikolszkojei hónapjainkra, közös terveinkre, s először hasított belém a kérdés: mi öröme volt *neki* az életből egész idő alatt? Úgy éreztem, nagy bűnt követtem el ellene. „De mért nem tartott vissza, mért színlelt előttem, mért kerülte a magyarázkodást, mért bántott? - kérdeztem magamtól. - Miért nem élt szerelem adta hatalmával? Vagy talán nem is szeretett?” De bármi hibát követett is el a múltban, az idegen ember csókja égette arcomat, egy percre sem tudtam róla megfeledkezni. Minél közelebb jutottam Heidelberghez, annál tisztábban képzeltem magam elé férjemet, annál jobban rettegtem a küszöbönálló viszontlátástól. „Mindent, mindent bevallok neki, mindent lemosok a megbánás könnyeivel - gondoltam -, és ő megbocsát nekem.” De magam sem tudtam, mi az a „minden”, amit bevallok neki, s nem hittem, hogy megbocsát.

De mihelyt beléptem a szobába, férjemhez, és megláttam nyugodt, bár meglepett arcát, éreztem, hogy hiábavaló bármit is mondanom, vallanom, hiába kérem a bocsánatát. Keservemet, megbánásomat kimondatlanul kell magamba fojtanom.

- Mi jutott eszedbe? - kérdezte csodálkozva. - Holnap akartam kimenni hozzád. - Azután jobban megnézett, és megijedt. - Mi bajod? Mi lelt? - kérdezte.

- Semmi - válaszoltam, nagy nehezen visszafojtva könnyeimet. - Végképp eljöttem Badenből. Utazzunk haza, Oroszországba, akár már holnap.

Jó ideig nem szólt, kutatva nézett rám.

- De hát mondd el már, mi történt? - kérdezte.

⁴ Szeretem. (francia)

Önkéntelenül elpirultam, és lesütöttem szemem. Tekintetében sérelem, düh villant fel. Megrémültem a gyanúsításoktól, amelyek nyilván eszébe juthattak, és a képmutatás olyan tehetségével, amelyet magam sem tételeztem fel magamban, így válaszoltam:

- Nem történt semmi, csak unatkoztam és búsultam egyedül, és sokat gondolkoztam rajtad és együtt eltöltött éveinken. Sokat vétkeztem ellened! Miért jársz velem olyan helyekre, ahová nincs kedved járni? Igen, sokat, nagyot vétkeztem ellened! - ismételtam, és a könny megint kibuggyant szememből. - Menjünk haza Nyikolszkojéba, mindörökre!

- Jaj, kedvesem, kímélj meg az érzelmes jelenetektől - mondta fagyosan. - Hogy falura akarsz menni, az nagyon szép, mert úgyis kevés a pénzünk; de hogy örökre... ez az ábrándok világába tartozik. Tudom, úgyse bírod ki. Most pedig inkább igyál egy teát, okosabb lesz - fejezte be, s felállt, hogy becsöngesse a szobapincért.

Élénken elképzeltem, hogy mit gondol rólam, és felháborodtam a szörnyű gondolatokra, melyeket neki tulajdonítottam, mikor elkaptam felém irányuló gyanakvó és megszágyenült pillantását. Nem! Semmiképpen sem hajlandó és nem képes engem megérteni! Azt mondtam, megyek és megnézem a gyereket, s azzal otthagytam. Egyedül akartam lenni, és sírni, sírni, sírni...

9

A régóta fűtetlen nyikolszkojei ház új életre ébredt, de föl nem éled benne az, ami elmúlt. Anyuska már nem volt közöttünk, ketten álltunk egymással szemben. Pedig most már nem kívántuk az egyedüllétet, inkább feszélyezett. A telet annál is rosszabbul töltöttem, mert betegeskedtem, és csak második fiam születése után jöttem helyre. Férjemmel való kapcsolatunk továbbra is éppoly hűvösen baráti volt, mint Pétervárott, de itt falun minden zug, minden padlódeszka, minden pamlag arra emlékeztetett, ami valaha számomra volt, s amit elvesztettem benne. Úgy éltünk, mintha valami megbocsátatlan sérelem volna köztünk, mintha valamiért büntetne, s tenné magát, hogy nem veszi észre. Nem volt miért bocsánatot kérni, irgalomért hiába esedeztem volna; hiszen csak azzal büntetett, hogy nem adta önmagát, nem adta az egész lelkét, mint régen; de amit tőlem megtagadott, másnak nem adta, mintha örökre elveszett volna. Néha az is megjárta az eszemet, hogy színlel, ilyennek mutatja magát, hogy kínozzon, holott még él benne a régi érzés; és megpróbáltam kicsiholni belőle. De minden alkalommal óvatosan kerülte az őszinteséget, mintha engem gyanúsítana színleléssel, s minden érzelmességtől azért húzódozna, mert fél, hogy nevetségessé válik. Szeme, hangja ezt látszott mondani: tudok mindent, kár beszélni, azt is tudom, amit mondani akarsz, mindent tudok. Azt is tudom, hogy mást mondasz, és mást cselekszel. Eleinte bántott, hogy ennyire húzódozik az őszinteségtől, de azután hozzászoktam ahhoz a gondolathoz, hogy ez nem az őszinteség, hiánya, hanem az őszinteség szükségletének a hiánya. Most már nem vitt volna rá a lélek, hogy azt mondjam neki, szeretem, vagy megkérjem, imádkozzék velem, vagy behívjam, hallgassa, ahogy zongorázom. Bizonyos illemszabályok uralkodtak rajtunk. Mindegyikünk külön-külön élt - ő az elfoglaltságaiban, amelyekben én nem vehettem részt, és most már nem is kívántam részt venni; én pedig henye dologtalanságomban, amely most már nem bántotta őt annyira, mint azelőtt... A gyerekek még nagyon kicsinyek voltak, még nem fűzhettek össze bennünket.

Elérkezett a tavasz, Lutya meg Szonya lejöttek hozzánk nyárára, nyikolszkojei házunkat átépítették, átköltöztünk Pokrovszkojéba. Ott volt változatlanul a régi pokrovszkojei ház, teraszával, kihúzható ebédlőasztalával, a zongorával a szép világos teremben; régi szobács-

kámban ugyanaz a fehér függöny az ablakon, és a levegőben ottfelejtett lánykori ábrándjaim. Ebben a kis szobában most két ágyacska állt, az egyikben, amelyik régen az enyém volt, esténként a kis pufók Kokosa terült el szuszogva, a másik pici ágyban meg Ványa pofikája mosolygott rám a pólyából. Amikor keresztet vettem rájuk éjszakára, gyakorta megálltam a szoba közepén, és egyszer csak minden szegletből, a falakból, a függöny mögül rajzottak a rég elfeledett ifjonti látomások. Régi hangok, régi leánynóták zendültek fel. Hová lettek az édes, szívhez szóló nóták? Valóra vált mindaz, amit talán remélni sem mertem. Homályos, zavaros álmaim valósággá váltak; a valóság nyomasztó, nehéz, örömtelen életté. Itt pedig semmi sem változott; ugyanaz a park látszik az ablakból, ugyanaz a pázsit, ugyanaz az ösvény, ugyanaz a kerti pad amott a szakadék szélén, a fülemüle csattogása ugyanúgy tölti be az estét, az orgona éppúgy virágzik, s ugyanaz a hold áll a ház felett; és mégis minden olyan félelmesen, olyan döbbenetesen megváltozott! Olyan hideg minden, ami meghitt és bensőséges lehetne! Éppúgy üldögélünk a szalonban kettesben Kátyával, mint régen, és *róla* beszélünk. De Kátya összeaszott, megsárgult, szemében már nem csillog öröm és remény, csak szánakozást és részvevő szomorúságot fejez ki tekintete. Nem lelkesedünk érte, mint régen, hanem bírálgatjuk, nem lelkendezünk a boldogságról, s nem akarjuk már, mint régen, ország, világ előtt kikürtölni azt, amit gondolunk; suttogunk, mint az összeesküvők, és századszor kérdezzük egymástól, miért fordult minden ilyen szomorúra. Pedig Szergej is ugyanaz, aki volt, csak a két szemöldöke közt mélyebb a barázda, halántékán több az ősz hajszál, de fürkésző, mély tekintetét állandóan felhő takarja előlem. Én is ugyanaz vagyok, de kiveszett belőlem a szerelem, sőt a szerelem vágya is. Távolinak, szinte lehetetlennek tetszik régi vallásos eksztázisom, régi szerelmem, az élet régi teljessége. Meg sem érteném most már, ami azelőtt olyan világosnak, igazságosnak tűnt fel: a boldogság abban van, hogy másoknak éljünk. Minek másokért, mikor önmagunkért sincs kedvem élni?

Attól fogva, hogy felköltöztünk Pétervárra, teljesen abbahagytam a zongorázást; de most a régi zongora, a régi kották meghozták a kedvemet.

Egyik nap rosszul éreztem magam, egyedül maradtam otthon; Kátya és Szonya átkísérték férjemet Nyikolszkojéba, hogy megnézzék az építkezést. A teaasztal meg volt terítve, lementem a terembe, s várakoztomban a zongorához ültem. Kinyitottam a *Sonata quasi una fantasia*-t, és játszani kezdtem. Nem láttam, nem hallottam senkit, a kertre néző ablakok tárva-nyitva voltak, és a jól ismert, ünnepélyesen mélabús hangok szabadon áradtak széjjel a szobában. Befejeztem az első tételt, és teljesen öntudatlanul, régi szokás szerint megfordultam a szeglet felé, ahol férjem a régi időkben üldögélni szokott, mikor játékomat hallgatta. De nem volt sehol; a szék, melyet réges-rég nem mozdított el senki, ott állt a helyén; a kertből orgonabokor bólogatott be a világos alkonyi ég hátterén, s a kitárt ablakokon át friss esti levegő áradt be a szobába. Mindkét karommal a zongorára könyököltem, kezembe tettem arcomat, és elmerengtem. Sokáig ültem így, fájdalmasan emlékezve a visszahozhatatlan múltra, s félve tapogatva a netáni jövőt. De úgy tetszett, semmi sincs előttem, semmit sem kívánok, és nem reménykedem semmiben. „Vajon már véget ért volna az életem?” - gondoltam, rémülten felkaptam a fejemet, és - hogy feledjek és ne gondolkozzam - ismét játszani kezdtem, megint az andantét. „Én Istenem! - gondoltam. - Bocsáss meg nekem, ha vétkeztem; vagy hozd vissza, ami olyan szép volt a lelkemben, vagy taníts meg rá, hogy mit kell tennem, hogy kell élnem most!” Kerékszögés hangzott fel a ház előtt, a teraszon az ismerős óvatos léptek; de ezek a léptek már nem keltették fel bennem a régi érzéseket. Amikor befejeztem a tételt, a léptek ismét felhangzottak, és egy kéz simult a vállamra.

- Milyen jól tetted, hogy eljátszottad ezt a szonátát - mondta férjem.

Hallgattam.

- Még nem teáztál?

Tagadóan csóváltam fejem, de nem néztem rá, nehogy arcomról leolvassa iménti megrendülésem nyomait.

- A többiek is mindjárt jönnek; a ló megugrott, leszálltak, és gyalog jönnek az országúttól - mondta.

- Várjuk meg őket - mondtam, és kimentem a teraszra; azt reméltem, hogy utánam jön, de bement a gyerekekhez. Jelenléte, közvetlen, szívélyes modora megint megrendített abbeli hitemben, hogy valamit elvesztettem. Mit kívánok még? Szergej szelíd, jóságos férj, jó apa, magam sem tudnám megmondani, mi az, ami hiányzik. Kimentem az erkélyre, és leültem a terasz ponyvája alá, ugyanarra a padra, amelyen vallomásunk napján ültem. A nap már lebukott, lassan sötétedett, tavaszi fekete felhő borult a házra meg a parkra, csupán a fák mögül látszott ki az ég tiszta alja, a lassan, halványuló alkonypírral meg az éppen kigyúló esthajnalcsillaggal. Mindent beborított a könnyű felleg árnyéka, a természet már nagyon várta a csendes tavaszi esőt. A szél elült, egyetlen levélke, egyetlen fűszál sem rebrent, az orgona meg a zelnice meggy olyan erősen illatozott, mintha az egész levegő virágba borult volna; szaga betöltötte a kertet meg a teraszt, hullámokban áradt, hol gyengülön, hol erősödön, az ember szerette volna lehunyni a szemét, és semmit se látni, semmit sem érezni, csak ezt az édes illatot. A georginák meg a rózsatövek, egyelőre még virágtalanul, mozdulatlanul ágas-kodtak frissen felásott fekete ágyukban, mintha lassan, de láthatóan növekednének faragott fehér karóik mellett; a békák torkuk szakadtából kuruttyoltak a szakadéknál, utolsó erejüket megfeszítve az eső előtt, amely bekergeti őket a vízbe. Vetélkedő, hangos brekegésükön is áthallatszott a víz szakadatlan, vékony neszezése. Csalogányok szölongatták egymást, s hallatszott, amint nyugtalanul röpködnek egyik bokorból a másikba. Egyikük az idén is megpróbált tanyát ütni az ablak alatti bokorban, s amikor kiléptem, hallottam, amint átszállt a fasorba, és onnan trillázott egyet, majd várakozón elhallgatott.

Hasztalan igyekeztem magamat megnyugtatni; én is vártam, és sajnáltam valamit.

Szergej lejött, és mellém ült.

- Úgy látom, Kátyáék meg fognak ázni - mondotta.

- Alighanem - feleltem, s azután nagyot hallgattunk mind a ketten.

A felhő pedig, mivel nem fújt a szél, egyre lejjebb-lejjebb ereszkedett, körös-körül minden egyre nesztelenebb, egyre illatozóbb és mozdulatlanabb lett, míg egyszer csak lehullott az első csepp, és szinte lepattant a terasz ponyvatetejéről. Egy másik a kerti út kavicsán porlott széjjel; azután a lapuleveleken loccsant, s nagy szemű, üdítő zápor hullott egyre erősebben. Fülemlék, békák elhallgattak, csak a halk vízsurrogás maradt meg, bár az eső miatt távolabbinak tetszett, és valami madár hallatta a terasz közelében a száraz lomb közt feledkezve, két hangból álló monoton dalát. Szergej felállt, elindult befelé.

Visszatartottam.

- Hová még? Olyan jó itt!

- Ernyőt, sárcipőt kell elébük küldeni - felelte.

- Nem kell, úgyis eláll mindjárt.

Igazat adott nekem, s ott maradtunk együtt a terasz rácsánál. Kezemmel a vizes, síkos korlátra támaszkodtam, és kidugtam a fejemet. A hűvös eső egyetlen cseppekben áztatta hajamat, nyakamat. A felhőcske ritkulva, világosodva egyenesen reánk ontotta tartalmát; az eső

egyenletes zúgását ritka cseperészség váltotta fel - a cseppek felváltva hullottak fentről és a fák leveleiről. Lenn újra rázendítettek a békák, a fülemülék is csattogni kezdtek, daluk hol az egyik, hol a másik oldalról hallatszott az ázott bokrok közül. Az ég kivilágosodott fölöttünk.

- Jaj de jó! - sóhajtott fel Szergej, a korlátnak támaszkodott, és végigsimította nedves hajamat.

Ez az egyszerű simogatás szemrehányásként érintett, a legszívesebben sírva fakadtam volna.

- Mi kell még az embernek? - folytatta. - Most úgy meg vagyok elégedve, hogy nem vágyom semmire, tökéletesen boldog vagyok.

„Valamikor nem így beszéltél a boldogságról - gondoltam. - Akármilyen teljes volt is, mindig azt mondtad, hogy még valamit kívánsz, valami hiányzik. Most pedig nyugodt vagy és elégedett, amikor az én lelkem csordultig van ki nem mondott bűnbánattal és el nem sírt könnyekkel.”

- Én is jól érzem magam - mondtam fennszóval -, de szomorú is vagyok éppen azért, mert minden olyan szép körülöttem. A lelkem olyan zagyva, nyugtalan, valami hiányzik; köröskörül pedig minden olyan szép, olyan harmonikus. Nálad nem vegyül mindig valami mélabú a természet élvezetébe? Mint hogyha valami lehetetlenre törekednél, és valami visszahozhatatlant siratnál.

Fölemelte kezét fejéről, s egy ideig gondolkozott, mielőtt felelt:

- Igen, azelőtt én is éreztem effélet, főként tavasszal - mondta emlékezve. - Álmatlan éjszakákat üldögéltem végig vágyakozva és reménykedve, szép éjszakák voltak azok! De akkor még minden előttem volt, most pedig mögöttem van; most már beérem azzal, ami van, és nagyszerűen érzem magam - fejezte be olyan fölényes nyugalommal, hogy akármennyire fájt is hallani, el kellett hinnem, hogy igazat mond.

- És igazán nem kívánsz semmit? - faggattam tovább.

- Semmi lehetetlent - felelte, megsejtve érzéseimet. - Lám, te itt áztatod a fejecskédet - mondotta, s úgy becézett, mint a gyermeket, újra végigsimította vizes hajamat. - Irigyled a fákat meg a fűvet, amiért áztatja őket az eső, szeretnél te is fa meg fű meg eső lenni. Én pedig csak elgyönyörködöm bennük, mint mindenben, ami szép, fiatal és boldog ezen a világon.

- És nem siratod, ami elmúlt? - folytattam a vallatást, s éreztem, hogy egyre nehezebb a szívem.

Megint elgondolkozott, nem felelt mindjárt. Láttam, hogy csakugyan őszintén akar válaszolni.

- Nem! - felelte kurtán.

- Nem igaz! Nem igaz! - kiáltottam fel, és szembefordultam vele. - Azt állítod, hogy nem sajnálsz a múltat?

- Nem! - ismételte határozottan. - Hálás vagyok érte, de nem sajnálom, hogy elmúlt.

- Nem szeretnéd visszahozni?

Elfordult, s lenézett a kertre.

- Nem, éppúgy, mint ahogy nem kívánom, hogy szárnyam nőjön! - mondotta. - Úgyis lehetetlen.

- És nem találsz hibát a múltban? Nem teszel szemrehányást magadnak vagy nekem?

- Soha! Minden jól volt úgy, ahogy volt.

- Ide hallgass! - kezdtem, s megérintettem a kezét, hogy felém nézzen. - Miért nem mondtad nekem soha, hogy azt kívánod, éljek a te akaratod szerint, miért adtál nekem szabadságot, amellyel nem tudtam élni, miért nem tanítottál? Ha akartad volna, ha másképp irányítottál volna, mindez nem történt volna meg - mondtam, s hangomban egyre inkább szemrehányás, rideg bosszúság fejeződött ki, és nem a régi szerelem.

- Mi nem történt volna? - kérdezte, s csodálkozva fordult felém. - Így sem történt semmi. Minden rendben van. A legnagyobb rendben - tette hozzá mosolyogva.

„Hát csakugyan nem érti? Vagy, ami még rosszabb, nem akarja megérteni?” - gondoltam, s könny szökött a szemembe.

- Akkor nem történt volna az, hogy semmit sem vétettem ellened; és mégis könnyel, sőt megvetéssel sújtasz - szakadt ki belőlem hirtelen a vallomás. - Akkor nem történt volna az, hogy anélkül, hogy a legkisebb hibát is elkövettem volna, egyik napról a másikra elvettél tőlem mindazt, ami a legdrágább volt nekem!

- Mit beszélsz, édes lelkem?! - szólt meglepetten, mintha nem értené, amit mondok.

- Várj, hadd fejezzem be. Elvettél tőlem bizalmadat, szeretetedet, megbecsülésedet; azért nem is hihetem, hogy még szeretsz, azok után, ahogy régen voltunk egymással. Nem, nem, most mindent ki kell mondanom, amin már olyan hosszú ideje rágódom - szakítottam félbe Szergejt, amikor ismét szavamba akart vágni. - Én vagyok az oka, hogy nem ismertem az életet, és te magamra hagytál, hogy megkeressem? Én vagyok az oka, hogy most, amikor már tudom hogy mi a helyes, amikor idestova egy esztendeje vergődöm, hogy megint közel kerüljek hozzád, eltaszítasz magadtól, mintha nem értenéd, hogy mit akarok, még hozzá úgy, hogy semmit sem lehet a szemedre vetni, hanem inkább mindig én vagyok a bűnös és a legszerencsétlenebb?! Hát vissza akarsz taszítani abba az életbe, amely engem is, téged is boldogtalanná tehet?

- Ugyan honnét gondolod ezt? - kérdezte Szergej őszinte megdöbbenéssel.

- Nem te mondtad-e még tegnap este, nem hajtogatod-e állandóan, hogy úgysem bírom ki itt, télire megint fel kell mennünk Pétervárra? Pedig én gyűlölöm Pétervárt! - kiáltottam fel szenvedélyesen. - Ahelyett, hogy mellém állnál, kerülöd az őszinteséget, kerülsz minden nyílt, kedves szót. És ha a végén elbukom, nekem fogsz szemrehányást tenni, és örvendezni fogsz bukásomon.

- Megállj, megállj! - szólt ridegen, szigorúan. - Nem helyes, amit most mondasz. Ez csak azt bizonyítja, hogy nem vagy irántam jó szívvel, hogy...

- Hogy nem szeretlek? Mondd csak ki, mondd, mondd! - fejeztem be, és könnyeim patakzottak. Leroskadtam a padra, és zsebkendőmbe temettem arcomat.

„Hát így értett meg engem!” - gondoltam, igyekezőn visszafojtani fuldokló zokogásomat. „Vége, vége már régi szerelmünknek” - mondta egy hang a szívemben. Szergej nem jött oda hozzám, nem próbált vigasztalni. Megsértődött azon, amit mondtam. Hangja rideg volt, szenvtelen.

- Nem is tudom, mi az, amit a szememre vetsz - kezdte. - Ha azt veted szememre, hogy már nem szeretlek úgy, mint régen...

- Szerettél! - zokogtam bele zsebkendőmbe, s könnyem még bőségesebben ömlött.

- ...akkor ennek oka az idő és mi magunk. Minden kornak megvan a maga szerelme... - Elhallgatott, majd így folytatta: - Mondjam meg a teljes igazságot? Ha már őszinteséget kívánsz... Abban az első esztendőben, amikor igazán megismertelek, hosszú éjszakákat töltöttem álmatlanul, veled foglalkozva, magam építettem föl szerelmemet, és ez a szerelem nőttön-nőtt szívemben. Nos, később Pétervárott és külföldi tartózkodásunk alatt is borzalmas éjszakákat töltöttem álmatlanul, és törtem, romboltam ezt a szerelmet, amely gyötrelmévé vált számomra. Nem romboltam le minden tekintetben, csak azt romboltam le, ami kínozott; most megnyugodtam, és még mindig szeretlek, de másfajta szerelemmel.

- Szerelemnek hívod, pedig ez gyötrelmem - mondtam. - Miért engedted, hogy társaságba járjak, ha ezt olyan ártalmasnak találtad rám nézve, hogy kiölte belőled a szerelmet?

- Nem a társaság, kedvesem - vetette közbe.

- Miért nem éltél a hatalmaddal - folytattam -, miért nem kötöztél meg, mért nem öltél meg? Jobb lenne most nekem, százszor jobb, mint elveszíteni életem boldogságát! Legalább nem kellene szégyenkeznem!

Megint felzokogtam, és elrejtettem arcomat.

Ekkor megjött Kátya meg Szonya; ázottan, nevetgélve, hangosan tereferélve jöttek fel a teraszra, de mikor megláttak bennünket, elcsöndesedtek, és nyomban visszavonultak.

Mikor elmentek, sokáig hallgattunk; kisírtam magam, és megkönnyebbültem. Felnéztem rá. Arcát tenyerébe támasztva ült, látszott rajta, hogy mondani akar valamit válaszul pillantásomra, de csak nagyot sóhajtott, és megint lekönyökölt.

Odamentem hozzá, és lefejtettem a kezét. Rám nézett elgondolkozva.

- Igen - szólalt meg aztán, mintha folytatná gondolatait. - Mindannyiunknak, de különösen nektek, asszonyoknak, magatoknak kell kitapasztalni az életnek minden bolondságát, hogy azután visszatérjetek magához az élethez. Másnak hinni nem szabad. Te még akkor korántsem élted át ezeket a csábító, kedves bolondságokat, amelyeket benned élveztem; szabadjára engedtelek, hogy végigcsináld, mert úgy éreztem, nincsen jogom téged ebben megakadályozni, noha számomra rég elmúlt ennek az ideje.

- Miért élted végig velem ezt a sok hiábavalóságot, mért engedted, hogy végigéljem, ha igazán szerettél? - kérdeztem.

- Azért, mert még ha akartál volna, akkor sem hittél volna nekem; magadnak kellett kitapasztalnod.

- Sokat, nagyon sokat okoskodtál, keveset szerettél - mondtam.

És megint elhallgattunk mind a ketten.

- Amit most mondtál, kegyetlen, de igaz - szólalt meg azután, felállt, s járkálni kezdett a teraszon. - Igen, ez az igazság! Hibáztam - tette hozzá, s megállt előttem. - Vagy egyáltalán nem lett volna szabad, hogy megszeresselek, vagy egyszerűbben kellett volna szeretnem, igaz.

- Felejsük el - mondtam félénken.

- Nem, ami elmúlt, vissza nem tér, soha többé vissza nem hozod - és hangja ellágyult, ahogy ezt mondta.

- Máris visszatért - mondtam, s vállára tettem a kezem.

Lefejtette és megszorította.

- Az előbb nem mondtam igazat, hogy nem sajnálom a múltat. Igenis sajnálom, siratom elmúlt szerelmedet, amely nincs, és nem térhet vissza többé. Ki a bűnös? Nem tudom. Ami megmaradt, már nem ugyanaz a szerelem, a helye megvan, de a sok fájdalom kiölte, nincs már benne a régi erő és tűz, csak emlékek maradtak, meg hála, de...

- Ne beszélj így! - vágtam szavába. - Legyen minden úgy, mint régen... Mért ne lehetne? - És a szemébe néztem. De tekintete tiszta, nyugodt volt, nem mély és fürkésző.

Miközben kimondtam, már éreztem, hogy lehetetlenség, amit kívánok, s amire kérem. Szergej rám mosolygott, szelíd, nyugodt s úgy tetszett: öreges mosollyal.

- Milyen fiatal vagy, és én milyen öreg - mondotta. - Már nincsen bennem az, amit keresel, minek áltassuk magunkat? - És továbbra is éppen úgy mosolygott.

Némán álltam mellette, s a lelkem lassan megnyugodott.

- Ne akarjuk megismételni az életet - folytatta. - Ne hazudjunk egymásnak és önmagunknak. Hála istennek, hogy kivesztek a régi izgalmak, indulatok. Mi már nem keresünk, nincs miért izgulnunk. Már megtaláltuk, amit kerestünk, elég boldogság jutott osztályrészünkül. Most már ideje, hogy meghúzódjunk, és utat engedjünk *őnekik* - mondotta a dajkára mutatva, aki Ványával a karján megjelent, és megállt a terasz ajtajában. - Így van ez, kedvesem - fejezte be, magához húzta fejemet, és megcsókolta. Nem a szerelmes, hanem a régi barát csókolt meg.

A kertből egyre erősebben, egyre édesebben áradt az éjszaka illatos üdesége, egyre ünnepélyesebb lett halk neszeivel a csend. Egyre több csillag gyúlt ki az égen. Ránéztem férjemre, és egyszerre megkönnyebbedett a lelkem, mintha kihúzták volna belőle azt a sajgó idegszálat, amely szenvedéseimet okozta. Egyszer csak tisztán és megnyugodva ismertem fel, hogy a régi érzés visszahozhatatlanul elmúlt, az esztendőkkal együtt, feltámasztani nemcsak lehetetlen, de nyomasztó és kényelmetlen is volna. És ki tudja, csakugyan olyan szép volt-e az az idő, amelyet akkor olyan boldognak hittem? És milyen réges-rég volt mindez!

- De most legfőbb ideje teázni! - mondta Szergej, és együtt bementünk a szalonba. Az ajtóban megint elém jött a dajka a kicsi Ványával. Karomba vettem a kis lurkót, betakartam csupasz vörös lábacskáit, magamhoz szorítottam, és ajkammal alig érintve csókot leheltem rá. Álmban megmozgatta picit, szétterpesztett, ráncos ujjacskáit, és bambán, álmatagon kinyitotta a szemét, minthogyha keresne valamit, vagy emlékezni próbálna; azután tekintete megállapodott rajtam, az értelem szikrája villant föl benne, duzzadt kis ajka mosolyra húzódott. „Enyém, enyém, enyém!” - gondoltam, tagjaim boldogan megfeszültek, s olyan erővel szorítottam magamhoz fiamat, hogy vigyáznom kellett, nehogy fájdalmat okozzak neki. Csókokkal borítottam hideg lábacskáját, hasát, kezét és alig-alig pelyhedző fejecskéjét. Akkor odalépett a férjem, s én gyorsan betakartam a gyermek arcát, majd újra kitakartam.

- Ivan Szergejics! - szólította a férjem, ujjával megérintve állát. De én gyorsan újra eltakartam Ivan Szergejicset. Senki se lássa sokáig az arcát, csak én! Felnéztem férjemre; szeme nevetett, ahogy visszanézett rám, s hosszú idő után először tudtam könnyű szívvel, örvendezve a szemébe nézni.

Ezzel a nappal ért véget szerelmi regényem Szergej Mihajloviccsal. A régi érzés drága, visszahozhatatlan emlékké vált, és új érzés, a szeretet gyermekeim és gyermekeim apja iránt vetette meg alapját egy új, egészen más módon boldog életnek, amely még a jelen pillanatban sem ért véget...

Szőllősy Klára fordítása

HOLSZTOMER

EGY LÓ TÖRTÉNETE

M. A. Sztahovics emlékének⁵

1

Az ég boltozata mind magasabbra és magasabbra emelkedett, szétáradt a hajnal. A harmat sápadt ezüstje egyre fehéredett, a hold sarlója egyre élettelenebbé vált, hangosodott az erdő... Az emberek ébredtek, és az urasági ménes felől prüszkölés, szalmasustorgás, hangos, haragos nyerítés hallatszott. A lovak összevissza tolongtak, és valami ismeretlen okból rakoncátlankodtak.

- No, türelem, hát ennyire megéheztetek? - szólt az öreg csikós, miközben sietve kitérte a nyikorgó kaput. - Hát te, hová? - kiáltott rá egy fiatal kancára, aki már nyomakodott volna kifelé a kapun.

Nyesztyor, a csikós, kozákinget viselt, és rézpitykével kivert bőrvet; ostora vállán átvetve, kenyerre kendőbe kötve csüngött övé. Kezében nyereg és kantár.

A lovak nem ijedtek meg, és nem sértődtek meg a vén csikós csúfolódó beszédjétől; úgy tettek, mint akinek minden mindegy, és kényelmesen, sietség nélkül széjjelszéledtek a kapuból. Csupán egy sötét pej, nagy sörényű kanca hegyezte fülét, és fordult meg nagy sebesen. Egy kicsi fiatal kanca, amelyik hátul állt, s az egészhez semmi köze sem volt, felnyerített erre, és megrúgta a hozzá legközelebb eső lovat.

- No! - kiáltott még hangosabban és fenyegetőbben az öreg, s ezzel bement az udvar sarkába.

Valamennyi ló között (volt vagy száz) a legkevesebb türelmetlenséget egy tarka herélt árulta el, amelyik egyedül állt a sarokban az eresz alatt, és összehunyorított szemmel nyalogatta a pajta egyik tölgyfa gerendáját. Nem tudni, milyen ízűnek találhatta a gerendát, de arckifejezése komoly és gondolkozó volt, miközben nyalogatta.

- Netene - szólt rá a csikós ugyanolyan csúfondáros hangon, miközben odalépett hozzá, és letette melléje a nyeret meg a kapott nyeregtakarót.

A tarka ló abbahagyta a nyalogatást, és mozdulatlanul, sokáig nézett Nyesztyorra. Nem nevetett, nem haragudott, nem komorult el, csak megrázkódott, mélyen felsóhajtott, és elfordította fejét. A csikós átölelte nyakát, és rátette a kantárt.

- Mit sóhajtasz? - kérdezte.

A ló legyintett farkával, mintha azt mondaná: „Semmi, Nyesztyor, csak úgy.” Nyesztyor most rátette a nyeregtakarót meg a nyeret, amire a ló fülét hegyezte: ezzel, úgy látszik, elégedetlenségét akarta kifejezni, de csak kikapott ezért a bolondságért, és a csikós meghúzta a hevedert.

⁵ Az elbeszélés témája M. A. Sztahovicstól, a *Lovasok* írójától származik, a szerzőnek M. A. Sztahovics adta át. (Tolsztoj jegyzete)

A tarka ló felfújta magát, de az öreg a ló szájába dugta az ujját, és térdével úgy hasba rúgta, hogy ki kellett eresztenie a levegőt. Mégis, amikor Nyesztyor fogával meghúzta a hevedert, ismét hátracsapta fülét, sőt még meg is fordult. Tudta, hogy ez mit sem segít, mégis szükségesnek tartotta kimutatni, hogy neki ez kellemetlen, s ezt minden alkalommal újra meg újra éreztetni fogja. Amikor megnyergelték, kissé felemelte dagadt jobb lábát, és harapdálni kezdte a zablát. Ennek is valami különös oka lehetett, mert hiszen már tudhatta, hogy a zablának semmiféle íze nincs.

Nyesztyor a rövid kengyelbe hágott, és felült a lóra, kibogozta ostorát, kihúzogatta térde alól kozákingét, majd a kocsisok, vadászok, csikósok sajátos módján elhelyezkedett a nyeregben, és meghúzta a kantárszárat. A ló fölemelte fejét, jelezvén, hogy hajlandó menni, amerre parancsolják, de nem mozdult helyéből. Tudta, hogy mielőtt elindulnak, Nyesztyor még sokat fog kiabálni, s az ő hátáról fogja parancsait osztogatni Vaszkának, a másik csikósnak meg a lovaknak. Nyesztyor csakugyan kiabálni kezdett:

- Vaszka, hé, Vaszka! A kancákat kiengedted? Hová mégy, te semmirekellő? No! Vagy alszol talán?... Nyisd ki a kaput! Engedd előre a vemhes kancákat! - és a többi.

A kapu megnyikordult. Vaszka dühösen és álmosan, lovát kantárszáron vezetve állt a kapufélfánál, és egyenként engedte ki a lovakat. A lovak óvatosan lépkedtek, szagolgatták a szalmát, és egymás után haladtak kifelé: elől a fiatal kancák, azután az éves csikók nyírott sörényükkel, majd a szopós csikók, és nyomukban egyenként a vemhes kancák, óvatosan hordozva hasukat. A fiatal kancák néha kettesével, hármasával is tolakodtak kifelé, fejüket egymás hátára fektették, és a kapuban meg-megtorpantak, amiért minden alkalommal kikaptak a csikóstól. A szopós kiscsikók néha idegen kancák lábai közé szaladtak, és ilyenkor hangos nyerítéssel válaszoltak anyjuk rövid nyihogására.

Egy csintalan kicsi kanca, amint kiért a kapun, megrázta fejét, felvágott, és hangosan nyerített; de azután mégse merte megelőzni az öreg szürke Zsuldibát, aki csendesen, nehéz léptekkel, hasát regetve, méltóságteljesen haladt, mint mindig, a többiek előtt.

Néhány perc múlva az imént még élettől nyüzsgő udvar szájalmasan kiürült. Árván búslakodtak a pajta gerendái. Nem maradt egyéb, mint az összetiport, trágyás szalma. Bármennyire megszokta is a tarka ló az elhagyottságnak ezt a mindennapos képét, mégiscsak elszomorította, majd ismét fölemelte fejét, felsóhajtott, amennyire csak a meghúzott heveder engedte, s meggörbült, berozsdásodott lábaival bicegve megindult kifelé a karámból, csontos hátán az öreg Nyesztyorral.

„Tudom, hogy most mi lesz: amint kiérünk az útra, az öreg tüzet csihol, és rágyújt rézfoglatatú, láncos fapipájára - gondolta magában a ló. - Ennek örülök, mert ilyenkor, harmatos kora reggelen, kellemes nekem ez az illat, és kellemes emlékeket ébreszt bennem. Csak az a bosszantó, hogy amint a pipát fogai közt érzi az öreg, hetykélkedni kezd, isten tudja, minek képzelet magát, és oldalvást ül, mindenképpen csak oldalvást; nekem pedig fáj az oldalam. Egyébként mindegy, megszoktam már, hogy szenvedjek a mások kedvteléséért; lassan-lassan már én is - ló módjára - kedvemet lelem benne. Hadd hűsködjék szegény öreg. Hiszen csak addig tart az egész, amíg senki sem látja: hát üljön csak oldalvást” - elmélkedett a tarka ló, és meggörbült lábaival óvatosan lépkedve haladt az út közepén.

Amikor kiérték a folyóhoz, amelynek partján a ménes legelni szokott, Nyesztyor leszállt a lóról, és lenyergelt. A ménes eközben már lassan széledezett a friss, harmatos réten, amelyről pára szállt fel, éppen úgy, mint a rétet körülölelő folyóról.

Nyesztyor levette a kantárt a tarka lóról, megvakarta a nyakát, amire a tarka hálája és elégedettsége jeléül behunyta szemét. „Ezt szereti a vén dög” - mondta Nyesztyor. Pedig a tarka egyáltalán nem szerette ezt a vakarást, és csak tapintatból tett úgy, mintha kellemes volna neki. Helyeslése jeléül megcsóválta fejét. De Nyesztyor - aki nyilván úgy gondolta, hogy a túlságos bizalmaskodás hamis képzeteket támaszthat a tarkában saját jelentőségéről - teljesen váratlanul és minden ok nélkül eltaszította magától a ló fejét, meglóbálta a kantárt, és csatjával fájdalmasan megütötte a ló sovány lábát. Azután egy szót sem szólt többé, csak felment a dombocskára, a fatönk mellé, ahol rendszeren üldögelni szokott.

Nyesztyornak ez a cselekedete elbúsította a tarka lovat, de nem mutatta csalódását. Lassan legyintett egyet szőrevesztett farkával, azután szaglászva, és mintegy szórakozásból tépegetve a fűvet, lement a folyóhoz. Ügyet sem vetett rá, mit művelnek körülötte a reggeli napfényben örvendező fiatal kancák, elsőfü és szopós csikók. Tudta, hogy mindennél egészségesebb - főként az ő korában - előbb éhgyomorra egy jót inni, és csak azután enni. Ezért kiválasztotta azt a helyet, ahol leglejtősebb és legtágasabb a part, ott megnedvesítette patáját, lábát bokáig, bedugta pofáját a vízbe, és szakadozott ajkain szívni kezdte a vizet. Lassan megtelő bendőjét ide-oda mozgatta, és ritkás, tarka, kopott hegyű farkával csapkodott élvezetében.

A sötétpej fiatal kanca, nagy verekedő, aki sohasem hagyott békét az öregnek, és mindig kellemtelenkedett neki, most is odament hozzá, mintha inni akarna ő is, de valójában csak azért, hogy felkavarja a vizet az orra előtt. De a tarka már eleget ivott, és mintha észre sem venné a kanca gonosz szándékát, csendesen kihúzta az iszapból besüppedt lábait, megrázta fejét, és félrehúzódva a fiataloktól, nekiállt az evésnek. Lábait különféle módon kímélve, óvatosan, nehogy a fűvet fölöslegesen letapossa, és anélkül, hogy egyszer is kiegyenesedett volna, pontosan három óra hosszat evett. Annyira jóllakott, hogy hasa zsákként lógott le sovány, kiálló bordáiról. Azután megállt, súlyát pontosan elosztotta mind a négy fájós lábára, hogy lehetőleg minél kevésbé fájjon, különösen a jobb mellső, amely gyengébb volt a többinél - és elaludt.

Van magasztos öregség, van utálatos, és van szánalmas öregség. Van olyan, amely egyszerre utálatos is, meg magasztos is. A tarka ló öregsége ehhez a fajtahoz tartozott.

Hatalmas állat volt, legalább tizenhat markos. Színe szerint sötéttarka; legalábbis régen az lehetett, mert fekete foltjai most piszkos sötétbarna színűvé fakultak. Testét három fehér folt tarkázta. Egy a fején, orra oldalától nyaka közepéig. Hosszú sörénye, amelybe itt-ott bogáncs ragadt, néhol fehér volt, néhol sötétbarnás. A második folt jobb oldalán húzódott végig hasa közepéig; a harmadik pedig tomporán, magába foglalva farka tövét, és leért combja közepéig. Ritkás, vedlett farka fehér-tarka volt. Nagy, nehéz, csontos feje mély szemüregével és lelógó fekete ajkával, amelyen régi szakadás nyoma látszott, mélyen lecsüngött ösztövére nyakán, amely a soványságtól meggömbült, és olyan volt, mintha fából faragták volna. Szakadt ajka mögül kilátszott feketés nyelve, és rágásban elkopott alsó fogsorának csonkjai. Leffedt füleit - az egyik hasadt volt - csak nagy ritkán mozgatta meg lustán, hogy elhessegesse a tolakodó legyeket. Üstökéből egy megmaradt hosszú csimbók csüngött le füle mögé; földetlen homloka árkolt és borzalmas volt. Széles nyakáról a bőr zacskókban lógott szügyére. Nyakán, fején az erek csomósan dagadtak ki, a csomók megrezzentek a legyek érintésére. Arcának kifejezése szigorú és türelmes, elmélyedt és szenvedő volt.

Mellső lábai térdben megroggyantak, mindkét patáján daganat éktelenkedett. Pókos lába - az, amelyet félig fehér folt tarkázott - térde táján ökölnyre dagadt. Hátsó lábain valamivel jobban állt ugyan, de combjáról régen lekopott a szőr, és már nem nőtt ki újra. Lábai aránytalanul hosszúnak tetszettek aszott testéhez képest. Sovány bordái annyira kirajzolódtak bőre alatt, hogy szinte úgy tetszett, mintha bőre rászáradt volna a bordákra. Nyakát, hátát régi ütlegek nyomai éktelenítették el, hátul pedig még friss, dagadt és gennyedző fekély látszott. Szórtelen fekete farka, amelyen kirajzolódtak az egyes csigolyák, hosszan és csaknem meztelenül csüngött alá. Sötétbarna tomporán, farka táján, fehér szőrrel benőtt tenyérszerű sebhely volt, amely mintha régi harapás nyoma lett volna, lapockáján pedig egy másik, vágott seb. Hátsó lába, farka tisztátalan volt az állandó hasmenéstől. Rövid szőre borzasan meredt égnek egész testén. Förtelmesen rút öregsége ellenére az ember mégis gondolkozóba esett, ha erre a lóra nézett, szakértő pedig azonnal megállapította volna, hogy nagyszerű paripa lehetett a maga idején.

A szakértő még azt is megmondta volna, hogy egész Oroszországban csupán egyetlen fajtából származhatott ilyen izmos far, ilyen hatalmas comb, ilyen erős pata, ilyen finom csontú láb, ilyen nyaktartás, és főként ilyen fej és szem - óriási, fekete és csillogó -, ilyen nemes erezet a fej és nyak táján, ilyen finom szőrzet és sörény.

Csakugyan volt valami magasztos a vén paripa megjelenésében, abban, hogy ijesztő módon egyesültek benne az aggság visszataszító tünetei, szőrének tarkasága, meg az öntudatos szépség és erő, nyugodt, büszke modora és fellépése.

Mint élő rom, állt egyedül a harmatos réten; nem messze tőle a legelésző ménes lármája, prüszkölése, fiatal nyerítése és nyihogása hallatszott.

3

A nap már az erdő fölé emelkedett, fénye beragyogta a rétet meg a kanyargó folyót. A harmat lassan felszáradt, és cseppekbe gyűlt; a reggeli pára utolsó maradványai könnyű füstként illantak el. Az égen kicsi felhők bodorodtak, de szél még nem fűjt. A folyón túl sörtésen állt a zöld, szárba szökő rozs; friss fű- és virágszag terjengett. A kakukk rekedtes hangon kakukkolt az erdőben, és Nyesztyor a fűben hanyatt fekvé számlálta, hogy még hány évig él. Pacsirták röppentek fel a rozsföldről és a rétről. Egy elkésett nyúl betévedt a ménes közé; megugrott, majd meglapult egy bokor tövében, s úgy fülelt. Vaszka elszundikált, fejét a fűbe temetve; a fiatal kancák megkerülték, és egyre messzebb széledtek széjjel a réten. Az öregek, prüszkölve, csillogó nyomot hagytak a fűben, és valamennyien olyan helyet választottak maguknak, ahol senki sem zavarja őket. De már nem legeltek, csupán kényeskedve tépegették az ízesebb füveket. Az egész ménes észrevétlenül haladt egy irányba.

És ismét az öreg Zsuldiba volt az, aki méltóságteljes léptekkel a többiek előtt haladva, megmutatta, hogy tovább is lehet menni. A fiatal, fekete Muska, aki most ellett először, szakadatlanul nyihogott, és farkát fölemelve prüszkolt lilásbarna kiscsikójára. A még fedezetlen, sima és fényes szőrű Lasztocska úgy leszegette fejét, hogy fekete, selymes üstöke elfödte homlokát és szemét; a fűvel játszott, tépdeste, elhajította, megtiporta harmatos, nedves lábával. Egy nagyobbacska szopós csikó, úgy látszik, valami játékot eszelt ki; tollbóbíta módjára fölemelve rövid, göndör farkocskáját, immár huszonhatodszor ugrálta körül anyját, aki eközben nyugodtan tépdeste a fűvet; nyilván megszokta már fia különös viselkedését, s csak nagy ritkán sandított rá nagy, fekete szemével. Egy egészen kicsi csikó - fekete, nagy fejű, két füle közt bután göndörödő üstökű, farkincája még arra az oldalra görbül, amelyen anyja méhében feküdt - kihegyezett füllel, kimeresztett, bámész szemmel, mozdulatlanul és állhatatosan

szemléli a szökellő, hátráló csikót; nem tudni, vajon irigyli-e, vagy pedig azon tűnődik-e, hogy miért csinálja? Egyesek szopnak, orrukkal bökdösve anyjukat, mások - nem tudni, miért - anyjuk hívására ügyet sem vetve, apró, ügyetlen ügetéssel futnak egyenesen az ellenkező irányba, mintha keresnének valamit, majd - éppoly érthetetlen okból - megtorpannak, és átható, kétségbeesett hangon felnyerítenek. Egyik-másik oldalán fekszik; van, amelyik éppen legelészni tanul; van, amelyik hátsó lábával füle tövét vakargatja. Két kanca, amelyik még nem ellett meg, a többiektől különválva, lassan lépegetve legel. Látszik, hogy a többiek tisztelik állapukat, és a fiatalok közül egy sem merészkedik a közelükbe, nehogy megzavarja őket. Ha egyik-másik szeleburdi mégis a közelükbe lopózik, a vemhes kancák fülének vagy farkának egyetlen mozdulata elegendő, hogy figyelmeztesse a tolakodókat viselkedésük illetlen voltára.

Az egyéves csikók, elsőfű kancák teszik magukat, hogy ők már nagyok és méltóságteljesek, nemigen ugrálnak, és nem vesznek részt a vidám kompániák csintalankodásában. Illedelmesen eszegetik a füvet, hattyú-kecsességgel hajlítva meg nyírott sörényű nyakukat, és úgy legyezgetnek kicsi seprűjükkel, mintha nekik is már valóságos farkuk volna. Némelyek lefekszenek, mint a nagyok, hemperegnek, vagy egymást vakargatják.

A legvidámabbak a kétévesek, a háromévesek, és a fedezetlen kancák. Rendesen mind együtt járnak vidám leánycsapatban, láрма, nyihogás, nyerítés, prüszkölés hallatszik körükből. Egybegyűlnek, fejüket átfektetik egymás vállán, meg-megszagolgatják egymást, néha farkukat magasra emelve, félig vágta, félig ügetve, büszkén és kacéran ellejtenek társnőik előtt. A vezető, hangadó szépség ebben az egész fiatal csoportban a csintalan sötétpej, kicsi kanca volt. Amit ő tett, azt csinálták a többiek is; amerre ő ment, oda követte a szépek hada.

Ezen a reggelen a csintalan kis kanca különösen játékos kedvében volt. A jókedv éppen úgy elfogta, mint ahogyan az embereket is el szokta fogni. Már ivás közben, mikor az öreg tarkát bosszantotta, messzire elvágtatott a folyóparton, úgy tett, mintha megijedne valamitől, felhorkant, és ahogyan csak lábai bírták, száguldott a mezőn át. Vaszkanak kellett utánanyargalnia, hogy visszahozza a többiekkel együtt, akik nyomába szegődtek. Egy keveset evett, azután hempergőzni kezdett, majd nekiállt bosszantani az öregebb kancákat azzal, hogy elibük ment; azután megkergetett egy szopós csikót, és utánaszaladt, mintha meg akarná harapni. Az anya megijedt, és abbahagyta az evést, a kiscsikó panaszos hangon kiabált, de a csintalan kanca hozzá sem ért, csak megijesztette, hogy mulattassa társnőit, akik érdeklődéssel szemléltek csintalankodását. Később elhatározta, hogy elcsavarja egy szürke lovacska fejét, amellyel messze a folyón túl a rozsföld mellett szántott egy paraszt. Megállt a fiatal kanca, büszkén, kissé oldalvást fölemelte fejét, megrázkódott, és gyengéd, édes, elnyújtott hangon felnyerített. Pajzanság, érzelem, szomorúság fejeződött ki ebben a nyerítésben; a szerelem megkívánása és ígérete, és egyben szerelmi bánat.

Íme, a haris a sűrű nádasban ide-oda futkos, szenvedéllyel hívogatja szíve barátnőjét; a kakukk is, a fű is szerelemről dalol, és a virágok a szél szárnyán küldik egymásnak illatos porukat.

„Én is fiatal vagyok, szép vagyok, erős vagyok - így szólt a fiatal kanca nyerítése -, mégsem adatott még meg nekem ennek az érzésnek az édessége; nem tapasztaltam még a szerelmet, és még egyetlen szerető, egyetlenegy sem ismert engem.”

Sokatmondó nyerítésének bánatos, fiatal hangja betöltötte a mezőt és a földeket, messzire elhangzott, és eljutott a szürke lovacskához is. A lovacska fülét hegyezte, és megállt. A paraszt belerúgott bocskorával, de a szürke lovacska megbűvölte a távoli nyerítés ezüstös hangja, és ő is felnyerített. A paraszt haragudott, megrántotta a gyeplőt, és úgy hasba rúgta a lovacska, hogy az nem tudta befejezni a nyerítését, és ismét nekirugaszkodott a szántásnak. De szívében édes búbánat ütött tanyát, és a messzeségből még sokáig elhallatszott a ménesig szenvedélyes nyerítése és a paraszt dühös szitkozódása.

Ha pusztá nyírítésének hangjától a szürke lovacska annyira megbolondult, hogy még kötelességéről is megfeledkezett, mi történt volna vele, ha meglátja a pajzán fiatal kancát teljes szépségében, amint ott állott, fülét hegyezve, táguló orrlíkokkal, mélyen beszívta a levegőt, és feszengve, egész fiatal és szép testében remegve hívta őt.

De a csintalan fiatal állat nem sokáig tűnődött. Amikor a szürke hangja elhalt, még egyszer gúnyosan felnyerített, azután leszegte a fejét, lábával a földet kapálta, és elindult fölkelteni és bosszantani a tarka lovat. A vidám fiatalok állandóan kínozták és bolondították a vén tarkát, aki többet szenvedett tőlük, mint az emberektől. Pedig sem ezeknek, sem amazoknak nem vétett soha; az embereknek még hasznára is volt. De miért gyötörték őt a fiatal lovak?

4

Öreg volt, amazok pedig fiatalok. Sovány volt, amazok pedig jóllakottak; szomorú volt, ők pedig mulatósak. Következésképpen a tarka az ő szemükben egészen másféle, idegen lénynek tetszett, és nem számíthatott könyörületre. A lovak csak saját magukat sajnálják, és nagy ritkán azt, akinek bőrébe könnyen bele tudják magukat képzelni.

De hiszen a tarka nem tehetett róla, hogy öreg, sovány és rút!

Az ember azt hinné, hogy nem; de a lovak felfogása szerint a tarka vétkes volt, és igaza mindig annak van, aki erős, fiatal és boldog, aki előtt ott áll még az egész élet, akinek minden izma remeg a benső erők feszítésétől, és farka büszke bóbitaként emelkedik a magasba. Lehet, hogy maga a tarka ló is megértette ezt, és nyugodt pillanataiban beismerte: igen, vétkes benne, hogy az életét leélte, és most fizetnie kell ezért az életért. De mégiscsak ló volt, és gyakran elragadta őt a sértődöttség, a bánat és a felháborodás, amikor látta, hogy ezek a fiatalok azért büntetik őt, ami valamennyiüket utoléri majd életük végén. A lovak kegyetlenségét ezenfelül még arisztokratikus gögjük is okozta. Valamennyien apai vagy anyai ágon a híres Szmétankától vezették le családfájukat; a tarka pedig ismeretlen származású volt, jövevény, akit három évvel ezelőtt nyolcvan papírrubelért vettek a vásáron.

A sötétpej fiatal kanca, mintha csak sétálna, odaállt a tarka ló orra alá, és meglökte. A tarka már tudta, hogy ez mit jelent; ki nem nyitotta szemét, csupán fülét hegyezte, és fogát vicsorította. A kanca most farral fordult feléje, és úgy tett, mintha meg akarná rúgni. A tarka kinyitotta szemét, és arrább ment. Már kialudta magát, és nekifogott az evésnek. A csintalan kanca barátnői kíséretében ismét odament hozzá. Egy kétéves, hókás kanca, aki nagyon ostoba volt, és mindig majmolta a sötétpej társnőjét, most is követte, és az utánpótlás rendes szokása szerint, túl akart tenni példaképén. A sötétpej kanca rendesen úgy tett, mintha a maga dolga után járna; még akkor sem nézett a vén tarkára, ha az orra előtt ugrált, úgyhogy végül a tarka nem tudta, megharagudjék-e rá vagy sem; és ez határozottan nevetséges volt. A csintalan kanca most is így cselekedett; a hóka, aki követte, és különösen jól mulatott a játékon, valóban mellbe rúgta a tarkát. A tarka ismét vicsorgott, nyüszített, és olyan fürgeséggel, amelyet senki sem várt volna tőle, rávetette magát, és megharapta. A hóka most már teljes erejéből felvágott, és csúnyán belerúgott a vén tarka sovány, csupasz bordáiba. Az öreg felhördült, rá akarta vetni magát a hókára, de azután meggondolta; mélyet sóhajtott, és félrevonult.

Úgy látszik, a ménes fiatalabbjai valamennyien személyes sértésnek vették a vakmerőséget, amelyet a tarka ló a hókás kancával szemben megengedett magának. A nap hátralévő részében még enni sem engedték, egyetlen pillanatig sem hagyták nyugton. A csikós többször is igyekezett őket csillapítani, és sehogy sem értette, mi történt velük.

A tarka annyira meg volt bántva, hogy maga ment oda Nyesztyorhoz, amikor az öreg hazafelé készülődött: boldogabbnak, nyugodtabbnak érezte magát, amikor Nyesztyor megnyergelte, és felült a hátára.

Isten tudja, mire gondolt a vén méneshajtó, miközben hazafelé vitte Nyesztyort. Vajon keserőséggel gondolt-e a tolakodó és kegyetlen fiatalságra, vagy pedig azzal a megvető és hallgatag büszkeséggel, amely csak az öregek sajátja, megbocsátott-e bántalmazóinak? Hazáig semmivel sem árulta el gondolatait.

Ezen az estén Nyesztyorhoz komája érkezett látogatóba. Amikor a vén csikós elhajtotta a ménest a cselédházak mellett, meglátta a szekeret meg a lovat, amely az ő ajtaja előtt állt. Annyira sietett a ménest behajtani, hogy a tarkát nyergestül engedte be a karámba, csak Vaszkának kiáltott oda, hogy nyergelje le. Azután bezárta a kaput, és sietett a komájához. Nem lehet tudni, mi volt az oka: a sértés-e, amelyet az a „rühös senki”, az a lóvásáron vett jöttment, akinek apját-anyját senki sem ismeri, merészelt elkövetni a hókás kanca, Szmétanka dédunokája ellen, és amely fölkelte az egész ménes nagyúri gögjét, vagy pedig csak annyi-e, hogy a tarka, magas nyergével, de lovas nélkül, különös és fantasztikus látványt nyújtott, amely megijesztette a lovakat? - elég az hozzá, hogy a karámban ezen az éjszakán szokatlan dolgok történtek. Az egész ménes fiatalja és öregje, fogait vicsorítva üzte, hajszolta, kergette a tarka lovat; sovány horpaszán rúgások dobbantak, fájdalmas nyögés hallatszott. Már nem bírta tovább, már nem próbált menekülni a rúgások elől. Megállt az udvar közepén; arcán az erőtlen öregség utálatos, tehetetlen felháborodása, majd kétségbeesése tükröződött. Hátraszegte fülét... és akkor valami történt, amittől a lovak egyszerre elcsendesedtek. A tarkához odalépett Vjazopuriha, a legöregebb kanca, megszagolta és felsóhajtott. Felsóhajtott a tarka ló is.

5

A holdvilágos udvar közepén ott állott a tarka ló hórihorgas, aszott alakja, hátán a magas nyereg, égnek meredő kápájával. A lovak mozdulatlanul, mély hallgatásba merülve állták körül, mintha csak valami újat, hihetlent hallanának tőle. És csakugyan, új volt és váratlan, amit megtudtak.

ELSŐ ÉJSZAKA

- Igen, én Ljubeznij I. és Baba fia vagyok. Családfám szerint Muzsik I. a nevem, de közönségesen csak Holsztomernek⁶ neveznek, hosszú, dús farkamról, amelynek nem volt párja egész Oroszországban. Nálam előkelőbb származású ló az egész világon nincsen. Sohasem mondtam volna meg nektek. Minek? Hiszen úgysem ismertetek volna fel, mint ahogy Vjazopuriha sem ismert fel, pedig velem volt Hrenovojében, mégis csak most ismert rám. Ti talán még most sem hinnétek el, amit mondok, ha nem volna itt Vjazopuriha, aki tanúskodik mellettem... Nem, sohasem mondtam volna el nektek. Nekem nem kell a lovak részvéte, sajnálkozása. De ti akartátok így.

⁶ Vászonnmérő. (orosz)

Igen, én vagyok az a Holsztomer, akit mindenfelé keresnek és nem találják a szakértők, én vagyok az a Holsztomer, akit maga a gróf is ismert, és azért távolított el a ménesből, mert megsértettem kedvencét, Lebegyet.

Amikor megszülettem, nem tudtam, mit jelent az, hogy tarka. Azt hittem, hogy én ló vagyok. Emlékszem, a szőrzetemre vonatkozó első észrevétel mélyen megrendített engem és anyámat.

Nyilván éjszaka születtem; reggelre anyám szépen lenyalogatott, és talpra álltam. Emlékszem, hogy mindegyre kíváncsoztam valami után, és mindent roppantul csodálatosnak és ugyanakkor módfelett egyszerűnek találtam. Istállónk hosszú, meleg folyosóról nyílt, rácsos ajtóval, amelyen keresztül ki lehetett látni a nagyvilágba.

Anyám emlőjét nyújtotta, de én még olyan ártatlanka voltam, hogy orrommal hol mellső lábai között, hol a jászol alatt böködtem. Egyszer csak anyám hátranézett a rácsos ajtóra, lábát átemelte rajtam, és félreállt. A napos lovász nézett be reánk a rácson keresztül.

- Nini, a Baba megellett - mondta, és félretolta a reteszt. Belépett a friss alomra, és átölelt engem.

- Nézd csak, Tarasz - kiáltotta -, milyen tarka ez a csikó, akár a szarka!

Ijedten bontakoztam ki karjaiból, és térdre rogytam.

- No, te ördögfióka! - nevetett a lovász.

Anyám nyugtalankodni kezdett, de nem igyekezett engem megvédeni. Csak felsóhajtott, és még jobban félrehúzódott. A lovászygyerekek mind körém sereglettek és nézegettek; az egyik elszaladt a főlovászáért.

Valamennyien nevetve szemlélték tarka foltjaimat, és különféle fura neveken szölongattak. Nemcsak én, de még anyám sem értette e szavak jelentését. Sem családomban, sem távoli rokonságomban soha nem fordult elő tarka ló. Nem gondoltuk, hogy ebben valami rossz van. Testalkatomat, erőmet pedig már akkor is mindenki magasztalta.

- Nicsak, milyen fürge - mondta a lovász -, megfogni is alig bírom!

Kis idő múlva odajött a főlovász, és ő is elcsodálkozott tarkaságomon; sőt szinte elkeseredett.

- Ugyan mire jó az ilyen torzszülött? - mondta. - A tábornok úr úgysem fogja megtartani. Hej, Baba, Baba, te aztán felültettél engem! - fordult anyámhoz. - Még ha hókát ellettél volna, de egy ilyen tarkát!...

Anyám mit sem válaszolt erre, csupán mélyen felsóhajtott, mint ahogy szokása volt hasonló esetekben.

- Vajon miféle ördögre ütött ez? Hisz olyan, mint egy paraszt! - tűnődött tovább a főlovász. - A ménesben nem maradhat. Szégyen, gyalázat! Pedig szép állat, igazán szép! - mondta a főlovász és ugyanezt mondták a többiek is, miközben nézegettek.

Néhány nap múlva eljött maga a tábornok, megsejlelt, és ismét valamennyien sopánkodtak és korholtak engem meg anyámat szőrzetem színe miatt. „Pedig szép állat, igazán szép” - hajtogatta mindenki, aki csak látott.

Tavaszig az állásokban laktunk valamennyien, mindenki külön-külön az édesanyja mellett; csak nagy ritkán, amikor a hó már olvadásnak indult az istálló napsütötte födelén, engedtek bennünket anyánkkal együtt a tágas udvarra, amelyet friss szalmával hintettek föl erre az alkalomra. Ott ismerkedtem meg közelebbi és távolabbi rokonaimmel. Láttam, amint az ajtón át előrejöttek csikajukkal az akkori idők híres-nevezetes kancái: ott volt az öreg Golanka,

Muska, Szmétanka lánya, azután Krasznuha és Dobrohotyiha, a hátszló - mindezek a hírességek ott gyülekeztek fiaikkal, élvezték a napocska melegét, hemperegtek a szalmán, és szaglászta egymást, csakúgy, mint a közönséges lovak. Sohasem fogom elfelejteni ezt a látványt, az udvart, amelyen a kor legszebb kancái tartottak gyülekezőt! Bizonyára furcsálljátok, tán el sem hiszitek, ha mondom, hogy akkor én is fiatal voltam és szilaj. Pedig így volt! Ott volt velünk maga Vjazopuriha is, akkor még elsőfű, nyírott sörényű csikó - kedves, vidám és fürgé lovacska; de ne vegye sértésnek, ha azt mondom: ma közöttetek ritka előkelőségszámba megy, de akkoriban bizony egyike volt nemzedékünk leggyengébb lovainak. Ezt ő maga is megerősítheti.

Tarkaságom, amely az embereket annyira bosszantotta, módfelett tetszett a lovaknak. Valamennyien körülvettek, gyönyörködtek bennem, és játszani kezdtek velem. Már-már elfelejtettem az emberek bíráló szavait, és boldognak éreztem magam. De csakhamar megismerkedtem a szomorúsággal, és oka ennek édesanyám volt.

Amikor megindult az olvadás, a verebek csiripeltek az eresz alatt, és a levegőben már érezni lehetett a tavaszt, anyám teljesen megváltozott irányomban. Egész lénye megváltozott; hol minden ok nélkül játszani kezdett, hol ide-oda futkosott az udvaron, ami egyáltalán nem illett tiszteletre méltó életkorához; hol elgondolkozott, és fájdalmasan nyerített, hol harapdálta és rugdosta kancatestvéreit, hol engem szaglászott, és elégedetlenül prüszkölt, hol meg átfektette fejét unokahúgának, Kupcsihának vállán, sokáig elgondolkozva vakargatta hátát, és eltaszított engem emlőtől. Egyszer aztán bejött a főlovász, kötőféket tett rá, és kivezette az istállóból. Anyám felnyerített, én válaszoltam neki, és utánavetettem magam, de ő még csak vissza sem nézett rám. Tarasz, a lovász, mindkét karjával átfogott engem, mialatt kivezették édesanyámat. Én kitéptem magam karjai közül, felborítottam Taraszt, de az ajtó már bezárult, már csak anyám egyre távolodó nyerítését hallottam. És nyerítésében már nem éreztem hívást; ez a nyerítés már egészen más érzelmeket fejezett ki. Hangjára távolról hatalmas, erős hang válaszolt; mint utóbb megtudtam, Dobrij I.-é volt ez a hang, aki két lovással oldalán érkezett, hogy anyámmal találkozzék.

Nem emlékszem, Tarasz hogyan és mikor távozott mellőlem; túlságosan szomorú voltam. Éreztem, hogy mindörökké elvesztettem anyám szeretetét. Lám, mindez azért történt, mert tarka vagyok - gondoltam, visszaemlékezve az emberek szavaira; és úgy elfogott a keserűség, hogy térdemet, fejemet az istálló falába vertem, mindaddig, amíg elöntött a verejték, és összeestem a kimerültségtől.

Egy idő múlva anyám visszajött. Hallottam, amint szokatlan furcsa ügetéssel szalad végig a folyosón állásunkig. Amikor belépett az ajtón, nem ismertem meg, annyira megfiatalodott és megszépült. Körülszaglászott engem, prüszkölt és nyihogott. Hangjából, arckifejezéséből láttam, hogy már nem szeret. Elmesélte, hogy Dobrij milyen szép, és ő mennyire szereti. Találkozásaik megisméltődtek, anyámmal pedig egyre jobban elhidegültünk egymástól.

Nemsokára kiengedtek bennünket a legelőre. Ettől fogva új örömeket ismertem meg, amelyek kárpótoltak anyám elvesztett szeretetért. Voltak barátnőim és társaim. Együtt tanultunk füvet enni, úgy nyeríteni, mint a nagyok, fölemelt farokkal apró körökben körülugrálni anyánkat. Ezek boldog idők voltak. Mindenki elnézőn bánt velem, mindenki szeretett, gyönyörködött bennem, és jóindulattal szemlélt, akármit csináltam. Nem sokáig tartott. Valami rettenetes történt velem... - A herélt mélyen, fájdalmasan felsóhajtott, és eltávolodott a többiektől.

A hajnal már rég kigyúlt. Megnyikordult a kapu. Nyesztyor lépett be rajta. A lovak széjjelszéledtek. A csikós megnyergelte a tarkát, és kihajtotta a ménest.

MÁSODIK ÉJSZAKA

Amint hazahajtották a ménest, a lovak ismét körülállták a tarkát.

- Augusztus havában elválasztottak anyámtól - folytatta a tarka elbeszélését -, és már nem is éreztem különösebb szomorúságot. Láttam, hogy anyám már öcsémet hordja, a későbbi híres Uszant, és én magam sem voltam már az, aki régen. Nem féltékenykedtem, csak éreztem, hogy már nem tartozom hozzá. Azonkívül tudtam, hogy anyám mellől a csikók istállójába kerülök, ahol kettesével, hármásával állunk, és mindennap az egész fiatal csapattal együtt megyünk ki a szabadba.

Én Milijjel kerültem közös állásba. Milij hátszló volt, később a cár is lovagolt rajta, képeken, szobrokon ábrázolták. Akkor még egyszerű kis szopócsikó volt, fényes puha szőrű, hattyúnyakú, cérvékony egyenes lábú. Mindig vidám volt, jólelkű és szeretetre méltó, hízelkedésre, játékra, tréfára mindig kész, akár lovat, akár embert kellett megtréfálni. Önkéntelenül megbarátkoztunk együttélésünk ideje alatt, és barátságunk addig tartott, amíg fiatalságunk. Milij víg kedélyű és könnyelmű volt; már akkor megismerte a szerelmet, játszott a kicsi kancákkal, és kinevetett engem ártatlanságomért. Szerencsétlenségemre hiúságból utánozni kezdtem őt, és hamarosan szerelemre gerjedtem. Ez a korai hajlandóságom sorsdöntő változás okozója lett életemben. A dolog úgy történt, hogy szerelmes lettem...

Vjazopuriha egy évvel volt idősebb nálam, nagy barátságot kötöttünk, de úgy ősz vége felé észrevettem, hogy kezd elhidegülni irántam... De nem akarom elmesélni nektek első szerelmem egész szerencsétlen történetét: Vjazopuriha bizonyára emlékszik őrzöngő gerjedelmemre, amely életem legdöntőbb fordulatába torkolt. A csikósok elkergették Vjazopurihát, és engem jól elvertek. Éjszakára külön állásba zártak, ahol egész éjjel nyerítettem, mintha csak előre megéreztem volna a másnap eseményeit.

Reggel istállóm folyosójára bejött a tábornok, a főlovász, a lovászok meg a csikósok, és szörnyű veszekedés kezdődött. A tábornok ordított a főlovással, a főlovász mentegetőzött, hogy nem ő engedett ki engem, hanem a lovászok... A tábornok kijelentette, hogy valamennyiüket elpáholja; fiatal mént pedig nem szabad tartani. A főlovász szavát adta, hogy mindent elintéz. A láрма elcsitult; elmentek. Én nem értettem semmit az egészből, de annyit sejtettem, hogy valami különös készül ellenem.

Másnap örökre abbahagytam a nyerítést. Azzá lettem, aki ma is vagyok. Az egész világ megváltozott számomra. Semmi sem volt már kedves előttem, magamba mélyedtem, és elmélkedni kezdtem. Az első időben meggyűlöltem az életet. Abbahagytam még az evést, ivást, járkálást is. Játékra nem is gondoltam. Néha eszembe jutott, de jó lenne egyet rúgni, szökellni, nyeríteni; de az óhaj nyomában járt a szörnyű kérdés: miért, minek? - és utolsó erőm is elhagyott.

Egyszer este éppen abban az időben járattak meg, amikor a ménest hazahajtották a legelőről. Messziről megpillantottam a porfelhőt, és benne halványan, alig észrevehetően a kancák ismerős körvonalait. Vidám nyihogást, toporzékolást hallottam. Megálltam, ügyet sem vetettem arra, hogy a kötőfék, amelynél fogva a lovász vezetett, nyakamba vágott; és úgy néztem a közeledő ménest, mint ahogy elveszett, soha vissza nem térő boldogságunkat szemléljük. A lovak egyre közeledtek, és most már egyenként is megkülönböztettem ismerős, szép, egyszerű, egészséges, jól táplált formájukat. Egyikük-másikuk utánam is fordult. Nem éreztem

fájdalmat, pedig a lovasz ugyancsak rángatta a kötőféket, önfeledten, akaratlanul, a régi emlékek hatására felnyerítettem, és ügetni kezdtem. Ámde nyeritésem bánatosan, nevetségesen, ügyefogyottan csengett. A ménésbeliek nem nevettek, de észrevettem, hogy néhányan tapintatosan félrefordították fejüket. Látszott, hogy utálnak is, sajnálnak is, szégyenkeznek is miattam, és főként: nevetségesnek találják. Nevetségesnek találják vékony, erőtlén nyakamat, nagy fejemet (erősen lefogytam ezen idő alatt), hosszú ügyetlen lábaimat és esetlen ügetésem, amellyel régi szokás szerint körültáncoltam a lovászt. Senki sem válaszolt nyeritésemre, valamennyien elfordultak tőlem. Egyszerre mindent megértettem, beláttam, hogy most már egészen és mindörökre eltávolodtam társaimtól. Nem emlékszem, hogy jutottam haza a lovászzal.

Már azelőtt is komolyságra, elmélkedésre hajló voltam, most pedig döntő fordulat történt lelkemben. Tarkaságom, amelyet az emberek érthetetlen módon annyira megvetettek, rettenetes, váratlan szerencsétlenségem és különös helyzetem a ménésben, amelyet átéreztem, de akkor még sehogy sem tudtam megmagyarázni magamnak, arra készítették, hogy egészen magamba mélyedjek. Elgondolkoztam az emberek igazságtalanságán, akik elítéltek engem, amiért tarka vagyok; elgondolkoztam az anyai és általában a női szeretet állhatatlanságán, amely annyira függ a fizikai körülményektől; és legfőképpen elgondolkoztam azokon a különös élményeken, akikkel sorsunk olyan szorosan összekapcsolódik, s akiket mi embereknek nevezünk. Elgondolkoztam sajátságaikon, amelyekből az én különös helyzetem is eredt a ménésben. Különös helyzetemnek már akkor is tudatában voltam, de sehogyan sem értettem. Azokat az emberi sajátságokat, amelyekből eredt, a következő esettel kapcsolatosan értettem meg.

Télien történt, az ünnepek idején. Egész nap nem adtak ennem és innom. Mint utóbb megtudtam, ez azért történt meg, mert lovászsunk leitta magát. Ugyanaznap estefelé a főlovász meglátogatott, észrevette, hogy nincs abrakom, és káromkodva szidta a lovászt, aki pedig nem is volt ott, azután pedig kiment. Másnap a lovasz egyik társával bejött hozzánk az istállóba, és szénát adott nekünk. Észrevettem, hogy rendkívül sápadt az arca és szájalmas a külseje, különösen hosszú háta mozgásában volt valami megrendítő és sajnálatra méltó. Haragosan dobta oda a szénát a jászolba. Fejemet vállára akartam fektetni, de öklével olyan fájdalmasan orron ütött, hogy félreugrottam. Még hasba is rúgott.

- Ha nem lenne ez a rühes - mondta -, nem volna semmi bajom.

- Hogyhogy? - kérdezte a másik lovasz.

- Hát úgy, hogy a grófi lovak után soha nem néz, de a sajátját napjában kétszer is ellenőrzi.

- Hát eladták neki a tarkát? - kérdezte a lovasz.

- Eladták-e, odaadták-e, tudja a fene. De a grófi lovak tőle akár éhen is dögölhetnének, oda se neki! De merje csak valaki az ő lovacskáját éhezteni! Feküdj le, mondja, és ellátja a bajodat. Nem ismer Istent. Jobban sajnálja az állatot, mint az embert. Pogány egy ember. Nem ismeri a kereszténységet. Ő maga mondta, az istentelen, így még a tábornok úr se ver! Felszántotta az egész hátamat. Látszik, pogány még a lelke is.

Amit az ütlegekről meg a kereszténységről mondott a lovasz, azt jól értettem, de akkor még teljesen homályos volt előttem, hogy mit jelentenek ezek a szavak: az övé, az ő lovacskája - amelyekből arra következtettem, hogy az emberek valamiféle kapcsolatot sejtnek köztem és a főlovász között. Hogy miben áll ez a kapcsolat, azt akkor még sehogyan sem értettem. Csak sokkal később értettem meg, hogy mit jelent, amikor elválasztottak a többiektől. De akkor még sehogy sem tudtam felfogni, mit jelent az, hogy *engem* egy ember tulajdonának neveznek. E szavak: „az én lovam” - rám vonatkoztak, rám, egy élő állatra! Ez éppoly különlegesnek tetszett, mint amikor valaki azt mondja: „az én földem”, „az én levegőm”, „az én vizem”.

Mégis ezek a szavak roppantul mély benyomást tettek rám. Szüntelenül elmélkedtem rajtuk, de csupán az emberekkel való tartós és változatos kapcsolatok után értettem meg végre, hogy milyen jelentőséget tulajdonítanak az emberek e furcsa szavaknak. A dolog így áll: az embereket az életben nem tettek, hanem szavak irányítják. Nem arra vágynak, hogy módjukban álljon valamit megtenni vagy meg nem tenni, hanem inkább arra, hogy különböző tárgyakról egymás között meghatározott szavakban beszélhessenek. Ilyen szavak, amelyeknek rendkívüli fontosságot tulajdonítanak, a következők: enyém, sajátom, tulajdonom. Ezeket a szavakat különféle dolgokra, élőlényekre és tárgyakra rámondják, még földre, emberekre és lovakra is. Egymás között megegyeznek, hogy ugyanazon dologról csak egy ember mondhatta azt, hogy „az enyém”. És az, aki az előre megállapított játékszabályok szerint a legtöbb dologra mondhatja, hogy „az enyém”, az a többiek közt a legboldogabbnak számít. Hogy miért van ez így, azt nem tudom: de így van. Hosszú ideig azt hittem, hogy ebből közvetlen hasznuk származik; de ez a feltevésem tévesnek bizonyult.

Sokan azok közül, akik példának okáért engem „enyém”-nek neveztek, egyáltalában nem fogtak kocsijukba, hanem ugyanakkor egészen más emberek vették hasznomat. Táplálni pedig ugyancsak nem ők tápláltak, hanem mások. Jót sem azok tettek velem, akik engem a magukénak vallottak, hanem kocsisok, lovászok, és általában idegen emberek. Később, amikor megfigyeléseimet tágabb körre terjesztettem ki, megállapítottam, hogy ez nemcsak mivelünk, lovakkal kapcsolatban van így; az „enyém” fogalomnak általában nincs más alapja, mint az emberek aljas és állati ösztöne, amelyet ők a tulajdonjogának vagy érzékének neveznek. Az emberek azt is mondják: „az én házam”, holott sohasem laknak benne, csupán megépíttetésével és fenntartásával törődnek. A kereskedő azt mondja: „az én boltom”, „az én szövetkereskedésem”, de nincs ruhája a legjobb szövetből, amelyet üzletében tart. Vannak emberek, akik földet neveznek a magukénak, holott sohasem látták azt a földet, és sohasem jártak rajta. Vannak, akik más embereket mondanak a magukénak, noha ezeket az embereket sohasem látták, és kapcsolatuk mindössze abban áll, hogy rossz sorban tartják őket. Vannak olyan emberek is, akik asszonyokat neveznek a maguk asszonyának vagy feleségének, pedig ezek az asszonyok más férfiakkal élnek. És az emberek az életben nem arra törekszenek, hogy azt cselekedjék, amit helyesnek tartanak, hanem arra, hogy minél több dologra mondhassák rá: „Az enyém.”

Most már meggyőződtem róla, hogy ez a legfőbb különbség köztünk és az emberek között. Éppen ezért - nem is beszélve egyéb kiválóságainkról, amelyek magasan az emberek fölé emelnek bennünket - már ennél az egy tulajdonságunknál fogva is bátran mondhatjuk, hogy az élőlények között sokkalta magasabb fokon állunk, mint az emberek. Az emberek tevékenységét - legalábbis azokét, akikkel én valaha kapcsolatban voltam - szavak vezérlik, a mienket pedig tettek.

Nos, tehát a főlovász elnyerte azt a jogot, hogy rólam azt mondja: „az én lovam” - és ezért páholta el a lovászt. Ez a felfedezés megdöbbenett; betetőzte a gondolatokat, amelyeket az emberek véleménye tarka szörömről bennem támasztott, és a borongást, amelyet anyám árulása okozott. Mindez együttesen tett olyan komollyá és elmélkedővé, amilyen ma is vagyok.

Háromszorosan szerencsétlen voltam: tarka voltam, herélt voltam, és az emberek azt képzelték rólam, hogy nem Istené vagyok és saját magamé, mint minden, ami él, hanem a főlovászé.

Számos következménye lett annak, hogy az emberek ezt képzelték rólam. Az első az volt, hogy külön tartottak, jobban tápláltak, gyakrabban járattak kötőféken, és hamarabb fogtak kocsira. Hároméves koromban fogtak be először. Emlékszem: ez alkalommal maga a főlovász - az, aki azt képzelte, hogy az övé vagyok - fogott be engem egész sereg lovász segítségével,

mert azt várta, hogy lázadni vagy ellenkezni fogok. Körülsavartak kötelekkel, amelyek a kocsirúdhoz vezettek; a hátamra széles szíjakat fektettek keresztbe, amelyeket ugyancsak a kocsirúdhoz erősítettek, nehogy felvág hassak. Pedig én csak az alkalomra vártam, hogy bebizonyítsam munkakedvemet és hajlandóságomat.

A lovászok elcsodálkoztak, hogy úgy mentem, mint egy öreg ló. Elkezdtek idomítani, és hamarosan beletanultam az ügetésbe. Napról napra jobban haladtam előre ebben a tudományban, elannyira, hogy három hónap múlva már maga a tábornok és még sokan mások is dicsérték járásomat. De különös dolog: mivel azt képzelték, hogy én nem a magamé vagyok, hanem a főlovászé, ügetésem is egészen más jelentőséget kapott az emberek szemében. Testvéreimet, a csődöröket betanították az ügetésre, mérték sebességüket, kijártak megsejlelni őket, aranyozott, könnyű kocsiba fogták őket, drága takarókat terítettek rájuk. Én a főlovászt vittem egyszerű kocsiján Cseszmenkába meg a többi tanyára, ügyei elintézésére. Mindez onnan eredt, hogy tarka voltam, főként pedig onnan, hogy - az emberek véleménye szerint - nem a gróf, hanem a főlovász tulajdona voltam.

Holnap, ha addig élünk, majd elmondom nektek, milyen következményekkel járt számomra ez a tulajdonjog, amelyet a főlovász elképzelt magának.

A következő napon a lovak tisztelettel vették körül Holsztomert, de Nyesztyor most is éppoly gorombán bánt vele. A paraszt szürke lovacskája már egész közel merészkedett a méneshez; felnyerített, és a fiatal sötétpej kanca ismét kacérkodott vele.

7

HARMADIK ÉJSZAKA

Az újhoid keskeny sarlója megvilágította Holsztomer alakját az udvar közepén; a ménes ismét köréje sereglett.

Annak, hogy nem a grófé, nem is Istené, hanem a főlovászé voltam, legmeglepőbb következménye számomra az lett - folytatta elbeszélését a tarka ló -, hogy gyors járásom, amelyet az emberek máskor legfőbb érdemünknek tekintenek, elüzetésem okául szolgált. Éppen Lebegyet hajtották körbe, amikor a főlovász megérkezett velem Cseszmenkából, és megállt a pálya mellett. Lebegy elhaladt mellettünk. Jól ügetett, de mégiscsak hengegett, parádézott; nem volt meg benne a fürgeség, amelyet én kifejlesztettem magamban, amíg elértem, hogy abban a pillanatban, amikor egyik lábam a földet éri, már rugaszkodik is el a másik; a legkisebb energia sem fecsérlődik el, hanem minden erőm előrehaladásra szolgál. Mondom, Lebegy elment mellettünk, és én utánarugaszkodtam. A főlovász nem tartott vissza. „Próbáljuk ki az én tarkámat is!” - kiáltotta, és amikor Lebegy másodízben hozzánk ért, nekiengedett engem is. Lebegy akkor már teljes sebességgel haladt, és ezért az első körben elmaradtam, de már a másodikban közeledtem hozzá, már utolértem kocsiját, őt magát egyenlítettem... és elhagytam! Másodszor is megpróbálták: ugyanez történt. Én voltam a gyorsabb.

Ettől valamennyien megrémültek. Elhatározták, hogy eladnak minél hamarabb, minél távolabbi vidékre, hogy híre se menjen a dolognak. „Ha a gróf úr megtudja, baj lesz!” - mondta a tábornok. És eladtak egy kupecnek, mint rudaslova. A kupecnél nem maradtam sokáig. Egy huszártiszt vett meg, aki lova vásárolni járt hozzá. Mindez olyan igazságtalan volt, olyan kegyetlen, hogy örültem, amikor elkerültem Hremonovjéból, amikor örökre megváltam szülőföldemtől és mindattól, ami valaha kedves volt nekem. Túlságosan nehéz volt a szívem,

amíg régi társaim között éltem. Rájuk szerelem várt, kitüntetések, szabadság; reám munka és megaláztatás, megaláztatás és munka, életem végéig. És mindez miért? Mert tarka voltam, és ezért valaki lovának kellett lennem...

Azon az estén Holsztomer nem jutott tovább elbeszélésében. Olyan esemény történt, amely izgalomba hozta az egész ménest. Kupcsiha, a vemhes kanca, aki eleinte Holsztomer elbeszélését hallgatta, egyszer csak elfordult, és lassan visszament a pajtába. Ott olyan hangos nyögésbe fogott, hogy valamennyi ló felfigyelt rá; lefeküdt, felállt, majd ismét lefeküdt. Az idősebb kancák mindjárt megértették, hogy mi baja Kupcsihának, de a fiatalok izgalomba jöttek, otthagyták a tarkát, és a beteget vették körül. Reggelre megvolt az új kiscsikó; bizonytalanul, ingadozva állt vékony lábcskáin. Nyesztyor odahívta a főlovászt, Kupcsihát csikájával együtt elvitték az istállóba, és a ménest nélküle hajtották ki.

8

NEGYEDIK ÉJSZAKA

Este, amikor becsukták a kaput, és mindenki elcsöndesedett, a tarka ló így folytatta:

- Mialatt kézzől kézre adtak, sok alkalmam volt megfigyelni az embereket és lovakat. Két gazdánál töltöttem hosszabb időt: a hercegnél, aki huszártiszt volt, később pedig egy öregasszonynál, aki a Szent Miklós temploma mellett lakott.

A huszártisznél töltöttem életem legszebb éveit.

Habár ő az oka pusztulásomnak, habár ő maga soha senkit és semmit sem szeretett, én szerettem és szeretem őt - éppen ezért. Nekem éppen az tetszett benne, hogy szép, boldog, gazdag, és senkit sem szeret. Tudom, ti megértitek ezt a magasztos érzést, amelyet csak mi, lovak ismerünk! Hidegsége, kegyetlensége, alárendeltségem érzése különös erőt adott szeretetemnek. „Ölj meg, hajszoj halálra - gondoltam néha, legjobb időnkben -, csak annál boldogabb leszek!”

A kupectól vásárolt engem, akinek még a főlovász adott el nyolcszáz rubelért. Azért vett meg, mert a világon senkinek nem volt tarka lova. Akkor voltam a legjobb formában.

Szeretőt tartott. Onnan tudom, hogy mindennap elvittem őt hozzá, és néha kettejüket együtt is vittem.

Szép volt a szeretője, szép volt ő maga is, még a kocsisa is szép volt. Mind a hármukat szerettem ezért. Jó dolgom volt mellettük. Akkoriban ez volt életem rendes menete: reggel megjelent a lovász, és lecsutakolt; nem a kocsis maga, hanem a lovász. Fiatal fiú volt, akit gazdám a parasztok közül választott ki. Kinyitotta az ajtót, kiszellőztette a lószagú párát, kihányta a trágyát, aztán levette rólam a pokrócot, és jól végigkefélte az egész testemet, majd a vakaróval megtisztított a portól, amely fehéres csíkokban hullott a patkótól elkoptatott padló deszkáira. Tréfásan megmartam ruhája ujját, kapáltam lábammal. Azután odavezetett a hidegvizes csöbörhöz, és elgyönyörködött munkája eredményében: fényes-tarka szőrömben, széles patájú lábamban, amely egyenes volt, mint a nyílvevessző, ragyogó tomporomban és hátamban, amelyen akár aludni lehetett volna. A magas rácsba szénát tett, a tölgyfa jászolba zabot. Azután bejött maga Feofan, a kocsis.

Gazdám és kocsisa hasonlítottak egymáshoz. Egyik sem félt semmitől, egyik sem szeretett senkit magamagán kívül, és ezért mindenki szerette őket. Feofan vörös ingben járt, bársonynadrágban és ujjasban. Be szerettem őt, amikor ünnepnapon, szokása szerint kipomádézva, parádében bejött az istállóba, és elkiáltotta magát:

- No, te vén dög, hát veled mi van? - és a villa nyelével megbökött, de sohasem annyira, hogy fájjon, hanem csak úgy tréfásan. Azonnal megértettem a tréfát, fületem hegyeztem, és fogam csattogtattam.

Volt egy fekete ménünk, párba való. Esténként néha együtt fogtak be bennünket. A mén nem értette a tréfát, gonosz volt, mint az ördög. Egymás mellett álltunk az istállóban, és akárhányszor komolyan összemarakodtunk. Feofan nem félt tőle. A fekete mén néha egyenesen nekitámadt, mintha agyon akarná taposni; de hiába, Feofan csak megkerülte, és rátette a kötőféket. Egyszer, amikor párba voltunk fogva, elragadtuk a kocsit a Kuznyeckij moszton. Sem gazdám, sem Feofan nem ijedtek meg; nevettek, rákiáltottak a járókelőkre, visszatartottak, befordultak... így senkit sem tapostunk el.

Az ő szolgálatukban vesztegettem el legjobb képességeimet, és életem felét. Ők rontottak el azzal, hogy rosszkor itattak, ők tették tönkre lábaimat... És mégis, mindennek ellenére ez volt életem legszebb ideje!

Tizenkettőkor bejöttek értem az istállóba, felszerszámoztak, megkenték patáimat, megnedvesítették üstökömet meg sörényemet, és befogtak. Szánunk nádfonatú volt, bársonyüléssel, a szerszám apró ezüstcsatokkal ékes; a gyeplőszár selyem, sőt egy időben szattyánbőrből fonott! A szerszám olyan volt, hogy mire valamennyi csat meg szíj rendben a helyére került és meg volt húzva, nem lehetett megkülönböztetni, hol végződik a szerszám, és hol kezdődik a ló.

Befogni a színben szoktak, elég lazán. Azután kijön Feofan, hátulsója szélesebb, mint a válla, széles piros öve hónaljáig ér; megvizsgálja a szerszámot, felül, megigazítja kaftánját, lábát beilleszti a kengyelbe, mond valami tréfásat, mindig vállára akasztja az ostort, de úgyszólván sohasem érint meg vele, legfeljebb csak a rend kedvéért, és azt mondja: „Indulj!” És én táncolva, minden lépésemet cifrázva, megindulok a kapun kifelé; a szakácsné, aki azért jött ki, hogy kiloccsantsa a mosogatóvizet, megáll a küszöbön; a paraszt, aki éppen fát hord az udvarba, kimereszti szemét. Kifordulunk, felhajtunk és megállunk. Kijönnek a lakájok, oda jönnek a kocsisok. Megkezdődik a beszélgetés. Mindenki vár. Néha három óra hosszat állunk a kapu előtt; közben megindulunk, pár lépésnyire megfordulunk, és ismét megállapodunk.

Végre mozgolódás az előszobában, kiszalad az öreg, pocakos Tyihon, frakkban: „Gyerünk!” Akkor még nem volt divatban az az ostoba mondás, hogy „előre”... mintha az ember nem tudná magától, hogy haladni előre kell és nem hátra. Feofan csettint, felhajt a kapu elé; és kilép a herceg, gyors léptekkel, hanyagul, mintha nem lenne semmi csodálatos sem a szánban, sem a lóban, sem Feofanban, ki úgy dülleszti mellét és feszíti karját, hogy azt sokáig amúgy sem lehet kibírni. Kijön a herceg csákóban, köpenyben, szürke hódprémes gallérban, amely félig eltakarja pirospozsgás, fekete szemű, szépséges arcát - pedig ezt az arcot sohasem lenne szabad eltakarni. Kijön a herceg, kardját csörtetve, nagy sarkantyúpengetéssel lépked a szőnyegen, mintha sietne, és ügyet se vetne se rám, se Feofanra, holott őrajta kívül mindenki bennünket néz, bennünk gyönyörködik. Feofan csettint, belefekszem a szárba, és méltóságteljesen, lépésben előállunk. Rásandítok a hercegre, meghajtom finom fejemet, ápolt üstökömet... A herceg jókedvében van; néha még tréfálgozik is Feofannal. Feofan válaszol, szép fejét alig-alig fordítva hátra; és karját meg sem mozdítva, alig észrevehetően, de számomra érthetően rándít a gyeplőn, megindulok, és trapp, trapp, trapp... egyre gyorsabban és gyorsabban, minden izmom remeg, felhányom a sáros havat a kocsi elejére, amint száguldok. Az az ostoba

szokás sem divatozott akkor, hogy a kocsis azt kiabálja: „Ó-óó!” - mintha fájna valamije, ahelyett hogy érthetően mondaná: „Félre, vigyázat!” - „Félre! Vigyázat!” - kiáltja tehát Feofan, és az emberek kitérnek, megállnak, és nyakukat nyújtogatják, úgy bámulják a gyönyörű lovat, gyönyörű kocsisát és gyönyörű gazdáját.

Különösen szerettem trappereket utolérni. Ha néha-néha Feofannal messziről megláttunk egy-egy hozzánk méltó fogatot, akkor viharebességgel nekiiramodtunk, és lassan egyre közelebb és közelebb jutottunk vetélytársunkhoz. Már a szán hátuljára hányom föl a havat, már egy vonalban vagyok a benne ülővel, és feje fölött prüsszölök; már a marvánkossal, a patkóhámmal vagyok egy vonalban; és most már eltűnik szemem elől a fogat, csupán magam mögött hallok egyre halkuló zaját. És a herceg, Feofan meg én - mind a hárman hallgatunk, és úgy teszünk, mintha csak egyszerűen mennénk a magunk dolga után, mintha észre se vennők azokat, akik véletlenül utunkba kerülnek lassú lovaikon.

Szerettem utolérni a jó ügetőt, de szembetalálkozni is szerettem vele; egy pillanat, egy hang, egy szemvillanás - és már el is váltunk, ismét röpködünk tova, ki-ki a maga útján...

Megnyikordult a kapu, felhangzott Nyesztyor és Vaszka hangja.

ÖTÖDIK ÉJSZAKA

Az időjárás megváltozott. Az ég beborult; reggel harmat sem hullott, rekkenő volt a hőség, és csíptek a szúnyogok. Amint hazahajtották a ménest, a lovak a tarka köré gyűltek, aki ekként fejezte be élettörténetét:

- Életem e boldog korszaka hamarosan véget ért. Csupán két évig élhettem így. A másik tél végén értem meg életem legnagyobb boldogságát, és nyomában legnagyobb szerencsétlenségét. Nagyöjt előtti héten történt. Az ügetőversenyre vittem ki a herceget. A versenyen Atlasznij és Bicsok is indultak. Nem tudom, miről beszéltek odabenn a sátorban. Csak annyit tudok, hogy a herceg kijött, és azt parancsolta Feofannak, hajtson be a pályára. Emlékszem, hogy bevezettek a pályára, és felállítottak; mellém pedig felállították Atlasznijt. Atlasznij versenyszámban, én meg, ahogy voltam, városi szánban. A fordulóban elhagytam Atlasznijt. Hahota és elragadtatott kiáltások fogadtak.

Amikor körülvezettek, emberek tömege kísért. Öten is akadtak, akik ezreket kínáltak értem a hercegnek. De ő csak nevetett, hófehér fogsorát villogtatva.

- Nem - mondta -, ez nem ló, hanem jó barát. Aranyhegyekért sem adom oda. A viszontlátásra, uraim! - Azzal felhajtotta a takarót, beült a szánba:

- A Sztozsinkára!

Szeretője lakott ott. Már repültünk is.

...Ez volt utolsó boldog napunk. Megérkeztünk *hozzá*. A herceg „enyém”-nek nevezte őt. Ő pedig beleszeretett valaki másba, és elment vele. A herceg ott, a lakásán tudta meg. Öt óra volt. A herceg ki sem fogatott; indult utána. Ami még sohasem történt meg; ostorral hajszoztak, vágta kényszerítettek; s én először életemben megbokrosodtam. Elszégyelltem magam, és helyre akartam hozni hibámat, de egyszer csak meghallottam, amint a herceg olyan hangon, amelyet még sohasem hallottam tőle, elkiáltja magát: „Üsd, vágd!” És csattogott az ostor, és a bőröm vágta, én pedig vágatni kezdtem, hogy lábam a szán vasát rúgta. Huszonöt versztányira a várostól utolértük *őt*. Odáig vittem gazdámat; de egész éjszaka remegtem, és egy falatot sem bírtam enni. Reggel vizet adtak; megittam, és soha többé nem lettem az, aki voltam.

Megbetegedtem. Gyötörtek, megnyomorítottak - az emberek úgy mondták: gyógyítanak. Patáim leváltak, lábaim megdagadtak és meggörbültek, mellkasom behorpadt; mindenképpen leromlottam, legyengültem. Eladtak egy kupecnek, aki murokkal, miegymással etetett, és valamit csinált belőlem, ami egyáltalán nem hasonlított ugyan ahhoz, ami voltam, de mégis megtéveszthette a hozzá nem értőt. Sem erő, sem gyorsaság nem volt már bennem. A kupec ezenfelül még azzal is gyötört, hogy amikor vevő jelentkezett, bejött hozzám az istállóba, és hatalmas ostorával addig ütleget, ijesztet, amíg teljesen meg nem vadultam. Akkor megtörölgette a korbácsütések nyomait, és kivezetett a vevő elé.

A kupectól egy öregasszony vásárolt meg. Örökké a Szent Miklós-templomba járt, és verte a kocsisát. A kocsis nálam az istállóban sírta ki magát. És én megtanultam, hogy a könnynek kellemes, sós íze van. A vénasszony azután meghalt. Számtartója magával vitt falura, és eladott egy boltosnak. A boltosnál agyonvettem magam búzával, és még jobban megbetegedtem. Eladtak egy parasztnak. A parasztnál szántottam, enni alig kaptam, és az ekevas elvágta a lábam. Ismét beteg lettem. Cigány szerzett meg cserén. Rettenetesen megkínzott, és végül eladott a vásáron az itteni ispánnak, méneshajtónak. És most itt vagyok...

Valamennyien hallgattak. Az eső szemerkélni kezdett.

9

Másnap este, útban hazafelé, a ménes szembetalálkozott gazdájával, aki egy vendégét kísérte. Az öreg Zsuldiba látta meg őket legelőszőr. Két férfialakot pillantott meg: az egyik, a fiatalabbik, szalmakalapos, a házigazda volt, a másik magas, kövér, puffedt katonatiszt. A vén kanca rásandított az emberekre, és továbbment; a többiek, a fiatalok, megriadtak, egymáshoz nyomakodtak és megálltak, különösen amikor a házigazda vendégével egyenesen feléjük tartott. A két férfi valamit mutogatott egymásnak; beszélgettek.

- Ezt az almásszürkét Vojejkovtól vettem - magyarázta a gazda.

- Hát ez a fiatal kesely kié volt? Szép állat - dicsérte a vendég.

Számos lovat vettek így szemügyre egyenként: mindegyikhez odaléptek, és megálltak mellette. A sötétpej csintalan kancát is észrevették.

- Ez a fajta a hrenovojei hátsólovaktól származik - mondta a házigazda.

Az egész ménest azért mégsem tudták menet közben megszemlélni. A házigazda odakiáltotta Nyesztyort, és az öreg, sarkával buzgón ütügetve a tarka oldalát, előreügetett. A tarka egyik lábára erősen sántított, mégis úgy ügetett, hogy látni való volt; nem lázadna fel még akkor sem, ha azt parancsolná neki, hogy így ügessen, amíg csak össze nem esik, akár a világ végéig. Még vágta is hajlandó volt, sőt fájós jobb lábával is bevágott.

- Ennél a kancánál jobb ló, merem állítani, egész Oroszországban nincs - mondta a házigazda, és az egyik kancára mutatott. A vendég azt is megdicsérte. A gazda izgatottan futkosott fel s alá, mutogatta kincseit, és elmesélte mindegyik ló élettörténetét és eredetét. A vendég szemlátomást unt hallgatni házigazdáját; kérdéseket eszelt ki, hogy azt a látszatot keltse, mintha érdeklődnék a dolog iránt.

- Igen, igen - mondogatta szórakozottan.

- Nézd csak - folytatta a gazda, ügyet sem vetve rá -, nézd ezeket a lábakat... Sok pénzembe került, de egy hároméves már fut tőle.

- Jól fut? - kérdezte a vendég.

Sorra vették így csaknem valamennyi lovat, amíg már nem akadt több mutogatnivaló. Ekkor mindketten elhallgattak.

- Nos, bemegyünk?

- Menjünk be.

Befordultak a kapun. A vendég örült, hogy a mutogatás véget ért, és bementek a házba, ahol majd ehet, ihat, rágyújthat. Arca láthatóan felderült. Amikor elhaladt Nyesztyor mellett, aki a tarka hátán leste gazdája további parancsait, a vendég nagy, húsos kezével rácsapott a tarka farára.

- Hát ez a tarka! - mondta. - Ugyanilyen volt nekem is, emlékszel, meséltem már róla.

A házigazda annyit hallott csak meg az egészből, hogy most nem az ő lovairól van szó; oda se figyelt, csak hátrafordult, és még egy pillantást vetett a ménesre.

Ekkor mellettük hirtelen ostoba, gyöngé, öreges nyerítés hallatszott. A tarka nyerített; de nem fejezte be a nyerítést, hanem félbeszakította, mintha zavarba jött volna. Sem a vendég, sem a házigazda nem vetett ügyet nyerítésére; bementek a házba.

Holsztomer a puffedt, kivénült katonatisztben felismerte régi kedves gazdáját, az egykor ragyogó, szép és gazdag Szerpuhovszkoj herceget.

10

Az eső tovább szemerkélt. A karámban borús és kedélytelen volt a hangulat; de odabenn a kastélyban más világ volt. Pazar teát szolgáltak fel a pazar szalonban; a teánál együtt ült a házigazda, a háziasszony és vendégük.

A szamovár előtt a háziasszony ült. Teherben volt, s ez erősen látszott már domborodó hasán, egyenes, merev testtartásán, kövérségén és különösen nagy szemén, befelé forduló, gyengéd és komoly tekintetén.

A házigazda kis ládika különleges, tízéves szivart tartott kezében, amilyen állítása szerint senki másnak nincsen, és éppen arra készült, hogy elhencegjen vele vendégének. Huszonöt éves, ápolt, gondosan fésült férfi volt. Tiszta, új bőrruhát viselt, amely Londonban készült. Óraláncán óriási, drága zsuzsuk csüngtek. Arany inggombjai ugyancsak nagyok és masszívak voltak, és mindegyikben hatalmas türkiz díszelgett. Szakállát III. Napóleon módjára viselte, és barkója olyan gondosan volt kipomádézva és bodorítva, ahogyan ennek csak Párizsban értik a módját.

A háziasszonyon finom selyemruha volt, hatalmas, tarka, beszótt virágcsokorral; sűrű, vöröses, szép - ha nem is teljesen saját - hajában pedig egészen különleges, hatalmas arany hajtűket viselt. Kezét, karját temérdek karkötő és gyűrű ékesítette, valamennyi igen nagy értékű.

A szamovár ezüstből volt, és a csészék a legfinomabb porcelánból; a lakáj imponálóan festett frakkjában, hófehér mellényében, és nyakkendőjével, amint szoborszerű mozdulatlanságban állt az ajtó mellett, és várta a parancsokat. Dúsan faragott bútorok pompáztak a sötét, nagyvirágos kárpitozású szobában. Az asztal körül karcsú agár csörgette ezüst nyakörvét; az agarat valami rendkívülien bonyolult angol néven nevezték, amelyet a háziak mindketten rosszul ejtettek ki, mivel nem tudtak angolul.

A sarokban, szobanövények közt, díszes, berakásos zongora állott. Mindenből csak úgy áradt az újdonság, a pompa és a választékosság. Minden nagyon szép volt, mindenben látszott a gazdagság, a bőség - és a szellemi érdeklődés teljes hiánya.

A házigazda rajongott az ügetőversenyekért. Vérmes, erős ember volt, abból a fajtából, amely sohasem hal ki, cobolybundában jár, mindig a legdrágább és a legdivatosabb bort issza a legdrágább vendéglőben, a lóversenyen saját magáról elnevezett díjakat osztogat, és a legdrágább barátnőt tartja.

A vendég, Nyikita Szerpuhovszkoj, negyven év körüli, magas, vállas, kövér férfi volt, hatalmas bajusszal és barkóval. Valaha nagyon szép lehetett, de most testileg-lelkileg éppen úgy tönkrement, mint anyagilag. Annyi adóssága volt, hogy meg kellett maradnia az állami szolgálatban, nehogy lecsukhassák miatta. Most egy vidéki városba utazott, ahol az ottani ménes igazgatásával bízták meg. Befolyásos rokonai járták ki számára ezt az állást.

Tiszti zubbonyt viselt és sötétkék nadrágot. A zubbony is, a nadrág is olyan volt, amilyent soha más, mint milliomos, nem csináltatna magának; ugyanilyen volt fehérneműje is. Órája angol gyártmányú volt. De még a csizmája talpa is valami egészen rendkívüli, ujjnyi vastagságú bőrből készült.

Nyikita Szerpuhovszkoj kétmillió vagyont herdált el addigi életében, és ezenfelül volt még százhuszezer rubel adóssága. Ekkora vagyon után mindig marad az életnek valamiféle lendülete, amely hitelt és módot nyújt arra, hogy az ember még vagy tíz évig csaknem fényűzően élhessen.

A tíz év eltelt, a lendület ellankadt, és Nyikita élete egyre szomorúbbra fordult. Már részegeskedni kezdett, vagyis megmámorosodott a bortól, ami azelőtt sohasem történt meg vele. Tulajdonképpen sohasem kezdett inni, és sohasem hagyta abba. Hanyatlása különösen nyugtalan tekintetében nyilvánult (szeme állandóan ide-oda járt), bizonytalan hanghordozásában és tétova mozgásában. Ez a nyugtalanság főként azért volt megdöbbenő, mert szemmel láthatóan új keletű volt nála; látszott rajta, hogy egész életében senkitől és semmitől sem félt, és csak nemrég, súlyos szenvedések révén jutott el a félelemig, ami annyira nem illett alaptermészetéhez.

A házigazda és a háziasszony is észrevették mindezt; olyan pillantást váltottak, amely kifejezte, hogy megértik egymást, de a téma tüzetes megtárgyalását elhalasztják lefekvésig. Addig is eltűrik szegény Nyikitát, sőt még igyekeznek is kedvében járni.

Nyikita megalázottnak érezte magát fiatal házigazdája boldogsága láttán; saját, soha vissza nem térő múltjának emléke fájó irigységet ébresztett benne.

- Nem bántja a szivarfüst, Marie? - fordult a ház asszonyához azon a különös, udvarias, baráti, de nem egészen tiszteletteljes hangon, amelyet a tapasztalt, nagyvilági ember a kitartott barátnővel szemben használ, megkülönböztetve őt a törvényes hitvestől. Nem mintha Nyikita meg akarta volna sérteni a hölgyet; sőt ellenkezőleg, inkább kedveskedni igyekezett neki is, a ház urának is - bár ezt sohasem vallotta be önmagának. De megszokta, hogy az effajta nőkkel így beszéljen. Tudta, hogy a nő maga is elcsodálkoznék, sőt talán meg is sértődne rajta, ha úgy beszélne vele, mint valami nagyvilági dámaival. Azonkívül pedig a tiszteletteljes hang bizonyos árnyalatait fenn kellett tartani a vele egyenrangúak felesége számára. Az effajta hölgyekkel azonban mindig tisztelettel bánt, nem azért, mintha osztozott volna bizonyos úgynevezett „meggyőződésekben”, amelyeket az újságok prédikálnak a minden ember egyéniségének kijáró tiszteletről, az esketési szertartás jelentéktelenségéről, és a többiről (sohasem olvasott ilyen ostobaságokat), hanem azért, mert minden rendes ember így viselkedik. Nyikita Szerpuhovszkoj pedig rendes ember volt, ha bukott sorban is.

Kivett egy szivart. De a házigazda tapintatlanul belemarkolt a dobozba, és az egész csomót vendége felé nyújtotta:

- Nem, nem, vedd csak el! Majd meglátod, milyen jó.

Nyikita kezével elhárította a szivarokat, és szemében alig észrevehető sértődöttség és szégyenkezés villant fel.

- Köszönöm. - Elővette szivartárcáját. - Kóstold meg az enyémet.

A háziasszony finomabb érzésű volt. Észrevette az incidenst, és sietve társalgást kezdett vendégével:

- Nagyon szeretem a szivarfüstöt. Magam is szivaroznék, ha nem szína mindenki körülöttem.

És elmosolyodott bájos, jóindulatú mosolyával. Nyikita válaszképpen bizonytalanul visszamosolygott rá. Két foga hiányzott.

- Nem, csak fogadd el - erőltette vendégét a tapintatlan házigazda -, amazok gyöngébbek. *Fritz, bringen sie noch eine Kasten* - szólt oda az inasnak -, *dort zwei*.⁷

A német lakáj odahozta a másik ládikát.

- Milyent szeretsz jobban? Az erőset? Ezek nagyon jók. Tedd el mind - erősködött tovább.

Szemlátomást örült, hogy van ki előtt fitogtatni ritkaságait, és nem vett észre semmit. Szerpuhovszkoj rágyújtott, és sietve folytatta a megkezdett beszélgetést.

- Szóval mennyi pénzedbe került Atlasznij? - kérdezte.

- Sokba került, nem kevesebbe, mint ötezerbe. De most legalább el vagyok látva. Micsoda ivadékaik vannak, barátom!

- Futnak? - kérdezte Szerpuhovszkoj.

- Remekül futnak. A fia most három díjat nyert; Tulában, Moszkvában és Pétervárott. Vojejkov Voronija is indult. Az a betyár hajtó négyszer is elibe vágott az enyémnek, pedig az én lovam már az indítózászlónál otthagya volna.

- Egy kicsit nyers még. Sok a holland vér benne, arra figyelmeztetek - mondta Szerpuhovszkoj.

- Hát a kancák mire valók? Majd holnap megmutatom őket. Dobrinyáért három ezrest adtam. Laszkovajáért kettőt.

És a házigazda ismét belefogott kincsei felsorolásába. A háziasszony látta, hogy Szerpuhovszkojnak ez rosszul esik, és csak színleg figyel oda.

- Nem isznak még egy kis teát? - kérdezte.

- Nem - felelte a házigazda, és folytatta elbeszélését. A nő felállt, a gazda visszatartotta, átölelte és megcsókolta. Szerpuhovszkoj, amikor rájuk nézett, elmosolyodott - nekik szánt, elkényszeredett mosollyal. De amikor a házigazda fölállt, és Marie vállát átfogva, az ajtóig kísérté őt, Nyikita arckifejezése hirtelen megváltozott, mélyen felsóhajtott, puffadt arcán kétségbeesés tükröződött, amelybe keserű harag is vegyült.

⁷ Hozzon még egy ládikával, ott kettő van. (Hibás németiséggel)

A házigazda visszajött, és mosolyogva leült Nyikitával szemben. Hallgattak.

- Igen, azt mondtad, Vojejkovtól vetted - mondta Szerpuhovszkoj hanyagul.

- Igen. Atlasznij. Dubovickijtől akartam kancát vásárolni, de már csak vacakja volt.

- Dubovickij leégett - mondta Szerpuhovszkoj, de hirtelen elakadt, és körülnézett. Eszébe jutott, hogy a leégett Dubovickijnak húszezer rubellel tartozik. Az is eszébe jutott, hogy ha valakire azt mondják, hogy „leégett”, akkor órá egész bizonyosan azt mondják. Elhallgatott.

Ismét sokáig hallgattak mind a ketten. A házigazda azon törte a fejét, mivel dicsekedjék el vendégének; Szerpuhovszkoj azon gondolkozott, mivel bizonyítsa be, hogy nem tartja önmagát „leégett-nek”. De mindkettőjük agya lomhán forgott, annak ellenére, hogy szivarral buzdították magukat. „No, mi lesz, mikor iszunk végre?” - gondolta magában Szerpuhovszkoj. „Feltétlenül inni kell, mert meghalunk az unalomtól” - gondolta a házigazda.

- Sokáig leszel még itt? - kérdezte Szerpuhovszkoj.

- Még egy hónapig. De mi lesz a vacsorával? Fritz, készen van?

Átmentek az ebédlőbe. A csillár alatt, gyertyákkal megvilágított asztalon különlegességek sorakoztak: szóдавizes palackok, bábu alakra faragott dugók, drága borok csiszolt kristályüvegekben, válogatott ínycsalatok, vodka. Ittak, ettek, megint csak ittak és ettek, és a beszélgetés megélénkült. Szerpuhovszkoj kivörösödött, és nekibátorodott a beszédnek.

Nőkről folyt a szó. Kinek milyen: cigánylány, táncosnő, francia asszonyka...

- Mondd csak, Mathit otthagytad? - kérdezte a házigazda.

Mathi Szerpuhovszkoj barátnője volt, aki tönkretette őt.

- Nem én, ő hagyott engem faképnél. Hej, barátom, ha meggondolom, mi pénzt elherdáltam életemben! Most örülök, hogy lesz ezer rubelem. Jó, hogy elkerülök a városból. Már nem bírtam ki tovább Moszkvában. Ám, minek is beszélünk erről!

A házigazda unta hallgatni Szerpuhovszkojt. Magáról akart beszélni: dicsekedni akart. Szerpuhovszkoj is magáról akart beszélni: fényes múltjáról. A házigazda bort töltött neki, és várta, mikor fejezi be, hogy azután magáról beszélhessen, arról, hogy az ő ménese most úgy van megszervezve, ahogyan még soha senkié nem volt. Meg arról, hogy Marie őt nemcsak a pénzéért, hanem igazán és szívből szereti.

- Azt akartam neked elmesélni, hogy a ménesben... - kezdte. De Szerpuhovszkoj félbeszakította.:

- Volt idő, azt bátran mondhatom - kezdte -, amikor szerettem és tudtam élni. Lovakról beszélsz, hát mondd meg nekem, melyik a leggyorsabb lovad?

A házigazda megörült az alkalomnak, hogy ismét méneséről beszélhet, és már bele is fogott volna mondókájába, de Szerpuhovszkoj ismét félbeszakította.

- Igen, igen - mondta. - Nálatok, ménesbirtokosoknál, ez mind csak hiúsági kérdés, nem passzió, nem tartozik az élethez. Nálam nem így volt. Mondom már neked az imént, hogy volt egy tarka lovam, ugyanolyan, mint a te méneshajtód. Tyű, barátom, micsoda ló volt az! Nem emlékezhetsz rá; negyvenkettőben volt. Akkor érkeztem Moszkvába. Elmentem a kupechez, és megláttam azt a tarka heréltet. Jó lába volt. Megtetszett nekem. Az ára? Ezer rubel. Tetszett, megvettem, befogattam. Soha nem volt, de neked se volt és nem is lesz olyan lovad.

Soha életemben nem láttam szebb, erősebb, gyorsabb lovat. Te akkor még gyerek voltál, nem ismerhetted, de bizonyosan hallottál róla. Egész Moszkva ismerte.

- Igen, hallottam róla - mondta a házigazda kelletlenül -, de az enyémeről még azt akartam mesélni...

- Szóval te is hallottál róla. Úgy vettem meg, minden pedigre, minden okirat nélkül; csak azután kezdtem érdeklődni. Ljubeznij I. fia volt, Holsztomer, vásznat lehetett mérni a farkával. A tarkasága miatt eladták a hrenovojei ménes főlovászának, az meg kiherélte, és eladta egy kupecnek. Ilyen ló ma már nincs is, öregem! Hej, micsoda idők voltak azok! Hej, ifjúság, szép ifjúság - énekelt egy cigánydal refrénjét, kezdett berúgni. - Bizony, szép idők voltak. Huszonöt éves voltam. Nyolcvanezer rubel volt az évi jövedelemem, egyetlen ősz hajszálam se volt, a fogaim, mint a gyöngysor... Akármilyen fogtam, minden sikerült, és mindez elmúlt...

- Akkor még nem voltak olyan gyors lovak - szólt közbe a házigazda, kihasználván a szünetet.

- Mondom neked, hogy az én lovaim mindenféle...

- A te lovaidd! Akkor sokkal gyorsabbak voltak a lovak...

- Hogyan gyorsabbak?

- Gyorsabbak. Úgy emlékszem rá, mintha tegnap lett volna: egyszer kimentem azzal a tarkával az ügetőre. Az én lovaim nem futottak. Nem szerettem a trappereket. Nekem telivéreim voltak: Tábornok, Mohamed. Szóval kimentem a tarkával. Nagyszerű fickó volt a kocsisom, szerettem. Az is elitta az eszét. Szóval megérkezem az ügetőre: „Szerpuhovszkoj - mondják a barátaim -, mikor tartasz egyszer te is trappereket?” Ördög vigye ezeket a ti parasztlovaikat! Itt ez az én tarkám valamennyit legyőzi. „Dehogyan győzi le!” Fogadjunk ezer rubelbe. Fogadtunk. Nekiengedtem a tarkát. Őt másodperccel győzött. Ezer rubelt nyertem a fogadásom. Ez aztán valami. Én, barátom, trojkában száz versztát három óra alatt tettem meg. Ezt egész Moszkva tudta.

És Szerpuhovszkoj olyan folyékonyan, megszakítás nélkül kezdett hazudni, hogy a házigazdának egyetlen szót sem sikerült közbevetnie; unott arccal ült szemben vendégével, és időnként szórakozásul teletöltötte a maga és vendége poharát.

Már világosodott. Még mindig üldögéltek. A házigazda halálisan unatkozott. Felállt.

- No, menjünk aludni - mondta Szerpuhovszkoj, és tántorogva felállt ő is. Szuszogva bement a szobájába.

A házigazda az ágyban feküdt szeretőjével.

- Nem, ez a Szerpuhovszkoj lehetetlen alak. Berúgott, és megállás nélkül hazudott egész este.

- Nekem pedig csapta a szelet.

- Félek, pénzt akar kérni.

Szerpuhovszkoj ruhástul feküdt ágyán, és szuszogott.

„Alighanem sokat hazudtam - gondolta. - No, mindegy! A bora jó, de máskülönben nagy disznó. Amolyan kalmárfajta. De én is nagy disznó vagyok - így szólt önmagához, és felröhögött. - Régen én tartottam ki másokat, most engem tartanak ki. Igen, a Winkler felesége kitart, majd kérek tőle pénzt. Úgy kell a Winklernek. Le is kéne vetközni. De a csizmámat úgyse tudom lehúzni.”

- Hé, hé! - kiáltotta, de a szolgálatára rendelt inas régen elment már aludni.

Fölült, levette zubbonyát, mellényét, nadrágját is lerugdosta valahogy; de a csizmájától sehogy se bírt megszabadulni - puffadt hasa zavarta. Valahogy lerúgta az egyiket, a másikkal addig-addig küszködött, mígnem kifulladt és belefáradt, így hát egyik lábán csizmaszárral, ledőlt az ágyra, és csakhamar horkolni kezdett, dohány, bor és piszkos öregség szagát árasztva maga körül a szobában.

12

Holsztomer ezen az éjszakán újra emlékeibe merült volna, de Vaszka kiragadta. Takarót vetett reá, és elnyargalt rajta. Reggelig egy kocsmá ajtaja előtt állt Holsztomer, egy paraszt lova mellett. Nyalogatták egymást. Reggel, amikor visszaérkezett a karámba, vakarózni kezdett.

„Ejnye, be csúnyán viszket valami” - gondolta.

Eltelt öt nap. Elhívták az állatorvost. Vidáman mondta:

- Rühes. Adják el a cigánynak.

- Ugyan minek? Vágjátok le, csak itt ne legyen tovább.

Csendes, világos reggel. A ménest kihajtották a legelőre. Holsztomer a karámban maradt. Különös ember jött oda hozzá, sovány, fekete, piszkos; fekete kaftánján furcsa foltok. A sintér volt. Rá se nézett Holsztomerra, csak megfogta kötőfékét, és kivezette. Holsztomer csendesen követte, nem nézett hátra, kissé húzta a lábát, mint rendesen. A szalma megzizzent léptei alatt.

Amikor kiértek a kapun, a kút felé húzott, de a sintér visszafogta, és ennyit mondott: - Nem érdemes.

A sintér és Vaszka, aki követte, most kiértek a mélyúthoz a téglarakatár mögött. Ott megálltak, mintha csak valami különöset látnának ezen a köznap, megszokott helyen. A sintér átadta Vaszkának a kötőféket, levetette kaftánját, feltúrta ingujját, és csizmaszárából kést, fenőkövet vett elő. A tarka unalmában a kötőféket igyekezett rágni, de messze volt tőle. Felsőhajtott, és lehunyta szemét. Ajkát felhúzta, hogy kilátszottak megsárgult, elhasznált fogai, és elszundikált a késfenés hangja mellett. Csak pókos lába remegett kissé. Arra ébredt, hogy megfogják, és fejét hátranyomják. Kinyitotta szemét. Két kutyát látott maga előtt. Az egyik a sintért szaglászta, a másik csak ült előtte, és nézte, mintha várna tőle valamit. A tarka ló rájuk nézett, és pofáját hozzádörgölte a kézhez, amely fejét tartotta.

„Bizonyosan megint gyógyítani akarnak - gondolta. - Hát csak gyógyítsanak!”

És valóban érezte, hogy valamit babrálnak a torka körül. Fájt. Megremegett, lábával kapált, de uralkodott magán, és várta, hogy mi lesz... Az lett, hogy vastag sugárban folyadék ömlött végig nyakán, mellén. Felsőhajtott, amilyen mélyen csak bírt. És erősen megkönnyebbült.

Élete súlyos terhét levették róla!

Behunyta szemét, és fejét lehajtotta: senki sem fogta már. Azután lába megremegett, egész teste megingott. Nem ijedt meg: inkább csak elcsodálkozott.

Minden olyan más lett, olyan új... Csodálkozott, nekirugaszkodott, előre, felfelé. De lába ügyetlenül mozgott, megbotlott, elvágódott. Amikor föl akart állni, ismét előreesett, és a bal oldalára hemperedett.

A sintér megvárta, míg a rángatózó test elcsendesedik. Elkergette a kutyákat, közelebb lépett, és lábánál fogva hátára fordította a tarkát; azután Vaszkának meghagyta, hogy fogja a tetem lábát, ő maga pedig nekiállt lenyúzni a bőrét.

- Jó ló volt - mondta Vaszka.

- Ha egy kicsit kövérebb lett volna, egészen jó bőr lenne - mondta rá a sintér.

Este a ménes a hegyoldalban tért haza, és azok, akik a bal oldalon mentek, valamit láttak odalenn vörösleni; körülötte kutyák sűrögtek, varjak és héják keringtek fölötte. Az egyik kutya lábaival a dögnök feszült, fejét ide-oda mozgatta, és nagy recsegéssel, ropogással tépett le magának egy cafat húst, amely a csonthoz tapadt. A fiatal sötétpej kanca megállt, nyakát-fejét előrenyújtotta, és hosszú ideig szimatolt a levegőben. Csak erőszakkal tudták továbbhajtani.

Hajnaltájt az öreg erdő egyik kicsi tisztásán a vízmosásban nagy fejű farkaskölykök örömteli vinnyogása hallatszott, öten voltak; négyen csaknem egyforma nagyok, az ötödik apró, óriási feje nagyobb, mint egész törzse. A sovány, vedlett anyafarkas, teli hasát, lelógó csecseit a földön vonszolva, épp most lépett ki a bokrok közül, és leült kicsinyeivel szemben. A farkaskölykök félkörben állva vették körül. Az anya odament a legkisebbikhez; letérdelt, pófáját lehajtotta, és néhány görcsös mozdulat után, veszedelmes fogazatát vicsorítva, hatalmas darab lóhúst öklendezett ki. A kölykök már-már rávetették magukat, de az anyafarkas fenyegetően támadt rájuk, és az egész húst a legkisebbiknek adta. A kicsi dühös bőgéssel ragadta meg a döghúst, és marcangolni kezdte. Ugyanígy öklendezte ki az anyafarkas a második, harmadik és így tovább mind az öt kölyöknek a maga részét, azután lefeküdt szemben velük, pihenni.

Egy hét múlva a téglarakta mögött már csak a nagy koponya meg a két lábszárcsont fehérlett; a többi mind széjjelhurcolták. Nyáron a paraszt, aki a csontokat gyűjtötte, elvitte a koponyát is meg a lábszárcsontokat is, és elhasználta őket.

Szerpuhovszkoj élő teteme még sokáig járkált szerte a világban, evett és ivott; csak sokkal később tették földbe. Sem bőre, sem húsa, sem csontja nem kellett senkinek. Húsz éve már mindenkinek csak terhére volt földön járkáló holtteste; temetése is csupán fölösleges gondot okozott embertársainak. Régóta nem kellett már senkinek, régóta mindenkinek terhére volt, mégis a halottak, akik a halottakat temetik, szükségesnek tartották, hogy ezt a puffadt, azonnal rothadásnak induló testet szép egyenruhába, jó csizmába öltöztessék, szép új koporsóba tegyék, amelyet négy sarkán szép új rojtocskák díszítettek, majd ezt az új koporsót egy második, ólomból készült koporsóba helyezték, elvigyék Moszkvába, ott kiássanak régi embercsontokat, hogy éppen *arra* a helyre rejtsek el ezt a rothadó, férgekől hemzsegő testet az új mundérban meg a fényesre tisztított csizmában; azután az egészet betakarták földdel.

Szőllősy Klára fordítása

IVAN ILJICS HALÁLA

1

A bíróság nagy épületében, a Melvinszkij-ügy tárgyalásának szünetében, a tanács tagjai és az ügyész Ivan Jegorovics Sebek dolgozószobájában találkoztak; a beszélgetés a híres Kraszov-ügy körül forgott. Fjodor Vasziljevics nagy hévvel bizonygatta, hogy a bíróság az ügyben nem illetékes. Ivan Jegorovics megmaradt álláspontja mellett; Pjotr Ivanovics pedig kezdettől fogva nem vett részt a vitában, hanem az éppen beadott hírlapot nézegette.

- Uraim! - kiáltott fel hirtelen. - Ivan Iljics meghalt.

- Csak nem?

- Tessék, olvassa - szólt Pjotr Ivanovics Fjodor Vasziljevicshez, és átnyújtotta a friss, még nyomdafestékszagú újságot.

Fekete gyászkeretben a következő szöveg volt olvasható:

Praszkovja Fjodorovna Golovina megtört szívvel tudatja hozzátartozóival és ismerőseivel, hogy szeretett férje, Ivan Iljics Golovin, törvényszéki bíró, 1882. február 4-én elhunyt. Temetés pénteken, déli egy órakor.

Ivan Iljics a jelenlevők kartársa volt; valamennyien szerették. Pár hete gyengélkedett; úgy rebesgették, hogy betegsége gyógyíthatatlan. Állását fenntartották, de úgy tudták, hogy halála esetén talán Alekszejevet nevezik ki a helyére, Alekszejev helyébe pedig vagy Vinnyikovot, vagy Stabelt. Így hát Ivan Iljics halála hírére a bírósági szobában egybegyűlt urak mindegyikének az volt az első gondolata, hogy milyen hatással lehet ez a haláleset saját rangjára, előléptetésére, vagy jó ismerőseire.

„Most bizonyosan megkapom Stabel vagy Vinnyikov helyét - gondolta Fjodor Vasziljevics. - Már rég megígérték, s ez az előléptetés nyolcszáz rubel emeléssel jár, nem szólva a kancelláriáról.”

„Most majd kérhetem, hogy helyezték át a sógoromat Kalugából - gondolta Pjotr Ivanovics. - A feleségem örülni fog. Akkor aztán nem mondhatja, hogy soha semmit sem teszek a rokonaiért.”

- Mindjárt gondoltam, hogy nem áll már talpra - mondta fennhangon. - Kár érte.

- Mi baja volt tulajdonképpen?

- Az orvosai sem tudták megállapítani. Vagyis megállapították, de mindegyik mást mondott. Amikor utoljára láttam, úgy tetszett, jobban van.

- Ünnepe óta nem voltam nála. Pedig mindennap készültem.

- Vagyona volt?

- Ha jól tudom, valami kevés, a felesége révén. De egészen jelentéktelen.

- Hiába, ki kell menni hozzájuk. Szörnyű messze laknak.

- Vagyis messze magától. Magától minden messze van.

- Nem tudja nekem megbocsátani, hogy a folyón túl lakom - jegyezte meg Pjotr Ivanovics, és rámosolygott Sebekre. Azután arról beszéltek, milyen nagyok a távolságok a városban, és visszamentek a tárgyalóterembe.

Eltekintve attól, hogy a haláleset mindegyikükben bizonyos elképzeléseket és reményeket keltett a várható előléptetésekkel és változásokkal kapcsolatban, maga a tény, a közeli jó ismerős halálának ténye, mindazokban, akik értesültek róla, örömet ébresztett: ahogy ez már lenni szokott, örültek, hogy a másik halt meg, nem ők.

„Lám, meghalt, én pedig élek” - gondolta vagy érezte mindegyik. Közeli ismerőseinek, úgynevezett jó barátainak pedig önkéntelenül is az eszükbe jutott, hogy most rendkívül unalmas kötelezettségeket ró rájuk az illendőség: el kell menniük a temetésre és az özvegyhez részvéltogatásra.

Fjodor Vasziljevics és Pjotr Ivanovics álltak legközelebb a megboldogulthoz.

Pjotr Ivanovics osztálytársa volt a jogtudományi iskolában, és lekötelezettjének érezte magát.

Ebédnél közölte feleségével Ivan Iljics elhalálózását és a sógor áthelyezésének felmerülő lehetőségét. Ebéd után nem feküdt le pihenni, hanem felvette frakkját, és elindult Ivan Iljicsékhez.

Ivan Iljics háza előtt egy hintó meg két bérkocsi vesztegelt. Lenn az előszobában, a fogas mellett, a falnak támasztva állt a koporsó selyembrokáttal bevont födele, melyet ezüstporral fényesre tisztított zsinórbojtocskák díszítettek. Két fekete ruhás hölgy éppen bundáját vette le. Az egyiket, Ivan Iljics nővérét, ismerte Pjotr Ivanovics, a másikat nem. Pjotr Ivanovics egyik hivatali kollégája, Schwarz, éppen jött lefelé a lépcsőn, s mikor a lépcső tetejéről meglátta a belépőt, megállt, és a szemével intett feléje, mintha azt mondaná: „Micsoda butaságot csinált ez az Ivan Iljics; mi ketten, bezzeg...!”

Schwarz angol barkós arca, frakkos, sovány alakja előkelő és ünnepélyes volt, mint mindig, s ez az ünnepélyesség, amely mindig ellentétben állt Schwarz játékos kedélyével, ezúttal különösen érdekes színezetben tűnt fel. Legalábbis Pjotr Ivanovicsnak ez volt a véleménye.

Pjotr Ivanovics előreengedte a hölgyeket, s lassan megindult nyomukban felfelé a lépcsőn. Schwarz nem jött le, hanem megállt egy helyben. Pjotr Ivanovics sejtette, hogy miért: nyilván meg akarja vele beszélni, hol fognak vintezni aznap este. A hölgyek az özvegy szobája felé tartottak, Schwarz pedig keményen összeszorított, duzzadt ajkakkal és huncut szemöldök-rándítással mutatott jobbra, a halottas szoba felé.

Pjotr Ivanovics belépett, s ahogy ez ilyenkor lenni szokott, fogalma sem volt, hogy mit kell odabenn tennie. Egyet tudott, hogy keresztet vetni ilyenkor sohasem árt. Hogy illik-e eközben meghajolnia vagy sem, abban már nem volt biztos, és ezért a középutat választotta: mikor belépett, keresztet vetett, és egy kevéssé, tessék-lássék módon hajlongott. Amennyire keze, feje mozgása engedte, eközben körülnézett a szobában. Két fiatal fiú - az egyik még gimnazista - keresztet vetve jött kifelé. Egy öregasszony mozdulatlanul állt. Egy hölgy, szemöldökét furesán felhúзва, valamit suttogott a fülébe. Egy kaputos, erélyes, elszánt sekrestyés hangosan kántálva olvasott valamit, olyan kifejezéssel, amely eleve kizárt minden ellentmondást. Geraszim, Ivan Iljics felszolgáló inasa könnyű, nesztelen léptekkel haladt Pjotr Ivanovics előtt, és valamit szórt a padlóra. Ennek láttára Pjotr Ivanovics nyomban érezni vélte az oszló hulla szagát. Amikor utoljára látogatta meg Ivan Iljicset, a betegszobában látta ezt az inast; a betegápoló tisztjét látta el, s Ivan Iljics nagyon szerette. Pjotr Ivanovics szüntelenül hányta a keresztet, és hajlongott - félig a koporsó meg a sekrestyés, félig a sarokasztalon álló ikonok

felé; majd amikor úgy érezte, már túlságosan sokáig folytatja ugyanazokat a mozdulatokat, megállt, és a halottat kezdte szemlélni.

A halott úgy feküdt, ahogy a halottak szoktak, halott módra súlyosan, elnehezülve; dermedt tagjai belemélyedtek a koporsó derékaljába, feje örökre meghajolva feküdt a párnán, viasz-sárga homloka, beesett halántéka kopaszon fehérlett, hegyes orra szinte rányomódott felső ajkára, s orra, homloka feltűnően kiállt, mint mindig a halottaké. Nagyon megváltozott, erősen lefogyott, amióta Pjotr Ivanovics utoljára látta, de arca - mint a halottaké rendesen - szebb volt, s főleg jelentősebb, mint eleven korában. Arca azt fejezte ki, hogy amit meg kellett tenni, meg van téve, és helyesen történt. Arckifejezésében ezenfelül szemrehányás vagy figyelmeztetés is volt az élők számára. Pjotr Ivanovics úgy érezte, hogy ez a figyelmeztetés nem helyénvaló, vagy legalábbis őrá nem tartozik. Maga sem tudta, miért, rossz érzés fogta el, s ezért még egyszer sietve keresztet vetett, és sietve - úgy érezte, nagyon is sietősen és kissé illetlenül - megfordult, és az ajtóhoz indult. Schwarz a másik szobában várt rá, lábát szétvetve, a kürtőkalapját háta mögött forgatva két kezében. Pjotr Ivanovics egy pillantást vetett a játékos, gondozott, elegáns Schwarzra, és máris felfrissült. Megérezte, hogy Schwarz fölötte áll mindenkinek, s nem engedi magát letörni holmi csüggesztő benyomások által. Egész megjelenése szinte ezt mondta: ez az incidens, Ivan Iljics temetése, korántsem elegendő ok a tárgyalás rendjének megszakítására - vagyis: senki sem akadályozhat meg bennünket abban, hogy még ma este feltépjük a vadonatúj kártyacsomó burkát, mialatt a lakáj az asztalra állítja a négy gyertyát; s általában semmi okunk feltételezni, hogy ez az incidens megzavarhatná kellemes esténket. Mondott is valami effélet, odasúgván a mellette elhaladó Pjotr Ivanovicsnak, hogy Vasziljevicsnél jöjjenek össze kártyapartira. De úgy látszik, úgy volt megírva a sors könyvében, hogy Pjotr Ivanovics ne vintezzék aznap este. Szobájából néhány más hölgy társaságában kilépett Praszkovja Fjodorovna, alacsony, kövérkés asszony, akinek alakja - bár minden igyekezetével azon volt, hogy az ellenkező hatást keltse - válltól lefelé egyre szélesedett; talpig feketében volt, fején fekete csipkesál, szemöldöke éppolyan furcsán felhúzott, mint a koporsó mellett álló hölgyé. A hölgyekkel együtt a halottas szoba ajtajához lépett, és így szólt:

- Mindjárt kezdődik a gyászszertartás; tessék befáradni.

Schwarz bizonytalanul meghajolt s megállt; szemlátomást sem el nem fogadta, sem el nem utasította az invitálást. Praszkovja Fjodorovna most felismerte Pjotr Ivanovicsot, mélyet sóhajtott, odalépett hozzá, megragadta a kezét, és azt rebegte:

- Tudom, hogy őszinte barátja volt Ivan Iljicsnek... - és ránézett, nyilván szavai hatását, azaz Pjotr Ivanovics részéről a megfelelő cselekedeteket várta.

Pjotr Ivanovics tudta, hogy - mint ahogy a halottas szobában keresztet kell vetni - most meg kell szorítani az özvegy kezét, felsóhajtani, s azt mondani: „Higgye meg!” Úgy is tett. S mihelyt megtette, érezte, hogy elérte a kívánt hatást: ő maga is elérzékenyült, meg az özvegy is.

- Menjünk be egy percre, amíg még nem kezdődik, beszélni szeretnék önnel - szólt az özvegy.

- Nyújtsa a karját.

Pjotr Ivanovics a karját nyújtotta, és megindultak befelé, az özvegy lakosztálya felé; elhaladtak Schwarz mellett, aki szemével bánatosan intett Pjotr Ivanovicsnak. „Nesze neked vint! Ugye nem neheztel, ha más partner után nézünk? Majd ötösben játszunk tovább, ha innét elszabadul” - ezt mondta játékos pillantása.

Pjotr Ivanovics most még nagyobb, még szomorúbbat sóhajtott, és Praszkovja Fjodorovna hálásan szorította meg a karját. Beléptek Praszkovja Fjodorovna rózsaszínű kretonnal

párnázott szalonjába, melyben homályos lámpa terjesztett gyászos világitást, és leültek: az özvegy a kanapéra, Pjotr Ivanovics meg egy alacsony, támlátlan székre, melynek rossz rugózata egyenetlenül süppedt be alatta. Praszkovja Fjodorovna szerette volna figyelmeztetni, hogy másik székre üljön, de azután az adott helyzetben illetlennek találta ezt a figyelmeztetést, és meggondolta magát. Ahogy leült a puffra, Pjotr Ivanovicsnak eszébe jutott, hogy Ivan Iljics, amikor ezt a szobát berendezte, tőle is tanácsot kért erre a zöld leveles rózsás kretonra vonatkozóan. Amikor az özvegy megkerülte az asztalt, hogy helyet foglaljon a kanapén (a szalon tele volt zsúfolva bútorral meg csecsebecsével), fekete csipkemanillája beleakadt az asztal faragásába. Pjotr Ivanovics felugrott, hogy kiszabadítsa, és a súly alól felszabaduló puff hullámozott, háborgott alatta. Az özvegy maga látott neki, hogy kibogozza csipkékét, s Pjotr Ivanovics visszaült, súlyával megfékezve a lázongó rugózatot. De az özvegynak mégsem sikerült kiszabadítania a csipkét, és Pjotr Ivanovics újra felpattant, és a szék lázadozott, még meg is recsent. Amikor mindez elintéződött, Praszkovja Fjodorovna elővette tiszta batiszt zsebkendőjét, és elsírta magát. Pjotr Ivanovicsot lehűtötte a harc a csipkével meg a székkal; mozdulatlanul, szemlesütve ült. A kínos helyzetnek Szokolov vetett véget, Ivan Iljics tálaló inasa; jelentette, hogy a sírhely, amelyet Praszkovja Fjodorovna kíván, kétszáz rubelbe fog kerülni. Praszkovja Fjodorovna abbahagyta a sírást, áldozati arccal nézett Pjotr Ivanovicsra, és franciául megjegyezte, hogy nagyon szenved. Pjotr Ivanovics néma jelbeszéddel fejezte ki szent meggyőződését, hogy ez nem is lehet másképp.

- Gyűjtsen rá, kérem - mondta az özvegy, nagylelkűen s egyszersmind szenvedőn, azután Szokolovval folytatott tárgyalást a sírhely áráról. Pjotr Ivanovics rágyújtott, úgy hallgatta végig, amíg az özvegy apróra kikérdezte a különböző sírhelyek árát, és pontosan kijelölte a megvásárlandót. Miután a sírhellyel végzett, az énekesekről kezdett tárgyalni. Végül Szokolov kiment.

- Mindent magam intézek - mondta az özvegy Pjotr Ivanovicsnak, az asztalon fekvő albumokat igazgatva; majd, mikor észrevette, hogy a cigaretta hamuja már-már az asztalra hull, gyorsan hamutartót tolt oda Pjotr Ivanovicsnak, és így folytatta: - Tettetésnek érezném, ha azt állítanám, hogy a gyász miatt képtelen vagyok gyakorlati kérdésekkel foglalkozni. Ellenkezőleg: ha nem is vigasztal, de mégis... eltereli a figyelmemet az efféle, hiszen ezzel is csak *róla* gondoskodom. - Megint elővette zsebkendőjét, mintha sírásra készülne, de hirtelen megrázkódott, mintegy erőt vett magán, és nyugodtan beszélt tovább:

- Tanácsot szeretnék öntől kérni.

Pjotr Ivanovics ültében meghajolt, de ügyelt, nehogy a szék rugói újra nekivadulhassanak; már úgys lázadoztak alatta.

- Az utolsó napokban rettenetesen szenvedett szegény drágám.

- Annyira szenvedett? - ismételte Pjotr Ivanovics.

- Jaj, rettenetesen! Az utolsó... nem is percekben, hanem órákban szünet nélkül ordított. Három teljes napig ordított, szegény, megállás nélkül. Elviselhetetlen volt; nem is értem, hogy bírtam ki. Három csukott ajtón is áthallatszott. Jaj, hogy mit álltam ki!

- És eszméletnél volt? - érdeklődött Pjotr Ivanovics.

- Igen - suttogta az özvegy. - A legutolsó pillanatig eszméletnél volt. Negyedórával a halála előtt elbúcsúzott tőlünk, és még kérte, vigyük ki Vologját.

Noha Pjotr Ivanovics bántóan tudatában volt annak, hogy ő is, az özvegy is komédiázik, mégis megrendítette a gondolat, hogy az az ember, akit olyan jól ismert, eleinte vidám iskolás gyermekként, utóbb felnőtt kolléga- és kártyapartnerként, ilyen iszonyatosan szenvedett. Újra

maga előtt látta a halott homlokát, szája fölé nyúló hegyes orrát, és rettegés fogta el - saját sorsától félt.

„Háromnapi iszonyatos szenvedés és a halál. Hiszen ez bármely pillanatban, akár most mindjárt bekövetkezhet az én számomra is” - gondolta, és elfogta a félelem. De azon nyomban, maga sem tudta, hogyan, segítségére sietett a megszokott gondolatmenet, hogy mindez Ivan Iljicsel történt és nem övele, övele pedig ez nem történik, nem történhet meg; ha ezzel foglalkozik, átengedi magát komor hangulatának, ez pedig semmiképp sem tanácsos - amint ez Schwarz arckifejezéséből is kiolvasható volt. Ezt végiggondolván, Pjotr Ivanovics megnyugodott, és úgy érdeklődött tovább Ivan Iljics elmúlásának részletei felől, minthogyha a halál olyan esemény volna, amely csakis Ivan Iljicsel történhet meg, de övele semmiképpen sem.

Egy ideig még Ivan Iljics valóban iszonyatos fizikai szenvedéseiről társalogtak (e szenvedések részleteiről Pjotr Ivanovics csupán olyan formában értesült, hogy miképpen hatottak Praszkovja Fjodorovna idegeire), s azután az özvegy elérkezettnek látta a pillanatot, hogy a tárgyra térjen.

- Ah, Pjotr Ivanovics, milyen fájdalmas, milyen nagyon, nagyon fájdalmas. - És újra sírva fakadt.

Pjotr Ivanovics sóhajtozva várta, míg az özvegy kifújja az orrát. Amikor ez megtörtént, halkan megszólalt:

- Higgye el... - és ez már elég volt, hogy az özvegyet szóra bírja. Előadta azt, amiben nyilván elsősorban akarta Pjotr Ivanovics tanácsát kérni; tudniillik aziránt akart érdeklődni, férje halálával kapcsolatban hogyan kaphat pénzt az államkincstártól. Úgy tüntette fel a dolgot, mintha nyugdíja ügyében kérné Pjotr Ivanovics tanácsát, de Pjotr Ivanovics látta, hogy a legapróbb részletekig pontosan tájékozódott, s olyasmit is tud, amiről neki, Pjotr Ivanovicsnak, fogalma sincs; tudja mindazt, amit ebből az alkalomból az államtól kicsikarhat, csak azt szeretné megtudni, nincsen-e valami mód rá, hogy még többet csikarjon ki. Pjotr Ivanovics egy ideig törte a fejét, illendőségből még ócsárolta is egy kicsit a kormányt szűkmarkúságáért, de végül is kénytelen volt kijelenteni, hogy nincs mód többet kicsikarni. Akkor az özvegy felsóhajtott, s szemlátomást azon kezdte törni a fejét, miképp szabadulhatna meg mihamarabb látogatójától. Pjotr Ivanovics észrevette, eloltotta cigarettáját, felállt, megszorította az özvegy kezét, és kiment az előszobába.

Az ebédlőben, ahol a falióra ketyegett (milyen büszke volt rá Ivan Iljics, mikor a régiségboltban megvette!), Pjotr Ivanovics meglátta a papot, néhány ismerőst, akik a gyászszertartásra jöttek, és egy csinos fiatal kisasszonyt: Ivan Iljics leányát, akit régebről ismert. Talpig feketében volt, s egyébként is karcsú dereka így még törékenyebbnek látszott. Komor, elszánt, szinte haragos arcot vágott. Úgy köszönt oda Pjotr Ivanovicsnak, mintha az valami hibát követett volna el. Mögötte - ugyancsak sértődött arccal - egy jó módú fiatalember állott, akit Pjotr Ivanovics ismert; vizsgálóbíró volt, s a leány jegyese, amint hírlett. Pjotr Ivanovics mélán odaköszönt nekik, és át akart menni a halottas szobába, amikor a lépcső alján megjelent Ivan Iljics kis gimnazista fia is, aki megdöbbenően hasonlított apjához. A kis Ivan Iljics volt, ahogyan Pjotr Ivanovics iskolás korából emlékezett reá. Kisírt szemének az a jellegzetes kifejezése volt, amilyen tizenhárom-tizennégy éves, már nem romlatlan kamasz fiúké szokott lenni. Pjotr Ivanovics láttára a gyerek mogorván, szégyenlősen elfintorította arcát. Pjotr Ivanovics odabólintott neki, és átment a halottas szobába. Megkezdődött a gyászszertartás - gyertyafény, sóhajtozás, tömjén, könnyhullatás, zokogás. Pjotr Ivanovics komoran állt, tekintetét a földre szegezte. A halottra mindvégig egyszer sem nézett, nem engedte át magát a

csüggesztő benyomásnak, és az elsők között távozott. Az előszobában nem volt senki. Geraszim, a felszolgáló inas, kiugrott a megboldogult szobájából, erős kezével ide-oda dobálta a bundákat, hogy megtalálja köztük Pjotr Ivanovicsét, és felsegítette reá.

- No, Geraszim fiam? - mondta Pjotr Ivanovics, csak azért, hogy mondjon valamit. - Sajnálod?

- Isten akarata. Mi sem kerüljük el - felelte Geraszim, kivillantva hófehér, erős, paraszti fogsorát, majd buzgón, mint aki nagy munkában van, kitárta az előszobaajtót, odaszólitotta a kocsist, felsegítette Pjotr Ivanovicsot, és visszaugrott a ház kapujába, mintegy lesve, mit csinálhatna még.

Pjotr Ivanovics élvezettel szívtá be a tiszta levegőt a tömjén-, karbol- és hullaszag után.

- Hová tetszik? - kérdezte a kocsis.

- Korán van. Benézek Fjodor Vasziljevicshez.

És Pjotr Ivanovics elment kártyapartnereihez. Csakugyan az első robber végén találta őket, s így kényelmesen bekapcsolódhatott a játékba, ötödiknek.

2

Ivan Iljics élete egyszerű, mindennapi és iszonyú volt. Negyvenöt éves korában halt meg, törvénytörési bírói rangban. Apja köztisztviselő volt, s Pétervárott különféle minisztériumokban és hivatalokban úgynevezett karriert csinált; azaz: olyan helyzetbe jutott, hogy bár világosan kitűnt, hogy semmiféle komoly munka elvégzésére nem alkalmas, hosszú szolgálati ideje és elért magas rangja miatt mégsem kergethették el: az ilyen emberek azután mindenféle fiktív, kiagyalt pozícióba jutnak, és korántsem fiktív, hanem nagyon is valóságos ezreket kapnak (hat- és tízezer közt), s így eléldgeélnék késő vénségükig.

Ilyen ember volt Ivan Iljics apja is, Ilja Jefimovics Golovin titkos tanácsos, mindenféle fölösleges intézmény fölösleges tagja.

Három fia volt. Ivan Iljics volt a középső. A legidősebb ugyanolyan pályát futott be, mint édesapja, csak éppen másik minisztériumban, és már közel járt ahhoz a korhoz és szolgálati időhöz, amelyben ez a megingathatatlan javadalmazási helyzet előáll. A harmadik fiú nem állta meg a helyét az életben. Akárhová került, mindenütt elrontotta a dolgát. Most a vasútnál szolgált, apja, fivérei, de különösen sógornői nem szívesen találkoztak vele, sőt lehetőleg igyekeztek megfélemlkezni létezéséről. Egy leánya is volt az öreg Golovinnak; Graef báróhoz ment feleségül, aki éppen olyan pétervári csinovnyik volt, mint az apósa. Ivan Iljics volt *le phénix de la famille*⁸, amint mondogatták. Nem volt sem olyan rideg és sötét, mint a bátyja, sem olyan garázda, mint az öccse. A középen állt a kettő között: eszes, élénk, kellemes és jellemes ember volt. Öccsével együtt a jogtudományi iskolában tanult, de öccsét az ötödik osztályból kizárták, nem fejezte be. Ivan Iljics pedig jó eredménnyel végezte el tanulmányait. Már az iskolában az volt, aki további életében: tehetséges, jószívű, víg kedélyű és társas hajlamú egyéniség, de mindig szigorúan teljesítette azt, amit kötelességének tekintett; kötelességének pedig mindazt tekintette, amit magas állású személyek annak tekintenek. Sem gyermekkorában, sem később nem kereste felettesei kegyét, nem volt talpnyaló, de fiatal

⁸ A család büszkesége; szó szerint: főnixmadara. (francia)

korától fogva úgy vonzódott a magas állású, előkelő emberekhez, mint a pille a gyertya lángjához; elsajátította modorukat, világnézetüket, és barátait is csak közülük válogatta. A gyermekkor és az ifjúság szokásos szenvedélyei nemigen hagytak benne nyomot; végigpróbálta az érzékiséget, a hiúságot, s végül - a felsőbb osztályokban - a liberalizmust, de mindezt bizonyos határokon belül, ahogyan mértéktartó természete diktálta.

Iskolás korában elkövetett olyan tetteket, amelyekért utálta, megvetette önmagát, ocsmányságnak érezte, amikor elkövette őket; de később, amikor megtudta, hogy előkelő személyiségek is elkövetnek effélet, és nem tekintik bűnnek, már nem bánkódott miattuk; nem tekintette éppen erénynek, de teljességgel megfélemedezett róluk.

Amikor elvégezte a jogtudományi iskola tizedik osztályát, és apjától pénzt kapott, hogy kiruházkodjék, divatos öltönyt rendelt magának Sharmernél, óraláncára medalliont fűzött a következő felirattal: *Respice finem*,⁹ elbúcsúzott a hercegtől és nevelőjétől, Dononnál búcsúebédet rendezett évtársainak, s azután csupa új, divatos üzletekben rendelt és vásárolt holmival - fehérneművel, ruhával, borotvával, toalettszerekkel és úti takaróval - fölszerelve, elindult vidékre, mint a kormányzó különleges megbízatású tisztviselője, arra a helyre, amelyet apja szerzett neki.

Új állásában hamarosan éppoly könnyű, kellemes helyzetet teremtett magának, mint a jogtudományi iskolában. Szolgált, szépen haladt előre pályáján, s ugyanakkor kellemesen, ildomosan szórakozott; néha-néha hivatalos megbízásból kiutazott a járásba, mindenütt egyforma méltósággal viselkedett feletteseivel meg alárendeltjeivel, s a reá bízott ügyeket (amelyek főleg a szakadársággal voltak kapcsolatban) mindenkor pontosan, megvesztegethetetlen becsületességgel intézte, amire méltán büszke volt.

Fiatal kora s vigasságot kedvelő természete ellenére hivatalos vonatkozásban rendkívül tartózkodó, szigorú, sőt rigorózus volt; de társadalmi vonatkozásban gyakran élcélődő és szellemes volt, s kivétel nélkül mindig jóindulatú, illedelmes és *bon enfant*,¹⁰ így vélekedett róla főnöke és annak felesége, akiknek házában mindennapos volt.

Ott a vidéki városban viszonya szövődött egy társaságbeli hölgygel, aki a nyakába varrta magát az elegáns fiatal jogásznak; azután egy masamóddal volt bizalmas kapcsolata; ha együtt ivott az átutazó szárnysegédekkel, vacsora után el-ellátogattak abba a bizonyos utcába; kedvében járt nemcsak főnökének, hanem főnöke feleségének is, de mindezt annyira az illendőség keretén belül csinálta, hogy rossz szóval nem illethették miatta, hanem legfeljebb a francia szólást alkalmazhatták rá: *il faut que la jeunesse se passe*.¹¹

Mert mindez tiszta kézzel, tiszta ingben zajlott, francia szavakkal elegyítve, és - ami a fő - a legfelsőbb társaságban, következképp a legmagasabb állású személyek helyeslésével.

Így élt Ivan Iljics öt esztendeig, s akkor változás állt be hivatali életében. Új bírósági intézmények keletkeztek, új emberekre volt szükség.

És Ivan Iljics egyike lett ezeknek az új embereknek.

⁹ Tartsd szem előtt a véget. (latin)

¹⁰ Jó fiú. (francia)

¹¹ A fiatalság tombolja ki magát. (francia)

Vizsgálóbírói állást ajánlottak neki, s Ivan Iljics elfogadta az állást, noha másik kormányzó-ságban volt, és így Ivan Iljicsnek meg kellett szakítania kialakított kapcsolatait, s új kapcsolatokat kellett kialakítania. Barátai csoportosan kikísérték, ezüst cigarettatárcát adtak neki emlékül, s ő elutazott új állomáshelyére.

Éppolyan kifogástalan vizsgálóbírónak bizonyult, mint amilyen kifogástalan volt különleges megbízatású hivatalnoknak; éppolyan *comme il faut* volt, éppolyan illedelmes, köztiszteletnek örvendő, s éppen úgy külön tudta választani hivatali kötelességeit magánéletétől. Ez az állás, a vizsgálóbírói munkakör pedig sokkal jobban vonzotta és érdekelte, mint a megelőző. Előző beosztásában kellemes volt, ha mesteri szabású egyenruhájában, fesztelen léptekkel végiglejtett az izgatottan remegő, bebocsáttatást váró kérelmezők és hivatalos személyek előtt, akik mind irigyelték őt, és bement egyenesen a főnök szobájába, hogy kettesben elteázgasson, cigarettázzon vele, de azért kevesen voltak, akik közvetlenül őtől függtek. Ilyenek voltaképpen csak a járásbírók meg a szakadárók voltak, amikor különleges megbízatással kiküldték Ivan Iljicsét; ilyenkor udvariasan, szinte egyenrangúként bánt ezekkel a tőle függő emberekkel, szívesen éreztette velük, hogy lám, lesújthatna rájuk, s ő mégis közvetlenül, baráti módon viselkedik. Akkoriban kevesen voltak ilyenek. Most azonban mint vizsgálóbíró, Ivan Iljics érezhette, hogy mindenki, kivétel nélkül mindenki, akármilyen tekintélyes vagy magabiztos személyiség, a kezei között van, s elég, ha bizonyos szavakat ír a címkés papirosra, és a tekintélyes, magabiztos személyiséget úgy vezetik elébe, mint gyanúsítottat vagy mint tanút, s ha ő nem kínálja helytel, állva köteles felelni minden kérdésére. Ivan Iljics sohasem élt vissza hatalmával, ellenkezőleg: mindenképpen igyekezett enyhíteni hatalma megnyilvánulásán; de azért e hatalom tudata és megnyilvánulásának enyhítése tette új hivatalának legfőbb vonzóerejét. Ami magát a munkát, elsősorban a vizsgálatokat illeti, Ivan Iljics hamarosan megtalálta a módját, hogy elhárítson magától minden olyan körülményt, amely nem tartozik szorosan véve szolgálatához, hogy még a legbonyolultabb ügyeit is leegyszerűsítse olyan formába, amelyben az ügy már csak külsőleg tükröződött az íratban, amelyben nyoma sem volt Ivan Iljics egyéni nézetének, s főként, amely teljes mértékig megfeleljen a kívánt formáságoknak. A bíráskodásnak új ágazata volt ez, s Ivan Iljics az első egyike volt, akik a gyakorlatban kidolgozták az 1864. évi törvények alkalmazását.

Amikor Ivan Iljicsét mint vizsgálóbírót másik városba helyezték át, új ismeretségeket kötött, új kapcsolatokat létesített, új pozíciót épített fel, s kissé megváltoztatta modorát. Bizonyos távolságot tartott a kormányzósági hivatalnokokkal szemben, személyi körét a városban lakó bírók meg vagyonos nemesek közül válogatta, a társalgásban némi enyhe ellenzékiiséget, mérsékelt liberalizmust, művelt polgárosultságot éreztetett. Öltözködése eleganciáján mit sem változtatott, ellenben új állásában már nem borotválta ki az állát, s szabadon engedte szakállát, nőjön, ahol akar.

Új szolgálati helyén is rendkívül kellemesen alakult az élete; a társaság teljes egyetértésben bírálta a kormányzót, fizetése magasabb volt, mint a régi helyén, s további élvezetet szerzett a whist: Ivan Iljics akkoriban kezdett kártyázni, tehetségesen játszott, gyorsan kombinált, s víg kedélyét sohasem veszítette el, úgyszólván általában többnyire nyert.

Két éve szolgált új helyén, amikor megismerkedett leendő feleségével. Praszkovja Fjodorovna Mihel a legvonzóbb, legokosabb, legragyogóbb fiatal lány volt abban a kis körben, amelyben Ivan Iljics forgott. És Ivan Iljics, egyéb szórakozásai közepette, amelyekkel vizsgálóbírói munkakörének fáradalmait kiegyensúlyozta, kellemes, könnyed és fesztelen kapcsolatot létesített Praszkovja Fjodorovnával.

Amíg különleges megbízatású tisztviselő volt, Ivan Iljics rendszeresen táncolt; amióta azonban vizsgálóbíró lett, már csak kivételes esetekben táncolt. Vagyis olyasformán táncolt,

mintha ezt mondaná: bár az új igazságszolgáltatás a hivatásom, és az ötödik rangosztályban szolgálók, azért ha táncra kerül a sor, vagyok olyan legény, mint más. Így hát az estélyek vége felé egyszer-egyszer felkérte Praszkovja Fjodorovná, és főként e táncokkal nyerte meg szívét. A leány beleszeretett. Ivan Iljicsnek voltaképpen nem állt szándékában, hogy megházasodjék, de mikor a lány beleszeretett, felvetődött benne a kérdés: „Igazán, miért ne vehetném feleségül?”

Praszkovja Fjodorovna jó nemesi családból származó, szemrevaló hajadon volt, kis vagyonkával is rendelkezett. Ivan Iljics talán ragyogóbb partira is számíthatott volna, de azért Praszkovja Fjodorovna is jó parti volt. Ivan Iljicsnek megvolt a fizetése, s úgy számította, hogy felesége is ugyanannyit hoz a házhoz. Jó család; és a lány is csinos, bájos, és mindenképpen kifogástalan. Ha azt állítanók, hogy Ivan Iljics azért nősült, mert megszerette jegyesét, és úgy látta, hogy világnézetük megegyezik, éppen úgy nem mondanánk igazat, minthogyha azt állítanók, hogy azért nősült, mert társadalmi körének tagjai helyeselték választását. Elhatározásában mind a két szempont szerepet játszott: önmagának is jót tett, amikor ilyen feleséget szerzett, s egyben azt tette, amit a magas állású személyiségek helyeseltek.

Ivan Iljics tehát megházasodott.

Maga az esküvő és a házasság első ideje hitvesi gyengédséggel, új bútorral, új szervizzel, új fehérneművel, miegymással, igen kellemesen telt, egészen addig, míg az asszony teherbe nem esett; Ivan Iljics már-már azt képzelte, hogy a házasság, nemhogy ellentmondana, hanem még inkább megfelelne annak a könnyed, kellemes, vidám, mindenkor ildomos és a társadalom helyeslésével találkozó életmódnak, amelyben ő általában az élet lényegét látta. De felesége állapotosságának első hónapjaitól kezdve valami új, váratlan mozzanat támadt, kellemetlen, nyomasztó és illetlen, amire Ivan Iljics nem volt elkészülve, és szabadulni sem tudott tőle.

Az asszony minden ok nélkül, pusztán szeszélyből - *de gaieté de coeur*, ahogyan Ivan Iljics magában nevezte -, megbontotta az élet kellemes és illedelmes rendjét: oktanul féltékenykedett, unos-untalan belekötött, ápolást követelt, kellemetlen, csúnya jeleneteket csinált férjével.

Ivan Iljics eleinte azt remélte, hogy ebből a kínos helyzetből is ugyanazzal a könnyed, illedelmes modorával szabadulhat, amely más nehézségekben is megsegítette. Megpróbált elsiklani felesége hangulatai felett, s továbbra is vidáman, kellemesen élni: kártyapartira hívta barátait, megpróbált maga is eljárni a klubba vagy ismerőseihez. De felesége olyan erőlesen, olyan durva szavakkal támadt rá, s olyan kitartóan szidalmazta, valahányszor a férfi nem tett eleget követeléseinek - nyilván olyan szilárdul eltökélte magában, hogy nem nyugszik, amíg férje nem teljesíti akarátát, s nem ül otthon a négy fal között vele együtt búslakodni -, hogy Ivan Iljics elrémült. Felderengett benne, hogy a házasság, legalábbis az ő hitvesével, nem minden esetben kedvez az élet kellemes és illedelmes oldalainak, sőt sokszor ellentétben áll velük, s ezért mindenképpen védekezni kell e túlkapások ellen. Körülnézett, milyen eszközökkel védekezhetne. A hivatal volt az egyetlen, ami imponált Praszkovja Fjodorovnának, s Ivan Iljics így a szolgálattal meg a szolgálatból folyó kötelezettségekkel harcolt felesége ellen, ilyen módon próbált magának független világot elkeríteni.

A gyermek születésével, a táplálási kísérletekkel és kudarcokkal, anya és gyermeke képzelt meg valóságos betegségeivel, amelyekben Ivan Iljicsnek részt kellett vennie, holott nem is konyított hozzá, egyre nőtt, erősödött az a szükséglete, hogy családján kívül ilyen független világot biztosítson magának.

Abban a mértékben, ahogyan felesége egyre ingerlékenyebb és egyre követelőbb lett, Ivan Iljics egyre inkább a hivatalába helyezte át élete súlypontját. Jobban szerette szolgálatát, és becsvágyóbb volt, mint annak előtte.

Alig egy esztendővel az esküvő után Ivan Iljics már felismerte, hogy a házaselet, bár bizonyos kényelemmel jár, voltaképpen nagyon nehéz és bonyolult feladat, s ahhoz, hogy az ember teljesítse, azaz: illendő és a társadalom helyeslésével találkozó életet éljen, éppen úgy bizonyos módszert kell kidolgozni, mint a hivatalviseléshez.

Ivan Iljics tehát kidolgozta a házaselet módszerét. A házasságtól csak azt követelte, amit az adni tudott, vagyis a házi koszt meg az ágy örömeit, s legfőképpen a külső formáknak a közvélemény által megkövetelt illendőségét. Ezentúl nem kívánt egyebet, mint könnyed kedélyességet, s ha ezt megkapta, hálás volt; ha azonban zsémbeléssel, ellenállással találkozott, nyomban visszavonult a maga külön, elkerített hivatali világába, és ott kereste örömét.

Megbecsülték, mint lelkiismeretes hivatalnokot, három év múlva előléptették ügyészhelyettes-sé. Új, jelentősebb munkakört kapott, bárkit bíróság elé idézhetett és bebörtönözhetett, a nyilvánosság előtt tartotta vádbeszédeit, és nagy sikereket ért el: mindezzel együtt csak még jobban szerette hivatalát.

Egymás után jöttek a gyerekek. Felesége egyre mérgesebb, egyre zsémbesebb lett, de Ivan Iljicsnek a házaseletre kidolgozott módszere olyan jól működött, hogy feleségének zsémbes-sége jóformán lepergett róla.

Miután hét évig szolgált egy helyen, Ivan Iljicset kinevezték államügyésznek egy másik kormányzóság székhelyére. Átköltöztek, elfogyott a pénzük, az asszonynak nem tetszett az új állomáshelyük. Ivan Iljics fizetése több volt ugyan, mint addig, de az élet itt drágább volt; azonkívül meghalt két gyermekük, és a családi élet így még nyomasztóbbá vált Ivan Iljics számára.

Praszkovja Fjodorovna minden bajért, ami új lakóhelyükön érte őket, férjét okolta. A házastársak közt a legtöbb beszédtema, különösen ha a gyermekek neveltetéséről volt szó, olyan kérdésekbe torkollott, amelyeket veszekedések emléke kísért, és a veszekedés bármely pillanatban újra fellángolhatott. Nem maradt egyéb, csak azok a ritka szerelmes periódusok, amelyek néha a régi házasságokat is meglátogatják, de ezek sem tartottak sokáig. Apró szigetecské-k voltak, amelyeken ideig-óráig megpihenhettek, hogy azután újra a titkolt ellenségeskedés, elidegenülés tengerében fuldokoljanak. Ez a kölcsönös elidegenülés talán bántotta volna Ivan Iljicsét, ha azt hitte volna, hogy ennek nem kell így lennie; de Ivan Iljics most már normálisnak ismerte el ezt a helyzetet, sőt valósággal úgy tekintette, hogy ez a célja az ő családbeli működésének. Célja abban áll, hogy minél jobban megszabaduljon mindezekről a kellemetlenségektől, és ezeket lehetőleg ártalmatlannak és illendőnek tüntesse fel; célját pedig azzal érte el, hogy egyre kevesebb időt töltött családjá körében, s ha mégis kénytelen volt ezt tenni, akkor idegen személyek jelenlétével igyekezett biztosítani pozícióját. Mindenekfölött pedig ott volt a hivatal. Lassan már minden érdeklődése eköré összpontosult, mindenestül elnyelte őt a hivatal. Hatalmának tudata, a lehetőség, hogy bárkit tönkretehet, akit tönkre akar tenni, tekintélye, amely még külsőségekben is megnyilvánult, amikor belépett a bíróság épületébe és alárendeltjeivel találkozott, végül nem utolsósorban az a tudat, hogy hivatása magaslatán áll - mindez örömet szerzett neki, kitöltötte életét a férfitársaságban elköltött ebédekkel, kártyapartikkal, beszélgetésekkel együtt. Így hát mindent összevéve, élete továbbra is úgy folyt, ahogyan nézete szerint kellett: kellemesen és ildomosan. Eltelt újabb hét esztendő. Leányuk már tizenhatodik évében járt, még egy gyermekük meghalt, már csak egy gimnazista fiuk maradt, állandó vitáik tárgya. Ivan Iljics a jogtudományi iskolába akarta adni, de Praszkovja Fjodorovna csak azért is a gimnáziumba íratta. Leányuk otthon tanult, szép eredménnyel, a fiú is jó tanuló volt.

Így telt-múlt Ivan Iljics házaseletének tizenhét esztendeje. Már régen ügyész volt, s jobb helyre várva, néhány áthelyezést visszautasított, amikor váratlan kellemetlenség érte, s majdnem felborította egész nyugodtan folydogáló életét. Biztosra vette, hogy kinevezik bírósági elnöknek egy egyetemi városba, de Goppe valami módon megelőzte, s ő kapta meg a helyet. Ivan Iljics megharagudott, szemrehányást tett neki, összeveszett vele és közvetlen feljebbvalóival; elhidegültek iránta, és a legközelebbi előléptetésnél megint megkerülték.

Ezernyolcszáznyolcvanban történt. Ez volt Ivan Iljics életének legsúlyosabb esztendeje. Ekkor derült ki egyrészt, hogy fizetéséből nem tud megélni, másrészt, hogy mindenki megfélemedezett róla, és ezért mások a világ legtermészetesebb dolgának veszik azt, amit ő felháborító, kegyetlen igazságtalanságnak érez. Még édesapja sem tartotta kötelességének, hogy segítsen rajta. Ivan Iljics pedig úgy érezte, hogy mindenki elhagyta azáltal, hogy szabályszerűnek, sőt szerencsésnek tekintik pozícióját és háromezer-ötszáz rubel fizetését. Ő egyedül tudta, hogy az ellene elkövetett igazságtalanságokat, felesége örökös siránkozását és újabban szerzett adósságait tekintetbe véve (mert állandóan többet költött, mint amit keresett), helyzete korántsem mondható szerencsésnek.

Azon a nyáron szabadságot vett, és takarékoság céljából feleségével együtt lement falura, Praszkovja Fjodorovna öccséhez.

Falun, távol hivatalától, életében először unalom, sőt elviselhetetlen mélabú hatalmasodott el rajta; úgy döntött, hogy nem élhet így tovább, erélyes lépéseket kell tennie.

Miután egy teljes éjszakát álmatlanul töltött a teraszon, elhatározta, felutazik Pétervárra, ott utánajár dolgainak, és - hogy megbüntesse azokat, akik nem értékelték őt kellőképpen - áthelyezteti magát egy másik minisztériumba.

Másnap elutazott Pétervárra, hiába próbálta lebeszélni felesége, sógora.

Egyetlen céllal ment: hogy egy ötezer rubeles állást szerezzen magának. Nem kötötte magát semmiféle minisztériumhoz, munkakörhöz, irányzathoz. Csak állást akart, akármilyen állást, ötezer rubel fizetéssel, a közigazgatásban, banknál, vasútnál, Marija cárné intézményeinél, akár a vámhivatalnál - de feltétlenül ötezer rubel fizetéssel, és feltétlenül úgy, hogy kikerüljön annak a minisztériumnak a fennhatósága alól, amely nem értékelte kellően szolgálatait.

Ivan Iljics utazását bámulatos, váratlan siker koronázta. Kurszkban az első osztályú fülkébe szállt egy ismerőse, F. Sz. Iljin, s közölte vele, hogy a kurszki kormányzó táviratilag fontos hírt kapott: a minisztériumban a közeli napokban döntő változás lesz, Pjotr Ivanovicsot menesztik, s a helyébe Ivan Szemjonovicsot nevezik ki.

A küszöbönálló fordulatnak, országos jelentőségén túl, különös jelentősége volt Ivan Iljics számára, mert egy új személyt, Pjotr Petrovicsot helyezvén előtérbe, ezzel együtt feltétlenül előtérbe hozza Pjotr Petrovics barátját, Zahar Ivanovicsot is; ez a Zahar Ivanovics pedig Ivan Iljicsnek is jó barátja, régi cimborája volt.

Moszkvában megerősítették a kurszki hírt. Pétervárra érkezve pedig, Ivan Iljics megtalálta Zahar Ivanovicsot, és ígéretet kapott tőle egy kitűnő állásra, régi minisztériumában, az igazságügyminisztériumban.

Egy héttel később Ivan Iljics a következő táviratot küldte feleségének:

Zahar Miller helyén első jelentéstétel után kineveznek.

E személycsere következtében tehát Ivan Iljics régi minisztériumában olyan álláshoz jutott, hogy kollégáit egyszerre két rangfokozattal előzte meg; ötezer rubel fizetést kapott, és azonfelül háromezeröttszáz rubelt a költözködésre. Egyszeriben elfelejtette régi bosszúságát, már nem haragudott vélt ellenségeire meg a minisztériumra; boldog volt.

Rég nem érezte magát olyan jókedvűnek, elégedettnek, mint amikor Pétervárról visszatért sógora birtokára. Praszkovja Fjodorovna is felvidult; fegyverszünetet kötöttek. Ivan Iljics elbeszélte, hogyan ünnepelték Pétervárott, régi ellenségeit hogy porba sújtotta, s azok hízelegtek neki, mennyire irigylük új állásáért, s elsősorban azt hangsúlyozta, mennyire szereti őt mindenki a fővárosban.

Praszkovja Fjodorovna végighallgatta, tette magát, mintha mindezt elhinné, s egy árva szóval sem mondott ellent férjének, csak terveket szőtt, hogyan fogják berendezni életüket a városban, amelybe átköltöznek. És Ivan Iljics örömmel tapasztalta, hogy ezek a tervek az ő tervei, mindenben egyetértenek, és egy időre zsákutcába jutott élete most, íme, megint visszalendül régi, természetes kerékvágásába: megint vidáman, kellemesen és illendően fog folydogálni.

Falun már csak rövid ideig maradhatott. Szeptember tizedikén el kellett foglalnia új állását, meg arra is idő kellett, hogy berendezkedjenek új lakóhelyükön, felhozzák holmijukat vidékről, kiegészítsék, hozzávásároljanak meg rendeljenek sok mindent - egyszerűen berendezzenek mindent úgy, ahogyan Ivan Iljics elképzelte, azaz majdnem pontosan éppen úgy, ahogyan Praszkovja Fjodorovna kívánta.

Most, amikor minden olyan szerencsésen alakult, amikor közös volt a céljuk, és kevés időt töltöttek együtt, a házastársak olyan szép egyetértésben éltek, mint házasságuk legelső évében, és azóta sem. Ivan Iljicsnek eleinte az volt a szándéka, hogy mindjárt magával viszi a családját, de sógora és sógornője, akik egyszerre hallatlanul szeretetreméltón és rokoni módon viselkedtek Ivan Iljicsel meg családjával, rábeszélést, hogy utazzék fel egyedül.

Ivan Iljics tehát elutazott. Egy percre sem hagyta el derűs lelkiállapota, amelyet részben előléptetése szerzett, részben pedig feleségével való egyetértése, egyik szüntelenül erősítvén a másikat. Hamarosan nagyszerű lakást is talált, pontosan olyant, amilyenről Praszkovja Fjodorovnával ábrándoztak. Tágas, magas, régi stílusban épült fogadószobák, kényelmes, impozáns dolgozószoba, feleségének, leányának megfelelő hálószobák, fiának tanulószoba - minden hajszára úgy, mintha csak számukra tervezték volna. Ivan Iljics maga vette kezébe a berendezkedést, tapétát választott, bútort vásárolt, főleg használt holmit, amit újonnan kárpitoztatott, s ügyesen újjávarázsolt. A lakás nőtt, fejlődött, s egyre jobban megközelítette azt az eszményt, amely előtte lebegett. Amikor a félig kész lakásban körülnézett, a berendezés még az ő várákozását is felülmúlta. Megsejtette, hogy milyen *comme il faut*, előkelő és ízléses lesz minden, mire elkészül. A még berendezetlen szalonban maga előtt látta a kandallót, az ellenzőt, a sarokpolcot, a mindenfelé ügyesen elhelyezett karcsú kis székeket, a falon a tálakat, tányérokat, a bronz dísz tárgyakat megfelelő helyükön. Már előre örült, hogy mit fog szólni mindehhez Pása meg Lizenyka, hiszen nekik is van ízlésük az efféléhez. Lesz itt meglepetés! Különösen abban kedvezett neki a szerencse, hogy talált és olcsón megvásárolt mindenféle régi holmit, ami rendkívül előkelő színezetet adott az egész lakásnak. Leveleiben szándékosan mindent rosszabbnak tüntetett fel, mint amilyen a valóságban volt, hogy annál nagyobb legyen a család meglepetése. Mindez annyira lefoglalta, hogy még új állása is háttérbe szorult, pedig ugyancsak szerelmese volt hivatásának. Még tárgyalás közben is voltak szórakozott percei; elgondolkozott például olyasmin, hogy milyen drapériát tegyen a függönyökre, egyeneset-e vagy húzottat. Annyira elfoglalták ezek a kérdések, hogy néha maga is nekiállt bútort tologatni, függönyöket felaggatni. Egyszer fellépett a kis hágsóra, hogy egy ügyetlen kárpitosnak

megmutassa, milyen redőkbe fektesse a függönyt; rosszul lépett, és leesett a hágsóról, de izmos és ügyes lévén, az utolsó pillanatban megkapaszkodott, és csak az oldalát verte be az ablakkilincsbe. Egy ideig sajgott a helye, de nemsokára elmúlt. Ivan Iljics egész idő alatt különösen vidámnak, egészségesnek érezte magát. „Tizenöt év esett le a vállamról” - írta feleségének. Azt remélte, szeptember végén elkészül, de a berendezkedés elhúzódott október közepéig. Ellenben minden gyönyörűen sikerült, ezt nemcsak ő mondta, hanem mindenki, aki csak látta.

Pedig igazából csak olyan volt ez a lakás, mint általában a nem nagyon gazdag embereké, akik mindenáron a gazdagokhoz akarnak hasonlítani, és ezért csak egymáshoz hasonlítanak: rengeteg plüss, ébenfa, művirág, szőnyeg és bronz, minél több sötét meg csillogó holmi - egyszóval mindaz, amit bizonyos fajta emberek felvonultatnak, hogy minél jobban hasonlítsanak bizonyos fajta emberekhez. Ivan Iljics lakása is úgy hasonlított mindezekhez a lakásokhoz, hogy jóformán nem is lehetett megmondani, hogy milyen; de ő maga mindent egészen különlegesnek, egyéninek látott. Amikor kiment családja elé a pályaudvarra, haza vitte őket a kész, kivilágított lakásba, a fehér nyakkendő inas kinyitotta a virágdíszes előszoba ajtaját, s azután beléptek a szalonba, onnét a dolgozószobába, és a nők összecsapták a kezüket elragadtatásukban, akkor Ivan Iljics úszott a boldogságban. Körülvezette őket, magába szívta elismerésüket, és sugárzott örömeiben. Amikor aznap este teázgatás közben Praszkovja Fjodorovna többek között megkérdezte, hogyan esett le a hágsóról, Ivan Iljics eljátszotta az egész jelenetet, ahogy lebillent, és megijesztette a kárpitost.

- De nemhiába vagyok tornász! Más agyonverte volna magát, én meg csak az oldalamat ütöttem meg, itt ni: ha hozzányúlsz, érzékeny, de már múltóban van, semmiség az egész, egy kék folt.

Így hát megkezdték életüket az új lakásban: ahogy ez lenni szokott, mire igazából berendezkedtek, csak egy szobával volt kevesebb a kellenél, és Ivan Iljics fizetése is - ahogy lenni szokott - csak valami csekélységgel, négy-ötszáz rubellel volt kevesebb a kellenél, így hát minden rendben volt. Különösen rendben volt a legelső időben, amikor még nem készült el minden, és egyet-mást pótolni kellett, megrendelni vagy megvásárolni, átállítani, elrendezni. Ha itt-ott akadt is nézeteltérés férj és feleség között, mindketten olyan elégedettek voltak, és annyi volt a tennivaló, hogy minden nagyobb vita nélkül elintéződött. Amikor már nem volt mit elintézni, az élet unalmasabb lett, valami hiányzott belőle; de addigra már szokások formálódtak, új ismeretségek kötődtek, lassan megint kitöltődött az életük.

Ivan Iljics a délelőttöt a bíróságon töltötte, ebédre ért haza, és az első időben kitűnő hangulatban volt, noha szenvedett is, mégpedig éppen a lakás miatt. (Minden folt az abroszon vagy a bútorkárpaton, minden leszakadt függönyszínőr felbőszítette: annyi fáradságába került a berendezkedés, hogy fájt minden legapróbb csorba.) Egészben véve azonban úgy folyt az élete, ahogyan hite szerint folynia kellett: könnyedén, kellemesen és illendően. Kilenckor kelt, kávézott, újságot olvasott, azután felöltötte bírói egyenruháját, és elkocsizott a bíróságra. Ott már készen várta az iga - megszokott igája, belebújt, s húzta tovább. Kérelmezők, tudakozódók, a kancellária, nyilvános tárgyalások és hivatalos ülések. Mindebből gondosan ki kellett iktatni mindazt a nyersét, életszerűt, ami mindig megzavarja a hivatalos ügyek szabályszerű lefolyását: az emberekkel nem szabad semmiféle kapcsolatot létesíteni, csakis hivatalosat, mégpedig úgy, hogy a kapcsolat indítéka is szigorúan hivatalos legyen, meg a kapcsolat maga is csak a hivatalosra szorítkozzék. Bekopogtat például valaki, és meg akar tudni valamit. Ivan Iljicsnek mint nem hivatalos személynek semmiféle kapcsolata nem lehet ezzel a tudakozóval, de ha a tudakozódnak van összeköttetése Ivan Iljicsel mint a bíróság tagjával, mégpedig olyan összeköttetése, amely hivatalos, címkés papíron is kifejezhető, akkor e kapcsolat

határain belül Ivan Iljics mindent, de igazán minden tőle telhetőt megtesz az illető érdekében, és mindezt a szívéllyesség és emberségesség teljes látszatával, vagyis udvariasan. Mihelyt a hivatalos kapcsolatnak vége szakad, vége minden egyébnek is. Ivan Iljics a legnagyobb mértékben értett hozzá, hogy elkülönítse a hivatalos részt, és ne keverje össze igazi életével; hosszú gyakorlattal és vele született tehetségével olyan fokig vitte ebben a művészetben, hogy néha, mint a virtuóz, még azt is megengedte magának, hogy mintegy tréfából valami emberit vegyítsen a hivatalos kapcsolatokba. Azért engedhette ezt meg magának, mert érezte magában az erőt, hogy akármikor, ha szükségessé válik, újra különválassa a hivatalost, és félretegye az emberit. Igen, Ivan Iljics nemcsak könnyedén, kellemesen és illendő módon intézte hivatalos ügyeit, hanem valósággal művészién. A szünetekben teát ivott, dohányzott, társalgott - egy keveset a politikáról, egy keveset a közügyekről, egy keveset a kártyáról, de legelsősorban a kinevezésekről. Azután pedig hazament fáradtan, de olyan érzéssel, mint a virtuóz, aki pompásan játszott a szóló - az első hegedűt - a zenekarban. Amikor hazaért, felesége és leánya látogatóba mentek valahová, vagy hozzájuk jöttek látogatók; fia a gimnáziumba járt, házitáncos segítségével készítette el leckéit, és tisztességesen megtanulta mindazt, amit a gimnáziumban tanítanak. Minden rendben volt. Ebéd után, ha nem jött vendég, Ivan Iljics elolvasott egy-egy könyvet, amelyről mindenki beszélt, este pedig dolgozott... azaz aktáit tanulmányozta, a törvényekben lapozgatott, egybevetette a vallomásokkal a törvényekkel, és megállapította, hogy milyen szakasz vonatkozik az ügyre. Nem tekintette ezt a munkát sem unalmasnak, sem szórakoztatónak. Unalmas olyankor volt, amikor kártyázni lehetett volna; de amikor nem volt vintparti, akkor mégiscsak jobb volt, mint egyedül vagy a feleségével üldögélni. Legfőbb szórakozása pedig az volt, ha intim kis ebédekre hívhatott előkelő társadalmi állású hölgyeket meg urakat, s azokkal pontosan úgy tölthette idejét, ahogyan az ő köreiből mindenki töltötte, ahogy szalonja is éppen olyan volt, mint mindenki szalonja.

Egyszer még estélyt is adtak, táncoltak. Ivan Iljics jól érezte magát, minden rendben volt, csak a torták, édességek fölött támadt nagy vitája a feleségével. Praszkovja Fjodorovnának megvolt a maga elgondolása, de Ivan Iljics ragaszkodott hozzá, hogy mindent a legdrágább cukrásznál rendeljenek meg, sok tortát rendelt, és a veszekedés abból támadt, hogy a torták megmaradtak, a cukrász számlája pedig negyvenöt rubelt tett ki. Hosszú, kínos veszekedés volt, a végén Praszkovja Fjodorovna azt mondta: „Fulladj meg, vén hülye”, Ivan Iljics pedig a fejéhez kapott, és mérgében válást emlegetett. De az estély azért nagyon jól sikerült. A társaság szín-java gyűlt össze, és Ivan Iljics táncra kérte Trufonova hercegnét, annak a hölgynek a testvérhúgát, aki a „Búfelejtő” társaság megalapításával tette magát nevezetessé a felső körökben. A hivatali örömei Ivan Iljics becsvágyát elégítették ki, a társadalmi örömei pedig hiúságát; de igazi örömeit a zöld asztalnál, a vintben találta meg. Sokszor megvallotta, hogy bármi történt az életében, bármilyen kellemetlenségek érték, a legnagyobb öröm, melynek fénye mint gyertya lángja sugárzott előtte, az volt, ha jó játékosokkal, csendes, hallgatag partnerekkel leülhet vintezni, mégpedig feltétlenül négyesben (ötösben kényelmetlen, bár az ember teszi magát, hogy nagyon szeret ötösben játszani), és pár óra hosszat komolyan, megfontoltan elmélyed a játékban (különösen, ha jól jár a kártya), azután megvacsorázik, és megiszik egy pohár bort. Az ilyen esték után, különösen ha még nyert is egy keveset (sokat nyerni kellemetlen!), derűs és kiegyensúlyozott lelkiállapotban tért aludni.

Így éltek. Kitűnő társaságuk alakult ki, tekintélyes személyek is jártak hozzájuk, és fiatal-emberek is.

Ismeretségi körüket illetően férj, feleség és lányuk teljesen egy véleményen voltak, s anélkül, hogy összebeszéltek volna, erélyes elzárkózással lerázták magukról mindazokat a röstellni való rokonokat meg régi ismerősöket, akik bizalmaskodva befurakodtak japán porcelán tányérokkal díszített szalonjukba. A röstellni való rokonok, jó barátok hamarosan lekoptak, és

Golovinék köre már csakis a legelőkelőbb személyiségekből tevődött össze. Lizanykának előkelő fiatalemberek csapták a szeptet, és Petriscsev komolyan udvarolt neki, a fiatal vizsgálóbíró, Dmitrij Ivanovics Petriscsev fia és vagyonának egyetlen örököse, elannyira, hogy Ivan Iljics már Praszkovja Fjodorovnával is megbeszélte a dolgot, s felvetődött a kérdés, ne hívják-e magukkal szánkázni vagy színházba. Így éltek Golovinék. Minden így folyt változatlanul, és minden a legszebb rendben volt.

4

Valamennyien egészségesek voltak. Mert azt igazán nem lehetett betegségnek nevezni, hogy Ivan Iljics néha azon panaszkodott, hogy rossz a szája íze, és a hasa bal oldalában valamit érez.

Ez az érzés fokozatosan erősödött, fájdalomnak ugyan még mindig nem volt nevezhető, de Ivan Iljics állandó nyomást érzett az oldalában, és állandóan rosszkedvű volt. Rosszkedve egyre fokozódott, erősödött, és lassacskán elrontotta a Golovin család életének könnyed és illedelmes egyensúlyát. A házastársak egyre gyakrabban veszekedtek, könnyedségnek és kellemességnek hamarosan nyoma veszett, már az illem is csak nagy nehezen tartotta magát. Megint sűrűsödtek a jelenetek. Megint csak apró szigetekcskék maradtak - s azok is csak csekély számmal -, amelyeken férj és feleség robbanás veszélye nélkül találkozhatott.

Praszkovja Fjodorovna most már nem alaptalanul panaszkodott férje nehéz természete miatt. Szokott túlzó modorában azt hajtogatta, hogy férjének mindig is tűrhetetlen volt a természete, és az áldott jó szíve kellett hozzá, hogy ezt húsz esztendőn át elviselje. Az igazság ebben annyi volt, hogy valóban Ivan Iljics kezdte a civakodást. A jelenetek rendszerint közvetlenül ebéd előtt kezdődtek, többnyire akkor, amikor enni kezdett, a levesnél. Hol azt vette észre, hogy az edény kicsorbult, hol az étellel volt elégedetlen, hol a fia könyökölt az asztalra, hol a lánya hajviseletét kifogásolta. És mindezért Praszkovja Fjodorovnáat hibáztatta. Az asszony eleinte visszafélt, gorombáskodott, de Ivan Iljics egyszer vagy kétszer olyan őrzöngő dühbe gurult, hogy Praszkovja Fjodorovna belátta: ez valami beteges állapot, amelyet férjénél a táplálék felvétele idéz elő, s ezért megfékezte magát, már nem válaszgatott férjének, csak az ebéd befejezését sürgette. Önuralmára roppantul büszke volt, nagy érdemének tekintette. Eldöntvén, hogy férjének szörnyű természete van, és ezzel elrontotta az ő életét, nagyon megsajnálta önmagát. Minél jobban sajnálta magát, annál jobban meggyűlölte férjét. Halálát kívánta, de mégsem kívánhatta, mert akkor megszűnik a fizetése. Ez még jobban feltűzelte férje ellen. Főleg azért érezte magát határtalanul szerencsétlennek, mert még férje halála sem segíthet rajta, ezért volt ingerült, de leplezte ingerültségét, és titkos ingerültsége csak annál jobban ingerelte.

Egy csúnya jelenet után, amelynek során Ivan Iljics különösen igazságtalan volt, s a jelenetet követő magyarázkodás után, amelyben mentségül azt hozta fel, hogy valóban ideges, de ennek oka betegség, Praszkovja Fjodorovna azt mondotta neki, hogy ha beteg, kezeltesse magát, s követelte, menjen el egy híres orvoshoz.

Ivan Iljics szót fogadott, elment az orvoshoz. Minden pontosan úgy történt, ahogy várta, minden pontosan olyan volt, amilyen lenni szokott: a várakozás, az orvos erőltetett fontoskodása, amelyet Ivan Iljics olyan jól ismert, mert ő is éppen úgy viselkedett a bíróságon, a kopogtatás, a meghallgatás, a kérdések, amelyekre előre meghatározott és nyilvánvalón fölösleges válaszokat kellett adni, a nagyképű ábrázat, amely mintegy azt mondta: csak bízza magát ránk,

majd mi mindent elintéztünk, mert mi csálthatatlanul és pontosan tudjuk, hogyan kell mindent elintézni, mindenkinek mindent egyféleképpen, akárkiről legyen is szó. Minden szakasztott úgy volt, mint a bíróságon. Ahogy Ivan Iljics nagyképűsködött a vádlottakkal, úgy nagyképűsködött vele a hírneves orvos.

Az orvos azt mondta: ez meg ez arra vall, hogy az ön szervezetében ez meg ez a helyzet; de ha ennek meg ennek a vizsgálata ezt nem erősíti meg, akkor viszont ezt meg ezt kell feltételeznünk. Ha mármost ezt meg ezt feltételezzük, akkor... és így tovább. Ivan Iljics csak egyetlen kérdés érdekelte: veszélyes-e a baja, vagy sem? Az orvos azonban elengedte a füle mellett ezt a cseppet sem helyénvaló kérdést. Az orvos szempontjából ez fölösleges kérdés volt, és nem volt érdemes vele foglalkozni; az ő szempontjából csupán a diagnózis valószínűségeit kellett latolgatni: vándorvese, idült hurut, vakbélgyulladás... Ivan Iljics életéről szó sem volt, a vita a vándorvese meg a vakbél között folyt. És a vitát az orvos Ivan Iljics szeme láttára fölényesen eldöntötte a vakbél javára, azzal a fenntartással, hogy a vizeletvizsgálat esetleg újabb adatokat szolgáltathat, és akkor az ügyet revízió alá kell venni. Mindez szóról szóra egyezett azzal, amit Ivan Iljics maga is ezerszer éppilyen fölényesen elvégzett a vádlottakon. Az orvos azután éppoly fölényesen elmondta összefoglalóját, és szemüvege fölött diadalmasan, sőt vidáman tekintett a vádlottra. A doktor összefoglalójából Ivan Iljics azt a következtetést vonta le, hogy ügye rosszul áll; az orvosnak és mindenki másnak ez nyilván mindegy, de neki annál keservesebb. És ez a következtetés megdöbbenette Ivan Iljicsét; erősen megsajnálta önmagát, és megharagudott az orvosra, aki közönyösen siklik el egy ilyen végzetesen fontos kérdés felett.

Szólni azonban nem szólt semmit, felállt, pénzt tett az orvos asztalára, felsóhajtott, s csupán ennyit mondott:

- Mi, betegek, bizonyára gyakran teszünk fel ostoba kérdéseket... Veszélyes-e ez a betegség, vagy sem?

Az orvos szigorúan pislogott rá fél szemével okuláréján át, mintha azt mondaná: vádlott, ha nem szorítkozik a feltett kérdések megválaszolására, kénytelen leszek eltávolítani önt a tárgyalóteremből.

- Már megmondtam mindazt, amit közölni szükségesnek és helyesnek tartok - mondotta. - A továbbiakat a vizsgálat fogja eldönteni. - És meghajolt búcsúzóul.

Ivan Iljics kikullogott, búsan beült a szánba, és hazahajtatott. Útközben fáradhatatlanul elemezte magában az orvos szavait, megpróbálta egyszerűen, mindennapi nyelvre átültetni a homályos és bonyolult tudományos kifejezéseket, és kiolvasni belőlük a választ erre az egyetlen kérdésre: súlyos-e a bajom - nagyon súlyos -, vagy egyelőre még jelentéktelen? És mindent egybevetve, az orvos szavaiból azt a következtetést vonta le, hogy állapota nagyon súlyos. Az utcán mindent szomorúnak látott. Szomorúak voltak a kocsisok, a házak, szomorúak a járókelők. A fájdalom pedig, a tompán sajgó, egy percre sem szűnő fájdalom az oldalában, az orvos rejtélyes szavai nyomán új, komolyabb jelentőségre tett szert, s Ivan Iljics most már egészen másképp, aggódva figyelte.

Amikor hazaérkezett, beszámolt feleségének a látogatás eredményéről. Felesége meghallgatta, de elbeszélése közepén belépett Lizanyka, kalapban-kabátban: látogatóba készült édesanyjával. Egy percre leült, megpróbálta hallgatni, hogy miről beszélnek, de nem bírta sokáig az unalmas históriát, s édesanyja sem hallgatta végig Ivan Iljicsét.

- No, hát igazán örülök - mondta. - Most aztán vigyázz, pontosan szedd az orvosságot. Add ide a receptet, leküldöm Geraszimot a patikába. - S azzal ment öltözni.

Míg az asszony a szobában volt, Ivan Iljics nem vett lélegzetet, s keserveset sóhajtott, mikor kiment.

„Istenem... - gondolta. - Talán csakugyan semmi, még egyelőre...”

Attól fogva szorgalmasan szedte az orvosságot, követte az orvos előírásait, amelyek a vizeletvizsgálat után módosultak. Ekkor azonban valami történt; a vizeletvizsgálatba, vagy abba, aminek utána kellett volna következnie, valami hiba vagy tévedés csúszott be, az orvos maga elérhetetlen volt, de valahogy kisült, hogy nem az történt, amit az orvos mondott. Vagy megfélekedezett valamiről, vagy hazudott, vagy eltitkolt valamit.

Ivan Iljics mindazonáltal pontosan követte az előírásokat, s ebben eleinte vigasztalást talált.

Mióta az orvosnál járt, főfoglalkozása az lett, hogy pontosan követte az orvos előírásait higiénia és egyéb tekintetben, pontosan szedte az orvosságokat, és gondosan figyelte fájdalmait és szervezetének minden irányú működését. A világon semmi sem érdekelté jobban, mint az emberek betegsége, egészsége. Ha betegekről, halálesetekről, gyógyulásokról beszéltek előtte - különösen ha a betegség leírása hasonlított az övéhez -, nehezen leplezett izgalommal figyelt, kérdéseket tett fel, és összehasonlította a szóban forgó esetet a maga bajával.

A fájdalom nem enyhült, de Ivan Iljics erőnek erejével rákényszerítette magát, hogy azt higgye, állapota javult. Az önáltatás sikerült is mindaddig, amíg valami fel nem bosszantotta. De mihelyt civakodott a feleségével, vagy a hivatalban kellemetlenség érte, vagy rosszul járt a kártya, betegsége teljes erejével megrohanta. Azelőtt úgy viselte el az effajta kellemetlenségeket, hogy bizonyosra vette: rövidesen kijavítja, leküzdí a rosszat, kívárja a sikert, a nagy szemet. Most azonban minden kudarc leverte a lábáról, kétségbe ejtette. Azt mondta magának: „Éppen kezdtem rendbe jönni, az orvosság épp hogy hatni kezdett, és most jön ez az átkozott bosszúság vagy kellemetlenség...” És haragudott a kellemetlenségre, vagy az emberekre, akik bosszantották, és halálát sietették, és érezte, hogy dühe csak annál jobban sieteti halálát, de nem tudott magán uralkodni. Pedig tisztában kellett volna lennie, hogy dühe, elkeseredése az emberek meg a körülmények ellen csak súlyosbítja betegségét, s ezért nem lenne szabad ügyet vetnie a kellemetlenségekre. De pontosan ellenkezőképpen okoskodott: azt hajtogatta, hogy nyugalomra van szüksége, állandóan figyelemmel kísért mindent, ami megszegte nyugalma, és a nyugalom legkisebb megszegése is felbőszítette. Helyzetét még azzal is rontotta, hogy bújta az orvosi könyveket, és állandóan konzultálta orvosait. Állapota olyan egyenesen romlott, hogy egyik napot a másikhoz hasonlítva még áltathatta is magát, olyan csekély volt a különbség. De amikor orvost konzultált, úgy rémlett neki, hogy állapota katasztrofális gyorsasággal rosszabbodik. És ennek ellenére egyik orvostól a másikhoz szaladt.

Még ugyanabban a hónapban felkeresett egy másik hírességet; a második híresség jóformán szóról szóra ugyanazt mondta, amit az első, de másképp tette fel a kérdéseket. És a második hírességgel való tanácskozás csak fokozta Ivan Iljics aggodalmát, ijedségét. Azután egy barátja barátjához fordult, aki ugyancsak kiváló orvos hírében állt; a jó barát barátja egészen más diagnózist állított fel, de hiába ígért gyógyulást, kérdéseivel és feltevéseivel még jobban összezavarta Ivan Iljicset, és fokozta aggodalmát. A homöopata orvos megint más betegséget állapított meg, és másik orvosságot adott, s Ivan Iljics nagy titokban ezt is szedte vagy egy hétig. De amikor egy hét után sem érzett javulást, elveszítette bizalmát valamennyi gyógy-módban, a homöopátiában is meg a többiben is, és még jobban elcsüggedt. Egy ismerős hölgy egyszer szentkép által történt csodálatos gyógyulásról számolt be. Ivan Iljics azon kapta magát, hogy áhítatosan figyel, és készpénznek veszi a történetet. Megrémült. „Hát már idáig süllyedtem? - korholta önmagát. - Szamárság! Elég a gyanakvásból, elég a hipochondriából.

Egy orvost kell választani, és szigorúan megtartani az előírásait. Igen, ezt fogom tenni. Ennek vége. Nem töröm többé a fejemet, és nyárig a legszigorúbban megtartom, amit az orvos rendel. Azután majd meglátjuk. Most pedig egyszer s mindenkorra vége a kapkodásnak!” Könnyű volt elgondolni, de lehetetlenség megtartani. A fájdalom az oldalában egyre kínoztta, talán erősödött is, mindenesetre állandósult, a szája íze egyre jobban elváltozott, úgy érezte, mintha undorító bűz áradna belőle, étvágya, ereje fogyton-fogyott. Lehetetlenség volt tovább áztatnia magát: valami újszerű és rettenetes ment végbe benne, valami olyan jelentőségteljes, amihez fogható még soha életében nem történt vele. Ő, csak ő tudott erről; a körülötte élők nem értették vagy nem akarták tudomásul venni, és azt hitték, hogy minden éppen úgy megy tovább, mint azelőtt. Ez fájt a legjobban Ivan Iljicsnek. Láta, hogy a családja, főleg felesége és leánya - akiket teljesen lefoglalt a társasági élet - semmit sem értenek az egészszről, bosszankodnak rajta, amiért olyan mogorva és követelődző, mintha ő tehetne róla. Igyekeztek ugyan titkolni előle, de azért észrevette, hogy terhükre van; felesége azonban kidolgozott magában egy bizonyos álláspontot férje betegségével szemben, és megmaradt ezen az álláspontján, tekintet nélkül arra, hogy Ivan Iljics mit mondott, mit cselekedett. Álláspontját a következőkben foglalta össze:

- Mert tudjátok - magyarázta ismerőseinek -, Ivan Iljics képtelen rá, hogy pontosan megtartsa az orvos előírásait, mint más normális ember. Ma beveszi a cseppeket, azt teszi, ami meg van engedve, idején lefekszik; holnap meg, ha hátat fordítok, elfelejti bevenni az orvosságot, tokhalat eszik (pedig az szigorúan meg van tiltva neki!), és éjfél után egy óráig üldögél a kártyaasztalnál.

- Ugyan, ugyan, mikor esett ez meg? - szakítja félbe Ivan Iljics bosszúsan. - Egyetlenegyszer, Pjotr Ivanovicsnál.

- És tegnap este, Sebekkel.

- Mindegy, hisz a fájdalmak úgyse hagytak volna aludni...

- Akárhogy van is, az az egy biztos, hogy így sose gyógyulsz meg, és csak kínozol bennünket.

Kifelé az volt Praszkovja Fjodorovna álláspontja férje betegségével szemben - s ezt nem titkolta sem ismerősei előtt, sem öelőtte -, hogy a betegség oka Ivan Iljics maga, ez csak újabb kellemetlenség, amellyel feleségét bosszantja. Ivan Iljics érezte, hogy Praszkovja Fjodorovna magatartása nem szándékolt, de azért nem viselte könnyebben.

A bíróságon Ivan Iljics hasonlóképpen furcsa magatartást észlelt, vagy legalábbis azt hitte, hogy észlel, önmagával szemben: kollégái hol úgy néztek rá (legalábbis néki úgy tetszett), mint akinek a helye hamarosan megürül, hol meg hirtelen jóindulatú élcelődésben törtek ki, és csúfolták hipochondriája miatt, mintha az a hihetetlen, szörnyű és félelmetes valami, ami befészkelte magát testébe, szüntelenül szívná és feltartóztathatatlanul sodorná valahová; mintha ez a félelmetes valami kiválóan alkalmas tárgy volna a tréfálkozásra. Különösen Schwarz bosszantotta játékosságával, életkedvével és hibátlan, *comme il faut* illemtudásával, mert mindez annyira emlékeztette Ivan Iljicsét saját magára, amilyen tíz évvel azelőtt volt.

Néha-néha eljöttek a barátai, leültek kártyázni. Osztottak, a vadonatúj kártya kellemesen simult a kézbe, egyik káró a másik mellé - összesen hét darab. *Partnere sans atout*-t mondott be, és támogatta a hét kárót. Mi kell még? Ragyogó, vidám hangulatban kellene lennie... megcsinálja a szleket! De hirtelen újra érzi azt a sajgó fájdalmat, a rossz szájízt, és elszörnyed arra a gondolatra, hogy ő emellett a nagy szlemnek képes örülni.

Ránéz partnerére, Mihail Mihajlovicsra, amint erélyes kézzel leteszi az asztalra kártyáját, elviszi az ütést, de udvariasan, leereszkedően megállja, hogy nem húzza maga elé, hanem

odatolja Ivan Iljicsnek, hogy megszerezze neki az ütés örömét, anélkül, hogy fáradnia kelljen, s messzire kelljen érte kinyújtania a kezét. „Mit képzelsz, hogy olyan gyenge vagyok, hogy nem tudom a kezemet kinyújtani?” - gondolja Ivan Iljics; elfelejti, hogy mi az adu, partnere kártyáját leütve, fölöslegesen elpazarol egyet, és elveszíti a szemet; és ami mindennél ijesztőbb, látja, hogy Mihail Mihajlovics mennyire bánkódik emiatt, neki pedig mindegy. Félelmetes végiggondolni, hogy miért mindegy.

Barátai látják, hogy milyen gondterhelt, és azt mondják: „Hagyjuk abba, ha elfáradt. Pihenjen.” Pihenni? Nem, Ivan Iljics egy cseppet sem fáradt, fejezzék csak be a robbert. Mind komorak, hallgatagok. Ivan Iljics érzi, hogy ő az oka a komor hangulatuknak, de nem tudja eloszlatni. Megvacsoráznak és hazamennek, Ivan Iljics pedig magára marad azzal a tudattal, hogy élete meg van mérgezve, megmérgezi vele a mások életét is, és ez a mérge nem gyengül, hanem egyre jobban elhatalmasodik egész szervezetén. Ehhez a tudathoz a fizikai fájdalom is járult, meg az iszony; így kellett lefeküdnie az ágyba, s gyakran az éjszaka nagy részében a szemét sem hunyta le a fájdalomtól. Reggel pedig újra föl kellett kelni, felöltözni, elmenni a bíróságra, beszélni, írni, és ha nem ment be, akkor otthon kellett eltölteni ugyanazt a huszonnégy órát, amelynek mindegyike gyötrelmek volt. És egyedül kellett így élnie a pusztulás szélén, egyedül, egyetlen lélek nélkül, aki megértette és sajnálta volna.

5

Így telt el egy hónap, kettő, újév előtt feljött a városba a sógora, náluk szállt meg. Ivan Iljics a bíróságon volt, Praszkovja Fjodorovna elment komissiózni. Amikor Ivan Iljics belépett szobájába, ott találta sógorát, amint éppen kicsomagolt. A sógor fölemelte fejét Ivan Iljics léptei hallatára, és egy másodpercig szótlanként meredt rá. Ez a pillanat mindent elárult Ivan Iljicsnek. A sógor már kinyitotta a száját, hogy kifejezze megdöbbenését, de azután erőt vett magán. Ez a szájmozdulat mindent megerősített.

- Mi az, megváltoztam?

- Igen... Valamelyest.

De azután hiába próbálta Ivan Iljics a saját külsejére terelni a beszélgetést: a sógor mindannyiszor elhallgatott. Azután hazajött Praszkovja Fjodorovna, a sógor bement hozzá. Ivan Iljics kulcsra zárta az ajtaját, és a tükörben vizsgálta arcát: előbb szemben, aztán profilból. Elővette arcképét, mely feleségével ábrázolta, és összehasonlította azzal, amit a tükörben látott. A változás megdöbbentő volt. Azután feltúrta inge ujját könyökig, megnézte karját, letúrta megint az inget, leroskadt a kerevetre, és elsötétült, mint a viharos éjszaka.

„Nem szabad, nem szabad” - figyelmeztette önmagát, felugrott, odament az íróasztalhoz, kinyitott egy aktát, olvasni kezdte, de nem bírta. Kinyitotta az ajtót, kiment a hallba. A szalon ajtaja csukva volt. Lábujjhegyen odaosont, és hallgatózott.

- Nem, azt hiszem, túlszól - szólt Praszkovja Fjodorovna.

- Hogy túloznék? Csak te nem látod: ez az ember halott. Nézd meg a szemét. Semmi fénye. Mi baja tulajdonképp?

- Senki sem tudja. Nyikolajev (ez volt az egyik orvos) mondott valamit, de hogy mit, azt nem tudom pontosan. Lescetyickij (ez a híresség volt) ezzel szemben azt mondta...

Ivan Iljics visszament szobájába, lefeküdt; ez járt az eszében: „Vese, vándorvese.” Felidézte magában mindazt, amit az orvosok magyaráztak, hogy hogyan szakadt le, és hogyan vándorol. Képzelőereje teljes megfeszítésével igyekezett megfogni ezt a vándorló vesét, és rögzíteni, lehorgonyozni; úgy tetszett, olyan kevés kellene hozzá! „Nem, elmegyek még Pjotr Ivanovicshoz.” (Ez volt a barátja, akinek az orvos barátja volt.) Csengetett, befogatott és cihelődött.

- Hová még, *Jean*? - kérdezte a felesége szomorúan és szokatlanul jóságosan.

Ez a szokatlan jóságosság felbőszítette. Sötétben nézett rá.

- Még el kell mennem Pjotr Ivanovicshoz.

Elment barátjához, akinek az orvos barátja volt, s vele együtt az orvoshoz. Otthon találta, és sokáig beszélgetett vele.

Miután anatómiai és fiziológiai szempontból elemezték azt, ami az orvos véleménye szerint szervezetében végbemegy, Ivan Iljics mindent megértett.

A vakbelén van valami, valami jelentéktelen csekélység. Könnyen rendbe jöhet. Nem kell egyéb, mint fokozni az egyik szerv életerejét, csökkenteni a másiknak a működését, akkor az a valami felszívódik, és minden rendbe jön. Ivan Iljics kissé elkésett az ebédől. Megebédelt, közben vidáman társalgott, de soká nem szánta rá magát, hogy visszavonuljon szobájába dolgozni. Végre bement a szobájába, és nyomban nekiült a munkának. Egyik ügyet olvasta a másik után, dolgozott, de közben egy pillanatra sem hagyta el az a tudat, hogy van még egy fontos és bizalmas ügye, amellyel majd a legvégén kell foglalkoznia. Amikor befejezte a bírósági ügyek tanulmányozását, eszébe jutott, hogy az a bizalmas és fontos ügye: a vakbeléről gondolkodni. De nem engedte át magát ezeknek a gondolatoknak, hanem bement a szalonba teázni. Vendégek voltak, beszélgettek, zongoráztak, énekeltek; ott volt a fiatal vizsgálóbíró is, Lizanyka reménybeli jegyese. Ivan Iljics - Praszkovja Fjodorovna megfigyelése szerint - jobb hangulatban töltötte az estét, mint az utóbbi időben bármikor, de azért egy pillanatra sem feledkezett meg róla, hogy fontos gondolkoznivalója van a vakbeléről. Tizenegy órakor elköszönt, és visszavonult. Amióta beteg volt, egyedül aludt egy kis szobácskában a dolgozószobája mellett. Bement, levetkőzött, a kezébe vette Zola egyik regényét, de nem olvasott. Gondolkozott. És gondolatában végbement a vakbél áhított gyógyulása. Minden felszívódott, kilöködött, helyreállt a belső szervek szabályos működése. „Igen, így lesz - gondolta. - Csak segíteni kell a természetnek.” Eszébe jutott az orvosság, felkelt, bevette, hanyatt feküdt, és figyelte, milyen áldásosan hat a gyógyszer, hogy oszlatja el a fájdalmat. „Csak rendszeresen kell szedni, kerülni mindent, ami árthat; máris valamivel jobban érzem magam... sokkal jobban.” Megtapogatta az oldalát: tapintásra nem fáj. „Igen, érzem, határozottan sokkal jobban vagyok.” Elfújta a gyertyát, és oldalt feküdt. A vakbél gyógyul, felszívódik... Egyszer csak megérezte a jól ismert, régi, tompán sajgó fájdalmat, a makacs, alattomos, vészjósló fájdalmat. És szájában a jól ismert fertelmes ízt. A szíve elszorult, gondolatai összezavarodtak. Felnyögött: „Jaj, Istenem, Istenem... Megint itt van, megint itt van, sohasem szűnik meg.” És egyszer csak egészen más oldaláról látta meg a kérdést. „Vakbél! Vese! - gondolta. - Nem a vakbélről, nem a veséről van itt szó, hanem életről és... halálról. Igen, enyém volt az élet, és most eltűnik, elhagy, és nem tudom visszatartani. Igen. Minek áltassam magam? Hiszen rajtam kívül mindenki tudja, hogy meghalok, már csak az a kérdés, hogy hány hét, hány nap múlva... talán most mindjárt. Azelőtt fény volt, ma sötétség. Azelőtt itt voltam, most pedig indulok oda! Hová?” Hideg borzongás futott végig rajta, lélegzete elakadt. Csak a szívverését hallotta.

„Ha én nem leszek, mi lesz? Nem lesz semmi. De hát hol leszek többé? Ez a halál? Nem, nem akarok meghalni.” Felült, gyertyát akart gyújtani, remegő kézzel tapogatózott a sötétben,

leejtette a gyertyát gyertyatartóستul, és visszahanyatlott párnájára. „Minek? Úgyis mindegy - gondolta, és nyitott szemmel bámult a sötétbe. - A halál. Igen, a halál. Ők pedig nem tudják, és nem is akarják tudomásul venni, és nem sajnálnak. Játsszanak. (A csukott ajtókon át messziről hallotta a társaság nevetését, énekét.) Nekik mindegy, pedig ők is meghalnak. Bolondság. Én előbb, ők később, de mindegyikre rákerül a sor. Ők meg szórakoznak. Barmok!” Fojtogatta a düh. Gyötrelmes, elviselhetetlen keserűség fogta el. Csak nem lehet, hogy mindenki öröktől fogva erre az iszonyatos szorongásra legyen kárhoztatva! Megint felült.

„Nem, nem, valahol hiba csúszott be; meg kell nyugodni, mindent újra végig kell gondolni elejétől fogva.” És nekikezdett, hogy végiggondolja. „Hogy is kezdődött? Igen, megütöttem az oldalamat. De még mindig a régi voltam, aznap is, és másnap is. Egy kicsit sajgott, aztán egyre jobban, aztán orvoshoz mentem, aztán jött a félelem, a csüggedés, aztán megint az orvosok; és egyre közelebb, közelebb kerültem a szakadékhoz. Gyengülök. Közelebb, közelebb. Kimerültem, a szememnek semmi fénye. Itt a halál, és én a vakbélien töröm a fejem. Arra gondolok, hogy rendbe hozzam a vakbelemet, és közben meghalok. Csak nem halok meg igazán?” Megint elfogta az iszonyat, lihegett, előrehajolt, kereste a gyufát, s közben az éjjeliszekrénykére könyökölt. A szekrény zavarta, fájdalmat okozott, Ivan Iljics megharagudott rá, bosszúságában meglökte és felborította. És kétségbeesetten, fuldokolva hanyatlott hátra, várta a halált.

A vendégek addigra már elmenőben voltak. Praszkovja Fjodorovna kikísérte őket. Meghallotta az éjjeliszekrény felborulását, és bejött: - Mit csinálsz?

- Semmit. Véletlenül fellöktem.

Praszkovja Fjodorovna kiment, gyertyával jött vissza. Ivan Iljics hanyatt feküdt, melle zihált, mintha egy versztát futott volna, és kimeredő szemmel bámult rá.

- Mi lelt, *Jean*?

- Sem...mi. Felbo...rí...tottam - „Minek szóljak? Úgysem érti” - gondolta magában.

Praszkovja Fjodorovna csakugyan nem értette. Fölállította az éjjeliszekrényt, és meggyújtotta a gyertyát, azután kisietett: még egy hölgyet kellett kikísérnie.

Amikor visszajött, Ivan Iljics éppen úgy feküdt, s a mennyezetre bámult.

- Mi bajod, rosszabbul érzed magad?

- Igen.

Praszkovja Fjodorovna a fejét csóválta, leült.

- Tudod, mire gondoltam, Jean? Ne hívjuk-e el hozzád Lescetyickijt?

Ez annyit jelent: ne sajnáljuk a pénzt, hívjuk ide a hírneves orvost. Ivan Iljics epésen elmosolyodott, és csak ennyit mondott:

- Nem.

Praszkovja Fjodorovna még egy kis ideig üldögélt, azután odament hozzá, és homlokon csókolta.

Ivan Iljics lelkének minden erejével gyűlölte az asszonyt; mialatt megcsókolta, össze kellett szednie minden önuralmát, nehogy ellökje magától.

- Jó éjszakát. Talán sikerül elaludnod, Isten segítségével.

- Talán.

Ivan Iljics is tudta, hogy haldoklik, és kétségbe volt esve.

Lelke mélyén tudta, hogy haldoklik, de nemcsak hogy nem szokott hozzá a gondolathoz: egyszerűen nem értette, nem volt képes felfogni, hogy ez lehetséges.

A szillogizmus példáját, melyet Kiesewetter *Logiká*-jában tanult: Kaj ember, az ember halandó, tehát Kaj halandó - világeletében csupán Kajra nézve tekintette érvényesnek, és semmiképp sem önmagára nézve. Ott egy Kaj nevű emberről volt szó, általában az emberről, és ebben a vonatkozásban a tétel helyes és igaz volt; de ő nem Kaj, és nem általában ember, hanem mindig egészen más volt, alapvetően különbözött mindenki mástól; ő Ványa volt, mamával, papával, Mityával és Vologyával, sok-sok játékkal, kocsissal, dadussal, később Katyenykával, a gyermekkor, serdülőkor, ifjúkor minden örömeivel és bánatával, lelkesedésével. Hiszen Kaj sohasem érezte a csikos kis bőrlabda szagát, amelyet Ványa annyira szeretett! Kaj sosem csókolta anyuskája kezét, sosem hallotta édesanyja selyemruhájának azt a bizonyos suhogását! Sosem tüntetett süteményért a jogtudományi iskolán! Sosem volt szerelmes! És egy bírósági tárgyalást sem tudna úgy vezetni.

„Kaj valóban halandó, neki valóban meg kell hálnia, de én, Ványa, Ivan Iljics, az érzéseimmel, gondolataimmal - én egészen más eset vagyok. Az nem lehet, hogy nekem is meg kelljen hálnom. Ez túlságosan borzalmas lenne.”

Így érezte Ivan Iljics.

„Ha nekem is meg kellene hálnom, mint Kajnak, akkor ezt mindigtól fogva éreztem volna, egy belső hang súgta volna nekem; de ilyesminek nyoma sem volt! Én is, és valamennyi barátom, mind éreztük, hogy velünk ez egészen másképp van, mint Kajjal. Most pedig!... Nem, ez lehetetlen. Lehetetlen, és mégis így van. Hogyan történhet ez? Hogy értem ezt?”

Képtelen volt megérteni, igyekezett elhessegetni magától ezt a gondolatot, mint hazug, helytelen, beteges gondolatot, s más, helyes, egészséges gondolatokat állítani a helyébe. De a gondolat visszatért, nem is mint gondolat, hanem mint valóság; visszajárt, és elébe tolakodott.

Rendre felhívott más gondolatokat, hogy álljanak ennek a gondolatnak a helyébe, támaszt remélve bennük. Igyekezett visszatérni régi gondolatmeneteihez, amelyek azelőtt eltakarták előle a halál gondolatát. De különös! Mindaz, ami azelőtt eltakarta, elrejtette, megsemmisítette a halál tudatát, most már nem fejtette ki ezt a hatást. Az utolsó időt Ivan Iljics javarészt ezekkel a próbálkozásokkal töltötte, hogy felidézze régi érzéseit és gondolatait, amelyek elfődték a halált. Néha elhatározta: „Csak a hivatallal fogok törődni, hisz egész életemet ennek szenteltem.” És bement a bíróságra, elhessegetve minden kételyt, aggodalmat; beszélgetésbe elegyedett kollégáival, azután elfoglalta helyét az emelvényen, régi szokása szerint szórakozottan tekintett végig a hallgatóságon, s két lesóványodott kezével a tölgyfa szék karjára támaszkodva, szokása szerint odahajolt társához, odatolta az aktát, valamit suttogott, majd hirtelen kiegyenesedve, szemét tágra meresztve, bizonyos szavakat mondott, s megnyitotta a tárgyalást. De a tárgyalás közepén egyszer csak beleszólt a fájdalom az oldalában, s mit sem törődve a bíróság munkájával, megkezdte a maga sajgó, pusztító munkáját. Ivan Iljics igyekezett figyelni, elhessegette magától a fájdalom gondolatát; de a fájdalom folytatta a magáét, és Ő eljött és odaállt elébe, merően nézte, és Ivan Iljics kővé meredt, a fény kialudt szemében, és újra felmerült benne a kérdés: „Hát csak ez az igazság?” És társai, alárendeltjei megdöbben, szomorúan észlelték, hogy Ivan Iljics, ez a ragyogó, éles elméjű bíró, belezavarodik a tárgyalásba, hibát hibára halmoz. Ivan Iljics megrázkódott, összeszedte magát, amennyire tudta, és úgy-ahogy végigvezette a tárgyalást; utána azzal a lesújtó tudattal ment

haza, hogy már nem úgy van, mint régen, bírói hivatása nem takarja el előle azt, amiről nem akar tudni, bírói kötelességeivel sem képes Tőle megszabadulni. Az egészben a legrosszabb pedig az volt, hogy ő nem is azért vonzotta magához Ivan Iljicsét, hogy valamit tegyen, hanem csupán azért, hogy nézze, hogy farkasszemet nézzen Vele, és kimondhatatlanul gyötrődjék tehetetlenségében.

Hogy ebből az állapotból meneküljön, Ivan Iljics másféle vigasztalást, másféle ellenzőket keresett; az ellenzők rövid időre mintegy elfődték előle a rémet, de csakhamar összeomlottak... nem is összeomlottak, hanem inkább áttetszővé váltak, mintha Ő mindenén áthatolna, és semmi sem takarhatná el.

Ebben az utolsó időben megtörtént, hogy bement a szalonba, amelyet ő rendezett be, a szalonba, ahol elesett, amelyért - mint néha marcangoló öngúnnyal elgondolta - az életét áldozta, mert hiszen betegsége azzal az eleséssel kezdődött... bement tehát a szalonba, és észrevette, hogy az egyik lakkozott széken mély bevágás éktelenkedik, amelyet valami éles tárgy okozott. Megkereste az okát, és meg is találta, egy album bronzdíszítésében, amely a sarkán levált. Fogta az albumot; drága holmi volt, ő maga állította össze gonddal, szeretettel, s most felháborította leányának meg lánya barátainak gondatlansága: a lapok itt-ott szakadozottak voltak, a képek fordítva betéve. Mindezt nagy igyekezettel rendbe hozta, s a bronzsarkot visszahajlította.

Azután az az ötlete támadt, hogy az egész alkalmatosságot a díszalbumokkal áthelyezze a másik sarokba, a szobanövényekhez. Behívta az inast, vagy leánya, felesége jöttek segítségére; nem értettek egyet elgondolásával, vitatkoztak, ő ellentmondott, dühbe gurult; de minden jó volt, mert nem kellett Rá gondolnia, mert eltakarta Őt.

De akkor a felesége, látván, hogy ő maga tologatja a bútorokat, azt mondta: „Várj, majd az inas megcsinálja, nehogy megint kárt tegyél magadban” - és Ő egyszerre előbújt az ellenző mögül. Meglátta. Egy pillanatra elhalványult, azt remélte, hogy eltűnik, de akaratlanul is az oldalát figyelte: ott ül a fájdalom, változatlanul sajog, és most már nem feledkezhet meg róla, és Ő kajánul les rá a virágok közül. Minden hiába.

„Itt, ezen a függönyön, mint a vár fokán, vesztettem el az életemet. Hát lehetséges ez? Milyen szörnyű, milyen ostoba! Nem, ez lehetetlen. Lehetetlen, de igaz!”

Bement dolgozószobájába, lefeküdt, és újra egyedül maradt Vele. Szemtől szemben Vele, tehetetlenül. Nem lehetett semmit tenni ellene, csak nézni, dermedő lélekkel.

7

Hogyan történt, nem lehetett megállapítani, mert lépésről lépésre, észrevétlenül következett be, de úgy történt, hogy Ivan Iljics betegségének harmadik hónapjában felesége, leánya, fia, a cselédség, az ismerősök, az orvosok, mind tudták, s ami a fő: ő maga is tudta, hogy léte már csak annyiból érdekes másoknak, hogy vajon mikor adja át végre a helyét, mikor szabadítja meg az élőket a tehertől, melyet léte számukra jelent, s mikor szabadul meg ő maga a szenvedésektől.

Egyre kevesebbet aludt; ópiumot adtak neki, és már morfiuminjekciókat is. De ez sem könnyített rajta. A tompa kábulat, amelybe a szerek hatására fél-eszméletlenül került, csak eleinte esett jól, mint újszerű állapot; később már éppoly kínzó, vagy még kínzóbb volt, mint a kifejezett fájdalom.

Külön ételeket készítettek neki az orvos előírása szerint; de ezeket a külön fogásokat is egyre íztelenebbnek érezte, egyre jobban undorodott tőlük.

Székeléshez is külön berendezés kellett, és minden alkalom gyötrelme volt. Bántotta a tisztátlanság, az illetlenség, a szag, és főként a tudat, hogy mindebben egy másik személynek is részt kell vennie.

Mégis, ebben a legkínosabb mozzanatban jelentkezett Ivan Iljics egyetlen vigasztalása. Ez pedig úgy történt, hogy az edényt utána mindig Geraszim hordta ki.

Geraszim, a felszolgáló inas, tiszta, makkegészséges, fiatal parasztlegény volt, aki szépen meghízott a városi kosztón. Örökké jókedvű, derűs volt az arca. Ivan Iljicsnek eleinte rosszul esett látni a mindig tisztán, orosz viseletbe öltözött fiatal férfit, amint ezt az utálatos munkát végzi.

Egyszer feltápáskodott az edényről, de nem volt ereje felhúzni a nadrágját; egy párnázott karosszékbe roskadt, és iszonyodva nézett le mezítelen, szörnyűségesen lefogyott combjára, mélyen minden izom külön kirajzolódott.

Akkor bejött Geraszim, erős, rugalmas léptekkel, vastag csizmájában, kellemes kátrányszagot és a téli friss levegő üdeségét terjesztve maga körül, tiszta kendervászon kötényben, hófehér perkálingben, melynek ujját könyökig feltúrta izmos, fiatal karján; nem nézett Ivan Iljicsre, és - nyilván, nehogy megbántsa vele a beteget - visszafojtotta az arcáról sugárzó életörömet, úgy ment oda az edényhez.

- Geraszim - szólította Ivan Iljics erőtlén hangja.

Geraszim összerezsent, megijedt, hogy valami hibát követett el, s gyors mozdulattal a beteg felé fordította üde, jóságos, nyílt, fiatal arcát, melyen épp hogy pelyhedzett a szakáll.

- Tessék parancsolni!

- Neked ez bizonyosan kellemetlen. Ne haragudj. Nem bírom.

- De kérem szépen! - És Geraszim szeme megvillant, mosolyogva mutatta ki fiatal, fehér fogsorát. - Hogyne tenné meg az ember... egy betegnek.

Ügyes, erős kezével elvégezte szokott dolgát, és könnyű léptekkel kiment. Pár perc múlva éppoly könnyű léptekkel visszajött.

Ivan Iljics mozdulatlanul ült a karosszékben.

- Geraszim - szólította újra, amikor az inas helyretette a tisztára mosott edényt -, kérlek, segíts, gyere ide. - Geraszim odalépett.

- Emelj föl. Egyedül nem bírom, Dmitrijt pedig elküldtem.

Geraszim odalépett; erős karjával éppoly könnyen, mint ahogyan lépett, átölelte, ügyesen, puhán fölemelte és támogatta, míg a másik kezével felhúzta a nadrágját, és vissza akarta ültetni. De Ivan Iljics megkérte, vezesse oda a kerevethez. Geraszim minden erőfeszítés nélkül, s mintha alig érintené, odavezette, majdnem vitte a díványhoz, és leültette.

- Köszönöm. Milyen ügyesen, jól csinálsz... mindent.

Geraszim megint elmosolyodott, és ki akart menni. De Ivan Iljics olyan jól érezte magát vele, hogy nem akarta elengedni maga mellől.

- Még valamit: húzd ide, kérlek, azt a széket. Nem, ezt itt, a lábam alá. Könnyebben érzem magam, ha a lábam fel van támasztva.

Geraszim odahozta a széket, leállította, úgyhogy nem is koppant, egyetlen mozdulattal pontosan a padlóig eresztve mind a négy lábát, s azután fölemelte Ivan Iljics lábát, és rátette a székre.

Ivan Iljicsnek úgy tetszett, jobban érzi magát, míg Geraszim magasra emeli a lábát.

- Jobb, ha magasban van a lábam - mondta. - Tedd alá még ezt a párnát.

Geraszim ezt is elvégezte. Újra megemelte Ivan Iljics lábát, és visszatette a párnára.

Ivan Iljics megint könnyebben érezte magát, mialatt Geraszim a lábát fogta. És mihelyt letette, úgy tetszett neki, hogy rosszabbul van.

- Mondd csak - kérdezte -, van most valami dolgod?

- Semmi, nagyságos úr, kérem - válaszolta Geraszim, aki a városi cselédektől már megtanulta, hogyan kell az urakkal beszélni.

- Mit kell még csinálnod?

- Ugyan mit kéne? Elvégeztem mindent, már csak fát kell aprítani holnapra.

- Akkor fogd így egy ideig a lábamat, jó?

- Hogyne, szívesen, mért ne? - Geraszim jó magasra emelte ura lábát, és Ivan Iljicsnek úgy tetszett, hogy ebben a helyzetben egyáltalán nem érez fájdalmat.

- És a fával mi lesz?

- Ne tessék nyugtalankodni. Arra is jut idő.

Ivan Iljics megkérte Geraszimet, üljön le, és tartsa magasra a lábát; elbeszélgetett vele. És különös módon úgy érezte, jobban van, amíg Geraszim fogja a lábát.

Attól a naptól fogva néha behívta magához Geraszimet, megkérte, tegye a vállára a lábát, s eközben elbeszélgetett vele. Geraszim szívesen, könnyen, egyszerűen és jóságosan teljesítette ezeket a szolgálatokat, amivel nagyon meghatotta Ivan Iljicsét. Egészség, erő, életkedv mindenki másban sértette, csak Geraszimban nem; Geraszim ereje, életkedve nem keserítette el, hanem megnyugtatta.

Gyötrelmei közül a hazugság volt a legnagyobb, az a hazugág, amelyben - ki tudja, miért - mindenki egyformán részt vett: hogy Ivan Iljics csak beteg, de nem haldoklik, csak viselkedjék nyugodtan, és kövesse az orvosok előírásait, és akkor minden jól végződik. Ő pedig tudta, hogy akármit csinálnak, a vége csak egy lesz: egyre kínzóbb szenvedések, és végül a halál. És gyötörte ez a hazugság, bántotta, hogy nem hajlandók beismerni azt, amit mind tudnak, és ő maga is tud, hanem hazudnak előtte reménytelen helyzetét illetően, és azt kívánják, arra kényszerítik, hogy ő maga is részt vegyen ebben a hazugságban. Szörnyű és felháborító volt ez a hazugság, a hazugság, amelyet közvetlenül halála előtt követtek el ellene, a hazugság, amely arra volt hivatva, hogy ezt a félelmetes, ünnepélyes aktust - a halálát - leszállítsa az ő vizitjeik, függőnyeik, tokhalas ebédek színvonalára. Különös, néha, amikor az emberek így csúfot üztek belőle, egy hajszálnyira volt attól, hogy odakiáltta nekik: „Ne hazudjatok tovább, ti is tudjátok, és én is tudom, hogy meghalok, legalább ne hazudjatok!” De sosem volt hozzá bátorsága, hogy ezt megtegye. Halálának iszonyú, megrendítő aktusát a körülállók egytől egyig - ezt tisztán látta - úgy tekintik, mint holmi véletlen kellemetlenséget, bizonyos fokig mint illetlenséget (olyasformán viselkednek vele, mint az olyan emberrel, aki a szalonba belépve rossz szagot terjeszt maga körül), és a megrendítő, iszonyú aktusnak ezt a lefokozását annak az „illemnek” a nevében cselekszik, amelynek ő maga is hódolt egész életén keresztül. Látta, hogy senki sem sajnálja, mert senki sem akarja beleélni magát

helyzetébe. Csak az egy Geraszim értette meg helyzetét, csak ő sajnálta. És ezért Ivan Iljicsnek csak Geraszim társasága esett jól. Jólesett, amikor Geraszim néha egész éjszakákon át fogta a lábát, és nem volt hajlandó elmenni lefeküdni, mondván: „Ne tessék nyugtalankodni, Ivan Iljics, majd kialszom magam”; vagy amikor hirtelen tegeződésbe csapva át, hozzátette: „Még ha nem volnál beteg, akkor is szívesen megtenném a kedvedért!” Csak az egy Geraszim nem hazudott, egész viselkedésén látszott, hogy tisztában van a helyzettel, és nem látja szükségesnek, hogy ezt eltitkolja, hanem egyszerűen sajnálja a szegény legyengült, beteg urat. Egyszer kereken ki is mondta, amikor Ivan Iljics aludni küldte:

- Mind meghalunk egyszer. Mért ne igyekeznék? - mondotta, s ezzel azt akarta kifejezni, hogy azért nem bánja a sok fáradságot, mert egy haldoklóért fáradozik, s azt reméli, hogy annak idején majd lesz, aki őérette is fáradozzék.

Ezen a hazugságon kívül, vagy ennek következtében, Ivan Iljics az bántotta a legjobban, hogy senki sem sajnálta úgy, mint ahogy szerette volna, ha sajnálják. Voltak percei, hosszas szenvedések után, amikor azt kívánta a legjobban - bármennyire szégyellte is önmagának megvallani -, hogy úgy sajnálja valaki, mint egy nagy gyermeket. Azt kívánta, hogy cirógassák, csókolgassák, könnyeket hullassanak fölötte, mint ahogyan gyermekeket becéznek, vigasztalnak. Tudta, hogy tekintélyes bíró, hogy a szakálla őszbe vegyül, és ezért mindez lehetetlen; de mégis kívánta. Geraszimmal való kapcsolatában volt valami ehhez hasonló, és ezért ez a kapcsolat megvigasztalta. Ivan Iljics sírni szeretne, azt szeretné, ha becézgetnék, és vele sírnának, és akkor eljön hozzá egy kollégája, mondjuk, Sebek bíró, és Ivan Iljics, ahelyett, hogy sírna és gyengédséget keresne, szigorú, mély értelmű, komoly képet vág, és tehetetlenségében egy semmiségi határozat jelentőségéről értekezik, és makacsul hajtogatja igazát. Ez a hazugság körülötte és benne minden egyébbel jobban megmérgezte Ivan Iljics utolsó napjait.

8

Reggel volt. Csak abban nyilvánult a reggel, hogy Geraszim elment, s helyette bejött Pjotr, a lakáj, eloltotta a gyertyát, félrehúzta az egyik ablakfüggönyt, és halkan takarítani kezdett. Reggel van-e, vagy este, péntek vagy vasárnap, mindegy volt, egyre ment - mindig ugyanaz a sajgó, kínzó, pillanatra sem szűnő fájdalom; a reménytelenül távozó, de még nem teljesen megszűnt élet tudata; a félelmes, gyűlöletes halál közeledte - a halálé, amely az egyetlen valóság; és mindig ugyanaz a hazugság. Mit számítanak itt napok, hetek, napszakok?

- Nem tetszik teázni?

„Szerinte az a rend, hogy az uraság reggel teát igyék” - gondolta Ivan Iljics, de csak ennyit felelt:

- Nem.

- Nem tetszik a díványra feküdni?

„Rendbe akarja tenni a szobát, és én útban vagyok, piszok vagyok, rendetlenség” - gondolta, de megint csak ezt válaszolta:

- Nem, hagyj békén.

Pjotr tovább matatott. Ivan Iljics kinyújtotta a kezét. Pjotr szolgálatkészen odalépett hozzá.

- Mi tetszik?

- Az órát kérem.

Pjotr megfogta az órát, amely ott feküdt mellette, és odaadta.

- Fél kilenc. Fölkeltek odaát?

- Nem, kérem. Vaszilij Ivanovics (ez a fia volt) elment a gimnáziumba, Praszkovja Fjodorovna pedig meghagyta, hogy keltsük föl, ha kívánni tetszik. Szóljak neki?

- Nem, nem kell. - „Ne próbáljak mégis teázni?” - gondolta magában, és így szólt: - Teát... azt hozhatsz.

Pjotr az ajtó felé indult.

Ivan Iljics megrémült a gondolatra, hogy egyedül marad. „Mivel tarthatnám vissza? Igen, az orvosság.” - Pjotr, add ide az orvosságomat. - „Miért ne, hátha mégis segít valamit az az orvosság. - Fogta a kanalat, lenyelte. - Nem, nem segít. Mindez csalás, marhaság - állapította meg, mihelyt nyelvén érezte a jól ismert émelyítő, reménytelen ízt. - Nem, már nem hiszek semmiben. De a fájdalom, legalább egy percre szünnék...” És felnyögött. Pjotr visszajött. - Nem, nem, eredj, hozz teát.

Pjotr kiment. Ivan Iljics magára maradt, és felnyögött, nem is annyira fájdalomában, bármilyen szörnyű is volt a fájdalom, hanem inkább kétségbeesésében. „Mindig ugyanaz, ugyanaz, mindig ezek a végtelen nappalok és éjszakák. Legalább jönne gyorsan. Mi jönne gyorsabban? A halál, a sötétség. Nem, nem, minden jobb a halálnál!”

Amikor Pjotr visszajött, tálcán hozva a teát, Ivan Iljics sokáig értetlenül meredt rá, fogalma sem volt róla, hogy kicsoda, és miért jött. Pillantása zavarba hozta Pjotrt, s mikor Pjotr zavarba jött, Ivan Iljics magához tért.

- Igen, igen, a tea... - motyogta. - Jól van, tedd csak le. És segíts megmosakodni, adj rám tiszta inget.

És Ivan Iljics nekifog a mosakodásnak. Hosszasan, közben meg-megpihenve mossa arcát, kezét, fogát, azután megfésülködik, és megnézi magát a tükörben. Megijedt: különösen az volt ijesztő, ahogy a haja laposan, élettelenül simul a sápadt homlokához.

Amikor Pjotr ráadta a tiszta inget, tudta, hogy még jobban megijed, ha végignéz a saját testén; tehát nem nézett végig magán. De ezzel aztán mindennek végére ért. Felvette háziköntösét, térdére terítette a plédet, és leült a karosszékre teázni. Egy pillanatig felüdülve érezte magát, de mihelyt inni kezdte a teát, megint ugyanaz az íz, ugyanaz a fájdalom. Erőlködve megitta, s azután lefeküdt a díványra, kinyújtotta a lábát, és elbocsátotta Pjotrt.

Mindig ugyanaz. Hol reménység cseppje csillan, hol a kétségbeesés tengere dühöng, és mindig a fájdalom, a fájdalom, és mindig kétségbeesés, mindig ugyanaz. Egyedül maradni rettenetes, hívni szeretne valakit, de előre tudja, hogy mással még rosszabb. „Kapnék legalább morfiomot, hogy elkábuljak. Megmondom neki, az orvosnak, hogy találjon ki még valamit. Ez így nem mehet... nem mehet tovább.”

Egy óra, két óra telik el így. Akkor csengetnek az előszobaajtón. Alighanem az orvos. Igen, ő az, az orvos, frissen, fűgén, hájasan, jókedvűen, azzal az arckifejezéssel, amelyik mintha azt mondaná: „Ejnye, úgy látszik, valamitől meg tetszett ijedni egy kicsikét, no de se baj, majd mi mindent rendbe hozunk...” Az orvos tudja, hogy ez az arckifejezés itt nem helyénvaló, de egyszer s mindenkorra fölvette, és most már nem tudja levenni, mint aki már kora reggel frakkot öltött, és látogatási körútra indult.

Vidáman, bátorítón dörzsölgeti kezét.

- Jégcsap a kezem. Jó hideg van odakinn. Várjon, amíg megmelegszen - mondja olyanformán, mintha csak azt kellene kívánni, amíg ő megmelegszik, és ha a keze fölmelegedett, akkor mindent rendbe hoz.

- Nos, hogymint vagyunk?

Ivan Iljics érzi, hogy az orvos azt akarta mondani: „Hogymint vagyogatunk”, de mégiscsak érzi, hogy így nem illik beszélni, és azért ezt kérdi: - Hogy töltötte az éjszakát?

Ivan Iljics ránéz az orvosra, és a szemében ez a kérdés van: „Hát sose hagyod abba a hazugságot? Nem szégyelled magad?” De az orvos nem akarja megérteni a kérdést.

És Ivan Iljics azt mondja:

- Szörnyű rosszul vagyok. A fájdalom nem szűnik, nem enyhül. Adjon valamit!

- Ejnye, maguk betegek mind egyformák! No, most már megmelegedtem, még a gondos Praszkovja Fjodorovnáknak sem lehetne kifogása a kezem hőmérséklete ellen. Tehát: jó reggelt! - És az orvos kezét fog Ivan Iljiccsel.

Enyelgő modorát félretéve, most komolyan vizsgálja a beteget, érverését, hőmérsékletét, azután meghallgatja, kopogtatja.

Ivan Iljics világosan látja, pontosan tudja, hogy mindez badarság és pusztá ámtás, de mikor az orvos letérdelve fölébe hajlik, s fülét hol feljebb, hol lejjebb szorítja testéhez, és fontoskodó arccal mindenféle tornamutatványt végez fölötte, akkor Ivan Iljics éppen úgy aláveti magát ennek, mint ahogy azelőtt a bíróságon alávetette magát az ügyvédek beszédeinek, és végighallgatta őket, noha tudta, hogy mind hazudnak, s azt is tudta, hogy miért hazudnak.

Az orvos a dívány előtt térdelve még mindig kopogtatott, amikor az ajtóban Praszkovja Fjodorovna selyemruhájának suhogása hallatszott. Szidta Pjotrt, amiért nem jelentette idejében az orvos érkezését.

Bejött, megcsókolta férjét, és nyomban bizonygatni kezdte, hogy ő már régen fölkel, csak félreértés okozta, hogy nem volt jelen, amikor a doktor jött.

Ivan Iljics ránéz, végigméri, és rossz néven veszi karja, nyaka húsos fehérségét, haja fényét, életkedvvel teli szeme csillogását. Szíve, lelke mélyéből gyűlöli őt. Ajkának érintése újabb szenvedés, előnti a gyűlölet.

Praszkovja Fjodorovna álláspontja férje betegségével szemben nem változott. Mint ahogy az orvos kidolgozott magának egy bizonyos magatartást betegeivel szemben, amelyen már nem képes változtatni, éppen úgy Praszkovja Fjodorovna is kidolgozott magának egy bizonyos álláspontot: azt, hogy Ivan Iljics elmulaszt valamit, amit egészsége érdekében meg kellene tennie, tehát voltaképpen az ő hibája az egész, és ő mint szerető feleség, szemére veti ezt a mulasztást. És ezen az állásponton már nem tud változtatni.

- De kérem, nem fogad szót! Nem veszi be idején az orvosságát. És ami a legnagyobb baj: olyan helyzetben fekszik, ami bizonyára árt neki, magasra teszi a lábát.

És elmondta, hogy Geraszimnak a tisztje, hogy órák hosszat emelje Ivan Iljics lábát.

Az orvos elmosolyodott, gyengéden, elnézően: „Mit csináljunk? Ezek a betegek néha ilyen számárságokat eszelnek ki; de meg kell nekik bocsátani.”

Amikor a vizsgálat véget ért, az orvos órájára nézett, és akkor Praszkovja Fjodorovna közölte Ivan Iljiccsel, hogy mondjon, amit akar, de ő elhívott egy híres orvost, most konzíliumot fog tartani Mihail Danyiloviccsal (így hívták a háziorvost).

- Ne ellenkezz, kérlek szépen. Ezt is csak a magam kedvéért csinálom - mondta gúnyosan, ezzel is éreztetvén, hogy mindent férjéért csinál, és ezt csak azért mondja, hogy Ivan Iljicsnek ne legyen joga tiltakozni. Ivan Iljics hallgatott, elkomorult. Érezte, hogy a hazugság, amely körülveszi, egyre bonyolultabbá válik, már olyan bonyolult, hogy az ember jóformán el sem igazodik benne.

Praszkovja Fjodorovna mindezt, amit férje betegségével kapcsolatban tett, csakis önmagáért tette, de neki mindig úgy mondta, hogy magáért teszi azt, amit csakugyan önmagáért tett, mint hogyha ez a legnagyobb képtelenség volna - olyan képtelenség, hogy csak fordítva lehet értelmezni.

Fél tizenkettőkor csakugyan megjött a híres orvos. Megint megvizsgálták, és aztán nagyképi megbeszélést folytattak előtte meg a szomszéd szobában a veséről meg a vakbélről, kérdések, feleletek hangzottak el olyan fontoskodva, hogy élet és halál reális kérdése helyett - mert Ivan Iljics előtt most már csak ez az egy kérdés lebegett - megint csak a vese meg a vakbél kérdése lépett előtérbe; ezek a szervek valamit nem úgy csináltak, ahogy kötelességük lett volna, de most majd Mihail Danyilovics meg a híres orvos koncentrált támadást intéznek ellenük, és rákényszerítik őket a helyes működésre.

A híres orvos komoly, de nem lemondó arccal búcsúzott. És Ivan Iljics bátortalan kérdésére, amelyet félelemtől és reménységtől csillogó szemmel tett fel, hogy van-e kilátás a gyógyulásra, azt válaszolta, hogy nem kezeskedhet semmiért sem, de a lehetőség fennáll. Ivan Iljics bizakodó pillantása, mely az orvost az ajtóig követte, olyan szánalmas volt, hogy Praszkovja Fjodorovna sírva fakadt láttára, amikor kiment a másik szobába, hogy átnyújtsa a híres orvosnak a látogatás honoráriumát.

Az orvos bátorítása nyomán támadt emelkedett lelkiállapot nem tartott sokáig. Megint ugyanaz a szoba, ugyanazok a képek a falon, ugyanazok a függönyök, tapéták, orvosságos üvegcsék és mindig ugyanaz a fájó, szenvedő test. Ivan Iljics nyögött; injekciót adtak neki, elkábult.

Amikor magához tért, már esteledett; behozták az ebédet. Nagy nehezen legyűrt egy csésze húslevest; és azután megint ugyanaz, és megint a leszálló éjszaka.

Ebéd után, hét óra tájt, bejött Praszkovja Fjodorovna, estélyi ruhában, kiöltözve, befűzve, dagadó, kövér keblekkel, arcán púder nyomai. Már délelőtt emlékeztette rá férjét, hogy színházba mennek. Sarah Bernhardt vendégszerepelt a városban, páholyt béreltek, maga Ivan Iljics ragaszkodott hozzá, hogy elmenjenek. Most azonban megfélekedezett erről, sértette Praszkovja Fjodorovna cifra öltözéke. Sértődöttségét azonban eltitkolta, amikor eszébe jutott, hogy csakugyan ő maga ragaszkodott hozzá, hogy páholyt vegyenek, és elmenjenek a színházba, mert a gyermekekre nagy nevelő hatással lehet ez az esztétikai élvezet.

Praszkovja Fjodorovna elégedetten lépett be, de elégedettségébe látszólag némi büntudat vegyült. Leült, egészségi állapota felől érdeklődött, de Ivan Iljics látta, csak azért kérdi, hogy megkérdezze, nem azért, hogy megtudja a választ, hiszen úgyis tudja, hogy nincs mit megtudnia... Aztán nyomban arról kezdett beszélni, amit tulajdonképpen mondani akart: hogy ő a világ minden kincséért sem menne el a színházba, de hát a páholy megvan, Helène, meg a lányuk és Petriscev (a vizsgálóbíró, lányuk jövődöbelije) elmennek, nem engedheti el őket felügyelet nélkül. Pedig mennyivel szívesebben üldögélne vele egész este. Csak aztán jól vigyázzon, távollétében is tartsa meg pontosan az orvos előírásait.

- Igen, és Fjodor Petrovics (a jövődöbeli) is szeretne bejönni egy percre. Szabad? Meg Liza is.

- Jöjjenek be.

Bejött a lánya, kivágott ruhában, lemeztelenítve fiatal testét - a testet, amely Ivan Iljicsnek annyi szenvedést okoz. Ő pedig mutogatja. Erős volt, egészséges, szembeötlően szerelmes, és nyilván haragudott betegségre, szenvedésre és halálra, mert megzavarják boldogságát.

Bejött Fjodor Petrovics is, frakkban, *à la Capoul* bodorított hajjal, hosszú, eres nyaka köré szorosan feküdt a hófehér keménygallér, fehér ingmelle óriási nagynak tűnt fel, szűk fekete nadrágja kifeszült erős combján, fél kezén fehér glaszékesztyű, a másikon klakk.

Mögöttük észrevétlenül beosont a kis gimnazista is, szegényke, újdonságok mundérban, kesztyűsen, szeme alatt ijesztő, kék karikák, melyeknek okával Ivan Iljics nagyon is tisztában volt.

Mindig sajnálta a fiát. Riadt, részvevő pillantása is félelmetes volt, Ivan Iljicsnek úgy tetszett, Geraszimon kívül csak Vaszja érti és sajnálja.

Mind leültek, megint a hogyléte felől érdeklődtek.

Azután elhallgattak.

Liza a látcsövet kérte anyjától. Vita támadt közöttük, hogy ki hová tette. Nagyon kellemetlen volt.

Fjodor Petrovics megkérdezte Ivan Iljicsét, látta-e már Sarah Bernhardtot. Ivan Iljics előbb nem értette a kérdést, azután azt felelte:

- Nem láttam; hát ön?

- Én láttam; az *Adrienne Lecouvreur*-ben.

Praszkovja Fjodorovna azt mondta, hogy abban a legjobb. Liza ellentmondott. Azután beszélgetés szövődött Sarah Bernhardt játékának finomságáról és életszerűségéről - ugyanaz a beszélgetés, amelyet ilyenkor mindig mindenki lefolytatott.

A beszélgetés kellős közepén Fjodor Petrovics ránézett Ivan Iljicsre, és elhallgatott. A többiek is ránéztek, és elhallgattak. Ivan Iljics csillogó szemekkel meredt maga elé, láthatóan dühöngött valamennyiükre. Valamiképp helyre kellett hozni, jóvá kellett tenni, de hogyan? Lehetetlenség volt. Valamiképp meg kellett törni a hallgatást. De senki sem szánta rá magát, mind megrémültek, hogy most mindjárt romba dől az illedelmes hazugság, és mindenki előtt nyilvánvalóvá lesz az, ami van. Liza szánta el magát elsőnek. Ő törte meg a hallgatást. El akarta titkolni azt, amit mindannyian éreztek, de elszólta magát.

- Ellenben, *ha mégis megyünk*, akkor legfőbb ideje - mondta, s órájára nézett, apja ajándékára; alig észrevehetően rámosolygott a fiatalemberre - mosolya sokatmondó volt, de hogy mit mondott, azt csak ők ketten értették -, s azzal felállt, ruháját suhogtatva.

Mind felálltak, elkészöntek, és elmentek a színházba.

Amikor kimentek a szobából, Ivan Iljics egy pillanatig úgy érezte, megkönnyebbült: nincs már ott a hazugság - kiment velük együtt -, csak a fájdalom maradt. Mindig ugyanaz a fájdalom, mindig ugyanaz a félelem... és így sose könnyebb, sose nehezebb. Minden egyre rosszabb.

És megint perc perc után, óra óra után telt, mindig ugyanaz, és még mindig nem a vég, és egyre félelmetesebb az elkerülhetetlen vég.

- Igen, küldd be Geraszimot - felelte Pjotr kérdésére.

Késő éjszaka megjött a felesége. Lábujjhegyen lépett be, de Ivan Iljics meghallotta, kinyitotta a szemét, és gyorsan becsukta megint. Praszkovja Fjodorovna aludni küldte Geraszimot, hogy majd ő virraszt helyette. Ivan Iljics kinyitotta a szemét, és azt mondta:

- Nem, menj aludni.
- Nagyon szenvedsz?
- Mindegy.
- Végy ópiumot.

Erre hajlandó volt; megitta. Praszkovja Fjodorovna kiment.

Hajnali három óráig gyötrelmes kábulatban feküdt. Úgy rémlett, szörnyű fájdalmak közepette gyömöszölik befelé egy szűk, mély, fekete zsákba, egyre mélyebbre gyömöszölik, és nem tudják egészen bedugni. És ez a folyamat rettenetes szenvedésekkel jár. És ő fél, és be akar zuhanni a zsákba, vergődik és segít. És egyszer csak elszakad a zsák, ő lezuhan, és fölébred. Geraszim éppen úgy ül az ágy végében, és szundikál nyugodtan, türelmesen. Ő pedig fekszik az ágyban, harisnyás lába csont és bőr, Geraszim vállán nyugszik, ugyanaz az ernyős gyertya, ugyanaz a szüntelen fájdalom.

- Menj ki, Geraszim - suttogta.
- Nem vagyok fáradt, itt maradok.
- Nem, nem, eredj.

Levette a lábát Geraszim válláról, oldalt fordult, ráfeküdt a saját kezére, és rettenetesen megsajnálta önmagát. Csak addig várt, amíg Geraszim kiment a másik szobába, akkor már nem fékezte magát, és sírni kezdett, mint a gyermek. Siratta tehetetlenségét, szörnyű magányát, az emberek kegyetlenségét, Isten kegyetlenségét, Isten nemlétét.

„Miért tetted ezt velem? Miért juttattál idáig? Miért, miért kínoz ilyen rettenetesen?”

Nem várt választ, és siratta, hogy nincs és nem lehet válasz. A fájdalom fokozódott, de nem moccant, nem hívta Geraszimot. Azt mondta magának: „Még, még, kínozz csak, kínozz! De miért? Mit tettem ellened, miért?”

Azután elcsöndesedett, már nem sírt, jóformán nem is lélegzett, csupa figyelem lett: mintha egy hangra fülelne, nem olyanra, amely fennszóval beszél, hanem a lélek hangjára, a benne mozduló gondolatok hangjára.

„Mit kívánsz? - Ez volt az első világos, szavakkal is kifejezhető fogalom, amelyet meghallott. - Mit kívánsz? Mit kívánsz?” - ismételte magában. „Mit? Hogy ne szenvedjek. Éljek” - felelte. És megint odaadón figyelt, olyan megfeszítetten, hogy még a fájdalom sem vonta el.

„Élni? Hogy akarsz élni?” - kérdezte a lélek hangja.

„Élni, úgy, ahogy azelőtt éltem: szépen, kellemesen.”

„Hogy éltél azelőtt, szépen és kellemesen?” - kérdezte a hang. És Ivan Iljics föllelevenítette képzeletében kellemes életének legjobb perceit. De milyen furcsa! A kellemes élet e legszebb percei most egészen más színben tűntek fel, mint annak idején. Minden más volt, kivéve gyermekkorának első emlékeit. Ott, a gyermekkorban, volt igazi öröm, amivel, ha visszatér, lehetett volna élni. De az az ember, aki ezt az örömet átélte, már nem volt sehol: olyan volt, mintha valaki másra emlékeznék vissza.

Mihelyt megkezdődött az, aminek eredménye a mai Ivan Iljics volt, az akkor örömeinek tetsző emlékek most a szeme láttára olvadtak semmivé, zsugorodtak jelentéktelen, sőt akárhányszor ocsmány mozzanatokká.

És minél jobban távolodott a gyermekkortól, minél jobban közeledett a jelenhez, annál jelentéktelenebbek, annál kétségesebbek lettek az örömeik. Már a jogtudományi iskolában kezdődött. Ott volt még egy és más, ami igazán kellemes volt: jókedv, barátság, reménységek. De a felsőbb osztályokban már egyre ritkultak a jó percek. Később, amikor első helyén szolgált a kormányzó mellett, megint felbukkantak jó mozzanatok: ezek az emlékek a szerelemmel voltak kapcsolatosak. Azután minden összezavarodott, egyre csökkent a jó. És azután még kevesebb, egyre kevesebb, minél tovább haladt előre életében, annál kevesebb.

A házasság... olyan véletlenül jött létre; és a csalódás, a felesége szájának a szaga, és az érzékiség, a tettetés! És az az élettelen hivatal, az anyagi gondok, és így telt egy év, kettő, tíz, húsz - mindig ugyanaz. És minél tovább haladt, annál halottabb lett minden. „Mintha állandóan lefelé haladtam volna a lejtőn, miközben azt képzeltem, hogy felfelé kapaszkodom. Igen, így volt. A közvéleményben felfelé haladtam, és ugyanolyan arányban fogyott alólam az élet... Most pedig vége, halj meg!”

Hát akkor minek? Miért? Nem lehet. Nem lehet, hogy ilyen értelmetlen, ilyen ocsmány legyen az élet! És ha csakugyan ilyen ocsmány és ilyen értelmetlen, akkor minek meghalni, még-hozzá szenvedések közepette meghalni? Valami nincsen rendjén.

„Talán nem úgy éltem, ahogy kellett volna - hasított elméjébe a sejtelen. - De hogyan lehetséges ez, amikor mindent úgy csináltam, ahogyan kell?” - mondta azután önmagának, s ezzel elvetette, mint képtelen és lehetetlen gondolatot, az élet rejtélyének ezt az egyedüli megoldását.

„Mit kívánsz most? Élni? Élni - hogyan? Mint ahogy a hivatalodban éltél, amikor a teremszolga kihirdeti: bíróság! A bíróság, itt a bíróság - ismételte magában. - Ez az igazi bíróság! De hiszen én nem vagyok bűnös! - kiáltotta felháborodva. - Miért?” Abbahagyta a sírást, arccal a falnak fordult, és mindegyre csak az a kérdés járt az eszében: miért, mire való ez az iszonyat?

De akármennyit gondolkozott, nem talált rá választ. És ha eszébe ötlött - mint ahogy gyakorta eszébe ötlött - a gondolat, hogy mindennek az az oka, hogy nem úgy élt, mint ahogy kellett volna, nyomban felidézte minden tekintetben korrekt életét, és elhessegette a képtelen gondolatot.

10

Eltelt újabb két hét. Ivan Iljics már nem kelt föl a díványról.

A díványon feküdt, mert nem akart ágyban feküdni. Majdnem állandóan arccal a falnak fordulva feküdt, és magányosan szenvedte végig a nem szűnő és meg nem oldódó szenvedéseket, magányosan gondolta végig ugyanazokat a meg nem oldódó gondolatokat. „Mi ez? Igazán a halál?” És a belső hang azt válaszolta: „Igen, a halál.” „Minek a szenvedés?” És a hang így felelt: „Csak úgy, semmiért.” És ezen felül, ezen túl nem volt semmi.

Betegsége kezdete óta, attól fogva, hogy először ment orvoshoz, Ivan Iljics élete két ellentétes hangulatú részre oszlott, amelyek egymást váltogatták. Az egyik a kétségbeesés volt, a felfoghatatlan és iszonyú halál várása, a másik pedig a reménykedés, és teste működésének

érdeklődő megfigyelése. Hol a vese vagy a vakbél lebegett szeme előtt, valamilyen belső szerv, amely ideig-óráig megtagadja kötelességei teljesítését, hol meg az érthetetlen, szörnyűsége halál, amelytől nem menekülhet.

Ez a kétféle hangulat betegsége kezdete óta váltogatta egymást; de minél tovább haladt a betegség, annál kétségesebbé és távolibbá lett a vese elképzelése, annál realisabb a közelgő halál képe.

Ha csak eszébe jutott, hogy mi volt ő három hónappal azelőtt, és mi most; ha eszébe jutott, hogy milyen feltartóztathatatlanul haladt lefelé a lejtőn, akkor máris összeomlott a reménykedésnek még a lehetősége is.

Magányának utolsó idejében, ebben a szörnyű magányban, amelyben arccal a pamlag hátának fordulva feküdt, elhagyatottan a népes város közepette, nagyszámú ismerősének és családjának közepette - ebben az iszonyú magányban, amelynél teljesebb magárahagyatottság nem volt képzelhető sem a földön, sem a tenger fenekén, mondom, iszonyatos magányának utolsó idejében Ivan Iljics már csak a múltban élt. Egymás után idézte fel múltjának képeit. Mindig a közelmúlttal kezdődött, és úgy haladt a legtávolabbi emlékek, a gyermekkor felé, és ott megállapodott. Ha a főtt aszalt szilvára gondolt, amellyel aznap kínálgatták, akkor erről feltétlenül eszébe jutott a ráncos, nyers francia aszalt szilva, amelyet gyermekkorában evett, jellegzetes íze, és az, hogy milyen bőségesen csordult a nyála, amikor eljutott a maghoz; és ezzel az íz-emlékkel együtt egész sora támadt fel az emlékeknek abból az időből: a dadus, a fivérei, a játékaik. „Nem szabad erre gondolnom... nagyon fáj” - mondta magának Ivan Iljics, és visszakényszerítette magát a jelenbe. Ott egy gomb a pamlag párnázott hátán és a szattyánbőr ráncai. „A szattyán drága, és nem tartós; vitánk volt miatta a feleségemmel. De volt egyszer egy másik szattyánbőr, meg egy másik veszekedés, amikor elszakítottuk apánk aktatáskáját, és megbüntettek, és édesanya hozott süteményt.” Ezzel megint visszaszökött a gyermekkorba, és megint nagyon fájt, megint igyekezett elkergetni az emlékeket, és másra gondolni.

És az emlékeknek ezzel a menetével párhuzamosan egy másik emléksor is ment végbe a lelkében: az emlékezés arra, hogy hogyan erősödött, fejlődött a betegsége. Itt is ugyanaz volt az eredmény: minél messzebb nyúlt vissza a múltba, annál több volt az élet. Több volt a jó az életben, és több volt maga az élet. A kettő egyébe olvadt. „Ahogy a szenvedés egyre rosszabbodik, úgy rosszabbodik az egész élet” - gondolta. Egyetlen fénylő pont valahol messze a múltban, az élet kezdetén, és azután minden egyre feketébb, feketébb, egyre gyorsabb, gyorsabb a hanyatlás. „A halál távolságának négyzetével fordítottan arányos” - gondolta magában. És a lehulló, egyre növekvő sebességgel hulló könek ez a képe erősen befészkelte magát a lelkébe. Az élet, egyre növekvő szenvedések sora, egyre gyorsulón repül a vég felé, a legszörnyűbb szenvedés felé. „Repülök...” Megrezzent, fészkelődött, megpróbált ellenállni, de már tudta, hogy ellenszegülni nem lehet, és a nézéstől fáradt, de a nézést abbahagyni nem tudó szemekkel meredt a pamlag hátára, és várt - várta a szörnyű esést, a megrázkódtatást és a pusztulást. „Ellenszegülni nem lehet - gondolta. - De legalább megérteném, hogy mire való? De megérteni sem lehet. Meg lehetne magyarázni, ha azt mondanám, hogy nem úgy éltem, ahogy kellett. De ezt lehetetlenség elismerni!” Így okoskodott, felidézvén magában egész életének törvényes, helyes és ildomos mivoltát. „Nem, erről szó sem lehet - hangoztatta önmagának, és a száját mosolyra húzta, mintha valaki láthatná mosolyát, s mintha ez a mosoly valakit félrevezethetne. - Nincs magyarázat. Szenvedés, halál... Miért?”

Így telt el két hét. Ez alatt az idő alatt öröndetes esemény következett be, amelyet Ivan Iljics meg a felesége nagyon kívántak: Petriscsev hivatalosan megkérte leányuk kezét. Este történt. Másnap reggel Praszkovja Fjodorovna bement férjéhez, s azon gondolkodott, miképpen közölje vele Fjodor Petrovics elhatározását; de Ivan Iljics állapota történetesen épp azon az éjszakán erősen rosszabbra fordult. Praszkovja Fjodorovna most is a megszokott pamlagon találta, de változott helyzetben. Hanyatt feküdt, nyögött, és kimeredő szemmel bámult maga elé.

Praszkovja Fjodorovna a gyógyszerekről kezdett beszélni. Ivan Iljics ráemelte a tekintetét. Praszkovja Fjodorovna nem fejezte be az elkezdett mondatot: férje szemében olyan gyűlölet, ellene irányuló gyűlölet fejeződött ki.

- Az isten szerelméért, hagyj nyugodtan meghalni - mondta.

Praszkovja Fjodorovna ki akart menni, de abban a pillanatban belépett Liza, és odament apjához, hogy üdvözlje. Ivan Iljics éppen úgy nézett lányára is, mint feleségére, s amikor egészsége felől kérdezősködött, szárazon csak annyit felelt, hogy hamarosan megszabadítja mindannyiukat terhes jelenlététől. Mind a ketten elhallgattak, még egy ideig ott üldögéltek, s azután kimentek.

- Mit vétettünk ellene? - kérdezte Liza az édesanyjától. - Mintha a mi hibánk lenne! Én nagyon sajnálom a papát, de miért kínozz bennünket?

A szokott időben eljött az orvos, Ivan Iljics igennel, nemmel felelgetett neki, le nem vette róla dühödte tekintetét, és a végén azt mondta:

- Úgyis tudja, hogy nem tud segíteni, hagyjon békén.

- A szenvedést legalább tudjuk enyhíteni - mondta az orvos.

- Nem, azt sem tudják; hagyjanak békén.

Az orvos átment a szalonba, és közölte Praszkovja Fjodorovnával, hogy a beteg nagyon rossz állapotban van, az egyetlen, ami még valamit használ: az ópium, hogy enyhítsék szenvedéseit, amelyek kétségtelenül szörnyűségek.

Az orvos úgy értette, hogy fizikai szenvedései szörnyűek, és ez igaz volt, de még fizikai szenvedéseinél is elviselhetlenebb volt erkölcsi szenvedése, és ez volt a legnagyobb gyötrelme.

Erkölcsi szenvedése pedig onnan eredt, hogy aznap éjjel, ahogy ránézett Geraszim álmos, jóindulatú, széles arcára, hirtelen eszébe jutott: „És hátha az egész életem, tudatos életem csakugyan nem az volt, aminek lennie kellett volna?”

Beléhasított a felismerés, hogy talán mégis igaz az, amit addig teljességgel lehetetlennek érzett: hogy nem úgy élt, ahogy kellett. Eszébe jutott: hátha az az ellenkezés, ami néha feltámadt benne az ellen, amit a legmagasabb állású személyiségek helyesnek tartanak, az az alig-alig marcangoló lázongás, amelyet nyomban elfojtott magában, hátha az volt az igazi, és mind a többi nem az volt, aminek lennie kellett volna! Hivatali működése, egész életberendezése, családja, társadalmi és szolgálati érdekei - mindez talán nem az volt, ami kellett volna. Megpróbálta önmaga előtt védelmébe venni mindezt. De egyszerre rádöbbsent mindannak értéktelenségére, amit védelmez. És nem volt már mit védelmeznie.

„De ha ez így van - gondolta -, ha abban a tudatban kell elmennem a földről, hogy elherdáltam mindent, ami rám bízott, és már nincs időm helyrehozni, akkor mi legyen?” Hanyatt fordult, és egészen új szemszögből kezdte vizsgálni életét. Amikor reggel meglátta az inast, azután a

feleségét, aztán a lányát, aztán az orvost, minden szavuk, minden mozdulatuk megerősítette számára a szörnyű igazságot, amely aznap éjszaka feltárult előtte. Önmagát látta bennük, mindazt, amiért élt, és világosan látta, hogy mindez nem az volt, ami kellett volna, mindez óriási, iszonyú csalás volt, amely elfödte az életet meg a halált. Nyögött, hánykolódott, ruháját tépdeste; úgy érezte, fojtogatja és szorítja a ruha. És gyűlölte valamennyiüket.

Nagy dózis ópiumot adtak neki, kábulatba merült, de délután előlről kezdődött az egész. Mindenkit elkergetett maga mellől, és nyugtalanul hánykolódott ide-oda.

A felesége bement, és így szólt hozzá:

- Jean, kedvesem, tedd meg a kedvemért („a kedvemért?”). Ártani nem árthat, de gyakran használ. Hiszen nincs abban semmi. Egészségesen is gyakran...

Ivan Iljics tágra nyitotta a szemét.

- Mit? Hogy megáldozzak? Minek? Nem kell! Egyébként... nem bánom...

Praszkovja Fjodorovna sírva fakadt.

- Igen, drágám? Elhívom a mi papunkat, olyan kedves!

- Jó, jó, nagyszerű.

Amikor eljött a pap, és meggyóntatta, Ivan Iljics meglágyult, úgy érezte, hogy kételyei valamelyest enyhültek, s ennek következtében szenvedései is, és egy percre felcsillant újra a remény. Megint a vakbélre gondolt, és a gyógyulás lehetőségére. Könnyes volt a szeme, amikor megáldozott.

Amikor áldozás után lefektették, pillanatnyi könnyebbséget érzett, újra reménykedett az életben. Eszébe jutott a műtét, amelyet ajánlottak. „Élni, élni akarok!” - gondolta magában. Felesége bejött, hogy üdvözlje, a szokásos szavakat mondta, és hozzátette:

- Ugye, jobban vagy?

Ivan Iljics nem nézett rá, úgy mondta: igen, jobban van.

Ruhája, alakja, arca kifejezése, hangjának csengése - minden egyet mondott Ivan Iljicsnek: „Nem az, ami kellett volna. Minden, amiben éltél és élsz: hazugság volt, csalás, amely eltakarta előled az életet és halált.” És mihelyt ezt végiggondolta, feltámadt benne a gyűlölet, a gyűlölettel együtt a tűrhetetlen fizikai szenvedés, és a szenvedéssel együtt az elkerülhetetlen, közeli vég tudata. Valami új ment végbe a testében: a lélegzete zihált, akadozott, elfűlt. Arcának kifejezése, amikor azt mondta, hogy jobban van, félelmetes volt. Miután kimondta, felesége arcába nézett, azután gyengeségéhez képest szokatlanul gyorsan hasra fordult, és felordított:

- Menjetek, menjetek, hagyjatok magamra!

12

Attól a perctől fogva kezdődött az a három napig tartó üvöltés, amely olyan szörnyű volt, hogy két zárt ajtó mögött sem lehetett borzadás nélkül hallgatni. Abban a percben, amikor feleségének válaszolt, rádöbbsent, hogy elveszett, nincs visszaút, eljött a vég, a visszavonhatatlan vég, és kétsége nem oldódott meg, megmaradt kétségnek.

- Ó! Ó! Ó! - üvöltötte váltakozó hangmagasságban. Úgy kezdte, hogy azt ordította: „Nem akarok!” - azután úgy üvöltött tovább az „ó” betűn.

Ebben a három napban, amelyben számára már megszűnt az idő, ebben a fekete zsákban kapálódzott, amelybe egy láthatatlan, legyőzhetetlen erő gyömösölte. Úgy vergődött, mint ahogy a hóhér kezében vergődik a halálraítélt, tudva, hogy nem menekülhet; és minden percben érezte, hogy minden erőfeszítése ellenére egyre közelebb kerül ahhoz, amitől iszonyodik. Érezte, hogy gyötrelme kettős: abban áll, hogy egyre mélyebben gyömösölik abba a fekete lyukba, de még inkább abban, hogy nem tud egészen belejutni. Abban, hogy belebújjon, az a tudata akadályozza, hogy az élete jó volt. Életének ez az igazolása tartotta fogva, nem engedte tovább, és minden másnál jobban gyötörte.

Egyszerre egy ismeretlen erő mellbe vágta, oldalba vágta, még jobban elfojtotta a lélegzetét; Ivan Iljics bezuhant a lyukba, és ott a lyuk végén, valami megvilágosodott. Az történt vele, ami utazáskor a vasúti kocsiban, amikor az ember azt hiszi, hogy előremegy, pedig visszafelé halad, és egyszer csak fölismeri a haladás igazi irányát.

„Igen, mindez nem az volt, ami kellett - gondolta -, de nem baj. Meg lehet tenni azt is, ami kell. Mi az, ami kell?” - kérdezte, és hirtelen elcsendesedett.

Ez a harmadik nap végén történt, egy órával a halála előtt. Ugyanakkor a kis gimnazista halkan belopózott apjához, és megállt az ágya mellett. A haldokló kétségbeesetten üvöltött, és karjaival hadonászott. Keze véletlenül a kis gimnazista fejére hullott. A kis gimnazista megragadta, ajkához szorította, és sírva fakadt.

Ivan Iljics pedig ugyanakkor nagyot zuhant, meglátta a fényt, és megvilágosodott előtte, hogy élete nem az volt, aminek lennie kellett volna, de ezt még helyre lehet hozni. Azt kérdezte magától, mi az, ami *kell*, és feszülten figyelt magában a válaszra. Ekkor megérezte, hogy valaki csókolgatja a kezét. Kinyitotta a szemét, és megpillantotta fiát. Megesett a szíve rajta. Akkor odalépett a felesége. Ránézett. Az asszony nyitott szájjal, kétségbeesett arccal bámult rá, orrán, orcáján le nem törölt könnyek ültek. Őt is megsajnálta.

„Igen, kínozom őket - gondolta. - Sajnálnak engem, de megkönnyebbülnek, ha már nem leszek.” Meg akarta mondani, de nem volt hozzá ereje. „Egyébként minek beszélni, cselekedni kell” - gondolta. Szemével intett a feleségének, fiára mutatott, és így szólt:

- Vidd ki... sajnálom... téged is... - Még azt akarta hozzátenni: „bocsáss meg”, de ehelyett azt mondta: - Bocsáss el! - és nem lévén már ereje, hogy kijavítsa, csak legyintett, abban a tudatban, hogy akinek meg kell értenie, úgyis megérti.

És egyszerre megvilágosodott előtte, hogy mi volt az, ami addig kínozza és érthetetlen volt, s ami most egyszerre érthető volt, és kétfelől, tízfelől, mindenfelől tódult tudatába. Sajnálja őket, úgy kell intézni, hogy nekik ne fájjon. Meg kell szabadítani őket, s magának is meg kell szabadulnia ezektől a szenvedésektől. „Milyen szép és milyen egyszerű - gondolta. - Hát a fájdalom? - kérdezte. - Hová lett? Hol vagy, te fájdalom?”

Feszülten figyelt.

„Igen, itt van. Nem bánom, hadd legyen. A fájdalom.”

„Hát a halál? Hol van ő?”

Kereste régi, megszokott halálfélelmét, és nem lelte sehol. Hová lett? Miféle halál? Nem volt sehol a félelem, mert a halál sem volt sehol.

A halál helyett világosság volt.

- Hát ez az! - szólt váratlanul, fennhangon. - Milyen boldogság!

Az ő számára mindez egy másodperc alatt ment végbe, és ennek a másodpercnak a tartalma már nem változott. A körülötte levők számára azonban haláltusája még két óra hosszat folytatódott. Mellében valami zakatolt; elcsigázott teste rázkódott, remegett. Azután egyre ritkult a hörgés meg a zakatolás.

- Vége - mondotta valaki fölötte.

Ivan Iljics meghallotta a szót, és elismételte a lelkében. „Vége a halálnak - mondta magának. - Nincs többé.”

Beszívta a levegőt, a sóhajtás közepén elakadt, kinyújtózott és meghalt.

Szőllősy Klára fordítása

KREUTZER-SZONÁTA

„Én pedig azt mondom nektek, hogy valaki asszonyra tekint *gonosz* kívánságának okáért, immár paráználkodott azzal az ő szívében”

(Máté ev. V. 28.)

„Mondának néki tanítványai: Ha így van a férfi dolga az asszonnyal, nem jó megházasodni.

Ő pedig monda nekik: Nem mindenki érti meg ezt a beszédet, csak az, akinek megadatott.

Mert vannak heréltek, akik anyjuk méhéből születtek így; és vannak heréltek, akiket az emberek heréltek ki; és vannak heréltek, akik maguk heréltek ki magukat a mennyeknek országáért. Aki meg tudja érteni, értse meg.”

(Máté ev. XIX. 10-12.)

1

Kora tavasszal történt. Második napja utaztunk már. A vasúti kocsiba rövid távolságra utazók jöttek be s mentek ki, hárman azonban, úgy, mint én is, a vonat végállomásától jöttek: egy nem szép s már nem fiatal, elkínzott arcú, dohányozgató hölgy, akin férfias kabát és sapka volt; a hölgy ismerőse, egy negyven körüli beszédes ember, akin minden holmi új volt és akkurátus, meg egy félrehúzódo, alacsony termetű, ideges mozgású úr, aki nem volt még öreg, de göndör haja nyilván idő előtt megöszült, s szokatlanul csillogó szeme gyorsan járt tárgyról tárgyra. Régi, de drága szabónál készült bárányprémmel kihajtott kabát volt rajta, s magas báránybőr kucsma. A kabátja alatt, amikor kigombolkozott, ujjas és hímzett orosz ing volt látható. Ennek az úrnak különös tulajdonsága volt még az is, hogy időnként furcsa hangot hallatott, mely köhécseléshez vagy elkezdett s félbeszakított nevetéshez volt hasonló.

Ez az úr az út egész tartama alatt gondosan kerülte az érintkezést és ismeretséget az utasokkal. A szomszédok megszólítására kurtán és élesen felelt, s vagy olvasott, vagy az ablakon kinézve dohányzott, vagy élelmiszert vett ki öreg útizsákjából, s teázott, falatozott.

Nekem úgy tűnt föl, hogy terhes neki az egyedüllét, néhányszor beszédbe akartam ereszkedni vele, de valahányszor a szemünk találkozott, ami gyakran megtörtént, minthogy rézsút átellenben ültünk, elfordult, s vagy a könyvért nyúlt, vagy kitekintett az ablakon.

Második nap estefelé, amikor egy nagy állomáson megálltunk, ez az idegen úr leszállt forró vízért, és teát főzött magának. Az akkurátus, új holmijú úr, mint később megtudtam: egy ügyvéd, szomszédnőjével, a férfias kabátú, dohányzó hölgygel elment teázni az állomásra.

Mialatt az úr és a hölgy lent volt, a kocsiba néhány új utas szállt be, köztük egy magas, borotvált, ráncos képű ember, nyilván kereskedő, nyérc bundában s hatalmas ellenzőjű posztósapkában. A kereskedő az ügyvéddel utazó hölgy helyével szemben ült le, s rögtön beszédbe ereszkedett egy fiatalemberrel, aki külseje szerint kereskedősegéd volt, s ugyanezen az állomáson szállt be a kocsiba.

Én rézsút ültem, és minthogy a vonat állt, azokban a percekben, amikor senki sem haladt arra, el-elkaptam egy foszlányt a beszélgetésükből. A kereskedő először azt közölte, hogy a birtokára megy, amely csak egy állomásra van innét; majd mint mindig, előbb az árakról, kereskedésről beszéltek; mint mindig, arról volt szó, hogy Moszkvában milyen most az üzleti élet, később így a nyizsegorodi vásárról beszélgettek. A segéd valami mindkettőjük által ismert dúsgazdag kereskedőről mesélt, hogy az milyen dorbézolást vitt végbe a vásáron, az öreg azonban nem hagyta végigmondani, s ő kezdett a hajnali kunavinói tivornyákról beszélni, amelyekben maga is részt vett. Nyilván büszke volt a részvételére, s szemmel látható örömmel mondta el, hogy egyszer részegen ugyanezzel az ismerőssel Kunavinóban olyan csínytet követtek el, hogy suttogva kellett elmondania, s a segéd akkorát kacagott rajta, hogy az egész kocsis visszhangzott bele, sőt az öreg is elmosolyodott, két sárga fogát kivillantva.

Minthogy semmi érdekeset nem vártam a beszélgetéstől, fölkeltem, hogy a vonat indulásáig a peronon járkáljak. Az ajtóban az ügyvéddel és a hölggyel találkoztam, akik arra menőben nagy élénken tárgyaltak valamit.

- Nincs már rá idő - szólt oda nekem a közlékeny ügyvéd -, mindjárt másodszor csöngetnek.

És valóban, még a kocsisor végéig sem értem, fölhangzott a csöngetés. Hogy visszajöttem, a hölgy és az ügyvéd közt folytatódott az eleven beszélgetés. Az öreg kereskedő némán ült szemben velük, szigorúan nézett maga elé, s időnként rosszállóan szítta a fogát.

- Erre egyenesen kijelentette a férjének - mondta mosolyogva az ügyvéd, azalatt, hogy elmentem mellette -, hogy ő nem tud és nem is óhajt vele élni, minthogy...

És tovább mesélt valamit, amit már nem hallottam. A nyomomban új utasok jöttek arra, jött az ellenőr, egy hordár szaladt be, s elég soká tartott a zaj, amelytől nem lehetett a beszélgetést hallani. Amikor minden elcsöndesedett, s én ismét meghallottam az ügyvéd hangját, a beszélgetés a konkrét esetről még általános kérdésekre tért át.

Az ügyvéd arról beszélt, hogy Európában a válás kérdése mennyire foglalkoztatja most a közvéleményt, s hogy nálunk is egyre gyakrabban vannak ilyen esetek. Észrevéve, hogy csak az ő hangját lehet hallani, az ügyvéd félbeszakította a beszédjét, s az öreg felé fordult.

- A régi világban nem fordult elő ilyesmi, ugye? - mondta kellemesen mosolyogva.

Az öreg felelni akart valamit, de a vonat épp megindult, s az öreg, sapkáját levéve, keresztet vetett, és suttogva imát mondott. Az ügyvéd, szemét elfordítva, tiszteletteljesen várakozott. Az öreg, miután az imájával és a háromszori keresztvetéssel végzett, fölrakta egyenest s jó mélyre húzva a sapkáját, kicsit fészkelődött a helyén, s beszélni kezdett:

- Előfordult, uram, azelőtt is, csak ritkábban - mondta. - A mai világban nem is lehet, hogy elő ne forduljon ilyesmi. Nagyon műveltek lettek már.

A vonat egyre gyorsabban és gyorsabban ment, a sínek eresztékeiben zakatolva, s nekem bajos volt hallanom őket, pedig érdekelt, így hát közelebb ültem. Szomszédomat, a villogó szemű, ideges urat szemmel láthatólag szintén érdekelte; a helyéről nem kelt föl, de ő is hallgatózott.

- De hát mért rossz a műveltség? - mondta a hölgy, alig észrevehetően elmosolyodva. - Csakugyan jobb úgy egybekelni, mint a régi világban, amikor vőlegény és menyasszony nem is ismerik egymást? - folytatta, sok hölgy szokása szerint nem beszélőtársa szavaira válaszolva, hanem arra, amit úgy gondolta, hogy mondott.

- Nem tudták, szeretik-e, képesek-e szeretni egymást, csak hozzámertek egész életükre, aki épp jutott nekik, és kínlódtak; maga szerint az jobb volt? - mondta, láthatólag hozzám és az ügyvédhez intézve a szót, legkevésbé az öreghez, akivel beszélt.

- Igen műveltek lettek már - ismételte meg a kereskedő, megvetően pillantva a hölgyre, s kérdését válasz nélkül hagyta.

- Érdekes lenne tudni, ön hogy magyarázza meg, mi az összefüggés a műveltség és a házastársak egyenetlenkedése közt - mondta az ügyvéd, alig észrevehetően elmosolyodva.

A kereskedő akart valamit mondani, de a hölgy félbeszakította:

- Nem, annak az időnek már vége... - De az ügyvéd megállította:

- Nem, engedje meg, hogy kifejtse a véleményét.

- Az ostobáskodás a műveltségtől van - mondta az öreg határozottan.

- Olyanokat házasítanak össze, akik nem szeretik egymást, azután csodálkoznak, hogy nem élnek egyetértésben - sietett tovább beszélni a hölgy, az ügyvédre s rám pillantva, sőt még a segédre is, aki helyéről fölemelkedett, és az ülés hátára könyökölve mosolyogva fülelt a beszélgetésre.

- Hiszen így csak állatokat lehet párosítani, ahogy a gazda akarja. Az embernek megvan a hajlama, vonzalma - mondta a hölgy, aki szemmel láthatólag meg akarta bántani a kereskedőt.

- Hiába beszél így az úrnő - mondta az öreg. - Az állat az barom, az embernek azonban törvény adatott.

- De hát hogy éljen valaki egy emberrel, amikor nincs köztük szerelem? - sietett a hölgy kimondani véleményét, amelyet nyilván nagyon újnak tartott.

- Régebben nem nézték ezt - mondta az öreg nyomatékos hangon. - Ez csak most jött divatba. Ha van valami, az asszony rögtön azt mondja: „Elmegyek tőled.” A parasztnál is, hogy, hogy nem, bejött ez a divat. „Nesze - azt mondja -, itt van az inged, gatyád, elmegyek Vanykával, göndörebb nálad.” Aztán tessék, légy okos. Az asszonyban az első dolog a félelem.

A kereskedősegéd hol az ügyvédre nézett, hol a hölgyre, hol rám, láthatólag túrtőztette a mosolyát, készen rá, hogy a kereskedő beszédét kinevesse vagy helyeselje, aszerint, hogy fogadják.

- De hát miféle félelem? - mondta a hölgy.

- Hát olyan: hogy félje az u-u-rát! Olyan félelem.

- No, ez az idő elmúlt már, bátyuska - mondta a hölgy, szinte némi dühvel.

- Nem, asszonyom, annak az időnek nem lehet elmúlnia. Amilyen ő volt, Éva, a férfi bordájából teremtet asszony, olyan marad az asszony a világ végezetéig - mondta az öreg, s olyan szigorúan és győzelmesen rázta meg a fejét, hogy a segéd rögtön eldöntötte, hogy a győzelem a kereskedő oldalán van, és hangosan föl kacagott.

- Igen, igen, maguk férfiak így vélekednek - mondta a hölgy, és ránk pillantott. - Saját maguknak szabadságot adtak, az asszonyt meg háremben akarják tartani. Önmaguknak, persze, mindent megengednek.

- Engedélyt nem ad senki, de hát a férfitől semmi baj sem származik a házra, az asszonyi állat azonban törékeny edény - mondta hatásosan a kereskedő.

A kereskedő hatásos hangsúlyozása láthatólag meggyőzte a hallgatókat, maga a hölgy is levertnek érezte magát, de azért nem hódolt be.

- Igen, de azt hiszem, abban maga is egyetért, hogy az asszony ember, s éppúgy van érzése, mint a férfinak. Mit csináljon hát, ha nem szereti a férjét?

- Nem szereti! - ismételte meg fenyegetően a kereskedő, szemöldökét összevonva és szája szélét elhúzva. - Majd megszereti!

Ez a váratlan érv rendkívül megtetszett a kereskedősegédnek, és helyeslő hangot hallatott.

- De nem, nem szereti meg - szólalt meg a hölgy -, s ha szerelem nincs, akkor nem is lehet rákényszeríteni.

- No és ha az asszony megcsalja a férjét, mi lesz? - mondta az ügyvéd.

- Az nem fordulhat elő - mondta az öreg. - Arra vigyázni kell.

- És ha mégis megtörténik, akkor? Hiszen előfordul.

- Hát akinél előfordul. Nálunk nem fordul elő - mondta az öreg.

Mind elhallgattak. A kereskedősegéd fészkelődött egy kicsit, még közelebb húzódott, nyilván nem akart elmaradni a többiektől.

- Igen, uram - kezdte mosolyogva -, egy magunkféle legénnyel is milyen botrány történt. Még elmondani is nagyon bajos. Ott is akadt egy ilyen asszony, aki ledér volt. S elkezdett komiszkodni. A fiú meg komoly, értelmes ember. Eleinte az irodással. Ő szépen a lelkére beszélt. Nem hagyta abba. Mindenféle mocskosságot csinált. Kezdte az ura pénzét lopni. Erre meg is verte. Mi haszna, egyre rosszabb lett. Egy nem kereszténnyel, bocsánat a szóért, egy zsidóval kezdett etyepetyélni. Mit csináljon az ura? Otthagya, így most legényemberként él. Az asszony pedig kószál.

- Mivel ostoba az a férj - mondta az öreg. - Ha a kezdet kezdetén rá nem hagyja, hanem úgy igazán elbánik vele, majd másképp élt volna, ne félj. Eleinte nem kell szabadjára hagyni. Ne higgy lónak a határban, asszonynak a házban.

Bejött az ellenőr, a következő állomásig szóló jegyeket kérte. Az öreg odaadta a jegyét.

- Úgy ám, uraim, idejében kell ráncba szedni az asszonynépséget, különben minden odalesz.

- De akkor maga meg hogy mesélhette épp most, hogy nős emberek Kunavinóban a vásáron hogy mulatoznak - mondtam én, nem tudva tovább türtőztetni magam.

- Ez más ügy - mondta a kereskedő, s némaságba merült.

Amikor a fütty fölhangzott, a kereskedő fölkel a helyéről, kiszedte a pad alól útitaskáját, begombolkozott, beburkolódzott, kissé megemelte a sapkáját, s kiment, amikor a vonat fékezett.

2

Ahogy az öreg kiment, több hang azonnal beszélgetésbe kezdett.

- Régimódi bácsika - mondta a kereskedősegéd.

- Íme az élő Domsztrój¹² - mondta a hölgy. - Milyen vad fogalmak nőről, házasságról.

- Bizony, uraim, távol állunk még a házasság európai szemléletétől - mondta az ügyvéd.

- A legfontosabb, amit az efféle emberek nem értenek meg - mondta a hölgy -, hogy a házasság szerelem nélkül nem házasság, hogy a házasságot csak a szerelem szenteli meg, s hogy csak az az igazi házasság, amelyet a szerelem megszentelt.

A kereskedősegéd fülelt és mosolygott, az okos beszélgetésből lehetőleg minél többet óhajtott a maga használatára megjegyezni.

¹² „Házirend” - a régi orosz család életére vonatkozó szabályzat.

A hölgy szavainak a derekán, mögöttem olyanféle hang hallatszott, mint a megszakított nevetése vagy zokogása, s ahogy visszanéztünk, szomszédomat láttuk, a csillogó szemű, ősz, magányos urat, aki a beszélgetés alatt, amely szemmel láthatólag érdekelte, észrevétlenül odajött hozzánk. Kezét az ülés hátuljára tette, és úgy állt, nyilván igen nagy izgalomban; képe vörös volt, egyik arcán meg-megrándult az izom.

- De hát miféle szerelem... szerelem... szerelem... szenteli meg a házasságot? - mondta akadozva.

Látva beszéd társunk izgatott állapotát, a hölgy lehetőleg minél szelídebben és körülményesebben iparkodott megfelelni kérdésére.

- Az igazi szerelem... Ha férfi és nő közt ilyen szerelem van, akkor a házasság is lehetséges - mondta a hölgy.

- Igen, asszonyom, de mit kell érteni igazi szerelmen? - mondta félszegen mosolyogva és félénken a csillogó szemű úr.

- Mindenki tudja, hogy a szerelem micsoda - mondta a hölgy, aki szemmel láthatólag abba akarta hagyni a társalgást.

- Én nem tudom - mondta az úr. - Meg kell határoznia, mit ért rajta.

- Hogyan? Nagyon egyszerű - mondta a hölgy, de elgondolkozott. - A szerelem? A szerelem - mondta - egy férfinak vagy nőnek kizárólagos előnyben részesítése a többivel szemben.

- Előnyben részesítése, mennyi időre? Egy hónapra? Két napra, félórára? - mondta az ősz úr, és elnevette magát.

- De bocsásson meg, maga nyilván nem arról beszél...

- De, asszonyom, ugyanarról.

- A hölgy azt mondja - avatkozott bele az ügyvéd -, hogy a házasságnak elsősorban vonzalomból, ha úgy tetszik, szerelemből kell erednie, és hogy a házasság csak abban az esetben válik valami, hogy úgy mondjam, szent dologgá, ha valóban ilyen. Aztán meg, hogy egy házasságban, amelynek az alapját nem természetes vonzalom, ha úgy tetszik, szerelem alkotja, nincs semmi erkölcsileg kötelező. Jól értem? - fordult a hölgy felé.

A hölgy egy fejmozdulattal jelezte, hogy helyesli gondolatának ezt a magyarázatát.

- Ennek utána... - folytatta az ügyvéd, de az ideges úr, akinek a szeme most tűzként égett, nyilván nehezen türtőztette magát, s nem engedte, hogy az ügyvéd befejezze.

- Nem - kezdte -, én ugyanarról beszélek, hogy egy férfit vagy egy nőt előnyben részesítünk a többivel szemben; én csak azt kérdeztem: mennyi időre szól ez az előnyben részesítés?

- Mennyi időre? Hosszú időre, néha az egész életre - mondta a hölgy vállat vonva.

- De hiszen ez csak a regényekben van, az életben soha. Az életben egynek az előnyben részesítése előfordul néhány évre, ami nagyon ritka, gyakrabban hónapokra, máskor hetekre, napokra, órákra - mondta ő, nyilván tudva, hogy nézetével mindenkit csodálkozásba ejt, s ez meglegedésére is szolgált.

- Ah, mit beszél! De nem. Nem. Engedje meg - szólaltunk meg egyszerre mindhárman... Még a kereskedőseged is valami rosszalló hangot hallatott.

- Igen, tudom - kiáltott túl bennünket az ősz úr -, maguk arról beszélnek, amit létezőnek szokás tartani, én pedig arról beszélek, ami van! Amit maguk szerelemnek neveznek, azt minden férfi érzi minden szép nő iránt.

- Ah, szörnyűség, amit beszél; de hát csak van az emberek közt egy olyan érzés, amelyet szerelemnek neveznek, és amely nem hónapokra, évekre, hanem az egész életre szól?

- Nem, nincs. Még ha föltételezzük is, hogy egy férfi egy bizonyos nőt előnyben részesít, az a nő minden valószínűség szerint mást részesít előnyben, s ez mindig így volt és így lesz a világon - mondta; cigarettát vett elő, s rágyújtott.

- De lehet a kapcsolat kölcsönös is - mondta az ügyvéd.

- Nem, uram, nem lehet - mondott ellent ő. - Éppúgy nem lehet, mint az, hogy egy szekér borsóban két megjelölt borsószem mindig egymás mellé kerüljön. Azonkívül nemcsak valószínűtlenség van ebben, hanem alkalmasint csömör is. Egész életen át egyetlen nőt vagy férfit szeretni pontosan annyi, mint azt mondani, hogy egy gyertya az egész életen át égni fog - mondta egy mohót szippantva.

- De maga mindig a testi szerelemtől beszél - mondta a hölgy. - Tán föl se tételez olyan szerelmet, amely az eszmények egyezésén, a szellemi rokonságon alapul.

- Szellemi rokonság! Az eszmények egyezése! - ismételte meg ő, szokott hangját hallatva. - Ebben az esetben azonban nincs mért együtt aludniuk (bocsássák meg a gorombaságot). Márpedig az események egyezésének a következményeképp az emberek egy ágyba fekszenek... - mondta ő, s idegesen felnevetett.

- De engedje meg - mondta az ügyvéd -, a tény ellene szól annak, amit mond, a házastársi viszony, azt látjuk, létezik, az emberiség nagy része házaseletet él, és sokan becsületesen élik le hosszú házaseletüket.

Az ősz úr megint fölnevetett.

- Ön azt mondja, hogy a házasság a szerelmen alapszik, amikor pedig kételyemet fejezem ki, hogy az érzéken kívül más szerelem is létezik, azzal bizonyítja a szerelem létezését, hogy vannak házasságok. De hiszen a házasság a mi korunkban merő csalás.

- Nem, uram, engedje meg - mondta az ügyvéd -, én csak azt mondom, hogy voltak és vannak házasságok.

- Vannak. Csakhogy mért vannak? Voltak és vannak az olyan emberek közt, akik a házasságban valami titokzatos dolgot látnak, titkot, amely Isten előtt köti össze őket. Csak azoknál van, nálunk nincs. Nálunk az emberek megnősülnek, közben a párosodáson, kívül nem látnak semmit a házasságban, s az egészből mi sül ki: csalás vagy erőszak. Ha csalás, azt még könnyebb elviselni. Férj és feleség csak csalják az embereket, hogy ők egypárúságban élnek, holott soknejűségben élnek és sokférjűségben. Ez csúnya, de még megy valahogyan; de amikor, mint az igen gyakran előfordul, férj és feleség magukra vállalják a kötelezettséget, hogy egész életüket együtt élik le, s a második hónaptól már gyűlölik egymást; szeretnének elválni, s mégis együtt élnek, akkor ebből olyan szörnyű pokol kerekedik, amelyben ivásra adják, föbbe lövik, megölik, megmérgezik magukat s a másikat - mondta egyre gyorsabban, nem hagyva, hogy bárki egy szót is szúrjon közbe, egyre jobban és jobban tűzbe jöve. Mindenki hallgatott. Kényelmetlen volt.

- Igen, a házaseletben kétségkívül vannak kritikus epizódok - mondta az ügyvéd, aki be akarta szüntetni az illetlenül heves beszélgetést.

- Ön, úgy látom, fölismert, ki vagyok - mondta csendesén, szinte nyugodtan az ősz úr.

- Nem, nincs szerencsém.

- Nem nagy szerencse. Pozdnisev vagyok, akivel az a kritikus epizód történt, amelyre céloz, az az epizód, hogy megölte a feleségét - mondta, gyors pillantást vetve mindnyájunkra.

Senki sem találta föl magát, hogy mit mondjon, mindnyájan hallgattunk.

- No, mindegy - mondta ő, szokott hangját hallatva. - Különben bocsássanak meg! Á! Nem fogom feszélyezni önöket.

- De nem, kérem szépen - mondta az ügyvéd, maga se tudva, hogy „mit kér szépen”.

De Pozdnisev nem hallgatott rá, gyorsan megfordult, s a helyére ment. Az úr és a hölgy sugdolóztak, én ott ültem Pozdnisev mellett, és hallgattam, nem tudtam semmit sem kitalálni, hogy mit mondjak. Ahhoz, hogy olvassak, sötét volt, így aztán becsuktam a szememet, tettettem, hogy aludni akarok, így utaztunk némán a következő állomásig.

Ezen az állomáson az úr és a hölgy átment egy másik kocsiba, amiről már korábban is értekeztek a kalauzzal. A kereskedősegéd elhelyezkedett a padon, és elaludt. Pozdnisev meg még mindig dohányzott, és itta a teát, amelyet még a másik állomáson főzött.

Amikor kinyitottam a szememet és rápillantottam, ő egyszer csak elszántan és ingerülten felém fordult:

- Önnek tán kellemetlen itt ülnie velem, tudva, hogy ki vagyok? Akkor elmegyek.

- Ó, nem, bocsásson meg.

- Akkor nem parancsol? Csak erős. - Teát töltött nekem. - Beszélnek... s folyton hazudnak - mondta.

- Mire mondja ezt? - kérdeztem.

- Még mindig arra: az ő szerelmükre, meg arra, hogy az mi is... Aludni akar?

- Egyáltalán nem.

- Ha akarja, elmondom, hogy épp ez a szerelem vitt arra, ami velem történt.

- Mondja el, ha nem esik nehezére.

- Nem, a hallgatás esik nehezemre. Igyon hát egy kis teát. Vagy nagyon erős?

A tea valóban olyan volt, mint a sör, de én ittam egy pohárral. Ekkor arra jött a kalauz, ő némán, rossz szemmel kísérte, s csak akkor kezdte el, amikor az elment.

3

- Nos, akkor hát elmondom... De csakugyan akarja?

Megismételtem, hogy nagyon. Ő hallgatott egy kicsit, s megdörgölte kezével az arcát.

- Ha az ember elmond valamit - kezdte -, akkor az elejéről kell elbeszélnie; el kell mondanom, hogyan s miért nősültem meg, s milyen voltam a házasságom előtt.

A házasságomig úgy éltem, ahogyan mindenki, mármint a mi körünkben. Földbirtokos vagyok és kandidátus, s nemesi marsall voltam. A házasságomig úgy éltem, ahogy mindenki él, azaz züllöttem, mint minden körünkbeli ember, s miközben züllötten éltem, meg voltam győződve, hogy úgy élek, ahogyan kell. Magamról azt gondoltam, hogy jó, kedves fiú vagyok, s teljesen erkölcsös ember. Nem voltam csábító, nem voltak természetellenes hajlamaim, nem tettem meg a feslettséget életem fő céljává, ahogy kortársaink közül sokan; komolyan, illendően, az egészségem kedvéért adtam rá magam. Kerültem azokat az asszonyokat, akik gyermeket

szülhettek nekem, vagy vonzalmat érezhettek volna irántam, s ezzel megköthettek volna. Különben volt talán gyerek is, vonzalom is, de én úgy tettem, mintha nem lett volna. S ezt nemcsak erkölcsösnek tartottam, hanem büszkélkedtem is vele.

Megállt, szokott hangját hallatta, ahogy mindig, amikor nyilván új gondolata jött.

- De hát épp ez a legnagyobb undokság! - kiáltott föl. - A feslettség nem valami fizikai dolog, hisz semmiféle fizikai idétlenség nem feslettség még; a feslettség, az igazi feslettség épp az, hogy az ember azzal az asszonnyal szemben, akivel fizikai kapcsolatba lép, fölszabadítja magát az erkölcs kötelékei alól, s én ezt a fölszabadítást még érdemül is tudtam be. Emlékszem, mennyire gyöttrődtem egy alkalommal, amikor nem sikerült megfizetnem egy asszonyt, aki alkalmasint belém szeretett, s odaadta magát nekem. Csak akkor nyugodtam meg, amikor pénzt küldtem neki, ezzel mutatva ki, hogy erkölcsileg úgy tekintem, mint akihez nem köt semmi sem. Ne bólogasson, mintha egyetértene velem! - kiáltott hirtelen rám. - Ismerem én már ezt. Maguk mind, és maga, maga is, hacsak nem ritka kivétel, a legjobb esetben ugyanilyen nézetet vall, mint én vallottam. No, mindegy, megbocsát - folytatta -, a dolog lényege, hogy ez szörnyű, szörnyű, szörnyű!

- Mi a szörnyű? - kérdeztem.

- A tévelygésnek az az örvénye, amiben az asszonyt s a hozzá való viszonyunkat illetőleg élünk. Igen, uram, nem tudok nyugodtan beszélni erről, és nem azért, mert az a bizonyos epizód történt velem, ahogyan ő mondta, hanem azért, mert azóta, hogy ez az epizód történt, kinyílt a szemem, mindent egészen más fényben látok. Mindent fordítva, épp fordítva!

Cigaretára gyújtott, a térdére könyökölt, s tovább beszélt.

A sötétségben nem láthattam az arcát, csak behízeglő, kellemes hangját hallottam a kocsi zakatolásán át.

4

- Igen, uram, csak miután végiggyöttrődtem, amit végiggyöttrődtem, csak akkor értettem meg, hála ennek, hol a dolog gyökere, megértettem, minek kéne lenni, s épp ezért egész szörnyűségében láttam meg azt, ami van.

Nos tessék, hallja hát, hogyan és mikor kezdődött, ami engem az én epizódomhoz vitt. Akkor kezdődött, amikor én még nem töltöttem be a tizenhatodik évemet. Akkor, amikor még gimnazista voltam, a bátyám pedig elsőéves egyetemi hallgató. Még nem ismertem a nőt, de mint körünk szerencsétlen gyermekei, én sem voltam már ártatlan. Fiútársaim már másodéve megrontottak; a nő, nem egy bizonyos, hanem a nő, mint valami édesség, a nő, minden nő, a női meztelenség már gyötört. Magányom tisztátalan volt. Gyöttrődtem, ahogy fiaink kilencvenkilenc százaléka gyöttrődik. Elborzadtam, szenvedtem, imádkoztam, és elbuktam. Képzeletemben és a valóságban már züllött voltam, de az utolsó lépést még nem tettem meg. Egyedül pusztultam, de a kezemet még nem tettem más emberi lényre. De íme, bátyám iskolatársa, egy egyetemi hallgató, vidám cimbora, úgynevezett jó fiú, vagyis a legnagyobb semmirekellő, miután megtanított minket inni, kártyázni, egy ivás után rábeszélte, hogy menjünk oda. Elmentünk. A bátyám is ártatlan volt még, s ezen az éjszakán bukott el. És én, a tizenöt éves fiúcska megbecstelenítettem magam, s részt vettem a nő megbecstelenítésében, közben egyáltalán nem értettem, hogy mit csinálok. Hiszen az idősebbek közül senkitől sem hallottam, hogy az, amit csináltam, rossz. De hisz most sem hallja senki. Igaz, hogy benn van a tízparancsolatban, de a tízparancsolat is csak arra kell, hogy a vizsgáló a tisztelendő úrnak feleljünk

belőle, de még arra sem nagyon, távolról sem annyira, mint az *ut*¹³ kötőszó használatának a tízparancsa a feltételes mondatokban,

Így azoktól az idősebb emberektől, akiknek a véleményét tiszteltem, egyiktől sem hallottam, hogy ez rossz. Ellenkezőleg, olyan emberektől, akiket tiszteltem, azt hallottam, hogy jó. Azt hallottam, hogy küzdelmeink, szenvedéseink ezután elcsöndesednek, hallottam és olvastam is; az öregebbektől azt hallottam, hogy az egészségemnek jót tesz majd, a társaimtól meg, hogy ebben valami érdem, fenegyerekség van. Úgyhogy általában semmi mást nem láttam benne, csak jót. A betegség veszélye? De hisz erről úgylis gondoskodtak. A gyámkodó kormányzat gondoskodik erről. Figyelemmel kíséri a bordélyházak szabályszerű tevékenységét, s veszélytelenné teszi gimnazisták számára a kicsapongást. S ezt doktorok figyelik, fizetésért. Úgy is illik. Azt állítják, hogy a kicsapongás hasznos az egészségre, megszervezik tehát a helyes, szabályos kicsapongást. Ismerek anyákat, akik ebben az értelemben vannak gondban fiaik egészsége miatt. A tudomány is bordélyházakba küldi őket.

- De miért épp a tudomány? - mondtam én.

- De hát kik a doktorok? A tudomány áldozópapjai. Ki zülleszt el az ifjúságot, azt állítva, hogy az egészségnek erre szüksége van? Ők. Aztán nagy komolyan gyógyítgatják a szifiliszt.

- De hát miért ne gyógyítanák a szifiliszt?

- Hát azért, mert ha azoknak az erőfeszítéseknek, amelyeket a szifilisz gyógyítására fordítanak, az század részét a kicsapongások kiirtására fordítanak, a szifilisznek nem volna emléke sem. Így azonban ezeket az erőfeszítéseket nem a kicsapongás kiirtására, hanem a sarkallására fordítják, hogy a kicsapongás veszélytelenségét biztosítsák. De nem erről van szó. Arról, hogy velem is az a szörnyű dolog történt meg, ami nemcsak a mi társadalmi osztályunk, de valamennyi, még a parasztok kilenctizedével is, ha többel nem: hogy nem azért buktam el, mert egy bizonyos asszony bájainak természetes csábítása alá kerültem. Nem. Engem semmiféle nő nem csábított. Elbuktam, mert a környező társadalmi réteg abban, ami a bukás volt, nem látott mást, mint egyesek: a leghelyesebb s az egészségre leghasznosabb életműködést, mások pedig egy fiatalember legtermészetesebb s nemcsak megbocsátható, de még ártatlan mulatságát is. És én nem fogtam fel, hogy ez elbukás, egyszerűen átadtam magam azoknak a részben gyönyöröknek, részben szükségleteknek, amelyek, mint ahogy sugalmazták, bizonyos életkor sajátosságai; úgy adtam át magam a kicsapongásnak, mint ahogy inni, dohányozni kezdtem. És mégis, ebben az első bukásomban volt valami különös és megható. Emlékszem, ahogy akkor mindjárt, még ott, ki sem jöttem a szobából, olyan szomorúság fogott el, de olyan szomorúság, hogy sírni lett volna kedvem, sírni ártatlanságom vesztén, azon, hogy viszonyom a nőkhöz mindörökre megromlott. Igen, uram, az én egyszerű, természetes viszonyom a nőkhöz mindörökre odavolt. Ettől az időtől fogva nem voltam és nem is lehettem tiszta viszonyban a nővel. Azzá lettem, amit kéjencnek neveznek. Márpedig kéjencnek lenni fizikai állapot, hasonló a morfinista, az iszákos, a dohányos állapotához. Ahogy a morfinista, az iszákos, a dohányos már nem normális ember, úgy az, aki több nőt ismert meg a maga gyönyörére, nem normális, hanem mindörökre megrontott ember: kéjenc. Ahogy az iszákost és a morfinistát rögtön meg lehet ismerni az arcáról, szokásairól, éppúgy a kéjencet is. A kéjenc megtartóztatja magát, küzdhet: de egyszerű, világos, tiszta fivéri viszonyba a nővel már sohasem kerülhet. Arról, ahogy a fiatal nőre pillant, nézegeti, rögtön fel lehet ismerni, hogy kéjenc. Én is kéjencé lettem, és az is maradtam, s ez volt az, ami tönkretett.

¹³ Hogy, ahogy. (latin)

- Igen, így van ez, uram. Aztán így folyt ez tovább és tovább, jött mindenféle eltévelyedés. Én Istenem! Ahogy eszembe jut minden ilyen nemű undokságom, elfog az iszonyat; s ilyen emlékem önmagamról van, akin a cimboráim úgynevezett ártatlanságom miatt nevettek. S amit aranyifjakról, tisztokról, Párizs imádóiról hall az ember! S amikor ezek az urak és én, harmincesztendőszűs züllött emberek, akiknek a lelkét női viszonylatban több száz legkülönbözőbb vétek nyomja, patyolattisztára kimosva, megborotválkozva, beillatozva, tiszta fehérneműben, frakkban vagy egyenruhában belépünk egy fogadóterembe vagy egy bálba - a tisztaság jelképe -, gyönyörű, mondhatom!

Gondolja csak meg, minek kéne lennie, és mi az, ami van. Úgy kéne lennie, hogy amikor a társaságban húgomhoz vagy lányomhoz egy ilyen úr odamegy, én, ismerve életét, odalépnék hozzá, félrehívnom, és halkán azt mondanám: „Galambom, tudom ám, hogy élsz, hogy töltöd az éjszakáidat, s kivel, neked nincs itt helyed, itt tiszta, ártatlan lányok vannak, menj innét!” Így kéne lennie; de úgy van, hogy amikor egy ilyen úr megjelenik, s húgomat, leányomat átöleli s táncol vele, ha gazdag és összeköttetései vannak, ujjongunk. Hiszen Rigolboche után tán megtiszteli a lányomat is. Még ha maradnak is nyomok, betegség... nem számít. Manapság jól gyógyítják. Hogyne, hiszen tudom, hogy néhány legmagasabb társaságbeli lányt a szülei elragadtatással adtak szifilitikusokhoz. Ó, micsoda undokság! De eljön az idő, amikor ez az undokság és hazugság lelepleződik.

Többször is hallatta furcsa hangját, s hozzálátott a teázáshoz. A tea szörnyű erős volt, és nem volt víz, amivel felhígítsuk. A megivott két pohár, éreztem, rendkívül fölizgat. Őrá is bizonyára hatott a tea, mert mind zaklatottabb és zaklatottabb lett. Hangja egyre éneklősebbé és jelentőségteljesebbé vált. Szüntelenül változtatta a testtartását, hol levette a sapkáját, hol föltette, arca a félhomályban, amelyben ültünk, furcsán elváltozott.

- Nos, így éltem én harmincéves koromig, egy percre se adva fel szándékomat, hogy meg-nősülök, s a legmagasztosabb és legtisztább családi életet teremtem meg - folytatta -, s ezzel a céllal keresgéltem a céloknak legjobban megfelelő leányt. A feslettség saráiban fetrengtem, s ugyanakkor a lányokat vizsgálgattam, akik tisztaságukkal méltók lehetnek hozzám. Sokat épp azért selejteztam ki, mert nem volt eléggé tiszta nekem; végül találtam egy olyat, akit méltónak tartottam magamhoz. Egy valamikor igen gazdag, de tönkrement penzai földbirtokos két lánya közül az egyiket.

Egy este, miután ladikáztunk, s éjszaka, holdfénynél tértünk haza, s én ott ültem mellette, elgyönyörködtem testhez simuló jerseybe öltözött karcsú alakjában és hajfürtjeiben, egyszer csak eldöntöttem, hogy ő az. Azon az estén úgy rémlett, hogy ő mindent, de mindent megért, amit én érzek és gondolok, és hogy én a legemelkedettebb dolgokat érzem és gondolom. Lényegében csak arról volt szó, hogy a jersey különösen illett az arcához, úgyszintén a hajfürtjei is, és hogy a közelségében eltöltött nap után még nagyobb közelségre jött kedvem.

Csodálatos dolog, milyen teljes szokott lenni az illúzió, hogy ahol a szépség, ott a jóság is. A szép nő ostobaságot mond, az ember hallgatja, és nem látja az ostobaságot, okosat lát. Undokságokat mond, tesz; s az ember valami kedveset lát. Amikor pedig nem mond sem ostobaságot, sem undokságot, de szép, rögtön meggyőzi magát, hogy ugyanilyen okos és erkölcsös is.

Elragadtatottan tértem haza, s eldöntöttem, hogy ő az erkölcsi tökéletesség csúcsa, s épp ezért méltó rá, hogy a feleségem legyen, és másnap meg is kértem a kezét.

Micsoda útvesztő is ez! Ezer nősülő férfiből nemcsak a mi életünkben, de szerencsétlenségre, a nép közt is aligha van egy, aki a házassága előtt nem lett volna vagy tízszer is nő, de van,

aki százszor vagy ezerszer, mint Don Juan. (Mostanában vannak, igen, hallom és figyelem is, tiszta fiatal emberek, akik érzik és tudják, hogy ez nem tréfa, hanem nagy dolog. Isten segítse őket! Az én időmben nem volt ilyen tízezer közt egy.) S ezt mindenki tudja, és tettet, hogy nem tudja. A regényekben a legaprólékosabb részletességgel írják le a hősök érzéseit, a tavakat, bokrokat, amelyek körül járnak; de arról, hogy mi történt az érdekes hőssel előbb: bordélyházi látogatásaikról, a szobalányokról, szakácsnékről, mások feleségeiről egy szó sincs. S ha vannak ilyen illetlen regények, akkor azokat nem adják oda, főként nem azoknak a kezébe, akiknek leginkább kellene ismerniük: a leányoknak. Eleinte azt tettetik a leányok előtt, hogy az a feslettség, amely városaink, sőt falvaink életét megtold, hogy az a feslettség egyáltalán nincs. Aztán annyira beleszoknak a képmutatásba, hogy végül, mint az angolok, maguk is kezdik őszintén hinni, hogy mi erkölcsös emberek vagyunk, s egy erkölcsös világban élünk. A leányok, a szegények, egészen komolyan hisznek benne, így hitt az én szerencsétlen feleségem is. Emlékszem, hogy már mint vőlegény, megmutattam neki a naplóm, főként az utolsó viszonyomat, amelyről másoktól is értesülhetett, s amelyet épp ezért szükségesnek éreztem elmondani neki. Emlékszem elszörnyedésére, a kétségbeesésére, fejvesztettségére, amikor megtudta és megértette. Láttam, hogy ott akart hagyni. Miért is nem hagyott?!

Szokott hangját hallatta, elhallgatott, s még egy kortyot ivott a teából.

6

- Nem, különben jobb így! - kiáltott föl. - Így kellett nekem. De nem erről van szó. Azt akartam mondani, hogy itt csak néhány szerencsétlen leány a megcsalt. Az anyák, azok tudják ezt, különösen azok az anyák, akiket a férjük nevelt, azok nagyszerűen tudják. S miközben azt színlelik, hogy hisznek a férfi tisztaságában, valójában egészen másképp cselekednek. Tudják, milyen horgon fogják maguknak s leányaiknak a férfit.

Hiszen csak mi, férfiak, nem tudjuk, mégpedig azért nem, mert nem akarjuk tudni, a nők azonban nagyon jól tudják, hogy a legemelkedettebb, ahogy nevezni szokták, a legpoétikusabb szerelem nem az erkölcsi kiválóságtól függ, hanem a fizikai közelségtől, amellet a frizurától, színtől, ruhaszabástól. Mondjátok egy tapasztalt, kacér nőnek, aki feladataul tűzte ki, hogy egy embert rabul ejtsen, mit kockáztatna inkább: azt, hogy annak a jelenlétében, akit csábít, hazugságon, kegyetlenségen, sőt feslettségen éri, vagy hogy rosszul varrt, csúnya ruhában mutatkozzék előtte: mindenik inkább az első választja. Tudja, hogy a magunkfajta férfi csak hazudik magas érzésekről, egyedül a test kell neki, s épp ezért mindenféle undokságot megbocsát, az otromba, ízléstelen, rossz színárnyalatú ruhát azonban nem bocsátja meg. Kacér nő ezt tudatosan tudja, de minden ártatlan leány is tudja öntudatlan, ahogy az állatok is tudják.

Ezért undokok a jerseyruhák, azok a farpárnák, a meztelen vállak, karok s majdnem meztelen mellek. A nők, különösen a férfiiskolát kijártak, nagyon jól tudják, hogy a fennkölt tárgyakról szóló beszélgetések: beszélgetések, s hogy a férfinak a test kell, s mindaz, ami azt a legcsábítóbb fénybe állítja, s ez az, ami történik. Mert hisz csak a megszokást kell elvetnünk, amellyel ezt az idétlenséget nézzük, amely második természetünké vált, a felsőbb társadalmi osztályaink életét kell úgy néznünk, amilyen, minden szégyentelenségével, s akkor az... egyetlen tömény bordélyház. Nem ért egyet velem? Engedje meg, bebizonyítom - szólalt meg, szavamba vágva. - Ön azt mondja, hogy a mi társaságunk asszonyai más érdekeknek élnek, mint a bordélyházi asszonyok, én azt mondom, hogy nem, s be is bizonyítom. Ha az emberek életcéljaikra és életük belső tartalmára elütnek egymástól, ez a különbség föltétlenül

kifejezésre jut a külsejükön, s a külsejük is eltérő lesz. De nézze meg őket, a boldogtalanokat, megvetetteket, s a legmagasabb társasági úriasszonyokat: ugyanaz a cicoma, ugyanaz a szokás, ugyanaz a szabás, ugyanazok az illatszerek, ugyanazok a lemeztelenített karok, vállak, mellék, a kinyomott farnak ugyanaz a feszülése, ugyanaz a szenvedélyes vonzalom az ékkövek, a drága, csillogó holmik iránt, ugyanaz a multság, tánc, zene, ének. Ahogy azok a nők is minden lehető eszközzel csábítanak, úgy ezek is. Nincs semmiféle különbség. Szigorúan határozva meg a dolgot, annyit kell mondani, hogy a rövid időre prostituáltak rendesen megvetettek, a hosszú időre prostituáltak pedig tiszteletben részesülnek.

7

- Igen, így hát engem is megfogtak ezek a jerseyruhák, hajfürtök és farpárnák. Megfogni könnyű volt, minthogy olyan körülmények közt nevelkedtem, amelyek közt mint ugaron az uborka, buján hajtanak a szerelmes fiatalemberek... Hisz a mi izgató, kitűnő, választékos táplálékunk, a tökéletes tétlenség mellett, nem más, mint a bujaság rendszeres izgatója. Csodálkozik vagy nem csodálkozik, ez így van. Az utolsó időkig magam sem láttam semmit ebből. Most meg látom már. S épp ezért gyötör, hogy senki sem tudja, s olyan ostobaságokat beszélnek, mint előbb az az úriasszony.

Igen, uram, most tavaszon parasztok dolgoztak a közelemben a vasúti töltésen. A parasztfiú szokásos tápláléka: kenyér, kvasz, hagyma; ettől eleven, mozgékony, egészséges, s végzi a könnyű mezei munkát. A vasúthoz kerül, tápláléka kása és egy font hús. De ő aztán ki is adja ezt a húst a tizenhat órás munkaidő alatt a harmincpudos talicskával. És marad minden a régiben. De mi, akik két fontjával esszük a húst, vadat s mindenféle hevítő eledelt és italt... mire vezet ez? Érzéki kicsapongásokhoz. S ha még arra vezet... a vészszelep kinyílik, s minden rendben van; de zárja el ezt a szelepet, mint ahogy én időnként elzártam, rögtön ott a lelkesültség, amely mesterkelt életünk prizmáján áthaladva, a legtisztább fajta, néha már-már platói szerelemben nyilatkozik meg. Én is szerelmes lettem, mint ahogy mindenki szerelmes lesz. S volt csakugyan minden: elragadtatás, elérékenyülés, költészet. Valójában pedig ezt az én szerelmemet egyrésztől mamácska és a szabó tevékenysége hozta létre, másrésztől az általam elnyelt ételek fölöslege s a henye élet. Ha nincs egyfelől a csónakázás, nincsenek szabók a ruhaderekaikkal és a többi, ha a feleségem rosszul szabott pongyolában jár és otthon ül, s ha másrésztől én normális emberi föltételek közt élek, csak annyi táplálékot kebelezek be, amennyi a munkához szükséges, s a vészszelep nyitva van - amint véletlenül épp ebben az időben valahogy bezáródott -, nem leszek szerelmes, s mindebből semmi sem következik be.

8

- Nos, most épp minden együtt volt; az én állapotom, a szép ruha, a csónakázás megtette hatását. Hússzor nem tette meg, most megtette. Olyanféle ez, mint a csapda. Nem tréfálok. Hiszen most a házasságok úgy készülnek, mint a csapda. Mert mi a természetes? A lány megérett, férjhez kell adni. A dolog, úgy látszik, nagyon egyszerű, föltéve, hogy a lány nem nyomorék, s van férfi, aki nősülni óhajt. A régi világban így is történt. A lány beleérkezett a korba; a szülők nyélbe ütötték a házasságot. Így történt, s így történik ez az egész emberiségben: a kínaiaknál, hinduknál, mohamedánoknál, nálunk, a nép közt, így történik az egész emberi nemmel, legalábbis kilencvenkilenc-század részében. Csak század vagy még

kisebb rész, mi, a feslettek, jöttünk rá, hogy ez nem helyes, s találtunk ki valami újat. De hát mi ez az új? Az új az, hogy a lányok ott ülnek, s a férfiak, mint a piacon, járnak és válogatnak. A lányok pedig várnak, és azt gondolják, bár mondani nem merik: „Bátyuska, engem; nem, engem. Nem őt, engem; nézd, milyen vállam s más egyebem van.” Mi, férfiak pedig járkálunk, tekingetünk, s nagyon meg vagyunk elégedve. „Tudom, én nem esek csapdába.” Sétálgatnak, nézegetnek, nagyon meg vannak elégedve, hogy ezt mind az ő számukra rendezték meg. De nicsak, az ember nem vigyázott, s hopp, megvan a baj!

- De hát hogy legyen? - mondtam én. - Tán az asszony kérje meg a férfi kezét?

- Azt én már nem tudom, hogyan; de ha egyenlőség, akkor legyen egyenlőség. Ha úgy találták, hogy a házasságközvetítés megalázó, hát ez még ezerszer inkább. Ott a jogok és eshetőségek egyformák, itt azonban a nő vagy rab a piacon, vagy csalétek a csapdában. Mondja meg akármelyik anyának vagy magának a lánynak az igazat, hogy ő csak azzal foglalatoskodik, hogy vőlegényt fogjon, istenem, micsoda sértés! Márpedig folyton csak azt csinálják, és nincs is más csinálnivalójuk. S ami a borzasztó: hogy néha egészen zsenge, szegény ártatlan lányokat lát az ember ezzel foglalkozni. Aztán meg, ha legalább nyíltan csinálnák. De csupa csalás... „Ó, a fajok eredete, milyen érdekes! Ah, Lizát nagyon érdekli a festészet! Maga ott lesz a kiállításon? Milyen tanulságos! Hát a trojkázáson, színielőadáson, hangversenyen? Ah, milyen nagyszerű! Az én Lizám bolondul a muzsikáért. És maga mért nem osztja ezt a nézetet? Ah, csónakon.” Az értelme pedig egy: „Végy, válassz engem, az én Lizámat! Nem, engem! No, próbáld meg legalább...” Ó, undokság! Hazugság! - fejezte be, s miután megitta a teája utolját, hozzáfogott, hogy a csészéket s az edényt elrakja.

9

- De hiszen tudja - kezdte, a teát és a cukrot az útizsákba téve -, hogy az asszonyuralom, amitől a világ szenved, mind ebből származik.

- Miféle asszonyuralom? - mondtam én. - A jog, a jogok nagy része a férfi oldalán van.

- Igen, igen, ez az éppen - szakított félbe -, ez az, amit mondani akarok, épp ez magyarázza meg a szokatlan jelenséget, hogy míg egyfelől tökéletesen igaz, hogy a nő a megaláztatás legmélyebb fokára van vetve, másrészt az is igaz, hogy ő uralkodik. Éppen úgy, mint a zsidók, ahogy ők is pénzhatalmukkal fizetnek elnyomatásukért, éppúgy az asszonyok is. „Azt akarjátok, hogy mi csak kereskedők legyünk, jó, kereskedők vagyunk, s hatalmunkba kerítünk benneteket” - mondják a zsidók. „Á, ti azt akarjátok - mondják az asszonyok -, hogy az érzékiség tárgya legyünk, jó, mi mint az érzékiség tárgya, majd rabszolgává teszünk benneteket.” A női jogfosztottság nem az, hogy a nő nem szavazhat, nem lehet bíró - ezekkel a dolgokkal foglalkozni nem jelent semmiféle jogot -, hanem az, hogy nemi tekintetben egyenlő legyen a férfival, meglegyen a joga, hogy óhaja szerint éljen egy férfival; éljen, vagy megtartóztassa magát tőle; hogy a maga kívánsága szerint válassza a férfit, s ne legyen választott. Azt mondja, hogy ez idétlen dolog. Jó. De akkor a férfinak se legyenek meg ezek a jogai. Mert a nő most meg van fosztva attól a jogtól, amellyel a férfi rendelkezik. És hogy ezt a jogfosztást megbosszulja, a férfi érzékiségére hat, s érzékiségén át úgy megalázza, hogy a férfi csak forma szerint választ, a valóságban pedig a nő választ. S midőn egyszer birtokában van ennek az eszköznek, már vissza is él vele, s szörnyű hatalmat nyer az embereken.

- De hát hol van ez a különös hatalom? - kérdeztem.

- Hol ez a hatalom? Hát mindenütt, mindenben. Menjen végig bármely nagyvárosban az áruházakon. Milliók vannak ott, föl sem lehet becsülni a beléölt emberi munkát, és nézze meg, van-e ezeknek az áruházaknak a kilenctizedében valami is, ami a férfi szükségletét szolgálja? Az élet minden fényűzését a nő követeli és tartja fönn. Számolja össze a gyárakat, óriási hányaduk a nők számára gyárt haszontalan díszeket, fogatokat, bútorokat, játékszereket. Emberek milliói, rabszolganevezékek pusztulnak el a gyárakban, kizárólag a nők bujaságáért, ebben a fegyencmunkában. Az asszonyok, mint a cárnők, a rabság nehéz béklyójában tartják az emberi nem kilenctizedét. És mindez azért, mert megalázták őket, megfosztották a férfival egyenlő jogaiktól. S most azzal bosszulják meg magukat, hogy az érzékiségünkre hatnak, a hálójukba fognak. Igen, innen van minden. A nők az érzéki hatás oly eszközét csinalták magukból, hogy férfi nem érintkezhet nyugodtan nővel. Mihelyt egy férfi egy nő közelébe ment, már maszlagos befolyása alá került, és meghibbant. Régebben is mindig félszeg, aggodalmas érzésem támadt, amikor egy kiöltözött dámát báli ruhában láttam, most azonban egyenesen félelmetes, valami embert veszélyeztető, törvényellenes dolgot látok benne, rendőrért szeretnék kiáltani, védelmet kérni a veszedelem ellen, követelni, hogy tüntessék el, vigyék el az útból a veszélyes tárgyat.

- Igen, maga nevet - kiáltott rám -, pedig ez egyáltalán nem tréfa! Meg vagyok győződve, hogy eljön az idő, meglehet, hamar, hogy az emberek megértik ezt, és csodálkozni fognak, hogyan állhatott fönn egy társadalom, amelyben megengedtek ilyen köznyugalom-háborító bűnt, mint a testnek az érzékiséget egyenesen kihívó díszítése, amelyet a mi társadalmunkban engednek meg a nőknek. Hisz ez annyi, mintha a sétatereken, az ösvényeken mindenféle csapdát állítanának föl - még rosszabb! Mért tiltják meg a hazardjátékot, amikor a nő, érzékiséget kihívó, prostituált-cicomáiban, nincs eltiltva? Ezerszer veszedelmesebb!

10

- Nos, tehát, engem is megfogtak. Az voltam, amit szerelmesnek neveznek. Nemcsak őt képzeltem a tökéletesség netovábbjának; vőlegénységemnek ebben az idejében magamról is azt képzeltem, hogy a tökéletesség netovábbja vagyok. Mert hiszen nincs olyan semmirekellő, aki ha keres, nem talál, bizonyos szempontból, magánál is komiszabb semmirekellőket, s aki épp ezért ürügyet ne találhatna a büszkeségre s az önmagával való megelégedésre. Így hát én is: nem pénzért nősültem, hasznom nem volt a dologból, nem úgy, mint ismerőseim nagy része, akik pénzért vagy összeköttetésért nősültek; én gazdag voltam, ő szegény. Ez egy. A másik, amire büszke voltam, hogy mások azzal a szándékkal nősültek, hogy továbbra is olyan soknejűségben éljenek, amilyenben a házasság előtt éltek; nekem meg az volt a szilárd elhatározásom, hogy esküvő után ragaszkodom az egynejűséghez, s erre önmagamban határtalanul büszke voltam. Igen, irtózatos disznó voltam, s magamban azt képzeltem, hogy angyal vagyok.

Vőlegénységem ideje nem sokáig tartott. Most már nem tudok szégyen nélkül gondolni erre az én vőlegényi korszakomra! Micsoda undokság! Mert hiszen lelki szerelmet szokás feltételezni, s nem érzéki. Nos, ha lelki szerelem, lelki kapcsolat, akkor ennek a lelki kapcsolatnak szóban, beszédben, társalgásban is kifejezésre kell jutnia. Mindebből nem volt semmi. A beszéd, amikor magunkban maradtunk, szörnyű keserves volt. Micsoda sziszifuszi munka. Az ember kigondolja, mit mondjon, elmondja, aztán megint hallgatnia kell, kigondolni. Nem volt miről beszélnünk. Hiszen amit a ránk váró életről, berendezkedésről, tervekről mondani lehetett, elmondtuk, tovább mi jöhetett? Lám, ha állatok lettünk volna, akkor tudtuk volna,

hogy nem is kell beszélnünk; itt azonban, ellenkezőleg, beszélni kell, és nincs mit, hisz nem olyasmi foglalkoztat, amit beszélgetéssel lehet eldönteni. Aztán meg a cukorkák, az édességek otromba falásának idétlen szokása, az undok készülődések az esküvőre: beszédek lakásról, hálószobákról, pongyolákról, hálóköpenyekről, fehérneműről, toalettekről. Hiszen ha az ember amúgy Domosztroj módra nősül, ahogy ez az öreg mondta, akkor a dunyhák, hozomány, ágy: érti... mindez részlet, amely velejár a házasság szentségével. Nálunk azonban, ahol tíz házasodóból aligha van egy, aki hisz ebben a szentségben, még azt se hiszi, hogy amit csinál, valami kötelezettség; ahol száz férfiból aligha van egy is, aki előbb nőtlen volt, s ötvenből egy, aki már előre nem készül minden adandó alkalommal megcsalni a feleségét; ahol a többség a templomba menetelre csak úgy tekint, mint egy bizonyos nő birtokba vételének különös föltételére... gondolja el, milyen szörnyű jelentőséget nyernek itt ezek a részletek! Az derül ki, hogy az egész dolog csak ebből áll. Valami eladásféle. Egy feslett embernek eladnak egy ártatlan lányt, s ezt az eladást bizonyos formaságokhoz kötik.

11

- Így nősül mindenki, így nősültem én is, s kezdtem el a magasztalt mézesheteket. Ez az elnevezés is milyen aljas! - sipította dühösen. - Párizsban egyszer sorra jártam minden látványosságot, s bementem, hogy megnézzek, amint a cégér mondta, egy szakállas asszonyt meg egy vízikutyát. Kiderült, hogy az egész csak egy dekorált férfi női ruhában, meg egy kutya, amelyet rozmárbőrbe bújtattak, s egy vizes kádban úszkált. Az egész nagyon kevésbé volt érdekes; de amikor kijöttem, a mutatványos tisztelettudóan kikísért, s a bejáratnál álló közönség felé fordulva rám mutatott: „Kérdezzék csak meg - mondta - ezt az urat, hogy megéri-e megnézni? Jöjjenek, lépjenek be, fejenként csak egy frank!” Én szégyelltem azt mondani, hogy nem érdemes megnézni, s a mutatványos valószínűleg számított erre. Valószínűleg így vannak azok is, akik a mézeshetek minden rondaságát kipróbálták, s másokat nem ábrándítanak ki. Én sem ábrándítottam ki senkit, de most nem látom be, mért ne mondjam meg az igazat. Sőt azt tartom, okvetlenül el kell mondanom az igazságot erről a dologról. Kényelmetlen, szégyenletes, undorító, szánalmas, s ami a fő, szomorú, a lehetetlenségig szomorú. Valami olyasféle, mint amit akkor éreztem, amikor dohányozni tanultam, s a hányás erőltetett, folyt a nyálam, én meg nyeltem, s úgy tettem, hogy nagyon jólesik. A dohányzás gyönyöre, ha megjön, éppúgy, mint ezé, később jön meg: hogy gyönyört is kapjanak, az kell, hogy a házastársak kineveljék magukban ezt a bűnt.

- Mért bűn? - mondtam én. - Hisz ön a legtermészetesebb emberi sajátságról beszél.

- Természetes? - mondta ő. - Természetes? Nem. Én épp ellenkezőleg, azt mondom, hogy ez nem természetes. Igen, egyáltalán nem természetes. Kérdezze meg a gyermekeket, kérdezze meg a nem feslett lányokat. Az én húgom igen fiatalon ment férjhez egy kétszer olyan idős, kicsapongó emberhez. Emlékszem, mennyire elcsodálkoztunk az esküvő éjszakáján, amikor a húgom sápadtan, könnyezve szaladt ki az urától, s egész testében reszketve mondta, hogy ő semmiért meg nem teszi, még csak meg sem mondhatja, mit akar tőle.

Maga azt mondja: természetes! Van, ami természetes. És az örvendetes is, könnyű, kellemes, nem szégyenletes, már az eleitől fogva; ez azonban undok is, szégyenletes is, fájdalmas is. Nem, ez nem természetes! És egy romlatlan lány, meggyőződtem róla, mindig gyűlöli is.

- De hát akkor - mondtam én - hogy folytatódják az emberi nem?

- No, itt vagyunk: hogy az emberi nem valahogy ki ne vesszen! - mondta dühös iróniával, mint aki várta ezt az ismert és rosszhiszemű ellenvetést. - Prófétáld a gyermekszületek korlátozását... annak a nevében, hogy az angol lordoknak legyen mindig min meghízniuk: ezt lehet. Prófétáld a gyermekszületek korlátozását annak nevében, hogy több élvezetben legyen részünk: ezt is lehet. De kezdj el arról dadogni, hogy korlátozzuk a gyermekszületést az erkölcs nevében... istenem, micsoda kiáltozás, hogy az emberi nem ki talál veszni, amiért néhány embertársunk nem akar többé disznó lenni! Különben, bocsásson meg. Nekem kellemetlen ez a fény, lefüggönyözhetek? - mondta a lámpásra mutatva.

Azt mondtam, hogy nekem mindegy, mire ő, ahogy mindent csinált, sietve fölállt az ülésre, és lerántotta a lámpás gyapjúfüggönyét.

- De mégiscsak úgy van - mondtam én -, hogyha ezt magára mindenki törvényül ismerné el, az emberi nem kiveszne.

Nem felelt rögtön.

- Ön azt mondja, hogyan fog folytatódni az emberi nem - mondta ő, miután szembeült velem, szétvetette a lábát, s mélyen rákönyökölt. - De hát mért folytatódjék az emberi nem?

- Hogy miért? Másképpen nem volnánk.

- De hát mért kell lennünk?

- Hogy miért? Hát hogy éljünk.

- De miért éljünk? Ha nincs semmi célja, ha az élet csak azért adatott, hogy éljünk, akkor nincs miért élni. S ha így van, akkor a Schopenhaueroknak és Hartmannoknak meg valamennyi buddhistának tökéletesen igaza van. Ha pedig van az életnek célja, akkor világos, hogy mihelyt a célját eléri, az életnek meg kell szűnnie, így is lesz - mondta nyilvánvaló izgalommal, mert szemmel láthatólag nagyon kedves volt neki ez a gondolat. - Így is lesz. Jegyezze meg: ha az emberiség célja üdv, jószág, szeretet, s úgy látszik, hogy az, ha az emberiség célja az, amit a próféták mondtak, hogy valamennyi ember szeretetben egyesüljön, hogy a kopjából sarlót kovácsoljanak és így tovább, akkor mi akadályozza a cél elérését? A szenvedélyek. A szenvedélyek közül a legerősebb, a leggonoszabb és legmakacsabb a nemiség, a testi szerelem, és épp ezért, ha a szenvedélyek, s közülük a legutolsó, a legerősebb, a testi szerelem megsemmisül: a prófécia betelik, az emberek egygyé forrnak, az emberiség elérte célját, nincs miért élnie tovább. Amíg tehát az emberiség él, egy eszmény áll előtte, s az természetesen nem a házinyulak vagy disznók eszméje, hogy minél jobban szaporodjanak, s nem a majmoké és a párizsi ficsúroké, hogy lehetőleg minél kifinomultabban éljenek a nemiség gyönyöreivel, hanem a jószág eszménye, amely önmegtartóztatással és tisztasággal érhető el. Az emberek mindig efelé törekedtek, és fognak is törekedni. És nézze csak meg, mi következik ebből?

Az következik, hogy a testi szerelem: a biztosító szelep. Ha az emberiség most élő nemzedéke nem érte el célját, akkor csak azért nem, mert szenvedély van benne, köztük a legerősebb, a nemi. És ha van nemi szenvedély, akkor van új nemzedék, tehát megvan a lehetősége, hogy a következő nemzedékben érje el a célt. És ha az sem érte el, megint a következő, és így egészen addig az ideig, amíg a cél el nincs érve, s nem teljesül a jóslat, nem forr egybe az emberiség. Mert különben mi következne? Tételezzük fel, hogy Isten az embereket bizonyos cél elérésére alkotta, s vagy halandóvá alkotta őket, nemi szenvedély nélkül, vagy örökkévalóvá. Ha halandók lennének, de nemi szenvedély nélkül, abból mi következne? Hogy élnének s meghalnának, el nem érve a célt; s hogy a célt elérje, Istennek új embereket kellene teremtenie. Ha viszont örök életűek lennének, akkor tegyük föl (bár nehezebb a hibákat

ugyanazoknak az embereknek s nem új nemzedékeknek kijavítaniuk, s a tökéletességet megközelíteni), tegyük fel, sok ezer év után elérnék a célt, de akkor aztán mért vannak? S hova legyenek? Pontosan így a legjobb, ahogyan van... De magának tán nem tetszik ez a kifejezésforma, maga talán evolucionista? Akkor is ugyanaz következik. A legmagasabb állatfajtnak, az emberi fajnak, hogy a más állatokkal vívott harcban fenntartsa magát, mint a méhrajnak, egybe kell verődnie, nem pedig a végtelenségig szaporodnia, tehát mint a méheknek, nem nélkülieket kell nevelnie, azaz megint csak a megtartóztatásra törekednie, és semmiképpen sem a bujaság szítására, amelyre a mi életünk egész berendezése irányul. - Hallgatott egy kicsit. - Hogy az emberi nem kivesz? De hát kétkelkedhet ebben valaki, akárhogy nézi a világot? Hisz ez éppolyan kétségtelen, mint a halál. Az egyház tanítása szerint is eljön a világvége, ugyanez minden tudományos tan szerint is kikerülhetetlen. Akkor mi a különös abban, hogy az erkölcs tanítása szerint ugyanaz következik be?

Ezután sokáig hallgatott, ivott még egy teát, elszívta a cigarettáját, az útizsákjából új cigarettákat vett ki, s régi, bemocskolt cigarettatárcájába tette.

- Én megértem a felfogását - mondtam. - Valami hasonlót állítanak a kvékerek.

- Igen, igen, és igazuk van - mondta. - A nemi szenvedély, akárhogy lenne is berendezve, valami rossz, szörnyű rossz, amely ellen harcolni kell, nem pedig szítani, mint nálunk. Az evangélium szavai, hogy aki gonosz kívánsággal tekint egy asszonyra, már paráználkodik vele, nemcsak idegen asszonyokra vonatkozik, hanem éppen - és főképp - a saját feleségünkre.

12

- A mi világunkban éppen a fordítottja van: ha az ember legénykorában gondolt is önmegtartóztatásra, amikor megházasodik, mindenki azt tartja, hogy nincsen már szüksége a megtartóztatásra. Mert hisz ezek az esküvő utáni elutazások, a magány, amelybe a fiatalok a szülők engedélyével vonulnak, mi más, mint engedély a kicsapongásra? Az erkölcsi törvény azonban maga torolja meg magát, ha megszegik. Akárhogy igyekeztem is én a mézesheteinket jól megrendezni, semmi jó sem sült ki belőle. Az egész időszak undorító volt, szégyenletes és unalmas. De igen hamar gyötrelmesen keserves is lett. Igen hamar kezdődött. Úgy rémlik, a harmadik vagy a negyedik nap a feleségemet szomorkodva találtam, kérdezgettem, miért, átöleltem, szerintem ez volt minden, amit kívánhatott, ő meg eltolta a kezemet, és elsírta magát. Miért? Nem tudta megmondani. De szomorú, nyomasztó érzése volt. Elgyötört idegei valószínűleg megsúgták neki az igazat, hogy viszonyunk milyen utálatos, kimondani azonban nem tudta. Kezdttem faggatni; valami olyasmit mondott, hogy azért szomorkodik, mert nincs itt az anyja. Én úgy éreztem, hogy ez nem igaz. Korholni kezdtem, és hallgattam az anyjáról. Nem értettem, hogy egyszerűen nehéz a szíve, és az anya csak kifogás. De ő rögtön megsértődött, amiért az anyjáról hallgattam, mintha nem hinnék neki. Azt mondja, látja, nem szeretem. Korholtam, hogy szeszélyes, az arca erre hirtelen egészen elváltozott, szomorúság helyett izgalmat fejezett ki, s a legegészebb szavakkal hánytva szememre, hogy önző és kegyetlen vagyok. Rápillantottam, egész arca a legteljesebb hidegséget, ellenségeskedést, majdnemhogy gyűlöletet tükrözött. Emlékszem, mennyire elszörnyedtem, amikor megláttam ezt. „Hogyan? Micsoda? - gondoltam. - A szerelem a lelkek szövetsége, s ahelyett ez? De hiszen ez nem lehet, ez nem ő!” Próbáltam megnyhíteni, de a hideg, mérges ellenségesség olyan áthatolhatatlan falába ütdtem, hogy az izgalom hirtelen énrám is átcsapott, s egy csomó kellemtelenséget vágtunk egymás fejéhez. Ennek az első összeveszésnek a hatása borzasztó volt,

csak annak a szakadéknak a fölfedése, amely a valóságban ott volt kettőnk közt. A szerelem az érzékiség kielégítésével kimerült, s mi ott maradtunk egymással szemben valóságos viszonyunkban, vagyis két tökéletesen idegen egoista, aki a másikon át lehetőleg minél több gyönyört óhajt kapni. Összeveszésnek neveztem, ami köztünk történt; de nem összeveszés volt az, csak az érzékiség megszűnésének a következménye, amely leleplezte valódi viszonyunkat. Nem láttam be, hogy ez a hideg és ellenséges viszony: a mi normális viszonyunk, mégpedig azért, mert az első időben ezt az ellenséges viszonyt megint igen hamar elfödte előlünk az újból föltámadó, túlhajtott érzékiség, vagyis a szerelem.

És azt gondoltam, hogy összevesztünk és kibékültünk, s hogy ez többé nem fordul majd elő. De még ugyanezekben az első mézeshetekben igen hamar megint beállt a csömör korszaka, megint nem kellettünk egymásnak, s megint ott volt a veszekedés. Ez a második veszekedés még fájdalmasabban érintett, mint az első. „Az első tehát nem volt véletlen, ennek már így kell lenni, és így is lesz” - gondoltam. Ez a második összeveszés annál jobban meghökkentett, mert a leglehetetlenebb ürügyön támadt. Valami pénz miatt, amit én sohase sajnáltam, s most már semmiképp sem sajnálhattam a feleségemtől. Csak arra emlékszem, hogy ő valahogy úgy forgatta a dolgot, mintha egy bizonyos megjegyzésem annak az óhajomnak lenne a megnyilvánulása, hogy rajta a pénzen át uralkodjam, mint amire én kizárólagos jogot formáltam, valami lehetetlen, ostoba, aljas dolog, amely nem vallott sem énram, se őrá. Izgatott lettem, én őt vádoltam tapintatlansággal, ő pedig engemet, s újra elkezdődött. És szavaiban, arca és szeme kifejezésében megint megláttam azt a kegyetlen, hideg ellenségességet, amely előbb úgy meghökkentett. A fivéremmel, barátaimmal, apámmal, emlékszem, össze-összeveszttem, de köztünk sohasem volt az a különös méreg, düh, ami itt. De eltelt egy idő, s a kölcsönös gyűlöletet megint elfödte a szerelem, vagyis az érzékiség, s én azzal a gondolattal vigasztal-gattam még magam, hogy ez a két összeveszés hiba volt, melyet jóvá lehet tenni. De íme, itt volt a harmadik, negyedik összeveszés, s én beláttam, hogy ez nem véletlen, hogy ennek így kell lennie, és így is lesz. Elszörnyedtem azon, ami előttem állt. Eközben még az a szörnyű gondolat is gyötört, hogy egyedül én élek ilyen rosszul a feleségemmel, egyáltalán nem úgy, ahogy vártam, s más házasságokban ez nem fordul elő. Akkor még nem tudtam, hogy közös osztályrészünk ez, de mindenki úgy gondolkozik, mint én, hogy ez az ő kizárólagos boldogtalansága, s ezt a kizárólagos, szégyenletes boldogtalanságunkat nemcsak mások, de maguk előtt is elrejtik, s maguknak sem vallják be.

Az első napokban kezdődött, egész idő alatt tartott, folyton erősödött, s mind kegyetlenebbé vált. Lelkem mélyén én már az első hetektől éreztem, hogy kelepcebe kerültem, hogy nem az következett be, amit vártam, hogy a házasság nemcsak hogy nem boldogság, hanem valami igen nehéz dolog, de mint mindenki, ezt nem akartam bevallani magamnak (most sem vallanám be, ha vége nem lenne), s nemcsak mások elől rejtettem el, de magam elől is. Most már csodálkozom, hogy nem láttam az én valódi helyzetemet, hiszen már abból is láthattam volna, hogy a veszekedések olyan okokon kezdődtek, hogy később, amikor véget értek, lehetetlen volt visszaemlékezni, miből is támadtak. Az értelemnek nem sikerült elegendő ürügyet találni az egymással szemben állandóan fönnálló ellenségességre. Még meghökkentőbb volt a kibékülés ürügyeinek elégtelensége. Olykor szavak voltak, kimagyarázkodások, sőt könnyek is, de néha... ó! még emlékezni is undorító: miután a legkegyetlenebb szavakat vetettük egymásnak, hirtelen elnémulás, pillantások, mosolyok, csók, ölelés... Pfuj, undokság! Hogy nem voltam képes akkor ennek az egész ocsmányságát átlátni!

Két utas szállt be, s egy távoli padra telepedett. Amíg elhelyezkedtek, ő hallgatott, de mihelyt elcsöndesedtek, folytatta, nyilván egy pillanatra sem vesztette el gondolatai fonalát.

- Nos, ami főként szennyes - kezdte -, hogy elméletben azt tételeztem föl, hogy a szerelem valami ideális, emelkedett dolog, holott a gyakorlatban a szerelem undorító és disznó, amit emlegetni, emlékezetbe idézni is undok és szégyenletes. A természet, lám, nemhiába csinálta úgy, hogy undok és szégyenletes legyen. És ha undok és szégyenletes, akkor úgy is kell fölfogni. Az emberek viszont most olyan szint adnak a dolognak, hogy az, ami undok és szégyenletes, gyönyörű és emelkedett. Mi volt az én szerelmem első jele? Az, hogy állati kicsapongásra adtam magam, s nemcsak hogy nem szégyelltem, de ki tudja, miért, büszkélkedtem ezeknek a fizikai kicsapongásoknak a lehetőségével, közben nemcsak feleségem lelki életére nem gondoltam egyáltalán, de még csak a fizikaira sem. Csodálkoztam, honnét támadt a mi megdühödésünk egymás iránt, pedig a dolog tökéletesen világos: ez a megdühödés nem volt más, mint az emberi természet tiltakozása az állati ellen, amely fölébe kerekedett.

Csodálkoztam gyűlöletünkön. De hát nem is lehetett másképp. Ez a gyűlölet nem volt más, mint egy büntett részeseinek kölcsönös gyűlölete... a fölbujtás és bűnrészesség miatt. Hogy is ne lett volna büntett, amikor ő, szegény, már az első hónapban teherbe esett, s a mi disznó kapcsolatunk tovább folytatódott. Maga azt gondolja, elkalandozok a történetről? Egyáltalán nem. Egyre azt mondom, hogyan öltem meg a feleségemet. A bíróságon azt kérdezték, mivel és hogyan öltem meg a feleségemet. A tökfilkók! Azt gondolják, akkor, október ötödikén öltem meg a késsel. Nem akkor öltem meg, hanem sokkal korábban. Éppen úgy, ahogy ők ölik meg most mind, mind...

- De hát mivel? - kérdeztem.

- Lám, épp ez a csodálatos, hogy senki sem akarja tudni, ami olyan világos és szemmel látható... azt, amit a doktorok tudni és prédikálni tartoznának, de amiről hallgatnak. Hiszen a dolog borzasztóan egyszerű. Férfi és nő úgy van alkotva, mint az állat, a testi szerelem után következik a terhesség, aztán a szoptatás, olyan állapotok, amelyek alatt a testi szerelem a nőre éppúgy, mint a gyermekre, ártalmas. A nők és férfiak száma egyforma. Mi következik ebből? Úgy látszik, világos, hogy mi. Nem kell hozzá nagy bölcsesség, hogy ugyanazt a következtetést vonjuk le, amit az állatok, vagyis az önmegtartóztatást. De nem. A tudomány eljutott odáig, hogy felfedezett holmi leukocitákat, amelyek ott futkosnak a vérben, s mindenféle fölösleges ostobaságot, ezt azonban nem tudja átlátni. Legalábbis nem hallani, hogy beszélne róla.

És így a nő számára csak két kivezető út van: az egyik - torzót csinálni magából, megsemmisíteni, vagy a szükséghez képest megsemmisíteni magában azt a képességet, hogy nő, azaz anya legyen, csak hogy a férfi nyugodtan és állandóan élvezhessen; vagy a másik, nem is kivezető út, hanem közvetlen, durva megszegése a természet törvényeinek, ami minden úgynevezett tisztességes családban történik. S éppen azért, hogy a nő természete ellenére egy időben tartozik terhes meg szoptató meg szerető is lenni, olyasvalamivé kell lennie, amivé egyetlen állat sem aljasul. S az ereje sem lehet elég hozzá. Ezért vannak a mi osztályunkban a hisztériák, az idegesek, a népben pedig a nyavalyatörősek. Figyelje csak meg, a lányok, a tiszták közt nincs nyavalyatörős, csak az asszonyok közt, azok közt az asszonyok közt, akik férfival élnek. Így van ez nálunk is. És pontosan így van Európában is. A hisztériások kórházai tele vannak nőkkel, akik megszegik a természet törvényét. De hisz a nyavalyatörősek és Charcot páciensei teljesen elnyomorodott lények, és a világ teli van félig nyomorék nőkkel. Hisz, csak el kell gondolnia, milyen nagy dolog megy végbe a nőben, amikor magzatát

kihordja, vagy a megszületett gyermeket táplálja. Az nő itt, ami folytat és fölvált bennünket. És ezt a szent dolgot megzavarja - de hát mi is? -, szörnyű elgondolni! És még a nők szabadságáról, jogairól okoskodnak! Ez olyan, mintha emberevők azért táplálnának foglyokat, hogy megegyék őket, s ugyanakkor azt bizonygatnák, hogy a jogaik és szabadságuk miatt vannak gondban.

Mindez új volt, és meghökkentett.

- Akkor hát hogyan? Ha ez így van - mondtam -, ebből az következik, hogy egy asszonyt csak egyszer-kétszer lehet szeretni egy évben, márpedig egy férfi...

- A férfinak okvetlenül szüksége van rá - kapta el ő a szót. - A tudomány kedves papjai megint mindenkit meggyőztek. Majd ráparancsolnék én ezekre a keleti bölcsekre, hogy végezzék el azoknak az asszonyoknak a dolgát, akikre a férfiaknak véleményük szerint okvetlenül szükségük van... mit szólnának akkor? Beszéljétek be egy embernek, hogy számára nélkülözhetetlen a pálinka, a dohány, az ópium, s okvetlenül nélkülözhetetlen lesz. Vagyis Isten nem tudta, mire van szükség, s nem kérdezvén meg a keleti bölcseket, rosszul rendezte be a világot. Tessék csak megnézni: a dolog nem vág. A férfinak - ők így határozták el - okvetlenül szüksége van rá, hogy bujaságát kielégítse, itt meg közbejön a gyermekszülés, a gyermek szoptatása, amely megakadályozza ennek a szükségletnek a kielégítését. Hogy legyen akkor hát? Forduljunk a bölcsekhez, ők majd elrendezik. Ki is sütötték. Ó, mikor leplezik le már ezeket a bölcseket s a csalásaikat? Ideje volna! Hisz itt van, hova jutunk, eszüket veszítik, főbe lövik magukat, s mind ezért. De hát hogy legyen másképp? Az állatok, mintha csak tudnák, hogy az ivadék az ő fajtájukat folytatja, betartanak ezen a téren bizonyos törvényeket. Csak az ember nem tudja, és nem is akarja tudni. S egyre azon töri a fejét, hogy juthat lehetőleg minél több élvezethez. Kicsoda? A természet királya, az ember. Az állatok, hisz megfigyelte, akkor párzanak, amikor utódot hozhatnak a világra, a természet mocskos fejedelme azonban, valahányszor kellemes neki. Sőt mi több, ezt a majomfoglalkozást a teremtés gyönyörévé, szerelemmé emeli. És ennek a szerelemnek, azaz mocskosságnak a nevében tönkreteszi - mit? - az emberiség felét. S a nőből, akinek az igazság és üdv felé haladtában az emberiség segítőtársának kellene lennie, gyönyöre nevében nem segítőtársat, hanem ellenséget csinál. Nézze meg, mi torlaszolja el mindenütt az emberiség előrehaladását? A nő. S miért ilyenek? Csakis emiatt. Igen, uram, igen - ismételte meg néhányszor, s fészkelődni kezdett, cigarettát szedett elő, rágyújtott, szemmel láthatólag le szeretett volna kissé csillapodni.

14

- Ilyen disznóként éltem tehát én is - folytatta megint az előbbi hangján. - A legrosszabb az volt, hogy amíg ezt a csúnya életet éltem, azt képzeltem, hogy mert nem csalom meg más nőkkel a feleségemet, már becsületes családi életet élek, erkölcsös ember vagyok, és semmi-
ben sem vagyok hibás, s ha köztünk veszekedésre kerül a sor, a hibás ő, az ő természete.

A hibás, magától értetődik, nem ő volt. Ő éppolyan volt, mint mind, mind a többség. Olyan nevelést kapott, amelyet a nő helyzete a mi társadalmunkban megkíván, s amelyet épp ezért a jómódú osztály női kivétel nélkül kapnak is, amitől eltérőt nem is kaphatnának. Valamiféle új nőképzésről beszélnek. Üres szó az egész: a nők képzése pontosan olyan, amilyennek a nőkről alkotott, valóban meglevő, nem színlelt, hanem igazi, általános felfogás szerint lennie kell.

S a nőképzés mindig annak fog megfelelni, ahogy a férfi nézi a nőt. Hiszen mindnyájan tudjuk, hogy nézi: *Wein, Weiber und Gesang*¹⁴ - költők beszélnek így, s versben. Nézze az egész költészetet, az egész festészetet, szobrászatot, a szerelmes verseken, a meztelen Vénuszokon és Phrүнéken kezdve, s azt fogja látni, hogy a nő az élvezet eszköze; ilyen a Truba téren és a Gracsován, és ilyen az udvari bálon. És figyelje meg az ördög ravaszságát: ha egyszer élvezet, gyönyör, hát tudjuk is, hogy gyönyör, hogy a nő valami édes falat. De nem, kezdetben a lovagok azt bizonygatták, hogy ők istenítik a nőt (istenítik, és mégiscsak úgy tekintenek rá, mint az élvezet eszközére). Most meg azt bizonygatják, hogy tisztelik a nőt. Átadják neki a helyet, fölemelik a kendőjét; mások elismerik a jogát, hogy bármely tisztet betölthet, részt vehet a kormányzásban satöbbi. Mindezt megteszik, s még mindig ugyanazzal a szemmel nézik. Az élvezet eszköze. A teste az élvezet eszköze. S ő tudja ezt. Ugyanaz, mint a rabszolgaság. Hisz a rabszolgaság sem más, mint amikor egyesek sokak kényszerű munkáját felhasználják. Épp ezért ahhoz, hogy rabszolgaság ne legyen, az kell, hogy az emberek ne kívánják mások kényszerű munkáját felhasználni, sőt ezt bűnnek vagy szégyennek tartásák. Ehelyett hozzáfognak, hogy a rabszolgaság külső formáját átszervezzék... úgy csinálják, hogy nem lehet többé rabszolgavásárt rendezni, s azt képzelik, s magukkal is elhitetik, hogy rabszolgaság nincs többé, s nem látják és nem akarják látni, hogy a rabszolgaság továbbra is megvan, minthogy az emberek éppen úgy szeretik, helyesnek is tartják, ha a mások munkáját kihasználják. S mihelyt ezt helyesnek tartják, mindig akadnak emberek, akik erősebbek vagy ravaszabbak másoknál, s ezt meg is tudják tenni, így van ez a nőemancipációval is. Hiszen a nő rabszolgasága épp az, hogy az emberek azt óhajtják, s igen helyesnek is tartják, hogy őt az élvezet eszközéül használják fel. Nos, most felszabadítják a nőt, megadnak neki mindenféle, a férfival egyenlő jogot, de továbbra is úgy tekintenek rá, mint az élvezet eszközére, így is nevelik gyermekkorában már, s a közvélemény ereje által is. S íme, ő éppolyan megalázott, züllött rabszolga marad, s a férfi éppolyan züllött rabtartó.

A tanfolyamokon meg a törvény előtt fölszabadítják a nőt, de közben úgy tekintenek rá, mint az élvezet tárgyára. Tanítsátok meg, mint ahogy nálunk megtanítják, hogy így nézze magát, és mindig alsóbbrendű lény marad. A gaz doktorok segítségével vagy megelőzi a gyermekszülést, azaz teljesen prostituált lesz, s nem is az állat, hanem az élettelen tárgy fokára süllyed, vagy pedig az lesz, ami minálunk az esetek nagy részében: lelki beteg, hisztérika, boldogtalan - hisz ilyenek mind -, a szellemi fejlődés lehetősége nélkül.

A gimnáziumok és a tanfolyamok ezen nem változtathatnak. Ezen csak az változtat, ha a férfi másképp nézi a nőt, s a nő is önmagát. Ezen változtatni csak akkor lehet, ha a nő legmagasabb rendű állapotának a szűz lány állapotát fogja tartani, nem úgy, mint most, amikor ez a legmagasabb rendű emberi állapot: szégyen és gyalázat. Amíg ez meg nem szűnik, minden lány eszménye, akármilyen is a képzettsége, mégiscsak az lesz, hogy lehetőleg minél több férfit csábítson magához, lehetőleg minél több hímet, hogy aztán meglegyen a lehetősége a választásra.

S az, hogy az egyikük többet tud matematikából, a másik meg a hárfajátékhöz ért, ezen nem változtat semmit. A nő boldog, s mindent elér, amit csak kívánhat, ha a férfit elbűvöli. Épp ezért a nő feladata: érteni az elbűvöléshez. Ez így volt, és így is lesz. Így van ez nálunk a hajadonéletben, s így folytatódik a házaseletben is. A hajadoni életben a választáshoz van szükség rá, a házásban... hogy uralkodni tudjon az urán.

¹⁴ Bor, dal, asszony. (német)

Az egyetlen, ami ezt megszünteti, vagy egy időre legalább elnyomja, a gyerek, s az is csak akkor, ha a nő nem nyomorék, azaz maga szoptat. De itt jönnek megint a doktorok.

Az én feleségemnek, aki maga akart szoptatni, s a következő öt gyereket maga is szoptatta, az elsőnél valami betegsége támadt. A doktorok, akik cinikusan levetkőztették, s mindenütt végigtapogatták, amiért még hálát is kellett adnom és pénzt fizetnem nekik... ezek a kedves doktorok azt sütötték ki, hogy nem szabad szoptatnia, s az első időben így meg volt fosztva az egyetlen eszköztől, amely megmenthette őt a kacérságtól. Egy dajka szoptatott, azaz kihasználtuk egy nő szegénységét, ínségét, műveletlenségét, elcsaltuk a gyermekétől a magunkéhoz, s ezért szép, paszományos fejdíszot raktunk a fejére. De most nem ez a lényeges. A lényeges az, hogy mialatt a terhességtől és szoptatástól mentes volt, különös erővel jelentkezett benne előbb elaludt asszonyi kacérsága. Bennem pedig, ennek megfelelőleg, különös erővel jelentkezett a féltékenység gyötrelme, amely egész házasesetem ideje alatt szünet nélkül kínozott, amint lehetetlen is nem kínoznia azokat a férfiakat, akik a feleségükkel úgy élnek, mint én élek, azaz erkölcstelenül.

15

- Nős életem egész ideje alatt sohasem szüntem meg a féltékenység gyötrelmét érezni. De voltak korszakok, amikor különös hevesen szenvedtem tőle. E korszakok egyike az volt, amikor az első gyermek után a doktorok eltiltották őt a szoptatástól. Ebben az időben elsősorban azért voltam különösen féltékeny, mert a feleségemben az anyákra jellemző nyugtalanság mozgolódott, amelyet az élet szabályos menetének oktan megbollygatása idéz szükségszerűen elő; másodsor, mert láttam, milyen könnyen dobta félre az anya erkölcsi kötelességét, s ebből joggal, bár öntudatlanul, azt a következtetést vontam le, hogy éppolyan könnyű lesz a hitvestársit is félredobnia, annál inkább, mert tökéletesen egészséges volt, s a következő gyerekeit a kedves doktorok tilalma ellenére önmaga szoptatta, mégpedig nagyszerűen.

- Úgy látom, maga nem szereti a doktorokat - mondtam én, észrevéve hangjának rendkívül dühös csengését, valahányszor csak említést tett róluk.

- Itt nem szeretésről vagy nemszeretésről van szó. Tönkretették az életemet, amint tönkretették és teszik ezer és százezer ember életét, s én nem tudom össze nem kapcsolni a következményt az okkal. Megértem, hogy mint az ügyvédek s mások, ők is pénzt szeretnének keresni, s én szívesen oda is adtam volna nekik a jövedelemem felét, s mindenki odaadta volna, ha megérti, mit tesznek, csak ne avatkoznának a családi életünkbe, és a közelünkbe sem jönnének soha. Nem gyűjtöttem az adatokat, de tucatjával tudom az eseteket - özönnel vannak -, amikor vagy a gyermeket ölték meg az anya méhében, azt állítva, hogy az anya nem tudja megszülni, holott az anya később gyönyörűen szült, vagy az anyákat holmi operáció ürügyén. Ezeket a gyilkosságokat, persze, senki sem számolgatja, ahogy nem számolgatták az inkvizíció gyilkosságait sem, mert az volt a föltevés, hogy az emberiség üdvére vannak. Nem is lehet elsorolni a büntetéseket, amelyeket elkövetnek. De e büntettek mind semmi a materializmus erkölcsi züllöttségéhez képest, amelyeket főként a nőkön át visznek a világba. Nem is beszélek arról, hogy ha utasításait követnék, hála a mindenütt jelenlévő fertőzésnek, az embereknek nem az együttélés, hanem a szétválás felé kellene haladniuk; tanításuk szerint mindenkinek külön kellene ülnie, s ki nem engedni szájából a karbolsavas fecskendőt (különben fölfedezték, hogy semmit sem ér). De ez még semmi. A fő méreg: az emberek, főként az asszonyok elzüllesztése.

Ma már nem lehet azt mondani: „Csúnyán élsz, élj szebben!”, nem lehet ezt mondanunk sem magunknak, sem másoknak. S ha csúnyán él is az ember, az oka az, hogy az idegműködés nem normális vagy valami hasonló. És el kell menni hozzájuk, s ők harmincöt kopejkáért orvosságot rendelnek a gyógyszertárban, maga pedig beveszi. S ha még rosszabbul lesz, még több orvosság kell, és még több doktor. Nagyszerű dolog!

De nem erről van szó. Csak arról beszéltem, hogy a feleségem gyönyörűen szoptatta a gyermekeit, s hogy a gyermekhordás és szoptatás volt az egyedüli, ami a féltékenységi kínjaitól megmentett. Ha az nincs, mindez még előbb megtörtént volna. A gyerekek mentettek meg engem is és őt is. Nyolc év alatt öt gyerekünk született. S mind ő táplálta.

- S ők hol vannak most, a gyermekek? - kérdeztem én.

- A gyerekek? - kérdezett vissza ijedten.

- Bocsásson meg, talán nehezebb esik az emlék?

- Nem, nem számít. A gyermekeimet a sógornőm s a feleségem bátyja vette magához. Nem adták oda nekem. Én odaadtam nekik a birtokot, ők meg nem adták nekem oda őket. Hisz én valami háborodottféle vagyok. Most tőlük jövök. Láttam őket, de ide nem adják. Különbösen úgy nevelem őket, hogy ne legyenek olyanok, mint a szüleik. Márpedig olyanokká kell lenniük. No de hát mit tegyünk?! Érthető, hogy nem adják ide, nem bíznak bennem. Hisz magam sem tudom, képes volnék-e nevelni őket. Azt hiszem, nem. Roncs vagyok, nyomorék. Egy dolog van bennem. Tudom. Igen, ez igaz! Tudom azt, amit egyszer tán mindenki megtud.

Igen, a gyerekek élnek, s olyan vademberekké nőnek, mint körülöttünk mindenki. Láttam őket, háromszor láttam. Semmit sem tehetek értük. Semmit. Most megyek haza, délre. Van ott egy kicsi házam meg kertecském.

Igen, az emberek nem egyhamar tudják meg, amit én tudok. Hogy a napban meg a csillagokban sok van meg miféle fémek vannak: ezt hamar meg lehet tudni; azt azonban, ami a mi disznóságunkat leleplezi, nehéz, iszonyú nehéz.

Maga legalább meghallgat, és ezért is hálás vagyok.

16

- A gyerekeket említette. Megint micsoda szörnyű hazugság ez a gyerekek körül. A gyerek: istenáldás; a gyerek: öröm. De hiszen ez merő hazugság. Mindez így volt valaha, most azonban nincs semmi ilyen. A gyerek: gyötrelme, s több semmi. Az anyák nagy része egyenesen így is érez, s néha önkéntelenül ki is mondja. Kérdezze meg a mi körünkben, jómódú emberek közt, az anyák nagy részét, azt fogják mondani, hogy nem akarnak gyereket, mert félnek, hogy a gyerek megbetegedhetik és meghalhat, s ha már meg is szülték, nem akarják szoptatni őket, hogy ne kötődjenek annyira hozzájuk, és ne szenvedjenek. Az élvezet, amelyet a gyermek szerez nekik bájosságával; a kezeckék, lábacsok, az egész kis test bájával, ez a gyönyörűség kisebb, mint a szenvedés, nem is beszélve a betegségről, a gyermek elvesztéséről. Maga a betegség, a halál lehetőségének félelme is sok szenvedést okoz nekik. Mérlegre vetve az előnyt és hátrányt, az sül ki, hogy nem előnyös, épp ezért nem kívánatos, hogy gyerekük legyen. Ezt egyenesen és bátran meg is mondják, s azt képzelik, hogy ezek az érzések a gyerek iránti szeretetből erednek, jó és dicséretes érzelmekből, amelyekkel büszkélkednek is. Nem veszik észre, hogy ezekkel a nézetekkel egyenesen megtagadják a gyereket, s csak a maguk egoizmusát bizonyítják. Ők azt látják, hogy a gyermek bájából származó gyönyör kevesebb

lesz, mint a féltésük miatti szenvedés, épp ezért nincs szükségük arra a gyermekre, akit szeretni fognak. Nem magukat áldozzák föl a szeretett lényért, hanem a leendő szeretett lényt önmagukért.

Világos, hogy ez nem szeretet, hanem önzés. De ezeknek a jó módú családból származó anyáknak az elítélésére e miatt az önzés miatt nem emelkedik kéz, ha az embernek eszébe jut mindaz, amit, hála ugyanazoknak a doktoroknak, gyermekeik egészsége miatt kell a mi úri életünkben kínlódniuk. Még most is elfog az iszonyat, ha csak eszembe is jut feleségem élete és állapota az első időben, amikor három-négy gyerekünk volt, s ő mindig egészen el volt merülve bennük. Nem is volt életünk egyáltalán. Örökös veszedelem, az volt; menekülés a veszedelemből, és újra beálló veszedelem, új kétségbeesett erőfeszítések, új menekülés: a helyzet állandóan olyan, mint egy pusztuló hajón. Néha úgy rémlett, hogy ez szándékosan történik így, hogy a feleségem csak tettei magát, mintha nyugtalankodnék a gyermekekért, csak hogy győzedelmeskedjék rajtam. Ez olyan csábító volt, minden kérdést rögtön az ő javára döntött el. Néha úgy rémlett, hogy mindazt, amit ezekben az esetekben tett, mondott... tervszerűen tette és mondta. De nem, ő maga is szörnyen gyötrődött, állandóan vádolta magát a gyerekek, egészségük és betegségeik miatt. Kínpad volt ez neki, és nekem is. S lehetetlen is volt nem gyötrődnie. Hiszen a vonzalom a gyerekek iránt, az állati szükséglet, hogy szoptassa, becézze, védelmezze őket, megvolt benne is, éppúgy, mint a nők többségében, de nem volt meg az, ami megvan az állatban, a képzelet és értelem hiánya. A tyúk nem attól fél, hogy mi történhet a kiscsibéivel, nem ismeri mindazokat az eszközöket, amelyekről az emberek azt képzelik, hogy megmentenek a betegségektől és haláltól. S a gyermek neki, a tyúknak, nem gyötrelem. Azt teszi a csibéiért, amit természeténél fogva s örömmel csinál: a gyerek öneki öröm. S amikor a kiscsibe betegeskedni kezd, a tyúk gondoskodása igen határozott: melengeti, táplálja. S míg ezt csinálja, tudja, hogy megtesz mindent, amit kell. Ha a kiscsibe megdöglik, nem kérdegeti magát, mért halt meg, hová ment el, kotkodácsol, aztán abbahagyja, s él, mint előbb. A mi szerencsétlen asszonyainknál, az én feleségemnél nem így volt. Nem is beszélve a betegségekről, hogy azokat hogyan gyógyítsa, a gyerekek neveléséről, gondozásáról is végtelenül sokféle és állandóan változó szabályokat hallott és olvasott mindenütt. Így, ezzel táplálni; nem, nem így, nem ezzel, hanem emígy; öltöztetés, itatás, fürdetés, ágyba dugás, sétálás, levegő, minderre hetenként új meg új szabályokat hallottunk mindnyájan - de főként ő. Mintha csak az előző nap kezdtek volna gyerekek születni. Nem úgy táplálták, nem úgy fürdették, nem időben, s ha a gyermek megbetegedett, kisült, hogy a hibás ő, nem azt tette, amit tenni kell.

Ez, amíg egészség van. Ez is gyötrelem. De ha a gyermek egyszer megbetegedett, akkor vége mindennek, tökéletes a pokol. Föltételezik, hogy a betegség gyógyítható, s hogy van olyan tudomány, vannak olyan emberek, a doktorok, akik ezt meg is tudják tenni. Nem mind, de a legjobbak tudják. S íme, a gyermek beteg, s most rá kell akadni erre a legjobbra, arra, aki megmenti, s a gyermek meg is menekül; de ha nem kapja meg ezt a dokort, vagy nem azon a helyen lakik az ember, ahol az a doktor él, a gyermek elpusztul. S ez nem az ő kizárólagos hite, ez a körülbéli valamennyi asszony hite, hisz mindenfelől csak azt hallja: Jekatyerina Szemjonovnának két gyereke halt meg, mivel nem hívták el időben Ivan Zaharicsot, Marja Ivanovnának viszont Ivan Zaharics megmentette a nagyobbik lányát; de lám, Petrovéknál az orvos tanácsára időközben szétköltöztek szállodákba, s életben maradtak, ha nem költöznek szét, a gyerekek meghalnak. Amannak meg gyöngye gyereke volt, az orvos tanácsára délre költöztek, s megmentették a gyermeket. Hogyne gyötrődjék, izguljon az ember egész életében, amikor a gyermekek élete, amelyhez állati kapcsolat fűzi, attól függ, hogy időben megtudja, mit mond erről Ivan Zaharics. Azt pedig, hogy Ivan Zaharics mit mond, nem tudja senki sem, a legkevésbé ő maga, mert hiszen ő nagyon jól tudja, hogy semmit sem tud, és semmit sem

tud segíteni, csak hetet-havat összehord, ahogy eszébe jut, hogy meg ne szűnjék a hit, hogy tud is valamit. Mert hiszen ha az asszony egészen állat volna, nem gyötrődne így; ha meg egészen ember volna, hinne az Istenben, s úgy beszélne és gondolkodna, ahogy a hívő parasztasszonyok beszélnek: „Isten adta, Isten el is vette, Isten elől el nem menekülsz.” Azt gondolná, hogy az élet s halál - mint minden emberé, az ő gyerekéé is - az emberek hatalmán kívül esik, s egyedül Isten hatalmában van; nem kínozná, hogy megelőzhette volna gyermekei betegségét és halálát, s nem tette meg. Így azonban az ő számára ez a helyzet: itt vannak a legtörékenyebb, számtalan nyomorúságnak kitett, gyenge lények. Ezek iránt a lények iránt szenvedélyes, állati vonzalmat érez. Azonkívül ezek a lények rá is vannak bízva, ugyanakkor e lények megóvásának az eszközei el vannak rejtve előlünk, s nyitva állanak egészen idegen emberek előtt, akiknek a szolgálatát és tanácsait csak sok pénzért s akkor sem mindig lehet megszerezni.

Így az élet a gyerekekkel a feleségemnek, s ennél fogva énnekem is, nem öröm volt, hanem gyötrelem. Hogy is ne gyötrődünk volna? Ő is állandóan gyötrődött. Előfordult, hogy valami féltékenységi jelenet vagy egyszerűen veszekedés után éppen csak megnyugszunk, s azt gondoljuk, élünk egy kicsit, olvasunk, gondolkozunk; de alig fog hozzá valamihez az ember, egyszerre ott a hír, hogy Vaszja hányt, vagy Másától vér ment, vagy Andrijusának kiütése van, s már vége, nincs többé nyugtunk. Hova rohanjunk, miféle doktorért, hová különítsük el? S kezdődnek a beöntések, hőmérőzések, mixtúrák, doktorok. S alig ér véget ez, kezdődik valami más. Szilárd, szabályos családi élet nem volt, hanem volt, amint mondtam, állandó menekedés a képzelt és valóságos veszedelmektől. Így van ez most is a családok nagy részében. Az én családomban különösen éles volt a dolog. A feleségem gyermekbolond volt, és hiszékeny.

Így a gyermekek megléte nemcsak hogy nem javított az életünkön, de megmérgezte. Ezenkívül a gyerek: új ok volt a civakodásra. Attól fogva, hogy gyermekeink voltak, minél jobban megnőttek, annál sűrűbben váltak a civódás eszközévé s tárgyává. Nemcsak a civódás tárgya voltak, de ők voltak a harc fegyverei is; mintha a gyerekekkel harcoltunk volna egymás ellen. Mindegyikünknek megvolt a kedvenc gyermeke: a küzdelem fegyvere. Én többnyire Vaszával, az idősebbel hadakoztam, ő meg Lizával. Azonkívül, amikor a gyerekek kezdtek fölcseperedni, jellemük határozottabbá vált, szövetségessé is váltak, akiket mindegyikünk a maga oldalára vont. Ők, szegénykék, szörnyen szenvedtek ettől, de nekünk, a mi állandó háborúnkban, nem jutott időnk rá, hogy gondoljunk velük. A kislány az én felemen volt, az idősebbik fiú pedig, aki az anyjára hasonlított, s a kedvence volt, gyakran gyűlöletes volt nekem.

17

- Nos, így éltünk. Viszonyunk egyre ellenségesebbé vált. Végül is odajutottunk, hogy már nem a nézeteltérés idézte fel az ellenségességet, hanem az ellenségesség teremtett nézeteltérést: akármit mondott ő, én már eleve más véleményen voltam, ő éppen így.

A negyedik évre mindkét fél eldöntötte magában valahogy, hogy egymást megérteni, egymással megegyezni mi már nem tudunk. Nem is kíséreltük meg, hogy mindent végigbeszéljünk. A legegyszerűbb dolgokban, különösképp ami a gyerekekre vonatkozott, mindenikünk megmaradt rendíthetetlenül a maga nézetén. Ahogy most visszaemlékszem, a nézetek, amelyek mellett kitartottam, egyáltalán nem voltak olyan drágák nekem, hogy föl ne adhattam volna őket; de a feleségem az ellenkező véleményen volt, s engedni annyit jelentett volna, mint engedni neki. S erre nem voltam képes. Ő sem. Alkalmasint azt tartotta, hogy mindig tökéletes igaza van velem szemben, s a magam szemében én is mindig szent voltam vele szemben.

Kettesben csaknem hallgatásra voltunk kárhoztatva, vagy olyan beszélgetésekre, amilyeneket meggyőződésem szerint az állatok folytathatnak maguk közt: „Hány óra? Ideje lefeküdni. Mi lesz ma az ebéd? Hova menjünk? Mi van az újságban? El kell küldeni a doktorért. Másának fáj a torka.” Elég volt egy hajszálnyira is kilépni a társalgásnak ebből a lehetetlenségig összeszűkült köröcskéjéből, hogy föllobbanjon az izgalom. Összeütközések, gyűlölet-megnyilvánulások következtek a kávé, egy szalvéta, a konflis, vintben a hívás miatt - csupa olyan dolog, amely egyikünk számára sem lehetett fontos. Énbennem legalábbis gyakran szörnyű gyűlölet forrt ellene! Néztem néha, ahogy a teát kitölti, a lábát lóbálja, vagy a kanalat szájához viszi, szűrőszőnye szívja a folyadékot, és gyűlöltem őt, pontosan ezért, mint valami rossz cselekedetért. Nem vettem észre, hogy a dühnek ezek a szakaszai teljes szabályossággal, ütemesen merültek fel bennem azoknak a korszakoknak megfelelően, amelyeket mi szerelemnek nevezünk. Szerelmi korszak: a düh korszaka; heves szerelmi korszakok: a hosszú düh korszakai; a szerelem gyengébb jelentkezése: a rövid düh korszaka. Akkor mi nem értettük, hogy ez a szerelem és düh is állati érzés; csak más oldalról nézve. Ha helyzetünket megértjük, borzasztó lett volna így élni; de mi nem értettük, és nem láttuk. Ez az ember menekvése s büntetése, hogy amikor helytelenül él, el tudja ködösíteni, úgyhogy nem látja helyzete nyomorúságát. Így tettünk mi is. Ő igyekezett belefeledkezni megfeszített, mindig sietős foglalatosságaiba, háztartásba, bútorokba, a maga s a gyerekek ruházkodásába, tanításukba, egészségükbe. Nekem is megvolt a részegségem: a szolgálat, vadászat, kártya részegsége. Mind a ketten éreztük, hogy minél elfoglaltabbak vagyunk, annál gonoszabbak tudunk lenni egymás iránt. „Vághatod a képeket nekem - gondoltam én róla -, egész éjszaka gyötörtél a jeleneteiddel, nekem pedig üléssem van.” - „Könnyű neked - nemcsak gondolta, de mondta is ő -, én azonban egész éjjel nem aludtam a gyerekektől.”

Így éltünk, s az állandó ködben nem láttuk a helyzetet, amelyben éltünk. És ha meg nem történik, ami történt, így éltem volna öregkoromig; haldokolva még azt is gondoltam volna, hogy szép életet éltem, nem különösen szépet, de nem is csúnyát, olyat, mint mindenki; nem láttam volna meg a boldogtalanságnak, undok hazugságnak azt a szakadékát, amelyben fetrengtem.

Két egymást gyűlölő, kalodába zárt ember voltunk, akiket ugyanaz a lánc kötött meg, akik megmérgeztük egymás életét, s igyekeztünk ezt nem látni. Akkor még nem tudtam, hogy a házastársak kilencvenkilenc század része ugyanolyan pokolban él, mint én éltem, s hogy ez nem is lehet másképp. Akkor még nem tudtam ezt sem másokról, sem magamról.

Csodálatos, milyen egyforma helyzetek adódnak a normális, sőt a nem normális életben is. Mihelyt a szülők számára az élet egymás miatt elviselhetetlen, egyszerre igen fontossá válik, hogy a gyermekeket városi életfeltételek közt neveljék. És fölmerül a városba költözés igénye.

Elhallgatott, s vagy két ízben is az ő különös hangját hallatta, amely most már teljesen hasonló volt a visszafojtott zokogáshoz. Egy állomáshoz közeledtünk.

- Hány óra van? - kérdezte.

Megnéztem, két óra volt.

- Nem fáradt el? - kérdezte.

- Nem, de maga igen.

- Fullaszt a hőség. Bocsásson meg, átmegyek, iszom egy kis vizet.

Támolyogva ment végig a kocsin. Én egyedül ültem ott, latolgattam, amit mondott, s úgy elgondolkoztam, észre sem vettem, ahogy a másik ajtón visszajött.

- Igen - kezdte -, engem mindig elkap a szenvedély. Sokat átgondoltam, sokat másképpen látok, s mindezt szeretném el is mondani. Nos, tehát, most már városban laktunk. Boldogtalan embereknek könnyebb városban élniük. Városban az ember száz évet is élélhet, s nem veszi észre, hogy rég meghalt s elrothadt. Nincs ideje, hogy önmagában eligazodjék, folyton el van foglalva. Az ügyei, társasági kapcsolatok, egészség, művészet, a gyerekek egészsége, a nevelésük. Most ezeket vagy azokat kell fogadni, azokhoz vagy emezekhez menni; meg kell nézni ezt, meghallgatni azt, emezt. Hisz városban minden adott pillanatban van egy vagy egyszerre két-három nevezetesség is, amit sehogy sem lehet elmulasztani. Hol önmagát, ezt vagy azt kell gyógyítani - hol a tanító, korrepetitor, nevelő, s az élet elmegy semmiségekre. Nos, mi is így éltünk, s kevésbé éreztük az együttlét fájdalmát. Azonkívül az első időben volt egy csodálatos foglalatosságunk: a berendezkedés az új városban, új lakásban, s még egy foglalatosság: az utazgatás városból falura, faluról városra.

Átéltünk egy telet, a második télen történt a következő eset, amelyet senki sem vett észre, mindenki csekélységnek tartott, de mindazt, ami történt, ez idézte fel. A feleségem gyengélkedett, s a gazemberek nem engedték meg, hogy szüljön, s kitanították a védekezésre. Engem ez undorított. Küzdtem ellene, de ő kitartott könnyelmű makacssággal a magáén, s én behódoltam: a disznó élet utolsó mentségét, a gyerekeket elvették, s az élet még ocsmányabb lett.

A parasztnak, a munkásnak kell a gyerek, ha nehéz is fölnevelnie, de szüksége van rá, s épp ezért a házasságnak megvan az igazolása. Nálunk azonban, ha gyermekünk van, több gyermek nemcsak hogy nem szükséges, de fölösleges gond, kiadás, társ az örökösödésben, csak teher. S a disznó életnek számunkra nincs semmiféle igazolása. Vagy mesterségesen szabadulunk meg a gyerektől, vagy úgy nézünk rá, mint szerencsétlenségre, a vigyázatlanság következményére, ami még ocsmányabb. Igazolás nincs. De erkölcsileg oly mélyre estünk, hogy nem is látjuk az igazolás szükségét. A mostani művelt világ nagy része a legkisebb lelkiismeret-furdalás nélkül veti magát ebbe a züllöttségbe.

Nincs is mi furdalja, hiszen a mi életünkben nincs semmiféle lelkiismeret, a közvélemény és a büntető törvény lelkiismeretén kívül, ha szabad így neveznem. S ezzel nem szegik meg egyiket sem. A társadalommal szemben nincs mit lelkiismereteskedni, *mindenki* ezt csinálja: Marja Pavlovna is, meg Ivan Zaharics is. Aztán meg minek koldusokat nevelni, vagy megfosztani magunkat a társasági élet lehetőségétől? Arra sincs ok, hogy a büntető törvénnyel szemben lelkiismereteskedjünk, vagy féljünk tőle. Csak műveletlen leányok, katonaaasszonyok dobják gyerekeiket a tóba vagy a kútba; azokat érthető, hogy börtönbe kell ültetni, nálunk azonban minden a maga idején történik, szép tisztán.

Így éltünk még két esztendő. A gazemberek módszere nyilván hatni kezdett már; a feleségem fizikailag kitelt, megszépült, mint a nyár utolsó napjai. Ő érezte, és foglalkozott is magával. Valami kihívó szépség támadt benne, amely nyugtalanította az embereket. Teljes erejében volt a harmincesztendő, nem szülő, jól táplált s fölzaklatott asszonynak. A külseje nyugtalanságot támasztott. Amikor férfiak közt haladt el, magára vonta pillantásukat. Olyan volt, mint a sokáig istállóban álló, jóltartott, befogott ló, amelyről levették a zablát. Nem volt rajta semmiféle zabla, amint nincs asszonyaink kilencvenkilenc százalékán. S én éreztem ezt, s ez bosszantó volt.

Hirtelen fölemelkedett, átült közvetlenül az ablakhoz.

- Bocsásson meg - szólalt meg, miután szemét az ablakon kimeresztve így ült némán vagy három percet. Aztán egy mélyet sóhajtott, s megint odaült velem szembe. Arca egészen más lett, szeme panaszos, s valami különös mosolyféle ráncolta össze a szája szélét. - Fáradt vagyok egy kicsit, de elmondom. Még sok időnk van, nem is virrad. Igen, uram - kezdte megint cigarettára gyújtva. - Attól az időtől fogva, hogy nem szült többé, kitelt, s a betegsége - az örökös szenvedés a gyerekek miatt - kezdett múlni; nemcsak hogy elmúlt, de mintha részegségből ocsúdott volna, magához tért, s látta, hogy Isten egész világa itt van, az örömekkel, amelyről elfeledkezett. Isten világa, amelyben ő nem tudott élni, s melyet egyáltalán nem értett meg. „Csak el ne szalajtsam valahogy! Az idő elszáll, az ember vissza nem hozhatja.” Azt képzelem, így gondolkozott vagy inkább érzett, de hisz lehetetlen is volt másképp gondolkoznia és éreznie; abban nevelték, hogy a világban egyetlen figyelemre méltó dolog van: a szerelem. Férjhez ment, valamit kapott ebből a szerelemből, de távolról sem azt, ami ígérve volt, amit várt - azonkívül sok kiábrándulást és szenvedést is, s hozzá a váratlan gyötrelmet, a gyerekeket! Ez a gyötrelmek kimerítette. S íme, hála a szolgálatkész doktoroknak, megtudta, hogy meg lehet lenni gyerek nélkül is. Megörült, kipróbálta, és ismét megéledt arra az egy dologra, amit tudott: a szerelemre. De a szerelem a féltékenységgel és mindenféle dühvel bemocskolt férjjel már nem volt az igazi. Valami más, tisztább, újabb kis szerelem lebegett előtte, legalábbis én így gondoltam. S íme, kezdett körültekingetni, mintha várna valamit. Én láttam ezt, s nem tudtam nem izgulni. Lépten-nyomon előfordult, hogy amikor szokása szerint másokon át társalgott velem, vagyis az idegenekkel beszélt, de a szót felém fordította (egyáltalán nem gondolva arra, hogy egy órával azelőtt az ellenkezőjét mondta), félig komolyan olyasmit kockáztatott meg, hogy az anyai gond: csalás, hogy nem éri meg életünket a gyerekeknek adni, amikor itt van az ifjúság, és élvezni lehet az életet. Kevesebbet foglalkozott a gyerekekkel, nem olyan nekikeseredetten, mint előbb, viszont ha el is rejtette, mind többet és többet foglalkozott magával, a külsejével, az élvezeteivel, sőt önmaga tökéletesítésével is. Megint szenvedélyesen nekilátott a zongorázásnak, amelyet azelőtt teljesen abbahagyott. Ezzel is kezdődött minden.

Fáradt tekintetével megint az ablak felé fordult, de nyilván erőt vett magán, s már folytatta is:

- Igen, uram, megjelent az az ember. - Elvesztette a fonalat, s vagy kétszer is azt a sajátságos hangot hallatta az orrán.

Láttam, hogy gyötrelmes volt megneveznie azt az embert, az emlékezetébe idézni, beszélni róla. De erőt vett magán, s mintegy áttörve az akadályon, mely visszatartotta, határozottan folytatta:

- Az én szememben, az én megítélésem szerint: rongy ember volt. Nem azért, mert olyan nagy jelentőséget kapott az életemben, hanem mert valóban az volt. Az különben, hogy hitvány ember volt, csak bizonyíték arra, milyen beszámíthatatlan volt a feleségem. Ha nem ő, hát más, ennek meg kellett történnie. - Megint elhallgatott. - Igen, zenész volt, hegedűs. Nem hivatásos zenész, hanem félig hivatásos, félig társasági ember.

Az apja földbirtokos, apám szomszédja. Ő - az apa - tönkrement, de a gyerekek - három fiú volt - mind jól elhelyezkedtek; csak az egyiket, ezt a legkisebbiket küldték a keresztanyjához Párizsba. Ott beadták a konzervatóriumba, s minthogy tehetsége volt a zenéhez, onnét mint hegedűs került ki, s hangversenyeken játszott. Embernek... - nyilván valami rosszat akart róla mondani, de türtőztette magát, s ezt mondta gyorsan: - Nos, ott nem is tudom, hogy élt, annyit tudok, hogy abban az esztendőben Oroszországban bukkant fel, és megjelent nálam.

Nedves, mandulavágású szem, piros, mosolygó ajak, bajuszpödrővel kikent bajuszka, utolsó divat szerinti frizura, az arca aljasan csinos, az, amit az asszonyok „nem rossz”-nak mondanak, az alkat gyenge, ha nem is torz, fara rendkívül fejlett, mint az asszonyoké, s mint mondják, a hottentottaké. Azt mondják, azok is muzikálisak. Amennyire lehet, bizalmaskodásra hajló, de érzékeny, s mindig kész, hogy a legkisebb ellenállásnál megtorpanjon; külső méltóságát mindig megőrizte, s a gombos cipők, ragyogó nyakkendőszínek s más egyebek különös párizsias árnyalata volt rajta, az, amit az idegenek sajátítanak el Párizsban, s különösségével, újdonságával mindig úgy hat az asszonyokra. Modorában csinált, külsőséges vidámság. Olyan modor, tudja, amely mindig célzásokban, szaggatottan beszél, mintha a hallgatója is tudná mindazt, s egyedül is ki tudná egészíteni.

Nos, ő volt a zenéjével mindennek az oka. A bíróságon úgy állították be, hogy minden féltékenységből történt. Egyáltalán nem úgy volt, azaz nem egyáltalán nem úgy, de nem úgy. A bíróság úgy is döntött, hogy megcsalt férj vagyok, s hogy a megsértett becsületedet védelmezve (mert ők ezt így nevezik) gyilkoltam. S ezért mentettek fel. A bíróságon én igyekeztem a dolog értelmét megmagyarázni, de ők úgy értették, hogy a feleségem becsületét akarom rehabilitálni.

Akármilyen volt is az ő kapcsolata ezzel a zenésszel, annak az én számomra, de a feleségem számára sincs jelentősége. Jelentősége annak van, amit elmondtam, vagyis az én disznóságomnak. Az egész azért történt, mert ott volt köztünk az a szörnyű szakadék, amelyről beszéltem, az a szörnyű, kölcsönös, feszült gyűlölet egymás iránt, amelynek az első ürügy elég volt, hogy krízisre vezessen. A veszekedéseink az utolsó időben valahogy rettenetessé váltak, s különösen elképesztő volt, hogy már-már feszült állati szenvedéllyel változtak.

Ha nem jelentkezik ő, jelentkezett volna más. Ha nem a féltékenység az ürügy, hát más. Meggyőződés, hogy minden férjnek, aki úgy él, ahogy én éltem, vagy kicsapongásra kell adnia magát, vagy elválnia, vagy megölnie önmagát vagy a feleségét, ahogyan én tettem. Ha valakivel ez nem történik meg, az különösen ritka kivétel. Hiszen azelőtt, hogy úgy vettem véget a dolognak, ahogyan véget vettem, néhányszor már az öngyilkosság határán voltam, s ő is megmérgezte magát.

20

- Igen, így történt, s nem sokkal azelőtt.

Mintegy fegyverszünetben élünk, s nincs semmi ok, hogy megtörjük. Egyszer csak beszélgetés indul meg arról, hogy egy bizonyos kutya a kiállításán érmet kapott - ezt én mondom. Ő azt mondja: „Nem érmet, hanem dicsérő oklevelet.” Vita indul. Elkezdődik a szökdelés egyik tárgyról a másikra, a szemrehányások: „Ő, hisz ezt rég tudjuk, mindig így van; azt mondtad...” - „Nem, nem mondtam.” - „Tehát hazudok!” Az ember érzi, hogy no, most mindjárt elkezdődik az a rettenetes veszekedés, amelyben vagy magát, vagy őt meg szeretné ölni. Tudja, rögtön elkezdődik, és fél tőle, mint a tűztől, s épp ezért türtőztetné magát, de a düh egész lényét hatalmába keríti. Ő még rosszabb állapotban, szándékosan félremagyarázza az ember minden szavát, hazug értelmet tulajdonít neki; minden egyes szava méreggel van átitatva; ahol tudja, hogy a legfájdalmasabb, oda szúr. S mind tovább és mind jobban. Rákiáltok: „Hallgass!” - vagy valami hasonlót. Ő kiugrik a szobából; a gyerekszobába fut. Én igyekszem visszatartani, hogy kibeszéljem magam, végigmondjam, s elkapom a karját. Ő tetteteli, hogy fájdalmat okoztam. „Gyerekek, az apátok megver!” - kiáltja. „Ne hazudj!” -

kiáltom én. „De hisz nem most először!” - kiáltja ő, vagy valami hasonlót. A gyerekek hozzárohannak, megnyugtatja őket. Én azt mondom: „Ne tettesd magad!” - „Teneked minden tettetés - mondja ő -, megölöd az embert, s azt mondog, tettei magát. De most már értelek. Ezt is akarod!” - „Ó, bár megdöglenél!” - kiáltom én. Emlékszem, hogy elborzasztottak ezek a szörnyű szavak. Egyáltalán nem vártam, hogy ilyen durva, goromba szavakat legyek képes mondani, s csodálkozom rajta, hogy szökhettek ki a számon. Elkiáltom ezeket a szörnyű szavakat, s befutok a dolgozóba, leülök s dohányzom. Hallom, hogy kimegy az előszobába, menni készül. Kérem, hova. Nem felel... „No, vigye az ördög!” - mondom magamban. Visszatérek megint a dolgozóba, lefekszem és dohányzom. Ezer különféle terv fordul meg a fejemben, hogy miképp bosszulom meg magam, hogy szabadulok meg tőle, majd meg hogy miképpen hozom helyre mindezt, s teszek úgy, mintha semmi sem történt volna. Mindent végiggondolok, és dohányzom, dohányzom... Arra gondolok, hogy elszököm tőle, elrejtőzöm, elmegyek Amerikába. Odajutok, hogy arról ábrándozok, hogy szabadulok meg tőle, milyen nagyszerű is lesz az, egy másik gyönyörű asszonnyal kerülök össze, egészen újjal. Vagy úgy szabadulok meg, hogy meghal, vagy úgy, hogy elvállok, s tűnődöm, hogy csináljam. Látom, hogy elkalandozom, hogy nem azt gondolom, amit kell, de épp azért dohányzom, hogy ne lássam, hogy nem azt gondolom, amit kell.

És otthon folyik az élet. Jön a nevelőnő, megkérdi: „Hol van madame? Mikor jön vissza?” Az inas kérdi, föladj-e a teát. Átmegyek az ebédlőbe, a gyerekek, különösen a legidősebb, Liza, aki már érti a dolgokat, kérdőn és rosszállón tekint rám. Némán isszuk meg a teát. Még mindig nincs itt. Eltelik az este, ő nincs, s a lelkemben két érzés váltakozik: a düh iránta azért, hogy a távollétével, amely úgyis azzal végződik, hogy megjön, engem s a gyereket csak kínozza, s a félelem, hogy nem jön meg, s elkövet valamit. Már mennék utána. De hol keressem? A nővérénél? De hát ez buta dolog: menni s kérdezősködni. Menjen isten hírével; ha kínozni akar, kínlódjék maga. De hiszen épp erre számít. S a következő alkalommal még rosszabb lesz majd. De ha nem a nővérénél van, hanem csinál valamit, vagy már csinált is magával? Tizenegy, tizenkettő, egy óra. Nem megyek a hálószobába, ostoba dolog egyedül lefeküdni és várni, itt meg nem fekszem le. El akarom foglalni magam valamivel, leveleket írni, olvasni; nem bírok semmit sem. Ülök egyedül a dolgozómban, gyötrődöm, dühöngök, hallgatózom. Három óra, négy: még mindig nincs itt. Reggel felé elszundítok. Felébredek: nincs.

A házban megy minden a régi módon, de mindenki tanácstalan, mindenki kérdőn s szemrehányón tekint rám, abban a föltevésben, hogy mindez éntőlem ered. S bennem még mindig ugyanaz a küzdelem: düh, amiért így kínozt, s nyugtalanság őmiatta.

Tizenegy óra körül megjön a nővére, követségben tőle. S megkezdődik a szokásos: „Szörnyű állapotban van. De hát mi is ez?” - „De hiszen nem történt semmi.” A természete lehetetlen voltáról beszélek, s azt mondom, nem követtem el semmit.

- De hát ez nem maradhat így - mondja a nővére.

- Az ő dolga, nem az enyém - mondom én. - Én nem teszem meg az első lépést. Ha elválunk, hát elválunk.

A sógornóm dolgavégezetlen megy el. Amíg vele beszéltem, nagy bátran azt mondtam, nem teszem meg az első lépést, de ahogy elment, és én kiléptem, s megláttam a számalomra méltó, ijedt gyerekeket, már kész vagyok megtenni az első lépést. Örömet is tenném, de nem tudom, hogyan. Megint járkálok, dohányzok, reggelire pálinkát és bort iszom, s elérem, amit öntudatlanul is óhajtok: nem látom helyzetem ostobaságát, aljasságát.

Három óra körül hazajön. Amikor találkozik velem, nem szól semmit. Azt képezem, megbékélt, arról kezdek beszélni, hogy szemrehányásai ingereltek fel. Ő ugyanazzal a szigorú, szörnyen elgyötört arccal mondja, hogy nem magyarázkodni jött, hanem a gyerekeket elvinni, hogy nem lehet együtt élnünk. Én mondogatni kezdem, hogy a hibás nem én vagyok, ő hozott ki a sodromból. Ő szigorúan, ünnepélyesen tekint rám, s azt mondja:

- Ne beszélj többet, megbánod.

Én azt mondom, nem szívelhetem a komédiákat. Erre ő kiált valamit, amit nem értek, s elfut a szobájába. A kulcs megcsikordul mögötte: bezárkózott. Kopogok, nincs válasz, dühösen megyek el. Félóra múlva Liza könnyezve fut hozzám.

- Mi az, történt valami?

- Mamát nem lehet hallani.

Odamegyünk, minden erőmből rángatom az ajtót. A retesz rosszul van betolva, s mindkét ajtószárny föl pattan. Odamegyek az ágyhoz. Alsószoknyában, magas szárú cipőben, félszegen fekszik az ágyon, eszméletlenül. A kisasztalon egy ópiumos üvegce. Eszméletre hozom. Újabb könnyek, végül kibékülés. Nem is kibékülés: mindegyikünk lelkében a régi düh egymás iránt, s hozzá az ingerültség a fájdalom miatt, amelyet ez a veszekedés okozott, s mindegyikünk a másik számlájára írt. De valahogy mégiscsak véget kell vetni mindennek, s az élet megy a régi módon. Efféle veszekedés, s még rosszabb is, volt minduntalan, hol egyszer egy héten, hol egyszer egy hónapban, hol mindennap. És mindig egy és ugyanaz. Egy alkalommal már kiváltottam a külföldi útlevelet - a veszekedés két napon át tartott -, de aztán megint egy fél-kimagyarázkodás, fél-kibékülés, s én itt maradtam.

21

- Nos, ilyen volt a mi viszonyunk, amikor az az ember megjelent. Megérkezett Moszkvába az az ember - családi neve Truhacsovszkij -, és eljött hozzám. Délelőtt történt. Én fogadtam. Valamikor tegeződtünk. Ő a „te” és „maga” közt középúton járó mondatokkal iparkodott a „te”-nél maradni, én azonban egyenesen hangsúlyoztam a „magá”-t, s ő rögtön alkalmazkodott. Nagyon nem tetszett nekem, az első szempillantástól. De különös dolog, valami furcsa, végzetes erő húzott, hogy ne taszítsam, ne távolítsam el, ellenkezőleg, közel hozzam. Mert hisz mi lett volna egyszerűbb, mint hogy hidegen beszéljek vele, s elköszönjek, be sem mutatva a feleségemnek. De nem, én mintegy szándékosan a játékról kezdtem beszélni, azt mondtam, nekem úgy említették, abbahagyta a hegedülést. Ő azt mondta, épp ellenkezőleg, mostanában többet játszik, mint azelőtt. Visszaemlékezett, hogy azelőtt én is játszottam. Én azt mondtam, nem játszom többé, de a feleségem szépen játszik.

Csodálatos dolog! Viszonyom hozzá találkozásunk első napján, első óráján olyan volt, amilyen csak az után lehetett, ami történt. Volt valami feszült a vele való viszonyomban: minden szót, kifejezést megfigyeltem, amit ő vagy én mondtunk, s mindennek fontosságot tulajdonítottam.

Bemutattam a feleségemnek. A beszélgetés rögtön a zenére tért, fölajánlotta, hogy játszik vele. A feleségem az utóbbi időben mindig nagyon elegáns és csábító, s nyugtalanítóan szép volt. A férfi, láthatólag, első pillantásra megtetszett neki. Azonkívül annak is megörült, hogy módja lesz hegedűkísérettel játszania, amit nagyon szeretett, úgyhogy erre a célra a színházról is bérelt hegedűst; arcára ki is ült az öröm. De ahogy rám nézett, rögtön megértette érzésemet,

elváltoztatta arckifejezését, s megkezdődött a kölcsönös csalás játéka. Én kellemesen mosolyogtam, úgy tettem, hogy a dolog nagyon tetszik nekem. Truhacsovszkij úgy nézett a feleségemre, ahogy minden kéjenc néz a szép asszonyokra, s adta, hogy őt csak a beszélgetés tárgya érdekli, pontosan az, ami egyáltalán nem érdekelt. A feleségem igyekezett közönyösnek látszani, de az én hamisan mosolygó, féltékeny arckifejezésem, amelyet oly jól ismert, s a férfi buja pillantása nyilván fölzaklatta. Láttam, hogy már az első találkozásnál különösen csillogott a szeme; közte s a férfi közt, valószínűleg féltékenységem következményeként, rögtön mintegy elektromos áram létesült, arckifejezések, pillantások és mosolyok kihívó azonossága. A feleségem elvörösödött: ő is elpirult; a feleségem mosolygott: ő is mosolygott. Zenéről, Párizsról, mindenféle semmiségről beszélgettek. Fölkelt, hogy elmegy, és mosolyogva állt ott sapkájával a meg-megránduló combján, s hol a feleségemre, hol rám nézett, mintegy várva, hogy mit teszünk. Erre a percre épp azért emlékszem vissza, mert ebben a percben megtehettem volna, hogy nem hívom meg, s akkor semmi sem történik. De én rápillantottam, majd a feleségemre. „Azt ne gondold, hogy féltékeny vagyok rá” - mondtam gondolatban a feleségemnek. „Vagy hogy félek tőled” - mondtam gondolatban a férfinak, s meghívtam, hozza el egy este a hegedűjét játsszék a feleségemmel. A feleségem csodálkozva pillantott rám, elpirult, s szinte ijedten szabadkozott, azt mondta, nem játszik elég jól. Ez a szabadkozás még jobban felingerelt, s még jobban megmakacskodtam. Emlékszem a különös érzésre, amellyel Truhacsovszkij tarkójára, kétfelé fésült fekete hajától elváló fehér nyakára néztem, ahogy madárforma járásával kissé szökdécselően kiment tőlünk. Nem lehetett be nem ismernem magamnak, hogy gyötör ennek az embernek a jelenléte. „Tőlem függ - gondoltam -, úgy tennem, hogy soha többet ne találkozzon vele.” De így tenni annyit jelentett, mint beismerni, hogy félek tőle. „Nem, nem félek! Ez túlságosan megalázó lenne” - mondtam magamban. S még ott az előszobában, tudva, hogy feleségem hallja, nyomatékosan megisméltetem, hogy még ma este jöjjön el a hegedűjével. Megígérte, és elment.

Este eljött a hegedűjével, és játszottak. De a játék sokáig nem ment, nem voltak meg a kották, amelyek kellettek volna nekik, a meglevőket pedig a feleségem nem tudta előkészület nélkül játszani. Én nagyon szerettem a zenét, együtt éreztem játékuikkal, odakészítettem Truhacsovszkijnak az állványt, lapoztam. Egyet-mást játszottak azért, valami dalokat szöveg nélkül, meg Mozart egy kis szonátáját. Truhacsovszkij kitűnően játszott, a legnagyobb mértékben megvolt a játékában az, amit jó előadásnak neveznek. Azonkívül a finom, előkelő ízlés, amely egyáltalán nem vágott össze a jellemével.

Magától értetődően sokkal jobb játékos volt, mint a feleségem, és segített is neki, ugyanakkor tisztelettudóan dicsérte a játékát. Igen szépen viselkedett. A feleségemet látszólag csak a zene érdekelt, nagyon egyszerű volt és természetes. Engem azonban, noha azt színleltem, hogy a zene érdekel, egész este a féltékenység gyötört.

Az első perctől, hogy szeme a feleségemével találkozott, láttam, hogy az ördög, amely a helyzet és társaság konvencióin túl ott ül mind a kettőjükben, azt kérdezte: „Lehet?” - s azt felelte: „Ó, igen, nagyon.” Truhacsovszkij, láttam, egyáltalán nem várta, hogy a feleségemben, egy moszkvai hölgyben, ilyen vonzó nőt talál, s nagyon örült neki. Az iránt, hogy a feleségem egyetért vele, nem volt kétség benne. A kérdés csak az volt, hogy az elviselhetetlen férj ne zavarja őket. Ha én tiszta lettem volna, nem értettem volna meg ezt, de mint a férfiak többsége, amikor még nem voltam nő, én is így gondolkoztam a nőről, s épp ezért mint nyitott könyvben olvastam a lelkében. Különösen az gyötört, hogy kétségkívül láttam, hogy a feleségemben az állandó ingerültségen kívül, amelyet csak ritkán szakított meg a szokásos érzékiség, irántam más érzése nem volt; ennek az embernek viszont külső eleganciájával, újszerűségével, főként pedig kétségtelen nagy zenei tehetségével - az együttes játékból támadó közelség s a hatás folytán, amelyet a zene, különösen a hegedű tesz fogékony termé-

szetekre - nemcsak hogy meg kell tetszenie, hanem vitathatatlanul, a legkisebb ingadozás nélkül győznie kellett rajta, megtörni, elsodorni, kötelet fonni belőle, azt csinálni, ami jólesik. Ezt lehetetlen volt nem látnom, és borzasztóan szenvedtem miatta. De ennek ellenére, vagy tán éppen ennek következtében, valami erő akaratom ellenére arra sarkallt, hogy ne csak különösen udvarias, de nyájas is legyek vele. Hogy ezt a feleségemnek vagy neki csináltam-e, azért, hogy megmutassam, nem félek tőle, vagy magamnak, hogy megcsaljam magamat, nem tudom, de első találkozásunk óta nem tudtam természetes lenni vele. Hogy be ne hódoljak a váagnak, hogy azonnal megöljem, nyájaskodnom kellett vele. Vacsora alatt drága borral itattam, magasztaltam játékát, különösen nyájas mosollyal beszéltem vele, s meghívtam a rákövetkező vasárnapra, hogy ebédeljen velünk, s játsszék megint a feleségemmel. Azt mondtam, meghívom néhány zenekedvelő ismerősömet, hogy meghallgassák. Ebben is maradtunk.

És Pozdnisev erős felindulásában megváltoztatta a helyzetét, s szokott hangját hallatta.

- Különös dolog, hogyan hatott rám ennek az embernek a jelenléte - kezdte megint, nyilván erőt véve magán, hogy nyugodt legyen. - Másod- vagy harmadnap ezután hazajövök egy kiállításról, belépek az előszobába, s rögtön érzem, hogy mint a kő, valami súly gördül a szívemre, s nem tudok számot adni magamnak, mi az. Ez a valami az volt, hogy az előszobán végigmenve olyasmit vettem észre, ami rá emlékeztetett. Csak a dolgozóban adtam számot róla, hogy mi volt az, és visszamentem az előszobába, hogy megbizonyosodjam. Igen, nem tévedtem: a köpönyege volt. Tudja, az a divatos köpeny. (Mindazt, ami összefüggésben volt vele, ha nem is adtam számot róla magamnak, rendkívüli figyelmességgel jegyeztem meg.) Megkérdelem: úgy van, itt van. Nem a fogadón, hanem a tanulószobán át megyek be a nagyterembe. Liza, a lányom, a könyv mellett ül, a dajka meg a kicsivel valami fedelet forgat az asztalnál. A terembe vivő ajtó be van téve, én egyenletes arpeggiót hallok onnét, meg a férfi hangját és a feleségemét. Hallgatózom, de nem értem. A zongorahang nyilván arra való, hogy azokat, esetleg a csókot elnyomja. Istenem! Mi támadt föl erre bennem! Ahogy csak vissza is emlékszem a vadállatra, aki akkor élt bennem, iszonyat fog el. A szívem hirtelen összeszorult, megállt, aztán zuhogni kezdett, mint a kalapács. A fő érzés, mint dühömben mindig, a szánalom volt önmagam iránt. „A gyerekek, a dajka előtt!” - gondoltam. Bizonyára rettenetes voltam, mert Liza is furcsa szemmel tekintett rám. „Mit tegyek? - kérdeztem magamat. - Bemenjek? Nem tehetem, isten tudja, mit tennék.” De el sem mehetek. A dajka úgy néz rám, mint aki érti a helyzetemet. „Igen, lehetetlen be nem mennem” - mondtam magamban, és gyorsan kinyitottam az ajtót. A férfi ott ült a zongoránál, ő fogta ezeket az arpeggiókat, a felfele görbített nagy, fehér ujjával. A feleségem a zongora sarkánál állt, a nyitott kotta fölött. Ő látott vagy hallott meg előbb, és pillantott rám. Megijedt, s tettette, hogy nem ijed meg, vagy igazán nem ijedt meg - biztos, hogy nem rezzent meg, meg sem moccant, csak elpirult, azt is később.

- Mennyire örülök, hogy megjöttél; nem tudtunk dönteni, hogy mit játszunk vasárnap - mondta olyan hangon, amilyenén, ha egyedül vagyunk, nem beszél velem. Ez, s hogy magáról azt mondta: *mi*, fölháborított. Némán üdvözöltem a férfit.

Megszorította a kezemet, s olyan mosollyal, amely nekem egyenesen gúnyosnak tűnt föl, rögtön magyarázni kezdte, hogy kottákat hozott, hogy vasárnapra készüljenek, de nem tudnak megegyezni, mit játszanak: valami nehezebbet és klasszikusat, nevezetesen Beethoven hegedűszonátáját vagy apró kis darabokat. Mindez olyan természetes és egyszerű volt, hogy nem lehetett semmibe belekötni, én ugyanakkor meg voltam győződve, hogy mindez nem igaz, azt beszélték meg, hogyan csaljanak meg.

A féltékeny embernek (s a mi társasági életünkben mindenki féltékeny) a leggyötrőbb dolgok egyike: bizonyos társasági konvenciók, amelyek közt férfi és nő számára a legnagyobb és legveszélyesebb közelség is meg van engedve. Az embernek gúny tárgyává kell válnia, ha akadályt akar gördíteni a báli közelség, doktor és páciens közelsége, a művészi foglalatosságok, festés, és főként muzsikálás közelsége ellen. Az emberek kettesben foglalkoznak a legnemesebb művészettel, a zenével; ehhez bizonyos közelségre van szükség, és ebben a közelségben nincs semmi elítélendő, csak egy ostoba, féltékeny férj láthat benne valami nem kívánatosat. Közben mindenki tudja, hogy épp a foglalatosság főként a zene közvetítésével megy végbe társaságunkban a házasságtörések nagy része. És nyilvánvalóan zavarba hoztam őket a magam zavarával, mely kiült rám: sokáig semmit sem tudtam mondani. Olyan voltam, mint a fölfordított palack, melyből azért nem jön ki a víz, mert nagyon teli van. Szitkozódni akartam, kikergetni, de éreztem, hogy megint kedvesnek és nyájasnak kell lennem vele. Úgy is tettem. Olyan képet vágtam, mint aki mindezt helyesli, s engedve annak a különös érzésnek, amely arra sarkallt, hogy annál nyájasabban bánjak vele, minél kínzóbb volt számomra a jelenléte, azt mondtam, hogy megbízom az ízlésében, s a feleségemnek is ugyanazt tanácsoltam. Ő annyi ideig maradt, amennyi ahhoz kellett, hogy elsimítsa a kellemetlen benyomást, amikor én ijedt arccal hirtelen a szobába léptem és elhallgattam - és elment, azt színelve, hogy most már eldöntötték, mit játszanak holnap. Én teljesen meg voltam győződve, hogy amellett, ami őket foglalkoztatta, az a kérdés, hogy mit játszanak, tökéletesen közömbös volt nekik.

Különös udvariassággal kísértem az előszobába (hogyne kísérnék ki egy embert, aki azért jött, hogy egy egész család nyugalma megháborítsa s boldogságát tönkretegye!). Különös nyájjassággal szorítottam meg fehér, puha kezét.

22

Ezen az egész napon nem beszéltem a feleségemmel, nem bírtam. A közelsége olyan gyűlöletet váltott ki, hogy féltem magamtól. Ő ebéd közben, a gyerekek jelenlétében kérdezte meg, mikor utazom. A következő héten egy gyűlésre kellett utaznom az egyik kerületbe. Megmondtam, mikor. Megkérdezte, nincs-e szükségem valamire az útra. Én nem szóltam semmit, némán ültem az asztalnál, némán mentem a szobámba is. A feleségem az utóbbi időben sohasem járt be a szobámba, különösen ilyentájt. Ott fekszem a dolgozómban, és mérgelődöm. Hirtelen meghallom az ismerős járást. Az a szörnyű, idéetlen gondolat támadt a fejemben, hogy mint Uriás felesége, az elkövetett bűnt akarja rejteni már, azért jön ilyen szokatlan órában hozzám. „Csakugyan hozzám jön?” - gondoltam, közelgő lépteit hallgatva. Ha hozzám, az annyit jelent, hogy igazam van. Lelkemben kimondhatatlan gyűlölet támad ellene. A léptek mind közelebb s közelebb jönnek. Csakugyan nem megy tovább, a nagyterembe? Nem, az ajtó megcsikordul, s az ajtóban ott van az ő magas, szép alakja, arcán s szemében félnétség és hízelgés, amelyet el szeretne rejteni, de amelyet én látok, s tudom a jelentését. Majd megfulladtam, olyan sokáig tartottam vissza a lélegzetemet, s miközben még folyton őt néztem, a cigarettatárcáért nyúltam, és rágyújtottam.

- No, mi ez, az ember bejön hozzád, hogy elüldögéljen egy kicsit, s te rágyújtasz? - s leült a közelemben a díványra, és nekem dőlt.

Én elhúzódtam, hogy hozzá ne érjek.

- Látom, nem tetszik neked, hogy vasárnap játszani akarok - mondta ő.

- Egyáltalán nem bánt - mondtam én.

- Tán nem látom?

- No, gratulálok, hogy látod. Én bizony nem látok semmit azon kívül, hogy úgy viselkedsz, mint egy kokott.

- Ha veszekedni akarsz, mint egy kocsis, akkor elmegyek.

- Menj, de tudd meg, hogy ha neked nem is drága a család becsülete, nekem viszont nem te vagy a drága (vigyen el az ördög), hanem a család becsülete.

- De hát mi ez?

- Takarodj, az isten szerelmére, takarodj innen!

Színlelte, hogy nem érti, miről van szó, vagy valóban nem értette, de megsértődött és megharagudott. Fölkelt, ám nem ment ki, hanem megállt a szoba közepén.

- Végképp lehetetlenné válsz - kezdte. - Az ilyen természettel egy angyal sem férne meg - s mint mindig, most is minél fájdalmasabban igyekezett megsebezni, arra emlékeztetett, hogyan bántam a nővéremmel (az az eset volt ez, amikor kijöttem a sodromból, és gorombaságokat vágtam a nővérem fejéhez; ő tudta, hogy engem ez gyötör, és ezen a helyen szúrt belém). - Ezután - mondta - nincs mit csodálkoznom, akármit teszel is.

„Igen, megbántani, lealacsonyítani, megszégyeníteni, s hozzá még mint bűnöst állítani oda” - mondtam magamban, s hirtelen olyan szörnyű düh fogott el iránta, amelyet még soha nem éreztem.

Először jött rám, hogy fizikailag is kimutassam a dühömet. Fölugrottam, és feléje tartottam. De ugyanebben a percben, amikor fölugrottam, emlékszem, tudatában voltam bűnömnek, s megkérdeztem magamat: jó-e átadnom magam ennek az érzésnek, s rögtön meg is feleltem, hogy igen, jó, ez megrémíti őt, s ahelyett, hogy ellenálltam volna dühömnek, még jobban fölcsiholtam magamban, s örültem neki, hogy egyre jobban s jobban fölgerjed bennem.

- Takarodj, vagy agyonütlek! - kiáltottam, és elkaptam a karját. Amíg ezt mondtam, tudatosan fokoztam a düh hanghordozását. S bizonyára rettenetes is voltam, mert annyira megijedt, hogy arra sem volt ereje, hogy elmenjen, csak ezt mondta:

- Vaszja, mit csinálsz, mi lelt?

- Menj ki! - ordítottam még hangosabban. - Csak te tudsz engem ilyen eszeveszetté tenni. Nem felelek magamért.

Miután szabad folyást adtam örvongésemnek, megmámorosodtam tőle, s még valami szokatlan dolgot szerettem volna csinálni, ami legmagasabb fokát mutatja ennek az örvongésemnek. Rettenetes kedvem volt ütni, agyonütni őt, de azt tudtam, hogy nem szabad, s épp ezért, hogy mégis szabadon eresszem a dühöm, fölkaptam az asztalról a papírnyomót, még egyszer elkiáltottam magam: „Menj ki!” - s a földhöz vágtam, a feleségem mellé. Nagyon jól céloztam mellé. Erre kiment a szobából, de az ajtóban még megállt. És ekkor, amíg még láthatta (azért csináltam, hogy lássa), különféle tárgyakat kaptam föl az asztalról, gyertyatartót, tintásüveget, a földhöz csaptam őket, s tovább kiabáltam:

- Elmenj! Takarodj! Nem állok jól magamért!

Kiment, s én rögtön abbahagytam.

Egy óra múlva bejött hozzám a dajka, s azt mondta, hogy a feleségemnek hisztériás rohama van. Odamentem; zokogott, nevetett, szólni sem tudott, s egész testében rángatózott. Nem színlelte, igazán beteg volt.

Reggel felé megnyugodott, s annak az érzésnek a hatása alatt, amelyet szerelemnek nevezünk, kibékültünk.

Amikor a kibékülés után reggel bevallottam neki, hogy féltettem őt Truhacsovszkijtől, egyáltalán nem jött zavarba, a legtermészetesebben nevetett föl. Olyan különösnek tetszett neki, mint mondta, még a lehetőség is, hogy ilyen ember iránt szenvedélyre gyúljon.

- Hát lehet egy tisztességes asszonyban egy ilyen ember iránt, a gyönyörűsége kívül, amit a zene szerez, bármiféle érzés? De ha akarsz, én kész vagyok rá, hogy sose találkozzam vele. Akár vasárnap sem, bár mindenkit meghívtunk már. Írd meg neki, hogy gyengélkedem, és vége. Egy dolog van ellenemre, hogy valaki, főként ő, azt hiheti utóbb, hogy egy ilyen ember veszedelmes rám. Túlságosan büszke vagyok ahhoz, hogy megengedjem ezt a gondolatot.

S nem hazudott, hitt abban, amit mondott: abban reménykedett, hogy ezekkel a szavakkal megvetést vált ki magában iránta, megvédi magát tőle, ez azonban nem sikerült. Minden ellene volt, különösen az az átkozott zene. Ezzel véget is ért a dolog, vasárnap összegyűltek a vendégek, s ők megint játszottak.

23

- Azt hiszem, fölösleges mondanom, hogy nagyon hiú voltam. Ha az ember a mi szokott életünkben nem hiú, nincs miért élnie. Nos, vasárnap én is jókedvvel fogtam hozzá az ebéd és a zeneest megrendezéséhez. Az ebédhez magam vásároltam a holmikat, s én hívtam meg a vendégeket.

Hat óra felé a vendégek összegyűltek, ő is megjelent, frakkban, ízléstelen briliáns kezelőgombbal. Fesztelenül viselkedett, sietve s az egyetértés és megértés mosolyával válaszolt mindenre, tudja, azzal a különös arckifejezéssel, hogy amit maga csinál vagy mond, az mind pontosan az, amit ő várt. Mindazt, ami tisztességtelen volt benne, különös gyönyörűséggel figyeltem meg most, minthogy meg kellett nyugtatnia, s bebizonyítania, hogy feleségem szemében oly alacsony fokon áll, ameddig, mint mondta, ő le nem alacsonyodhat. Most már nem engedtem meg magamnak, hogy féltékenykedjem. Először is, agyongyötörtem magam ezzel a kinnal, s pihennem kellett; másodszor, hinni akartam feleségem bizonykodásainak, és hittem is. De annak ellenére, hogy nem féltékenykedtem, az ebéd alatt és az estély első felében, amíg csak a zene el nem kezdődött, mégsem voltam természetes vele, sem a feleségemmel. Még mindig nyomon követtem mindkettőjük mozdulatait, pillantását.

Az ebéd olyan volt, mint az ebédek lenni szoktak, unalmas, képmutató. A zene elég hamar elkezdődött. Ó, hogy emlékszem ennek az esetnek minden részletére; emlékszem, hogy hozta oda a hegedűjét, hogy nyitotta ki a tokot, vette le a borítót, amelyet egy hölgy hímzett neki, hogy emelte ki, s kezdte el hangolni. Emlékszem, ahogy a feleségem képmutatón, közönyös képpel, mely alatt, láttam, nagy félénkséget rejt - félénkséget főként a tudása miatt -, leült a zongorához, s elkezdődött a szokásos la-la a zongorán, a hegedű pizzicatója, a kották elhelyezése. Aztán emlékszem, hogy pillantottak egymásra, néztek körül a letelepedő vendégeken; majd valamit mondtak egymásnak, s megkezdődött. A feleségem ütötte le az első akkordot. A

férfi arca komoly, szigorú, szimpatikus lett, a maga hangjaira figyelve, óvatos ujjal pendítette meg a húrt, s felelt a zongorának. Elkezdődött...

Megállt, s többször egymás után hallatta szokott hangját. Beszélni akart, de csak szipogott, s megint megtorpant.

- Beethoven *Kreutzer-szonátá*-ját játszották. Ismeri az első prestót? Ismeri?! - kiáltott fel. - Huh!... Szörnyű dolog ez a szonáta. Éppen az a rész. Általában szörnyű dolog a muzsika. Mi is ez? Nem értem. Mi a zene? Mit csinál? Mért csinálja, amit csinál? Azt mondják, a zene lelket emelön hat - számárság, nem igaz. Hat, hat, rettenetesen hat, magamról mondhatom, de egyáltalán nem lelket emelön. Nem hat sem a lelket emelön, sem a lelket lealacsonyítón, hanem a lelket fölzaklatón. Hogy is mondjam? A zene arra ösztönöz, hogy elfeledkezzem magamról, a valódi állapotomról, valami más állapotba visz át, nem a magaméba. A zene hatása alatt, úgy rémlik, azt érzem, amit voltaképpen nem érzek, megértem, amit nem értek, meg bírom tenni, amit nem bírok. Ezt azzal magyarázom, hogy a zene úgy hat, mint az ásítás, mint a nevetés: nincs kedvem aludni, de az ásítóra nézek, és ásítok. Nincs miért nevetnem, de hallom a nevetőt, és nevetek.

A zene egy csapásra, közvetlenül visz át abba a lelkiállapotba, amelyben az volt, aki a zenét írta. Lélekben összeolvadok vele, s vele együtt kerülök egyik állapotból a másikba, de hogy ezt mért teszem, nem tudom. Mert aki például a *Kreutzer-szonátá*-t írta, Beethoven, ő lám, tudta, mért van ilyen állapotban; ez az állapot bizonyos cselekedetekre ösztönözte, épp ezért az ő számára ennek az állapotnak megvolt az értelme, az én számomra azonban egyáltalán nincs. A zene épp ezért csak fölizgat, de nem végez semmit. Játsszák a katonaindulót, a katonák lépnek az indulóra, a zene célt ért. Talpalávalót játszottak, táncoltam, a zene célt ért; elénekelték a misét, én megáldoztam, a zene megint célt ért. Itt azonban csak az izgalom van, de hogy mit kell tennem ebben az izgalomban, az nincs. S a zene ezért olyan szörnyű, azért hat néha olyan borzasztóan. Kínában a zene államügy. S ennek így is kellene lennie. Vagy meg lehet azt engedni, hogy bárki, aki akarja, egy másik embert, sokakat, hipnotizálhasson, aztán azt csinálja velük, amit akar? S ami a fő, hogy az első, utunkba akadt erkölcstelen ember lehessen ez a hipnotizőr.

Ez a szörnyű eszköz azonban bárkinek a kezébe kerülhet. Például, hogy csak ezt a *Kreutzer-szonátá*-t vegyük, az első presto! Hát el lehet játszani egy fogadószobában, dekoltált hölgyek közt ezt a prestót? Eljátszani, azután tapsolni, azután fagyaltot enni, s a legfrissebb pletykákat tárgyalni? Ezeket a dolgokat csak bizonyos komoly, jelentőségteljes körülmények közt lehet játszani, s akkor, amikor ennek a zenének megfelelő komoly tetteket kell végrehajtani. Játsszani, s megtenni, amire ez a zene fölhangol. De az energiának, a semmiben meg nem nyilatkozó érzéseknek ez a helyhez és időhöz nem illő földézése lehetetlen, hogy rombolóan ne hasson. Énrám legalábbis ez a darab borzasztó hatást tett; úgy rémlett, mintha egészen új érzések, új lehetőségek nyíltak volna meg előttem, amelyekről mind ez ideig nem is tudtam. És hogyan; egyáltalán nem így, ahogy azelőtt gondolkoztam és éltem, hanem mintha a lelkemben szólna. Hogy mi volt az az új, amit megismertem, arról nem tudtam magamnak számot adni, de az új állapotnak a tudata nagyon örömdetes volt. Ugyanazok az alakok, köztük a feleségem és Truhacsovskij is, egészen más fényben álltak előttem.

Ez után a presto után egy gyönyörű, de szokásos és nem eredeti andantét játszottak, banális variációkkal, s egészen gyenge fináléval. A vendégek kérésére aztán eljátszották még Ernst *Elégiá*-ját, majd különböző kis darabokat. Mindez szép volt, de századrésznyi hatást sem tett rám, mint az első. Mindez már arra a hatásra rétegződött rá, amit az első tett. Könnyűnek, vidámnak éreztem magam egész este. A feleségemet sem láttam soha olyannak, amilyen ezen az estén volt. Ezek a csillogó szemek, a kifejezésnek ez a szigora, jelentőségteljessége azalatt,

hogy játszott, s ez a tökéletes felolvasás, a bágyadt, panaszos, üdvözült mosoly azután, hogy befejezték. Mindezt láttam, de nem tulajdonítottam neki semmiféle más jelentőséget, csak azt, hogy ugyanazt érezte, amit én, hogy előtte is, mint előttem, soha nem tapasztalt érzések tárultak ki, merültek fel szinte az emlékezetéből. Az est szerencsés véget ért, s mindenki elszéledt.

Tudva, hogy két nap múlva egy gyűlésre kell utaznom, Truhacsovszkij búcsúzóban azt mondta, reméli, hogy legközelebbi ideutazásakor megismételjük a mai élvezetes estét. Ebből arra következtettem, hogy nem tartja lehetőnek, hogy távollétem alatt eljőjön a feleségemhez, s ez kellemesen érintett. Kiderült, hogy mivel én az ő utazása előtt már nem jövök meg, többé nem találkozhatunk.

Én első ízben szorítottam meg gyönyörűséggel a kezét, s mondtam köszönetet neki az élvezetért. Ő is végképp elköszönt a feleségemtől, búcsújuk a lehető legtermészetesebbnek és illendőbbnek tűnt föl. Minden gyönyörű volt, a feleségem és én is meg voltunk elégedve az esttel.

24

- Két nap múlva leutaztam a járásba, s a legjobb, legnyugodtabb hangulatban búcsúztam el a feleségemtől. A járási székhelyen mindig rengeteg dolgom volt, aztán meg az ott egész különös élet, különös világ. Két napon át tíz-tíz órát töltöttem az ülésen. Második napon levelet kaptam az ülésen a feleségemtől. Rögtön átolvastam. A gyerekekről írt, a nevelésről, a dajkáról, bevásárlásokról, s egyebek közt, mint a legmindennapibb dologról, hogy Truhacsovszkij eljött, elhozta a megígért kottákat, és fölajánlotta, hogy játszik még, de ő visszautasította. Én nem emlékeztem, hogy kották elhozását ígérte volna: nekem úgy rémlett, hogy végképp elbúcsúzott, épp ezért kellemetlenül lepett meg a dolog. De annyi ügyem volt, hogy nem volt időm gondolkozni, csak este a szállásomra visszatérve olvastam át ismét a levelet. Azonkívül, hogy Truhacsovszkij a távollétemben még egyszer ott volt, a levél hangja is erőltetettnek tűnt. A féltékenység veszett vadállatja felbőgött óljában, de én féltem ettől a vadtól, s bezártam hamar. „Milyen undorító érzés is a féltékenység” - mondtam magamban. Mi lehet természetesebb annál, mint amit ír.

S lefeküdtem az ágyba, s a másnap rám váró ügyeken kezdtem gondolkozni. A gyűlések idején, új helyen, mindig soká aludtam el, de most nagyon hamar elaludtam. S amint ez lenni szokott, egyszer csak, ismeri, az a kis villamos ütés, s az ember fölébred. Így ébredtem föl én is, s úgy ébredtem, hogy a feleségemre gondoltam, a testi szerelemre meg Truhacsovszkijra, s arra, hogy a feleségem közt és közte minden megtörtént. Iszony és düh szorította össze a szívem. Megpróbáltam észre téríteni magam. „Micsoda számárság - mondtam magamban -, nincs semmiféle alap rá, nincs semmi, és nem is volt. Hogy is tudom így megalázni őt és magamat, hogy ilyen borzasztó dolgokat tételezek fel. Holmi bérelt hegedűsféle, hírhedt rongy ember s egy tiszteletre méltó nő, becsült családanya, az én feleségem. Micsoda ostobaság!” - jelent meg előttem egyfelől. „Hogyne lehetne?” - jelent meg másfelől. - Hogyne volna lehetséges, a legegyszerűbb és legérthetőbb dolog, aminek a nevében elvettem, aminek a nevében vele éltem, ami egyedül volt szükséges benne nekem, s ami eszerint szükséges másnak, ennek a zenésznek is. Nőtlen ember, egészséges (emlékszem, hogy ropogtatta a csontokat a karajban, s fogta körül mohón vörös ajkával a pohár bort). Jól táplált, sima modorú, s nemcsak erkölcsi elvei nincsenek, de nyilván olyan elvei vannak, hogy a kínálkozó gyönyörön kapni kell. Kettejük közt ott a muzsika köteléke, az érzések legfinomultabb

bujasága. Mi tarthatja vissza a férfit? Semmi. Ellenkezőleg, minden csak húzza. S a feleségem? De hát ki ő? Titok, ami volt, s ami ma is. Nem ismerem. Csak úgy ismerem, mint egy állatot. Az állatot pedig semmi sem tudja - s nem is kell - visszatartani.

Csak most emlékeztem vissza az arcukra, amikor a *Kreutzer-szonáta* után valami szenvedélyes kis holmit játszottak, nem emlékszem, mit, valami trágárságig érzéki darabot. „Hogy is utazhattam el - mondtam magamban, ahogy az arcukra visszaemlékeztem. - Nem volt tán világos, hogy az estén minden beteljesedett köztük? S tán nem lehetett látni, hogy már azon az estén nemcsak hogy semmiféle gát nem volt köztük, de mind a ketten, főként a feleségem, bizonyos szégyent éreztek azután, ami történt velük?” Emlékszem, hogy a feleségem milyen bágyadtan, fájdalmasan és üdvözültlen mosolygott, kipirult arcáról a verejtéket törölve, amikor a zongorához léptem. Már akkor kerülték egymás tekintetét, s csak vacsora alatt pillantottak egymásra, amikor a férfi a feleségemnek vizet töltött, s akkor mosolyodtak el egy picit. Most irtózással emlékeztem vissza erre az elcsípett pillantásukra s az alig észrevehető mosolyra. „Igen, mindennek vége” - mondta egy hang, de rögtön utána egy másik hang egészen mást mondott. „Rád jött valami, az nem lehet” - mondta ez a másik hang. Aggasztóvá vált a sötétben feküdnöm, gyufát gyújtottam, s olyan félelmetes érzés fogott el ebben a piciny, sárga kárpitú szobában. Cigaretára gyújtottam, s amint lenni szokott, amikor az ember megoldhatatlan ellentmondások körében forog, s csak dohányzik, én is egyik cigarettát szívtam a másik után, hogy elködösítsem a fejem, s ne lássam az ellentmondásokat.

Egész éjszaka nem aludtam, s öt órakor, miután eldöntöttem, hogy nem maradhatok tovább ebben a feszült állapotban, s hogy rögtön útnak indulok, fölkeltem, fölébresztettem az őrt, aki kiszolgált, és elküldtem a lovakért. Az ülésbe egy kis levelet küldtem, hogy rendkívüli ügyben Moszkvába hívtak, épp azért kérem, hogy más tag váltson föl. Nyolc órakor tarantászba ültem, s elindultam.

25

Bejött a kalauz, s észrevéve, hogy a gyertya leégett, eloltotta, de újat nem rakott. A pályaudvaron már világosodni kezdett. Pozdnisev hallgatott, s amíg a kalauz a kocsiban volt, egész idő alatt, mélyeket sóhajtott. Elbeszélését csak akkor folytatta, amikor a kalauz kiment, s a homályos kocsiban csak a mozgó vonat ablakainak a nesze és a kereskedősegéd egyenletes horkolása hallatszott. A hajnal félhomályában már egyáltalán nem láttam őt, csak egyre izgatottabb, szenvedő hangját hallottam.

- Harmincöt versztát kellett kocsin mennem, s nyolc órát vasúton. A kociút nagyszerű volt. Fagyos őszt volt, ragyogó nap. Az az idő, tudja, amikor a patkószeg kirajzolódik az olajos úton. Az utak simák, a fény ragyogó, a levegő üdítő. A tarantász-út jól tett. Amikor megvirradt, s elindultam, megkönnyebbültem. Ahogy a lovakat, a földeket, a szembejövő embereket néztem, elfeledtem, hova megyek. Néha úgy rémlett, hogy csak utazom, hogy ami elszólított, egyáltalán nincs is. S nekem különös örömet szerzett ez az elfeledkezés. Amikor pedig eszembe jutott, hova megyek, azt mondtam magamban: „Majd meglátjuk, addig nem gondolkozom.” Az út derekán ezenfelül még olyasmi is történt velem, ami késleltette az utam, s még jobban elvonta a figyelmemet: a tarantász eltörött, s meg kellett javítani. Ennek a törésnek nagy jelentősége volt, mert ez okozta, hogy nem öt órakor érkeztem Moszkvába, mint ahogy számítottam, hanem tizenkettőkor, haza pedig csak egy óra felé, minthogy nem értem el a gyorsvonatot, hanem személyvonattal kellett mennem. A kociút, a javítás, a fizetés, a teázás a fogadóban, a beszélgetés a fogadóssal; mindez még jobban elvonta a

figyelmemet. Szürkülettel minden kész volt, s én megint útnak indultam, s éjszaka még jobb volt kocsin menni, mint reggel. Újhold volt, pici fagy, az út még nagyszerű, aztán a lovak, a vidám kocsis; mentem és élveztem szinte, rá se gondolva, hogy mi vár rám, vagy éppen azért élveztem különösen, mert tudtam, mi vár, s búcsúztam az élet örömétől. De az a nyugodt állapot s érzésem elfojtásának a lehetősége a kocsiúttal véget is ért. Mihelyt a vasúti kocsiba beléptem, egészen másvalami kezdődött. Ez a nyolcórás utazás a vasúti kocsiban valami szörnyűség volt számomra, amelyet soha életemben el nem felejték. Azért-e, mert a vasúti kocsiban ülve, képzeletemben elevenen jelent meg megérkezésem, vagy mert a vasút olyan zaklatóan hat az emberre, de attól fogva, hogy a kocsiba beültem, nem tudtam uralkodni a képzeletemen; szakadatlanul, szokatlan világossággal rajzolta a féltékenységet fölgújtó képeket, egyiket a másik után, egyik cinikusabb a másikinál, s mind ugyanarról, hogy mi történik ott nélkülem, a feleségem hogyan csalt meg. Csak úgy égtem a méltatlankodástól, a dühtől, a megaláztatásomon való megrészesedés valami különös érzésétől, amíg ezeket a képeket szemléltem, s nem tudtam elszakadni tőlük. Nem tudtam nem nézni őket, nem tudtam eltörölni, föl nem idézni. Sőt minél tovább szemléltem a képzelt képeket, annál jobban hittem valóságos voltukban. A világosság, amellyel megjelentek előttem, mintegy bizonyítékul szolgált, hogy amit elképzelek, az valóság. Valami ördög, pontosan akaratom ellenére, a legszörnyűbb elképzeléseket gondolta ki és sugalmazta. Egy régi beszélgetésünk jutott eszembe Truhacsovszkij fivérével, s én kéjjel marcangoltam a szívem ezzel a beszélgetéssel, amelyet Truhacsovszkijra s a feleségemre vonatkoztattam.

Nagyon régen történt, de emlékezetemben maradt. Truhacsovszkij fivére arra a kérdésre, látogatja-e a nyilvánosházakat, emlékszem, azt mondta, hogy rendes ember nem jár oda, ahol megbetegedhet, ami mocskos és undorító, amikor mindig lehet találni rendes nőt is. És íme, a fivére megtalálta a feleségemet. „Igaz, már nincs első ifjúságában, oldalt hiányzik az egyik foga, s kissé teltebb is a kelleténél - gondoltam Truhacsovszkij helyett -, no de mit tegyünk, azzal kell beérni, ami van.”

„Igen, leereszkedik hozzá, s szeretőjévé teszi - mondtam magamban. - Amellett veszélytelen is.” - „De ez lehetetlen! Miket gondolok! - mondtam magamban elborzadva. - Nem, nincs semmi ilyen, s nincs is ennek semmi alapja, hogy valami hasonlót képzeljek. Nem mondta-e a feleségem, hogy őt már a gondolat is megalázza, hogy Truhacsovszkijra féltékeny lehetek? Igen, a feleségem hazudik, mindig hazudik!” - kiáltottam föl, s megint elkezdődött... Utas csak kettő volt a kocsinkban: egy öregasszony a férjével, mind a kettő nagyon szótlan, s azok is kiszálltak az egyik állomáson, úgyhogy egyedül maradtam. Olyan voltam, mint a vad a kalitkában: hol fölugrottam, az ablakhoz mentem, hol meg támolyogva járkáltam, szerettem volna meggyorsítani a vonat menetét; de a kocsi padjaival és ablaküvegeivel éppúgy remegett, mint itt ez a mienk.

És Pozdnisev felszökött, néhány lépést tett, és megint leült.

Ó, hogy félek, félek a vasúti kocsiktól, iszonyat fog el. Igen, iszonyú! - folytatta. - Azt mondtam magamban: „Másra fogok gondolni. Mondjuk a fogadó gazdájára, akinél teáztam.” És íme, képzeletemben a hosszú szakállú fogadós meg az unokája merült föl, az én Vaszjammal egykorú fiú. Az én Vaszjám! Meglátja, ahogy a muzsikusz az anyját csókolja. Mi megy végbe szegény lelkében! De mit számít az anyjának? Az anyja szerelmes... S megint ugyanaz támadt föl bennem. Nem, nem... Nos, a kórházlátogatásomra fogok gondolni. Igen, panaszkodott tegnap az a beteg a doktorra. A doktornak olyan bajusza van, mint Truhacsovszkijnak, és milyen pimaszul... Mind a ketten becsaptak, amikor azt mondták, elutazik, s megint elkezdődött. Akármire gondoltam, kapcsolatban volt velük. Rettenetesen szenvedtem. A szenvedést főképp a tájékozatlanság, a kétely, a meghasonlás okozta, a nemtudása, hogy

szeretni vagy gyűlölni kell-e a feleségemet. Ez a szenvedés oly heves volt, hogy emlékszem, az a gondolatom támadt - és nagyon meg is tetszett -, hogy kiszállok a pályatestre, a kocsi alá fekszem a sínekre, úgy végzek magammal. Akkor legalább nem fog az ember többé ingadozni, kételkedni. Az egyetlen, ami megakadályozott ebben, önmagam szánása volt, ami viszont rögtön maga után vont a feleségem iránti gyűlöletet. A férfi iránt valami furcsa érzés volt bennem, gyűlölet, és megaláztatásomnak s az ő győzelmének a tudata, a feleségem iránt azonban iszonyú gyűlölet. „Nem lehet végezni magammal, s őt itthagyni - mondtam magamban. - Neki is szenvednie kell valamit legalább, hogy megértse, mit szenvedtem.” Minden állomáson leszálltam, hogy a figyelmemet eltereljem. Az egyik állomáson, a büfében láttam, hogy isznak, magam is rögtön ittam pálinkát. Egy zsidó állt mellettem, az is ivott. Beszédbe elegyedtem vele, s hogy ne maradjak egyedül a kocsiban, átmentem az ő mocskos, telidohányzott, napraforgómag-héjjal teleköpködött harmadosztályú kocsijába. Ott leültem melléje; sok mindent fecsegett, anekdotákat mesélt. Hallgattam, de nem tudtam megérteni, mit mond, mert továbbra is a magam dolgán gondolkoztam. Ő észrevette, s figyelmet követelt; erre fölkeltem, s átmentem megint a magam kocsijába. „Át kell gondolni - mondtam magamban -, igaz-e, amit gondolok, van-e alapja, hogy gyötöröm magam.” Leültem, azzal az óhajjal, hogy nyugodtan meggondolok mindent, de a nyugodt meggondolás helyett megint ugyanaz kezdődött, megfontolások helyett képek, elképzelések. „Hányszor gyötörődtem már így - mondtam magamban (eszembe jutottak régebbi, hasonló féltékenységi rohamaim) -, aztán mindennek az lett a vége, hogy nem történt semmi. Most is így lesz, meglehet, sőt valószínű, hogy nyugodt álomban találom; a feleségem fölébred, megőrül nekem, s a szaván, a tekintetén megérezem, hogy nem történt semmi, az egész csak számárság, ó, milyen jó is volna!” - „De nem, túlságosan gyakran történt meg, nem lesz többé így” - mondta egy hang, s megint elkezdődött. Ez volt aztán a kínszenvedés! A fiatalembert nem a szifiliszese kórházába vezetném, hogy elvegyem kedvét a nőtől, hanem a magam lelkébe, lássa azokat az ördögöket, amelyek marcangolták! A szörnyű az volt ugyanis, hogy én teljes, kétségtelen jogot tulajdonítottam magamnak a feleségem testéhez, mintha az az én testem volna, ugyanakkor éreztem, hogy nem tudok ezen a testen uralkodni, hogy nem az enyém, s ő úgy rendelkezhet vele, ahogy akar, s nem úgy akar rendelkezni, ahogy én akarom. S én semmit se tehetek, sem a férfinak, sem neki. A férfi, mint Vanya kulcsár az akasztófa alatt, még egy kis dalt énekel arról, hogyan csókolta a mézédese ajkakat és a többi. S ő a győztes. A feleségemmel még kevésbé tudok bármit is csinálni. Ha nem tette meg, de meg akarja, s én tudom, hogy akarja, akkor még rosszabb: jobb még, ha megtette, hadd tudjam, ne legyen bizonytalanság. Nem tudnám megmondani, mit akartam. Azt akartam, hogy a feleségem ne kívánja, amit kívánna kellett. Ez teljes lehetetlenség volt!

26

- Az utolsó előtti állomáson, amikor a kalauz bejött a jegyeket elszedni, fogtam a holmimat, kimentem a fékre, s annak a tudata, hogy a döntés közel van, itt van, még fokozta izgalmam. Fázni kezdtem, az állcsontom úgy reszketett, hogy fogaim összeverődtek. Gépiesen mentem ki a tömeggel az állomásról, bérkocsit fogadtam, beültem, elindultam. Mentem, s közben a gyér járókelőket nézegettem, a házmestereket, az árnyékot, amelyet a lámpások s az én konflisom vetett hol előre, hol hátra, és nem gondoltam semmire. Ahogy egy félversztányit mentünk, fázni kezdett a lábam, s arra gondoltam, hogy a vasúti kocsiban a gyapjúharisnyám lehúztam, s az útitáskámba tettem. Hol a táska? Megvan-e? Itt van. És hol az útikosár? Eszembe jutott, hogy teljesen megfeledkeztem a poggyásról, de ahogy eszembe jutott, s

előszedtem a bárkát, már el is döntöttem, hogy ezért nem érdemes visszafordulnom, s mentem tovább.

Akárhogy is igyekszem, sehogy sem tudok akkori állapotomra visszaemlékezni. Mit gondoltam? Mit akartam? Nem tudok semmit. Csak arra emlékszem, hogy tudatában voltam, hogy valami szörnyű és nagyon fontos dolog készül az életemben. Azért történt-e, mert így gondoltam, vagy azért, mert előre éreztem: nem tudom. Meglehet az is, hogy az után, ami történt, az előző percek komor árnyalatot nyertek az emlékezetemben. Odahajtottam a ház elé. Egy órára járt. Néhány bérkocsi állt a tornác előtt, utasokat várt, a megvilágított ablakok reményében. (A megvilágított ablakok a mi lakásunkban voltak, a nagyteremben és a fogadóban.) Nem adtam számot magamnak, mért van fény ilyen későn az ablakainkban, de ugyanabban az állapotban, valami rettenetesen várva, fölmentem a lépcsőn, és csöngettem. Az inas nyitott ki, a jóságos, igyekvő és igen ostoba Jegor. Az első, ami szemembe ötlött: az előszobában a fogason, egy ruhadarab mellett, ott volt a köpönyege. Csodálkoznom kellett volna, de nem csodálkoztam, mintha vártam volna. „Úgy is van” - mondtam magamban. Amikor megkérdeztem Jegort, ki van itt, s ő Truhacsovszkij nevét mondta, megkérdeztem, van-e még valaki.

- Senki, uram - mondta ő.

Emlékszem, hogy ezt a választ olyan hangsúllyal adta, mintha meg akart volna örvendeztetni, eloszlatni a kételyeimet, hogy van még valaki. „Senki, uram.” - „Úgy, úgy” - mondtam mintegy magamnak.

- És a gyerekek?

- Hála isten, egészségesek. Rég alusznak már, uram.

Nem tudtam föllélegezni, nem tudtam megállítani reszkető állcsontomat. „Igen, tehát nem úgy van, ahogy gondoltam. Régebben azt gondoltam: itt a szerencsétlenség, de aztán kiderült, hogy minden rendben van, a régiben. De íme, nincsen a régiben, hanem úgy, ahogy képzeltem, azt gondolva, hogy csak képelem, s íme, mind valóság. Íme, mind...”

Majdhogynem felzokogtam, de az ördög rögtön oda is súgta: „Siránkozó vagy, szentimentális, ők meg nyugodtan szétválnak, bizonyíték nem lesz, s te örökké kételkedhetsz és gyötrődhetsz.” S az elérzékenyedés önmagam fölött azonnal megszűnt, s egy furcsa érzés jelent meg - el sem hiszi -, az öröm, hogy gyötrődésem most véget ér, hogy most megbüntethetem a feleségemet, megszabadulhatok tőle, szabad folyást engedhetek a dühömnem. És én szabad folyást engedtem: vadállattá váltam, gonosz, ravasz vadállattá.

- Nem kell, nem kell - mondtam Jegornak, aki be akart menni a fogadóba -, hanem tudod mit: eridj, végy kocsit hamar, és indulj; itt a nyugta, váltsd ki a holmimat. Indulj!

Végigment a folyosón a kabátjáért. Én féltem, hogy felriasztja őket, elkísértem a kamrájáig, és megvártam, amíg felöltözik. A fogadóban, túl egy másik szobán, beszéd meg kés- és tányércsörgés hallatszott. Ettek, és nem hallották a csengőt. „Csak most ki ne jöjjenek” - gondoltam. Jegor fölvette asztrahánprémes kabátját, és elment. Kiengedtem, s bezártam mögöttem az ajtót; s elfogott az aggodalom, mert éreztem, hogy egyedül maradtam, s most rögtön cselekednem kell. Hogyan - még nem tudtam. Csak azt tudtam, hogy most mindennek vége, hogy a feleségem bűnösségében nem lehet kételkednem, s hogy mindjárt megbüntetem, s véget vetek kettőnk viszonyának.

Előbb még volt bennem ingadozás, azt mondtam magamban: „Talán nem is igaz; meglehet, tévedek”; most már nem volt. Minden eldőlt, visszafordíthatatlanul. Egyedül vele, éjszaka, a hátam mögött! Ez tökéletes megfélemezés mindenről. Vagy még rosszabb: szándékos

merészség, a bűn vakmerősége, hogy épp ez a vakmerőség szolgáljon az ártatlanság jeléül. Minden világos. Nincs kétség. Csak egytől félttem, hogy szét ne szaladjanak, valami új csalást ne eszeljenek ki, s meg ne fosszanak a szembeszökő bizonyítéktól, a büntetés lehetőségétől. S hogy minél előbb rajtaérjem őket, nem a fogadón, hanem a folyosón és a gyerekszobán át lábujjhegyen mentem a nagyterembe, ahol ültek.

Az első gyerekszobában a kisfiúk aludtak. A második gyerekszobában a dajka mocorogni kezdett, már-már fölébredt, s én elképzeltem, mit gondol, ha mindent megtud, és erre a gondolatra olyan részvét fogott el magam iránt, hogy nem tudtam türtőztetni a könnyeimet, s hogy a gyerekeket föl nem ébresszem, kifutottam lábujjhegyen a folyosóra, be a magam szobájába, a díványra dőltem, és fölzokogtam.

„Én: a becsületes ember, én: szüleim fia, én: aki egész életemben a családi élet boldogságáról ábrándoztam, én: a férfi, aki sohasem csaltam meg őt... És íme! Itt van őt gyerek, s ő egy muzsikust ölelget, mert annak piros az ajka! Nem, ez nem ember! Ez szuka, undok szuka! S a gyerekek szobája mellett, akik iránt egész életében szeretetet színlelt. És azt írni nekem, amit írt. S ilyen undorítón a nyakába vetni magát! De mit tudom én? Tán egész idő alatt ez volt. Tán régen is a lakájoktól szerezte a gyerekeket, akiket az enyémnek tartanak. S én holnap megérkeztem volna, s ő a frizurájával, a karcsú derekával és lomha, graciózus mozdulataival (láttam vonzó, gyűlöletes arcát) jött volna eléem, s a féltékenységnak ez a vadállata mindörökké ott ült volna a szívemben, és szétmarcangolta volna. Mit gondolhat a dajka és Jegor? És szegény Lizácska! Ő megért már egyet-mást. És ez az arcátlanság! Meg ez a hazugság! Meg ez az állati érzékiség, amelyet annyira ismerek” - mondtam magamban.

Föl akartam kelni, de nem bírtam. A szívem úgy dobogott, hogy nem tudtam megállni a lábamon. Igen, belehalok ebbe a csapásba. Megöl. Mi az neki? Ezt akarja. Nem, az rá nézve nagyon előnyös lenne, azt az élvezetet nem szerzem meg neki. Igen, én itt ülök, ők meg esznek és nevetnek... Igen, annak ellenére, hogy túl van az első frissességen, nem vetette meg őt; mégis, nem csúnya, s ami fő, legalább nem veszélyezteti a drága egészségét. „Mért is nem fojtottam meg akkor” - mondtam magamban, mert eszembe jutott a perc, amikor egy héttel ezelőtt kituszkoltam a szobámból, s azokat a holmikat odavágtam. Élénk emlékezetemben volt az állapot, amelyben akkor voltam; nemcsak hogy emlékezetemben volt, de ugyanazt a kényszerét éreztem az ütésnek, rombolásnak, amelyet akkor. Emlékszem, milyen kedvem jött cselekedni, azonkívül, ami a cselekvéshez szükséges, minden képzet eltűnt a fejemből. Abba az állapotba kerültem, amelybe a vadállat vagy ember a fizikai zaklatottság hatása alatt, a veszély idején, amikor pontosan, sietség nélkül cselekszik, de egy percet sem veszítve, s mindent egyetlen határozott céllal.

27

- Az első, amit tettem, lehúztam a csizmámat, s hogy harisnyában maradtam, odamentem a dívány fölötti falhoz, amelyen a fegyverem és tőreim függtek, és levettem egy görbe damaszkuszi tört, amelyet egyetlenegyszer sem használtam, s szörnyű éles volt. Kihúztam a hüvelyéből. A hüvely, emlékszem, a dívány mögé gurult, s én emlékszem, azt mondtam magamban: „Utána meg kell majd keresnem, különben elvesz.” Aztán levettem a felsőkabátomat, amely egész idő alatt rajtam volt, s puha léptekkel, csak harisnyában, megindultam oda.

Csendesen odalopóztam, s hirtelen kinyitottam az ajtót. Emlékszem az arckifejezésükre. Emlékszem erre az arckifejezésre, mert gyötrelmes örömet szerzett nekem. A borzalom

arckifejezése volt. Ez is kellett nekem. Sosem felejttem el a kétségbeesett borzalom kifejezését, amely az első másodpercben, amikor megláttak, mindkettőjük arcára kiült. A férfi, úgy rémlik, az asztalnál ült, de ahogy meglátott vagy meghallott, talpra ugrott, s háttal a szekrénynek állt. Az ő arcán nem volt más, csak a borzalom nagyon is kétségtelen kifejezése. A feleségem arcára ugyanaz a borzalom ült ki, de vele együtt még valami más. Ha csak a borzalom lett volna, talán nem történik meg, ami történt; de az ő arckifejezésében, nekem legalább úgy tűnt föl az első pillanatban, még elkeseredés is volt, bosszúság, hogy szerelmi szenvedélyében, boldogságában megzavartam. Mintha semmi más nem kellett volna neki, mint hogy boldogságában most ne háborgassák. De ez, és a másik kifejezés is, csak egy pillanatra tartotta magát az arcukon. A borzalmat a férfi arcán azonnal a kérdés váltotta fel: lehet-e hazudni vagy sem? Ha lehet, akkor el kell kezdeni. Ha nem, akkor valami más kezdődik. De micsoda? Kérdőn pillantott a feleségemre. Annak az arcán a bosszúságot és elkeseredést, ahogy rápillantott, nekem úgy tűnt föl, az érte való aggodás váltotta föl.

A tört a hátam mögött tartva, egy pillanatra megálltam az ajtóban. Ebben a pillanatban a férfi elmosolyodott. - Zenélgettünk egy kicsit... - szólalt meg a nevetségességig közönyös hangon.

- Nem számítottam rád - kezdte ugyanakkor a feleségem is, alkalmazkodva az ő modorához.

De sem ő, sem a férfi nem mondhatta végig: ugyanaz a veszetség ejtett hatalmába, amit egy héttel ezelőtt éreztem. Megint a rombolás, erőszak, a düh gyönyörének kívánsága fogott el, s én átadtam magam neki.

Egyikük sem fejezte be... Az a másik dolog kezdődött, amitől a férfi félt, s ami egy csapásra szétdőlt mindent, amit beszéltek. Odaugrottam a feleségemhez, a tört még mindig elrejtve, hogy a férfi meg ne akadályozhassa, hogy a feleségem oldalába, a melle alá vágjam. Ezt a helyet választottam ki a kezdet kezdetétől. Abban a percben, ahogy a feleségem felé rohantam, a férfi meglátta a tört, s amit egyáltalán nem vártam tőle, elkapta a kezemet, s rám kiáltott:

- Térjen magához, mit csinál?! Emberek!

Kitéptem a karomat, s némán rohantam feléje. Szeme találkozott az enyémmel, egyszerre sápadt lett, mint a vászon, még az ajka is, a szeme valahogy különösen csillogott, s amit szintén sehogy sem vártam volna, a zongora alatt az ajtó felé siklott. Utánarohantam volna, de a bal karomon valami súly csüngött; a feleségem volt. Én kitéptem magam, ő még nagyobb súllyal akaszkodott rám, s nem engedett. Ez a váratlan akadály, a súly, az ő undorító érintése még jobban fölgyújtott. Éreztem, hogy teljesen eszeveszett vagyok, hogy rettenetesnek kell lennem, s örültem neki. Teljes erőmből meglendítettem a bal karom, könyököm pont az arcába csapott. Fölkiáltott, s elengedte a karomat.

Én a férfi után akartam futni, de eszembe jutott, hogy nevetséges volna harisnyában futni a feleségem szeretője után, s én nem nevetséges akartam lenni, hanem rettenetes. Szörnyű eszeveszettségem ellenére egész idő alatt tudatában voltam, milyen benyomást teszek a többiekre, sőt részben épp ez a benyomás vezetett. A feleségem felé fordultam. Egy heverőre esett, egyik kezével a szemét fogta, amelyet megsértettem, s engem nézett. Az arcán félelem volt és gyűlölet irántam, az ellenség iránt, mint a patkányén, amikor fölemelik a patkányfogót, amelybe beleesett. Én legalább semmit sem láttam benne ezen a félelmen és gyűlöleten kívül. Az a félelem és gyűlölet volt, amelyet a másik iránti szerelemnek kellett kiváltania. De még talán tartóztattam volna magam, és nem teszem meg, amit tettem, ha hallgat. De ő egyszer csak beszélni kezdett, s kezével a tört fogó kezem után kapott.

- Térj magadhoz! Mit csinálsz? Mi lelt? Nem történt semmi, semmi, de semmi... Esküszöm!

Haboztam volna még, de utolsó szavai, amelyekből épp az ellenkezőjére következtettem, vagyis hogy minden megtörtént, kihívták a választ. S ennek a válasznak meg kellett felelnie a hangulatnak, amelybe belelovaltam magamat, amely folyton crescendo ment, és végre is így kellett csúcsához érnie. A dühnek is megvannak a törvényei.

- Ne hazudj, te gaz! - üvöltöttem föl, s bal kezemmel megkaptam a kezét, de ő kitepte magát. Én azonban, a tört el nem engedve, bal kezemmel elkaptam a torkát, hanyatt döntöttem, és fojtogatni kezdtem. Milyen inas nyaka volt! Ő mindkét kezével a kezemhez kapott, letépte a torkáról, és én, mintha csak ezt vártam volna, minden erőmmel a bal oldalába, a bordák alá vágtam a törömet.

Mikor az emberek azt mondják, hogy dührohamukban nem tudják, mit csinálnak: ez mesebeszéd, nem igaz. Én mindennek tudatában voltam, egy másodpercre sem hagyott el az öntudatom. Minél jobban fölszítottam magamban dühöm gőzeit, annál világosabban gyúlt föl bennem a tudat fénye, amelynél lehetetlen volt nem látnom azt, amit teszek. Minden másodpercben tudtam, mit csinálok. Nem mondhatom, hogy előre tudtam, mit fogok csinálni, de abban a másodpercben, amikor csináltam, sőt, úgy rémlik, némileg előtte, tudtam, hogy mit csinálok, mintegy azért, hogy lehetséges legyen megbánnom, hogy azt mondhassam magamnak, hogy meg tudok állni. Tudtam, hogy a bordák alá vágok, és hogy a tör bemegy. Abban a percben, amikor megtettem, tudtam, hogy valami szörnyűt csinálok, amelyet sohasem csináltam, s amelynek szörnyű következményei lesznek. De ez a tudat úgy villant föl, mint a villám, s a tudatot rögtön követte a tett. S a tett is szokatlan világossággal tudatosodott. Hallottam s emlékszem is a ruhaderék meg még valaminek a pillanatnyi ellenállására, aztán ahogy a kés valami lágyba mélyedt. Ő elkapta kezével a tört, megvágta magát, de nem tartóztatta föl. Sokkal később, a börtönben, azután már, hogy az erkölcsi fordulat végbement bennem, gondolkoztam ezen a percen, földézttem, amit tudtam és összeillesztettem. Emlékszem a pillanatra, csak a pillanatra, amely a tettet megelőzte, annak a szörnyű tudatára, hogy gyilkolok, meggyilkoltam egy asszonyt, egy védtelen asszonyt, a feleségemet. Ennek a tudatnak a borzalma itt van az emlékezetemben, s ebből következtetem, homályosan még emlékszem is, hogy a tört bedöfve rögtön vissza is rántottam, helyre szerettem volna hozni, amit tettem, megállítani. Egy másodpercig mozdulatlan álltam, várva, mi lesz, jóvá lehet-e tenni. Ő talpra szökött, s felkiáltott:

- Dada! Megölt!

A dajka a zajt hallva ott állt az ajtóban. Én még mindig álltam, és vártam, és nem hittem. De a ruhaderéka alól most kibuggyant a vér. Csak most értettem meg, hogy jóvátenni ezt már nem lehet, s rögtön el is döntöttem, hogy nem is szükséges, hogy épp ezt is akarom, s ezt is kellett csinálnom. Megvártam, amíg elesett, s a dajka egy „Istenkém!” kiáltással odafutott hozzá, csak akkor dobtam el a tört, és mentem ki a szobából.

„Nem kell izgulni, tudnom kell, mit csinálok” - mondtam magamban, nem tekintve sem rá, sem a dajkára. A dajka kiabált, a cselédlányt hívta. Én végigmentem a folyosón, beküldtem a lányt, s bementem a szobába. „Most mit kell csinálnom?” - kérdeztem magamat, s rögtön megértettem, mit. A szobámba lépve egyenest odamentem a falhoz, levettem a revolvért, megnéztem - meg volt töltve -, s az asztalra tettem. Aztán fölszedtem a hüvelyt a dívány mögül, s odaültem a díványra.

Sokáig ültem így. Semmire sem gondoltam, semmire sem emlékeztem. Hallottam, amint odaát húzkodnak valamit. Hallottam, amint megérkezett valaki, aztán még valaki. Aztán hallottam és láttam, ahogy Jegor behozta a szobába a kiváltott kosarat. Mintha kellene valakinek!

- Hallottad, mi történt? - mondtam. - Mondd meg a házmesternek, értesítse a rendőrséget.

Ő nem szólt semmit, kiment. Én fölkeltem, bezártam az ajtót, cigarettát és gyufát szedtem elő, rágyújtottam. El sem szíttam a cigarettát, rám tört és ledöntött az álom. Úgy van, vagy két órát aludtam. Emlékszem, azt álmodtam, hogy jóban vagyunk, összevesztünk, de már kibékültünk, valami kis feszélyezettség van köztünk, de azért jóban vagyunk. Kopogtatás ébresztett föl. „A rendőrség - gondoltam fölriadva. - Hisz mintha megöltem volna. Vagy talán ő az, és nem történt semmi.” Még egyszer kopogtattak. Én nem feleltem, azt döntöttem el, megtörtént-e vagy sem? Igen, megtörtént. Emlékezetembe idéztem a ruhaderék ellenállását, a kés behatolását, s végigfutott hátamon a hideg. „Igen, megtörtént. Igen, s most magamat kell” - mondtam magamban. De csak úgy mondtam, tudtam, hogy nem ölöm meg magam. Hanem azért fölkeltem, s megint kezembe vettem a revolvert. De különös dolog: régebben, emlékszem, sokszor közel voltam az öngyilkossághoz, ezen a napon is, a vasútnál, könnyűnek tűnt föl, könnyűnek azért, mert arra gondoltam, hogy őt megrendítem vele. Most nemcsak hogy megölni nem tudtam magam semmiképp, de még gondolni sem rá. „Mért teszem ezt?” - kérdeztem magamat, de válasz nem volt. Az ajtón megint kopogtattak. „Igen, előbb meg kell tudnom, hogy ki kopog, ráérek majd aztán is.”

Letettem a revolvert, és betakartam az újsággal. Odamentem az ajtóhoz, elhúztam a reteszt. A feleségem nővére volt, egy jóságos, ostoba özvegyasszony.

- Vaszja! Mi ez? - mondta, s mindig készen álló könnyei kicsordultak.

- Mi kell? - kérdeztem gorombán. Láttam, hogy egyáltalán nem kell gorombának lennem, nincs is miért, de nem tudtam más hangnemet kitalálni.

- Vaszja, meghal! Ivan Fjodorovics mondta. - Ivan Fjodorovics a doktor volt, az ő doktora, a tanácsadó.

- Hát itt van? - kérdeztem, s haragom megint föltámadt a feleségem ellen. - No és aztán?

- Vaszja, gyere oda hozzá - mondta -, ó, milyen szörnyű ez!

„Bemenjek hozzá?” - adtam föl magamnak a kérdést. S rögtön meg is feleltem, hogy be kell mennem, alkalmasint így szokás, hogy amikor a férj, mint én is, megölte a feleségét, okvetlen oda kell mennie hozzá. „No, ha így szokás, akkor oda is kell menni” - gondoltam magamban. „Ha szükség lesz rá, még mindig ráérek” - gondoltam a magam szándékára, hogy föbe lőjem magam, s elindultam utána. „Most majd jönnek a frázisok, fintorok, de én nem hódolok be nekik” - mondtam magamban.

- Várj - mondtam a nővérének -, buta dolog így csizma nélkül; hadd vegyek föl legalább papucsot.

28

- És csodálatos dolog, ahogy a szobából kiléptem, s végigmentem a megszokott szobákon, megint fölmerült bennem a remény, hogy nem történt semmi, de megcsapott annak a doktori undokságnak - jodoformnak, karbolnak - a szaga. Nem, megtörtént. Ahogy a folyosón a gyerekzsoba mellett elmentem, Lizenykát pillantottam meg. Ijedt szemmel tekintett rám. Sőt úgy tűnt föl, hogy mind az öt gyerek ott van, s mind rám néz. Odamentem az ajtóhoz, a szobalány bentről kinyitotta, s kiment. Az első, ami szemembe ötlött, a feleségem világosszürke ruhája volt a széken, csupa fekete a vértől. És kettős ágyunkon, sőt épp az én ágyamon - ahhoz

könnyebb volt hozzáférni - ott feküdt ő, felemelt térdel. Igen meredeken feküdt, csak a párnán, kigombolt rékliben. A sebhelyére raktak valamit. A szobában a jodoform nehéz szaga. Először s leginkább a fölpuffadt s véraláfutástól kékes arc hökkentett meg, az orr egy része s a szem alja. Ez az én könnyökütem következménye volt, amikor vissza akart tartani. Szépség nem volt rajta semmi, inkább valami ocsmányat láttam benne.

Megálltam a küszöbön.

- Menj oda, menj oda hozzá - mondta a nővére.

„Biztos meg akarja banni a bűnét - gondoltam én. - Megbocsássak? Igen, meghal, meg lehet bocsátani” - gondoltam, s igyekeztem nagylelkű lenni. Odamentem egész közel hozzá. Nagy nehezen rám emelte a szemeit, az egyik alatt ott volt az ütés.

- Elérted, amit akartál, megöltél - szólalt meg nehezen, akadozva, s arcán a fizikai szenvedés, sőt a halál közelségén túl, a rég ismerős, hideg, állati gyűlölet ült. - A gyerekeket azért... mégsem adom oda... Ő (a nővére) magához veszi.

Azt, ami nekem fontos volt, a bűnét, a csalást, mintha haszontalanságnak tartotta volna említeni is.

- Igen, gyönyörködj benne, amit csináltál - mondta az ajtóra nézve, s fölzokogott. Az ajtóban ott állt a nővére a gyerekekkel. - Igen, ezt csináltad.

A gyerekekre pillantottam, majd az ő véraláfutásos, zúzott arcára, s első ízben feledkeztem meg magamról, a jogaimról, a büszkeségemről, és első ízben láttam meg benne az embert. S olyan semmisnek tűnt föl minden, ami sértett, az egész féltékenységem, és olyan nagy horderejűnek, amit csináltam, hogy oda szerettem volna borulni a kezére, s azt mondani: „Bocsáss meg!” - de nem mertem.

Ő a szemét behunyva hallgatott, nyilván nem volt ereje tovább beszélni. Eltorzult arca megreszketett, ráncokba szaladt. Bágyadtan eltolt.

- Miért történt mindez? Miért?

- Bocsáss meg - mondtam én.

- Megbocsátani? Szamárság! Csak meg ne haljak! - kiáltott föl, fölemelkedve, s lázasan csillogó szeme rám meredt. - Igen, elérted, amit akartál. Gyűlöllek!... Jaj! Jaj! - kiáltott föl, nyilván lázálmban riadt meg valamitől. - No, ölj meg, ölj, nem félek... Csak mindenkit, mindenkit. Őt is. Elment, elment.

Az önkívület egész idő alatt tovább tartott. Nem ismert meg senkit. Ugyanazon a napon, délfelé, meghalt. Engem már előbb, nyolc órákor, elvittek a rendőrségre s onnét a börtönbe. Ott tizenegy hónapot ültem, s a tárgyalásra várva végiggondoltam s megértettem magam, a múltamat. A harmadik nap kezdtem megérteni. A harmadik napon elvittek oda.

Mondani akart valamit, de nem volt ereje a zokogását türtőztetni, s megállt. Majd összeszedte az erejét, s tovább beszélt.

- Csak akkor kezdtem megérteni, amikor megláttam a koporsóban. - Fölzokogott, de mindjárt sietve folytatta: - Csak amikor az ő holt arcát megláttam, akkor értettem meg, mit tettem. Megértettem, hogy én, én öltem meg őt, hogy általam történt, hogy élő volt, mozgó és meleg, s most mozdulatlan, viaszos, hideg, s hogy ezt jóvátenni nem lehet soha, sehol, semmivel. Aki ezt nem élte át, nem értheti meg... Ó! Ó! Ó! - kiáltott fel néhányszor, aztán elcsendesedett.

Soká ültünk némán. Ő föl-fölzokogott, s némán rázkódott, szemben velem.

- No, bocsásson meg...

Elfordult, lefeküdt a padra, s befödte magát a plédjével. Azon az állomáson, ahol ki kellett szállnom - reggel nyolc óra volt -, odamentem hozzá, hogy elbúcsúzzam. Aludt-e vagy csak tettette, de nem mozdult. Megérintettem. Kinyitotta a szemét, látni lehetett, hogy nem aludt.

- Isten vele - mondtam, kezét adva neki.

Ő kezét nyújtott, egy picit elmosolyodott, de olyan panaszosan, hogy kedvem lett volna sírni.

- Igen, bocsásson meg - ismételte meg a szót, amellyel az egész elbeszélést is befejezte.

Németh László fordítása

BÁL UTÁN

Önök tehát azt állítják, hogy az ember magában nem értheti meg, mi a jó, mi a rossz, minden a környezeten múlik, a környezet felőrli az embert. Én pedig azt mondom, hogy minden a véletlenen múlik. Magamról beszélek...

Így szólt a köztisztviselőben álló Ivan Vasziljevics, miután jó ideig arról folyt a beszélgetés, hogy az egyéni tökéletesedés érdekében mindenekelőtt az emberek életkörülményeit kell megváltoztatni. Tulajdonképpen senki sem állította, hogy az ember magában nem értheti meg, mi a jó, mi a rossz, de Ivan Vasziljevicsnek megvolt az a szokása, hogy saját gondolataira válaszolt, amelyek a beszélgetés során felbukkantak, és e gondolatokhoz epizódokat fűzött saját életéből. Ilyenkor néha teljesen megfélemedezett arról, ami elbeszélésére alkalmat adott, elragadta a mesélés heve, annál is inkább, mert lelkesen, hitelesen tudott mesélni.

Így történt most is.

- Magamról beszélek. Hogy az egész életem így alakult, és nem másképp, azt nem a környezet okozta, hanem egészen más.

- Ugyan mi? - kérdeztük.

- Hosszú história. Hogy megértsék, sokat kellene mesélnem.

- Meséljen hát!

Ivan Vasziljevics elgondolkozva bólogatott.

- Hát bizony - mondotta -, egyetlen éjszaka, vagy pontosabban hajnal, az egész életemet megváltoztatta.

- De hát mi történt?

- Az történt, hogy nagyon szerelmes voltam. Sokszor voltam szerelmes életemben, de ez volt a legnagyobb szerelmem. Rég volt: most már a lányai is férjhez mentek. B.-nek hívták, igen. Varenyka B.-nek. - Ivan Vasziljevics megmondta családnevét. - Még ötvenéves korában is feltűnő szépség volt. De fiatalon, tizennyolc éves korában valósággal elbűvölő volt: magas, karcsú, kecses és fenséges, igen, igen: fenséges. Mindig rendkívül egyenesen tartotta magát, mintha nem is tudná másképpen, fejét kissé hátra vetette, s ez a tartás - sovány, csontos alkata ellenére - valósággal királynőivé tette szép, sudár termetét. Tartása talán riasztotta volna az embereket, ha nem lett volna kedves, örökké vidám mosolya: mosolygott a szája, gyönyörű, ragyogó szeme, egész bájos, fiatal lénye.

- Hogy színezi, Ivan Vasziljevics!

- Akárhogyan színezzem, nem színezhetem úgy, hogy el tudják képzelni, milyen volt Varenyka. De nem is erről van szó. Amit el akarok mondani, a negyvenes években történt. Akkoriban egy vidéki egyetemen diákoskodtam. Nem tudom, jó-e vagy rossz, de akkoriban a mi egyetemünkön nem volt semmiféle kör, semmiféle elmélet, egyszerűen fiatalok voltunk, és éltük a fiatalság életét, tanultunk és szórakoztunk. Vidám, talpraesett fickó voltam, s ráadásul jó módú. Volt jó lovam, télen szánkáztam a kisasszonyokkal (a korcsolya akkor még nem volt divatban), mulattam a cimboráimmal; abban az időben nem ittunk mást, csak pezsgőt, ha nem volt pénzünk, inkább semmit sem ittunk, de vodkára nem fanyalodtunk, mint manapság. Legjobban szerettem bálba, estélyekre járni. Jól táncoltam, és nem voltam éppen csúnya.

- Ugyan, mit szerénykedik? - szakította félbe a társaság egyik hölgytagja. - Hisz ismerjük az arcképét. Nemcsak hogy csúnya nem volt, határozottan szép férfi volt.

- Szép vagy nem szép, most nem erről van szó. Hanem arról, hogy amikor a legszerelmesebb voltam Varenykába, farsang utolsó napján bálba voltam hivatalos a kormányzóság nemesi marsalljához, egy szívélyes, vendégszerető, dúsgazdag öreg kamaráshoz. Az érkezőket felesége fogadta, aki éppoly szívélyes volt, mint maga a kamarás; briliáns fejkével, vörösbarna bársonyruhájában, amely födetlenül hagyta fehér, öreges vállát, keblét, olyan volt, mint Erzsébet cárnő a képein. A bál csodálatosnak ígérkezett: pompás, erkélyes terem, a muzsikát egy zenekedvelő földbirtokos jobbágyzenekara szolgáltatta, az asztalok roskadoztak a válogatott ételekből, és pataokban folyt a pezsgő. Szerettem a pezsgőt, mégsem ittam, hisz anélkül is részeg voltam a szerelemtől, ellenben végkimerülésig táncoltam - francia négyest, valcert, polkát, persze, amennyire lehetett, mindent Varenykával. Rózsaszín öves fehér ruha volt rajta, fehér atlaszcipellő és fehér glasszékesztyű, amely nem ért fel egészen sovány, négyszögletes könyökéig. A mazurkát elütötte a kezemről az az utálatos Anyiszimov mérnök - a mai napig nem tudom neki megbocsátani; felkérte őt, amint belépett a bálterembe, én pedig a kesztyűmért mentem be a borbélyhoz, és elkéstem. Így hát a mazurkát nem vele táncoltam, hanem egy német lánnyal, akinek azelőtt egy kicsit udvarolgattam. De attól tartok, aznap este figyelmetlen voltam hozzá, nem beszélgettem vele, még csak rá se néztem, nem láttam mást, mint a magas, karcsú, fehér ruhás lányt, sugárzó, kipirult, gödröcskés arcát és gyengéd, kedves szemét. Nemcsak én, mindenki őt nézte, benne gyönyörködött, a nők csakúgy, mint a férfiak, noha Varenyka valamennyiüket elhomályosította szépségével. Lehetetlenség volt nem gyönyörködni benne.

Táncrend szerint, hogy úgy mondjam, nem vele jártam hát a mazurkát, de a valóságban majdnem egész idő alatt vele táncoltam. A legkisebb zavar nélkül, az egész termen át egyenesen felém jött, s én felugrottam, meg sem várva felszólítását, ő pedig mosollyal hálálta meg találékonyságomat. Amikor bennünket vezettek oda a hölgyekhez, s ő nem találta el a tulajdonságot, melyet meg kellett játszanom, és másnak nyújtotta kezét, vállat vont, és sajnálkozása jeléül vigasztalón rám mosolygott.

Amikor valcerrel vegyítettük a mazurka-figurát, sokáig keringőztem vele, s ő pihegve, mosolyogva így szól: „Encore...”¹⁵ És én tovább, tovább forogtam vele, amíg már nem is éreztem a testemet...

- Hogyne érezte volna! Úgy gondolom, nagyon is érezte, amikor átfogta a derekát, nemcsak a saját testét, hanem az övet is, Varenykáét - jegyezte meg az egyik jelenlevő.

Ivan Vasziljevics hirtelen elpirult, és dühösen, majdnem kiabálva válaszolt:

- Ilyen a mai fiatalság! Nem látnak mást, csak a testet. A mi időnkben másképp volt. Minél szerelmesebb voltam, annál testetlenebbé vált számomra szerelmem tárgya. Maguk, fiatalok, a lábat nézik, a bokát, mit tudom én, mit, maguk levetköztetik a nőt, akibe szerelmesek; az én számomra pedig, ahogy Alphonse Karr mondja... be nagyszerű író volt... szerelmesem mindig talpig bronzba volt öltözve. Mi nem vetköztettünk, hanem ellenkezőleg, igyekeztünk eltakarni a mezítelenséget, mint Noé jó fia. De maguk ezt már nem értik...

- Ne törődjék vele. Folytassa! - kérte egyikünk.

- Igen, szóval többnyire vele táncoltam, és észre se vettem az idő múlását. A muzsikások már valami kétségbeesett fáradtsággal húzták - hisz tudják, hogy szokott ez lenni bál vége felé -,

¹⁵ Még. (francia)

mindig egy és ugyanazt a mazurkamotívumot kezdték előlről, a szalonokban a papák, mamák már felálltak a kártyaasztalok mellől, a szupéra várakozva. A lakájok egyre sűrűbben szaladtak át a termen tálcákkal, tálakkal. Három óra felé járt az idő. Ki kellett használni az utolsó percet. Még egyszer felkértem Varenykát, s talán századszor lejtettünk végig a termen.

- Tehát szupé után az első négyes az enyém? - kérdeztem, miközben visszavezettem helyére.

- Ha nem visznek haza - válaszolt mosolyogva.

- Nem engedem - mondtam én.

- Adja ide a legyezőmet.

- Sajnálom visszaadni - feleltem, és átnyújtottam neki olcsó fehér legyezőjét.

- Tessék, hogy ne sajnálja - szólt Varenyka, kitépett egy tollat a legyezőjéből, és odaadta nekem.

Elvettem a tollat, és csak pillantásommal tudtam kifejezni hálámat, elragadtatásomat. Nem elég, hogy jókedvű és elégedett voltam - nem, boldog voltam, átszellemült, csupa jószág -, mintha nem is én volnék, hanem valami földöntúli lény, amely nem ismeri a rosszat, s csupán a jóra képes. Kesztyűmbé rejtettem a tollat, s csak álltam előtte tovább, nem volt hozzá erőm, hogy elmenjek tőle.

- Nézze csak, a papát táncra kérik - mondotta, s egy magas, délceg férfira mutatott, aki ezüst vállrojtos ezredesi egyenruhájában ott állt az ajtóban, s a háziasszonnyal meg néhány más hölggyel beszélgetett.

- Varenyka, jöjjön csak ide - szólalt meg a briliáns fejékes, cárnői vállú háziasszony erős hangja.

Varenyka odalépett az ajtóhoz, s nyomában én is.

- Beszélje rá az édesapját, *ma chère*, hogy táncoljon magával. Kérem, Pjotr Vlagyiszlavics - fordult az ezredeshez.

Varenyka édesapja magas, délceg, feltűnően piros arcú öregúr volt. Fehér bajszát felfelé pödörte, mint I. Miklós cár, fehér pofaszakálla bajuszáig ért, haját halántékán előrefésülte. Szemét, száját ugyanaz a ragyogó mosoly sugározta be, mint lányáét. Gyönyörű termete volt, széles válla, hosszú, karcsú lába; katonásan kidüllesztett domború mellét csak kevés érdemrend díszítette. Típusa volt a régi, Miklós-korabeli buzgó öreg katonatisztnek.

Amikor odaléptünk az ajtóhoz, az ezredes még szabadkozott, mondván, hogy elfelejtett táncolni, de a végén mégis mosolyogva átnyúlt bal oldalára, lecsatolta kardját, átadta egy szolgáltkész fiatalembernek, s jobb kezére felhúzta szarvasbőr kesztyűjét. „Mindent annak rendje és módja szerint” - jegyezte meg mosolyogva, megfogta leánya kezét, s negyedfordulatba állt, a tánc ütemét figyelve.

Kivárta a mazurkamotívum kezdetét, merészen toppantott az egyik lábával, a másikkal előrelépett, és magas, kissé nehézkes alakja hol nesztelenül és simán, hol meg zajosan, viharosan, dobbanva és bokázva lejtett végig a termen. Varenyka kecsesen ringott körülötte, idejében, észrevétlenül fogta hosszabbra-rövidebbre fehér atlaszcipellős lábacskája lépéseit. Az egész terem némán figyelte minden mozdulatukat. Én is gyönyörködtem bennük, sőt: elragadtatva, meghatottan szemléltem őket. Különösen meghatott az ezredes cipője, amely kilátszott talpallós nadrágja alól: kitűnő borjúbőr cipő volt, de nem divatos, hegyes orrú, hanem régimódi, szegletes orrú és sarkatlan. Nyilvánvalóan az ezred csizmadiája készítette. „Hogy társaságba járathassa és illően öltöztethesse imádott leányát, nem vesz magának új

cipőt, hanem divatjamúlt lábbeliben jár” - gondoltam magamban, s könnyekig meghatott a cipő szögletes orra. Az ezredes valamikor nagyon szépen táncolhatott, de most már elnehezedett, lába már nem volt eléggé rugalmas azokhoz a gyors és szép tánclépésekhez, amelyeket be akart mutatni. De azért ügyesen megtett két kört. Amikor a végén fürgén szétvetette, majd ismét összezárta két lábát, és - bár kissé nehézkesen - fél térdre ereszkedett, Varenyka pedig mosolyogva igazította meg fennakadt szoknyáját, és kecsesen körülölelte apját, hangosan megtapsolták őket. Az ezredes kissé erőlködve felállt, gyengéden, kedvesen tenyerébe fogta leánya arcát, homlokra csókolta, s odavezette hozzám, abban a hiszemben, hogy én táncolok vele. Megmondtam, hogy nem én vagyok a párja.

- Mindegy, csak táncoljon vele - mondta; barátságosan rám mosolygott, s fölcsatolta kardját.

Mint ahogy az első kicsorduló csepp nyomában az üveg egész tartalma vastag sugárban ömlik, úgy szabadította fel az én lelkemben is szerelmem Varenyka iránt a szeretetnek addig rejtett forrásait. Az egész világot magamhoz öleltem határtalan szeretetemben. Szerettem a briliáns fejékes, hervatag keblű háziasszonyt, szerettem férjét, vendégeit, lakárait, még haragosomat, Anyiszimov mérnököt is. Varenyka apja iránt pedig, ódivatú cipője meg lányához annyira hasonlító kedves mosolya miatt, valósággal rajongó gyengédséget éreztem.

A mazurka véget ért, a háziasszony szupéhoz invitálta a vendégeket, de B. ezredes kimentette magát, s elbúcsúzott, mondván, hogy másnap korán kell kelnie. Megijedtem, hogy Varenykát is hazaviszik, de ott maradt édesanyjával. Vacsora után eltáncoltam vele a megígért négyest. Már azelőtt is határtalanul boldognak éreztem magam, de boldogságom nőttön-nőtt. Nem beszélünk szerelemről. Nem kérdeztem sem tőle, sem magamtól, hogy szeret-e? Elég volt tudnom, hogy én szeretem őt. Csak attól féltem, nehogy valami elrontsa boldogságomat.

Amikor hazaérkeztem, levettem köpenyemet, és alvásra gondoltam; láttam, hogy ez teljességgel lehetetlen. Kezemben volt a legyezőjéből kitépett tollacska, meg fél kesztyűje, amelyet elmenet adott, amikor hintóba szállt, s én felsegítettem előbb édesanyját, azután őt. Elnéztem ezeket a kis emlékeket, és nyitott szemmel is magam előtt láttam őt, abban a pillanatban, amikor két gavallér közül engem választ, eltalálja tulajdonságomat, hallottam kedves hangját, amint ezt mondja: „Büszkeség, ugye?” - és örömmel nyújtja kezét; vagy amikor a vacsoránál ajkához emeli a pezsgőspoharat, és lopva rám néz gyengéd pillantással. De leginkább úgy látom őt, amint apjával táncol, kecsesen lebeg körülötte, boldogan és büszkén, hogy mindenki öbennük gyönyörködik. És akaratlanul is egy közös, gyengéd, meghatott érzésben foglalom össze kettejüket.

Akkoriban megboldogult öcsémrel laktunk együtt. Öcsém nem szerette a társaságot, nem járt bálba, akkortájt meg éppen kandidátusi vizsgára készült, és rendkívül szabályos életmódot folytatott. Aludt. Fejét a párnába fúrta, füléig húzta a flaneltakarót. Elnéztem őt, és szeretetteljes sajnálkozás fogott el: sajnálom, amiért nem ismeri és nem osztja meg velem boldogságomat.

Petrusa, jobbágyinasunk, gyertyával jött elém, és segíteni akart levetkőzni, de én aludni küldtem. Álmos arca, borzas haja valósággal meghatott. Igyekeztem minél kevesebb lármát csapni, és lábujjhegyen beosontam szobámba. Leültem az ágyra. Nem: túlságosan boldog voltam, semhogy aludni tudjak. Amellett melegem is volt a fűtött szobában; le sem vettem mundéromat, halkan kilopóztam az előszobába, felvettem köpenyemet, kinyitottam az ajtót, és kiléptem az utcára.

A bálból öt óra tájt jöttem el; amíg hazaértem ott üldögéltem, eltelt még vagy két óra, s így már világos volt, mikor kiléptem az utcára. Igazi ködös, farsang végi idő volt, a lucskos hó olvadt az utcákon, s az ereszekről csepegett. B.-ék akkoriban a város szélén laktak, egy nagy

szabad mező közelében, amelynek egyik végén korzó volt, a másikon pedig leányintézet. Végigmentem kihalt kis utcákon, s kiértem a főútra; itt már elvétve járókelőkkel is találkoztam, meg fát szállító fuvarosokkal, szánjuk talpa a kövezetet súrolta. A fénylő járomfa alatt vizes fejükkel ütemesen bólogató lovak, a gyékénnyel letakart fuvarosok, akik otromba csizmáikban csoszogtak szánjuk mellett, a ködben valószínűtlen magasra nyúló házak - mindez mérhetetlenül kedves és jelentős volt nekem.

Amikor kiértem a mezőre, túlsó végén, a korzó felé, valami nagyot, feketét láttam meg, flóta- és dobszó ütötte meg a fületem. A lelkem egész idő alatt dalolt, néha a mazurka motívuma is felcsendült benne - de ez másfajta, durva, bántó muzsika volt.

„Mi lehet ez?” - gondoltam, s megindultam a hangok felé a mező közepén átvezető síkos úton. Amikor megtettem vagy száz lépést, a ködben már meg tudtam különböztetni sok fekete alakot. Katonák voltak. „Alighanem gyakorlat” - gondoltam, s megindultam feléjük, nyomon követve egy bekecset, kötényes kovácsot, aki valamit vitt a kezében. A fekete egyenruhás katonák két sorban álltak egymással szemben, lábhoz tett fegyverrel, mozdulatlanul. Mögöttük egy fuvolás meg a dobos szüntelenül ugyanazt a fülsértő, sívító dallamot ismételték.

- Mit csinálnak itt? - kérdeztem a kovácstól.

- Egy tatárt futtatnak, mert szökni akart - felelte dühösen a kovács, és a sor túlsó végére pillantott.

Én is arra néztem, és a katonák sorfala közt valami szörnyűségeset pillantottam meg, ami felém közeledett. Ez a felém közeledő valami egy övig lemeztelenített ember volt, akit két katona vezetett puskájához kötözve. Mellette magas termetű tiszt lépkedett köpenyben, sapkában; egész alakja valahogy ismerősnek tetszett. A tatár lábaival cuppogva vonszolta magát a kásás hóban, egész teste vonaglott a kétfelől reá zúduló ütések alatt, s ahogyan felém közeledett, hol hátrahanyatlott, s akkor a két altiszt, aki puskájához kötözve vezette, előrelökte őt, hol meg előrebukott, és akkor az altisztek hátrahúzták, nehogy elessék. És mögötte peckes, kemény léptekkel haladt a magas tiszt - el nem maradt volna tőle. Varenyka apja volt az, pirospozsgás arcával, fehér bajszával, pofaszakállával.

A tatár minden egyes vesszőcsapásnál arra fordította fájdalomtól eltorzult arcát, ahonnan az ütés érte, mintha csodálkoznék; és hófehér fogát kivillantva, ugyanazokat a szavakat ismételte. Csak akkor értettem meg e szavakat, amikor egészen közel ért hozzám. Nem is mondta, hanem zokogta: „Irgalmazzatok, testvéreim. Irgalmazzatok, testvéreim.” De a testvérek nem irgalmaztak, s amikor a menet odaért, láttam, hogy a velem szemben álló katona elszántan előrelép, süvítve meglendíti a vesszőt, és nagy erővel lesújt vele a tatár hátára. A tatár előrebukott, de az altisztek erősen fogták, s ugyanolyan ütés érte a másik oldalról is, majd megint amonnan... Az ezredes mellette lépkedett, hol a lába elé nézett, hol a megvesszőzött emberre, arcát felfújva szívta be a levegőt, s ajkát előrecsücsörítve bocsátotta ki száján. Amikor a menet elhaladt mellettem, egy pillanatra megláttam a tatár hátát. Nehéz volt elhinni arról a csíkos, nedves, nyersvörös, természetellenes valamiről, hogy emberi test.

- Szentséges Isten - szólalt meg mellettem a kovács.

A menet lassan távolodott. Az ütések továbbra is éppúgy záporoztak a botladozó, vonagló emberre, éppúgy pergett a dob, sívított a fuvola, s a magas, délceg ezredes éppoly peckesen lépkedett. Egyszer csak megállt, s gyorsan odalépett az egyik katonához.

- Majd adok én neked! - csattant fel dühösen a hangja. - Fogsz rendesen ütni? Vagy nem?

S láttam, hogy szarvasbőr kesztyűs, erős kezével arcul ütötte a csenevész, gyenge, riadt katonát, amiért az nem elég erősen sújtott le a vesszővel a tatár véres hátára.

- Hozzanak friss vesszőket! - kiáltotta; azután megfordult, és meglátott engem. Úgy tett, mintha nem ismerne, mérgesen, fenyegetően összerántotta szemöldökét, és gyorsan félrevonult. Én annyira szégyenkeztem, hogy nem tudtam, merre nézzek, mintha valami gyalázatosságon kaptak volna. Lesütöttem szemem, és hazasiettem. Egész úton hallani véltem a dobpergést, a flóta sivítását, a tatár könnyörgését: „Irgalmazzatok, testvéreim”, és az ezredes erélyes, mérges hangját: „Fogsz rendesen ütni?” És szívemet szinte fizikai fájdalom szorította össze; néhány-szor megálltam, és úgy éreztem, mindjárt okádok az iszonyattól, amellyel a látottak eltöltöttek. Nem tudom, hogyan kerültem haza és az ágyba. De mihelyt elnyomott volna az álom, megint ugyanazt hallottam, láttam magam előtt, és kiugrottam ágyamból.

„Nyilván tud valamit az ezredes, amit én nem tudok - gondoltam. - Ha én is tudnám, amit ő, akkor megérteném, amit láttam, és nem gyötörne annyira.” De akármennyit törtem a fejem, nem tudtam megfejtetni, hogy mi az, amit az ezredes tud. Csak estefelé aludtam el, akkor is csak úgy, hogy elmentem egy barátomhoz, és vele együtt a sárga földig leittam magam.

Azt hiszik talán, hogy eldöntöttem magamban, hogy amit láttam, gonosz és alávaló? A legkevésbé sem! „Ha olyan önérzetesen végezték a dolgukat, ha mindannyian szükségesnek tartották, hogy ez így legyen, akkor nyilván tudnak valamit, amit én nem tudok” - gondoltam, és igyekeztem megfejtetni a talányt. De nem léphettem a katonai pályára, ahogy szándékoztam: nem léptem katonai szolgálatba, sőt, semmilyen szolgálatba, és, amint látják, nem lett belőlem semmi.

- Jó, jó, tudjuk mi azt, hogy mi lett magából, Ivan Vasziljevics - mondta egyikünk. - Arra gondoljon inkább, hány emberből nem lett volna semmi maga nélkül!

- Ugyan, badarság - tiltakozott Ivan Vasziljevics.

- És a szerelem? - kérdeztük.

- A szerelem? A szerelem attól a naptól fogva fogyton-fogyott. Valahányszor Varenyka, szokása szerint, mosolygó arccal elrévedezett, mindjárt eszembe jutott az ezredes a gyakorló-téren, feszingő rossz érzés fogott el, s egyre ritkábban mentem fel hozzája. Így aztán semmi sem lett a szerelemből... Hát ilyen véletlen események irányítják az ember életét - fejezte be. - És önök még azt mondják...

Szőllősy Klára fordítása

MIÉRT?

1

Ezernyolcszázharminc tavaszán pan Jaczewskit atyai birtokában, Rozankában meglátogatta a fiatal Józef Migurski, pan Jaczewski elhunyt barátjának egyetlen fia. Jaczewski hatvanöt éves volt, széles homlokú, széles vállú, széles mellű aggastyán, hosszú fehér bajsza még fehérebbnek látszott téglapiros arcában: hazafi volt, még abban az értelemben, ahogy Lengyelország második felosztásának idejében értették a hazafiságot. Ifjúkorában a fiatal Migurskival - Józef apjával - együtt szolgált Kusciuszko zászlaja alatt, és hazafilelke minden erejével gyűlölte Nagy Katalin cárnőt, az apokalipszisbeli szajhát, amint nevezte, meg áruló, aljas szeretőjét, Poniatowskit, a Rzeczpospolita¹⁶ feltámadásában pedig éppoly rendíthetetlenül hitt, mint ahogyan este hitte, hogy reggel fölkel a nap. Ezernyolcszáztizenkettőben egy ezredet vezényelt Napóleon hadseregében, akit istenített. A császár bukása elbúsította, de azért nem vesztette el reménységét, hogy a lengyel királyság, ha megcsonkítva is, de feltámad. Midőn I. Sándor Varsóban megnyitotta a szejmet, reménységei megélénkültek, de a Szent Szövetség, a reakció megerősödése Európa-szerte, és Konsztantyin önkényuralma ismét elodázta hő vágya beteljesülését. Ezernyolcszázhuszonötben Jaczewski végleg falura költözött, többé ki sem mozdult Rozankából, gazdálkodással, vadászattal, újságok meg levelek olvasásával töltötte idejét; ez utóbbiak segítségével mégiscsak élénk figyelemmel kísérte hazája politikai eseményeit. Második felesége szegény, szép nemesi hölgy volt, de ez a házassága nem sikerült. Nem szerette, nem tisztelte második feleségét, durván, gorombán bánt vele, mintha rajta akarná kitölteni bosszúját, amiért elkövette azt a hibát, hogy másodszor nősült. A második házasságból nem voltak gyermekei, első feleségétől két leánya maradt, az idősebbik, Wanda, büszke szépség volt, tudta is magáról, hogy az, s halálra unta magát falun; a kisebbik, Albina, apja kedvence volt, csontos, eleven leány, göndör szőke fürtös; csillogó, nagy kék szeme távol állt egymástól, mint az édesapjáé.

Albina tizenöt éves volt, amikor Józef Migurski hozzájuk érkezett. Migurski azelőtt, diákkorában is járt náluk, Wilnóban, ahol telente éltek, s akkor Wandának udvarolgatott; de most látták viszont első ízben mint teljesen felnőtt, önálló fiatalembert. Rozanka lakói valamennyien örültek jöttének. Az öreg azért örült neki, mert barátjára, az idősb Migurskira emlékeztette, arra az időre, amikor mind a ketten fiatalok voltak; s azonfelül még azért is, mert Józef Migurski lelkesen s a reménység legrózsásabb színeiben ecsetelte a forradalmi erjedést Lengyelországban, valamint a határokon túl, ahonnét nemrég érkezett. Pani Jaczewska azért örült Migurski érkezésének, mert férje vendégek jelenlétében megfékezte magát, és nem zsémbelt mindenért, mint máskor. Wanda azért örült, mert szentül hitte, hogy Migurski csak az ő kedvéért jött, és meg akarja kérni a kezét; elhatározta, hogy végül is igent mond, de azért szándékában volt, ahogy gondolatban eltervezte, *lui tenir la dragée haute*.¹⁷ Albina azért örült, mert mindenki örült. Nemcsak Wanda képzelte úgy, hogy Migurski leánykérőbe jön; mindenki ezt hitte a háznál, az öreg Jaczewskin kezdve egészen Ludwikáig, az öreg dajkáig, noha senki sem mondta ki.

¹⁶ Köztársaság. (lengyel)

¹⁷ Sokáig hitegetni, „pitiztetni”. (francia)

Csakugyan igaz volt. Migurski azzal a szándékkal érkezett, hogy megkéri Wanda kezét, de egyheti ott-tartózkodás után elkedvetlenedve, dúlt hangulatban elutazott, anélkül, hogy megtette volna. Váratlan távozása mindenkit meglepett, okát senki sem sejtette Albinán kívül. Albina tudta, hogy a váratlan elutazásnak ő az oka. Egész idő alatt megfigyelte, hogy Migurski az ő jelenlétében különösen élénk és jókedvű. Úgy bánt vele, mint gyermekkel, tréfált, bolondozott vele, de Albina igazi női ösztönnel megérezte, hogy ez nem a felnőtt viselkedése a gyermekkel, hanem a férfié a nővel. Erről tanúskodott Migurski gyönyörködő pillantása, gyengéd mosolya, mellyel fogadta, ha belépett, s amely kísérte, ha elhagyta a szobát. Nem adott magának számot róla, hogy voltaképpen miről is van itt szó, de a fiatalember viselkedése felajzotta, s önkéntelenül igyekezett maga is tetszeni neki. Minthogy pedig Migurskinak minden tetszett, akármit csinált, Albina az ő jelenlétében mindent különös lelkesedéssel végzett. Migurskinak tetszett, ahogy a lány minden lehető alkalommal mindenkre átragadó vidám kacagásban tört ki; tetszett, ahogy a pap unalmas prédikációja alatt komolykodó arcot vágott, de a szeme akkor is nevetett; tetszett, ahogy élethűen és komikusan utánozta hol öreg dajkáját, hol a részeges szomszédot, hol őt magát, Migurskit, percenként átcsapva egyik alakításból a másikba. És tetszett, mindenekfölött tetszett a lány lelkes életöröme. Mintha csak most ismerte volna meg az életnek minden szépségét, és igyekeznék kihasználni minden pillanatát. Migurskinak tetszett ez a rendkívüli életöröm. Albina életöröme pedig abból táplálkozott, hogy tudta, érezte, hogy ez az életöröm tetszik Migurskinak. Így hát egyedül Albina tudta, hogy Migurski, aki azért jött, hogy megkérje Wanda kezét, miért utazott el anélkül, hogy ezt megtette volna. Senkinek sem merte megmondani, még önmagának sem vallotta meg egészen, de lelke mélyén tudta, hogy Migurski azzal a feltett szándékkal jött, hogy néjébe szeressen bele, de őt, Albinát szerette meg helyette. Albina roppantul csodálkozott ezen, mivel önmagát jelentéktelennek látta az eszes, művelt, gyönyörű Wandához képest, de akarva, nem akarva észre kellett vennie, hogy ez így van, s akarva, nem akarva örült neki, mert ő maga lelke minden erejével megszerette Migurskit, úgy, ahogyan az ember csak először szerethet, és csak egyszer életében.

2

Nyár végén az újságok közölték a párizsi forradalom hírért. Nem sokkal ezután megtudták, hogy Varsóban is forrongás készül. Jaczewski izgatottan, reménykedve várta minden postával Konsztantyin meggyilkolásának s a forradalom kezdetének a hírért.

Végül novemberben eljutott Rozankába a Belvedere megtámadásának, Konsztantyin Pavlovics elmenekülésének a híre, majd megtudták, hogy a szejm a Romanov-dinasztiát megfosztotta a lengyel tróntól, Chlopickit tette meg diktátorrá, s a lengyel nép újra szabad.

A felkelés még nem ért el Rozankába, de a ház lakói élénk érdeklődéssel kísérték menetét, várták, s készültek fogadására. Az öreg Jaczewski egy régi ismerőseivel váltott leveleket, aki a felkelés vezetői között foglalt helyet; a titokzatos ügyintéző izraelitákat fogadott, nem gazdasági, hanem forradalmi célzattal, s készült csatlakozni a felkeléshez, ha majd eljő az ideje. Pani Jaczewska nemcsak a szokott mértékben, hanem még a szokottnál is jobban igyekezett gondoskodni férje jólétéről és kényelméről, s ezzel még a szokottnál is nagyobb ingerültséget ébresztett. Wanda elküldte briliánsait egy varsói barátnőjének, azzal, hogy az értük kapott pénzt juttassa el a forradalmi bizottsághoz. Albinát csak az érdekelte, hogy Migurski merre jár. Apjától tudta, hogy Dwernicki csapatába lépett be, s állandóan figyelemmel kísérte a csapat hadmozdulatait. Migurski kétszer írt; első levelében közölte, hogy belépett a

hadseregbe, a másodikban - február közepe táján - lelkes beszámolót küldött a lengyelek Stoczek melletti győzelméről, ahol hat orosz ágyút és számos foglyot ejtettek. „*Zwyciestwo Plaków i kleska Moskali! Wiwat!*”¹⁸ - E szavakkal fejezte be levelét. Albina hevült, a térképet bújta, számítgatta, hol s mikor verik le végképp a muszkát, s remegett, sápadozott, mikor apja körülményes lassúsággal bontogatta a postáról hozott leveleket. Mostohája egyszer pantallóban, mentében kapta rajta szobájában a tükör előtt: férfiruhában akart elszökni hazulról, hogy a felkelő hadsereghez csatlakozzék. Pani Jaczewska szólt a férjének, Jaczewski behívta magához Albinát, s eltitkolva megértését, sőt elragadtatását viselkedése fölött, keményen lehordta, a lelkére beszélt, és felszólította, egyszer s mindenkorra tegyen le az efféle ostoba szándékokról. „A nőnek más a hivatása: szeresse, vigasztalja azokat, akik életüket áldozzák a hazáért” - magyarázta. Albina most apja életének örömeül, vigaszául szolgál, s ha majd eljön az ideje, férjének lesz rá ugyanúgy szüksége. Jaczewski tudta, mivel hathat a lányára. Érezte, hogy magányos és szerencsétlen, magához vonta és megcsókolta. Albina arcát apja arcához szorította, elrejtette könnyeit, amelyek mégis megnedvesítették apja köntöse ujját, s megígérte, semmit sem tesz apja beleegyezése nélkül.

3

Csak aki átélte azt, amit a lengyelek éltek át hazájuk felosztása után, mikor országuk egy részén a gyűlölt német, más részén a még gyűlöltebb muszka lett az úr, csak az értheti meg a lelkesedést, amelyet a lengyelek harminc-harmincegyben éreztek, mikor régebbi felszabadulási kísérleteik kudarca után most végre megvalósulással kecsegtetett a felszabadulás reménye. De ez a remény sem tartott sokáig.

Egyenlőtlenek voltak az erők; a forradalmat újra elfojtották. Újra az értetlenül engedelmeskedő oroszok tízezreit hajtották Lengyelországba, s hol Gyibics, hol Paszkevics parancsnoksága alatt - I. Miklósnak, mint legfőbb hadúrnak intézkedésére - ezek a szerencsétlenek, anélkül, hogy maguk tudták volna, miért cselekszik ezt, saját vérükkel meg lengyel testvéreik vérével itatták a földet, leigázták a lengyel népet, és újra egynéhány gyenge, jelentéktelen ember uralma alá kényszerítették. Ezek a gyenge és jelentéktelen emberek voltaképpen nem kívánták a lengyel népnek sem szabadságát, sem elnyomását, csupán egyet kívántak: önnön haszonlesésük és gyerekes hiúságuk kielégülését.

Varsó elesett, a felkelő csapatokat szétszórták. Százával, ezrével lőtték föbe a lengyel szabadsághősöket, sokat vesszőfutással pusztítottak el, másokat száműzetésbe küldtek. A száműzöttek között volt a fiatal Migurski is. Birtokát elkobozták, őt pedig beosztották közkatonának egy uralszki zászlóaljba.

Jaczewskiék ezernyolcszázharminckettő telét Wilnában töltötték, az öreg egészségének érdekében, aki harmincegy óta szívbajban szenvedett. Itt találta őket Migurski levele. Fogságból írt, az erődből; azt írta, bármily súlyos volt is mindaz, amit elszenvedett, s ami még előtte áll; boldogan szenved a hazáért s nem adja fel a reményt, továbbra is megbízik a szent ügyben, amelynek élte egy részét áldozta, s kész az egészet is feláldozni; ha holnap új alkalom kínálkoznék, megint csak ugyanúgy cselekedne. Mikor az öreg Jaczewski fennhangon olvasván a levelet idáig ért, hangja zokogásba fűlt; sokáig nem bírta erőt venni megindultságán. Wanda folytatta a felolvasást. Levele további részében azt írta Migurski, hogy *bármit*

¹⁸ Éljenek a lengyelek, halál a muszkákra! Vivát! (lengyel)

tervezett, álmodott is utolsó ottlétekor - mely mindörökre élete legfényesebb pontja marad -, minderről nem szólhat, és nem is akar szólni.

Mind a két lány - Wanda és Albina - a maga módján értelmezte e szavakat, de egyik sem árulta el senkinek, hogyan értelmezi. Levele végén Migurski mindenkinek külön üdvözlét küldte, s a többi közt Albinához is szólt, ugyanazon a tréfálkozó hangon, amelyen ottlétekor beszélt vele. Megkérdezte, éppoly fürgén kergetőzik-e most is az agarakkal, s továbbra is olyan ügyesen utánozza-e ismerőseiket. Az öreg Jaczewskinek jó egészséget kívánt, feleségének eredményes gazdálkodást, méltó férjet Wandának, Albinának pedig csorbíthatlan életörömet.

4

Jaczewski egészségi állapota mind rosszabbra fordult, s ezernyolcszázharmincháromban az egész család külföldre utazott. Badenben Wanda megismerkedett egy gazdag lengyel emigránssal, és feleségül ment hozzá. Az öreg napról napra hanyatlott, s még abban az esztendőben, Albina karjai között kilehelte lelkét. Feleségét mindvégig nem engedte közel magához; haláláig nem tudta neki megbocsátani, hogy feleségül vette. Férje halála után pani Jaczewska Albinával hazament Rozankába. Albina életének egyetlen tartalma volt: Migurski. Szemében Migurski hős volt, vértanú, s eltökélte, hogy neki szenteli egész életét. Már külföldi útjuk előtt levelezésbe bocsátkozott vele, eleinte apja megbízásából írt neki, később önként. Apja halála után hazatérve Oroszországba, Albina tovább levelezett vele, s tizennyolcadik esztendejét betöltvén, kijelentette mostohájának, hogy Uralszkba utazik Migurskihoz, és feleségül megy hozzá. Mostohaanyja azzal vádolta Migurskit, hogy önző módon, saját súlyos helyzetén könnyítendő, elcsábít egy gazdag leányt, s arra kényszeríti, hogy osztozzék balsorsában. Albina megharagudott, kijelentette mostohaanyjának, hogy rajta kívül senki nem lenne képes ilyen aljas szándékot tulajdonítani egy férfiúnak, aki mindenét feláldozta a hazájáért; hogy Migurski, épp ellenkezőleg, visszautasította az általa felkínált támogatást, s ő, Albina, visszavonhatatlanul elhatározta, hogy követi őt a száműzetésbe, és feleségül megy hozzá, ha a férfi hajlandó neki ezt a boldogságot megadni.

Albina nagykorú volt s vagyonos: megboldogult nagybátyja háromezrezer zlotyt hagyott két unokahúgára, így hát mi sem tarthatta vissza.

Ezernyolcszázharminchárom novemberében tehát életre szóló búcsút mondott háza népének, akik könnyes szemmel bocsátották őt útra a barbár, ismeretlen muszka birodalom távoli részeibe. Ludwikával, hűséges vén dajkájával felült apja régi batárjába, melyet újonnan helyrehoztak erre a célra, s elindult messzi útjára.

5

Migurski nem kaszárnnyában lakott, hanem saját lakásán. Miklós cár megkövetelte, hogy a közlegénnyé lefokozott lengyelek ne csak a kemény katonaélet viszontagságait szenvedjék el, hanem mindazt a megaláztatást is, aminek abban az időben a közkatona alá volt vetve. Az egyszerű emberek azonban, akiknek a cári rendelkezéseket végre kellett volna hajtaniuk, nagyjából átértékelték a lefokozott lengyel tisztek keserű helyzetét, s az engedetlenséggel járó veszéllyel sem törődve, ahol csak lehetett, nem teljesítették a cár rendelkezéseit. Migurski

zászlóaljának parancsnoka, aki közlegényből küzdötte fel magát tisztté, s jóformán írni-olvasni is alig tudott, átérezte a művelt s valaha jómodú fiatalember nyomorúságos helyzetét, megsajnálta, tiszteletben tartotta, és segített rajta, ahol tudott. Migurski hálás volt a puffadt arcú, fehér barkós öreg alezredes jószívűségéért, s viszonzásképpen elvállalta, hogy tiszti iskolára készülő fiait matematikára és franciára oktatja.

Hetedik hónapja élt Uralszkban, élete egyhangú és unalmas, mi több: nehéz és terhes volt. Zászlóaljparancsnokán kívül, akitől igyekezett magát lehetőleg távol tartani, csupán egyetlen ismerőse volt, egy száműzött lengyel, tanulatlan és álnok, kellemetlen ember, aki hallal kereskedett. Legfőbb nehézsége pedig abban állt, hogy nem tudta megszokni a nyomort. Birtokai elkobzása után semmi vagyona sem maradt, néhány megmaradt aranytárgyát adogatta el, abból tengette életét.

Száműzetésében egyetlen öröme maradt: az Albinával való levelezés. A lány bájos, poétikus képe már rozankai látogatásakor lelkébe vésődött, s azóta egyre szépülve lebegett előtte. Egyik első levelében Albina megkérdezte, mit jelentenek régi levelében azok a szavak: „Bármit terveztem, álmodtam is.” Migurski azt válaszolta, most már bevallhatja: arról ábrándozott, hogy Albinát valaha feleségének mondhasa. Albina azt felelte rá, hogy szereti őt. Migurski válaszolt: bár ne írta volt ezt Albina, mert szörnyen kínozza annak elképzelése, ami lehetett volna, de most már mindörökre lehetetlen. Albina azt válaszolta, hogy egyáltalában nem lehetetlen, sőt minden bizonnyal úgy lesz. Migurski ismét válaszolt: nem fogadhatja el áldozatát, jelenlegi helyzetében nem is gondolhat ilyesmire. Nem sokkal ez után a levele után kétezer zlotys pénzküldemény érkezett címére. A pecsét és a kézírás elárulta, hogy a küldemény Albinától jött; Migurskinak eszébe jutott, hogy egyik első levelében tréfás hangon kifejtette, milyen kielégítő érzés tanítással megkeresni mindazt, amire szüksége van - a teára, dohányra, sőt könyvekre valót. Átborítékolta a pénzt, és visszaküldte: kísérőlevelében arra kérte Albinát, ne rontsa el szent kapcsolatukat azzal, hogy belekeveri a pénzt. Mindene van bőven - írta -, és boldoggá teszi a tudat, hogy olyan barátja van, mint Albina. Levelezésük ezzel meg is szakadt.

Egy novemberi napon Migurski éppen az alezredesnél ült, és órát adott a fiúknak, amikor postalovak közeledő csengettyűje hangzott fel, szántalp nyikorgott a fagyos havon, s megállt a kapu előtt. A gyerekek felugrottak, hogy megtudják, ki érkezett. Migurski benn maradt a szobában, várakozva nézett az ajtó felé, tanítványai visszatértét várva; az ajtóban azonban maga az alezredesné jelent meg.

- Magához jöttek, pan Migurski, magát keresik a hölgyek - mondotta. - Alighanem a pátriájából valók, lengyelek.

Ha Migurskit megkérdezték volna, lehetségesnek tartja-e, hogy Albina eljöjjön hozzá, azt felelte volna, hogy ez elképzelhetetlen; de lelke mélyén mégiscsak várta. Vére a szívére tódult; izgatottan szaladt ki az előszobába. Kővér, himlőhelyes asszonyságot pillantott meg, aki épp kendőjét vetette le. Egy másik nő az alezredes szobájának ajtaján indult befelé. A léptek hallatára megállt, hátrafordult: csuklyája alól Albina életörömtől sugárzó, egymástól távol ülő, égszínké szemei ragyogtak; pilláját megfehéřítette a zúzmara. Migurski kővé meredt, nem tudta, hogyan fogadja, miképp köszöntse. Albina felkiáltott: „Juzu!” Úgy szólította Migurskit, mint annak idején édesapja, mint ahogy gondolatban is mindig szólította; átölelte, hideg, kipirosodott arcát az arcához tapasztotta, és sírt, nevetett egyszerre.

Mikor a jólelkű alezredesné megtudta, hogy Albina kicsoda és miért jött, befogadta, s az esküvőig magánál tartotta.

A derék alezredes kijárta a legfelsőbb hatóságok engedélyét. Orenburgból papot hozattak, s az összeadta Migurskiékat. A parancsnok felesége vállalta az örömanya tisztségét, egyik fia vitte a szentképet, Brzozowski, a száműzött lengyel volt a násznagy.

Albina - bármilyen különösen hangzik - szenvedélyesen szerette ugyan férjét, de egyáltalában nem ismerte. Csak most ismerkedett vele. Magától értetődik, hogy az eleven, hús-vér emberben sok köznapi, cseppet sem poétikus vonást talált, amely hiányzott a képzelet szülte és táplálta képmásból: de éppen mivel hús-vér ember volt, sok minden egyszerűt, közvetlent, kedveset talált benne, ami az elképzelt alakban nem volt meg. Barátaiktól, ismerőseitől hallotta, milyen bátran harcolt a háborúban, milyen férfiasan tűrte vagyonának, szabadságának elvesztését; hősnek képzelte, aki állandóan emelkedett régiókban éli heroikus életét. A valóságban pedig Migurski, rendkívüli testi ereje és bátorsága ellenére, békés, szelíd báránynak bizonyult, egyszerű, közvetlen embernek. Vidáman, mosolyogva tréfálkozott; érzéki szájának gyermekded mosolya, mely kivillant szőke szakállá, bajusza közül, ugyanaz volt most is, mint ami akkor régen Rozankában elbűvölte, s ugyanaz volt soha ki nem alvó pipája, amelynek szagát Albina nehezen tűrte, mikor állapotos volt.

Migurski is csak most ismerte meg Albinát, és Albinán keresztül a nőt. Azok a nők, akiket házassága előtt ismert, nem ismertethették meg vele a nőt. Az, amit Albinában mint nőben - tipikusan - megismert, megdöbbenetete, és arra az eredményre vezethetett volna, hogy kiábránduljon a nőből általában - ha nem fűzi őt Albinához mint egyénhez, különösen gyengéd szeretet és hála, Albinát, a nőt - általában - elnéző, kissé gunyoros leereszkedéssel szemlélte; Albinát mint egyént, gyengéden, sőt rajongva szerette, s örökre adósának érezte magát áldozatáért, mely meg nem érdemelt boldogsággal árasztotta el életét.

Migurskiék boldogok voltak. Szerelmük, szeretetük minden erejét egymásra összpontosították, és az idegenek között úgy érezték magukat, mint akik hideg télen eltévedtek, s félig megfagyottan egymást melengetik. Boldogságukban része volt a jószívű, zsémbes, komikusan kedves Ludwika dajkának is, aki önfeláldozó kutyahűséggel imádta kisasszonyát, s minden férfiba beleszeretett, aki útjába került. Boldogságukat tetézte a gyermekek születése. Egy évvel házasságkötésük után fiuk született, rá másfél évvel kislányuk. A fiúcska édesanyja mása volt, ugyanazok a szemek, ugyanaz a fürgeség és grácia. A kislány egészséges fiatal állatka volt.

Boldogságukba azonban boldogtalanság is vegyült. Ennek oka az volt, hogy távol éltek hazájuktól, s főként az, hogy nyomasztotta őket szokatlan, megalázott helyzetük. E megaláztatástól különösen Albina szenvedett. Juzu, az ő hőse, az emberiség eszményképe arra legyen kényszerítve, hogy minden tiszt előtt feszes vigyázzban álljon, fegyverfogásokat gyakoroljon, őriséget álljon, ellentmondás nélkül engedelmeskedjék!

Lengyelországból pedig szomorú hírek érkeztek. Rokonaik, barátaik csaknem kivétel nélkül száműzetésbe kerültek, vagy mindenüktől megfosztva külföldre menekültek. Migurskiék nem remélhették rossz helyzetük hamaros végét. Minden kísérletük, hogy kegyelmi kérvényt adjanak be, vagy legalábbis javítsanak helyzetükön, elérjék Migurski tiszt elöléptetését, kudarcba fullt. Miklós cár díszszemléken, parádékon, gyakorlatokon vett részt, álarcosbálokra járt, cicázott a szép maskarákkal, minden ok nélkül beutazta Oroszországot, Csugujevból Novorosszijszkba, onnét Pétervárra, onnét Moszkvába vágatott, népet rémítgetve, lovakat agyonhajszolva; de ha valaki nekibátorodott s kérte, enyhítsen a száműzött dekabristák, lengyelek sorsán, hiszen azért a hazaszeretetért szenvednek, amelyet a cár maga legfőbb erényül magasztal, akkor Nyikolaj Pavlovics kidüllesztette a mellét, ólmos tekintetű szemét az útjába

kerülőre meresztette, és így szólt: „Hadd szolgáljanak. Még korai lenne.” Mintha tudta volna, hogy mikor nem lesz „korai”, mikor érkeznek el az ideje. És a környezetében élő és kövérré hízó tábornokok, kamarások meg feleségeik elámultak a nagy ember rendkívüli bölcsességén, éles elméjén.

Mindent egybevetve azonban Migurskiék életében mégis több volt a boldogság, mint a boldogtalanság.

Így telt el öt esztendő. Akkor azonban váratlan, szörnyű fájdalom zúdult rájuk. Kislányuk megbetegedett, két nappal később a fiúcska is ágynak esett, három napig lázban égett, és orvosi segítség nélkül (lehetetlen volt orvost találni) negyednapra meghalt. Két nappal utóbb a leánya is követte a halálba.

Albina csak azért nem fojtotta magát az Ural folyóba, mert nem tudta iszonyat nélkül maga elé képzelni férje helyzetét, amikor öngyilkosságáról értesül. De nehezére esett életben maradni. Azelőtt gondos és tevékeny volt, most mindent átengedett Ludwikának, órák hosszat ült tétlenül, némán bámult maga elé, vagy hirtelen felugrott, beszaladt kamrácskájába, s ott halkán sírdogált, férje meg Ludwika vigasztalására nem hederítve, csak fejét ingatva s arra kérve őket, menjenek és hagyják magára. Nyaranta kiment a gyermekek sírjához, ott üldögélt, lelkét emlékezéssel marcangolva, s eltűnődve azon, ami volt, ami lehetett volna. Különösen az a gondolat kínoztá, hogy gyermekei életben maradhattak volna, ha nagyvárosban élnének, orvosi segélyben lehetett volna részük. „Miért? Miért? - töprengett. - Sem Juzu, sem én nem bántunk senkit, nem kívánunk semmit, csak azt, hogy ő úgy élhessen, ahogy született, ahogy nagyszülei, dédszülei éltek, én meg csak azt, hogy vele élhessek, szerethessem őt, és szeret-hessem, nevelhessem csöppségeimet. S ehelyett őt megkínózzák, száműzik, tőlem pedig elra-bolják azokat, akik mindennél drágábbak nekem. Miért? Miért?” Ezt a kérdést tette fel újra meg újra az embereknek meg az Istennek. És nem kapott rá választ; még elképzelni sem tudta.

De válasz nélkül nem tudott élni. Élete megállt. A nyomorúságos élet a száműzetésben, melyet azelőtt megszépített női ízlésével, leleményességével, most tűrhetetlenné vált neki is, Migurskinak is, mert ő is együtt szenvedett feleségével, és nem tudta mivel vigasztalni.

7

Migurskiéknak ebben a nehéz korszakában újabb száműzött lengyel érkezett Uralszkba. Rosolowski abba a nagystílusú felkelési és szökési tervbe volt belekeverve, amelyet egy Syrocinski nevű száműzött pap szervezett akkoriban Szibériában.

Rosolowskit, akárcsak Migurskit és ezernyi mást, azért büntették szibériai száműzetéssel, mert az akart lenni, aminek született: lengyel. Belekeveredett ebbe a felkelésbe, ezért megvesszőzték, és besorozták közkatonának ugyanabba a zászlóaljba, amelyben Migurski szolgált. Rosolowski matematikatanár volt, nyurga, kissé görnyedt hátú, sovány férfi, beesett arcú, felhős homlokú.

Érkezése estéjén Migurskiékkal teázott, s közben - mi sem természetesebb - lassú, mély hangján elbeszélte, hogy miért kellett olyan kegyetlenül megszenvednie. Arról volt szó, hogy Syrocinski egész Szibériát behálózó titkos társaságot szervezett, azzal a céllal, hogy a kozák ezredekbe meg a sorkatonaságba beosztott lengyelek közreműködésével felkelésre bírják a katonákat, a fegyenceket meg a száműzött telepeseket, kézre kerítsék Omszkban a tüzérseget, és felszabadítsák valamennyit.

- Hát ez csakugyan lehetséges lett volna? - kérdezte Migurski.

- Hogyne, minden elő volt készítve - felelte Rosolowski komoran, és lassú, megfontolt modorában kifejtette az egész felszabadítási tervet, s mindazokat az intézkedéseket, amelyeket a siker biztosítására vagy kudarc esetén az összeesküvők megmentésére tettek. Rosolowski előadása szerint Syrocinski lángeszű és óriási lelkierejű ember volt. Hősként végezte életét, vértanúhalált halt. Rosolowski mély, egyenletes hangján számolt be a kivégzés részleteiről, mert hatósági parancsra jelen kellett lennie neki is, mint valamennyi elítéltnak, akit az ügyel kapcsolatban fogtak el.

- Két zászlóalj katona állt egymással szemben felsorakozva, hosszú utcát alkotva, s minden katona kezében hajlékony vessző volt, a legfelsőbb hely meghatározta vastagságú, vagyis olyan, hogy együtt csak három férjen be a puska csövén. Elsőnek Szakalski doktort vezették fel. Két katona vezette, s a sorfalat állók sorra megütötték mezítelen hátát, amikor hozzájuk ért. Én csak akkor láttam meg, amikor velem egy vonalba került. Előbb csak a dobpergést hallottam, azután a vesszők suhogását, az ütések csattanását a csupasz háton, s abból tudtam, hogy közeledik. Láttam, amint a két katona puskatushoz kötözve vonszolja, s ő nehezen lépked, meg-megvonaglik, s fejét hol az egyik, hol a másik oldalra forgatja. Amikor előttünk vezették el, hallottam, amint a szerencsétlen orosz orvos odaszólt a katonáknak: „Ne üssetek nagyon, irgalmazzatok.” De azok csak ütötték; amikor másodszor vezették el előttem, már nem lépett, hanem vonszolták. Szörnyű látvány volt a háta. Behunytam a szemem. Aztán elesett, elvitték. Hozták a másodikat. Azután a harmadikat, negyediket. Mind elestek, mindet elvitték, az egyiket holtan, a másik még élt... és nekünk ott kellett állnunk, és mindezt végignéznünk. Hat óra hosszat tartott, kora reggeltől délután két óráig. Utolsónak hozták Syrocinskit. Rég nem láttam, nem ismertem volna meg, úgy megöregedett. Borotvált, csupa ránc arca zöldessápadt volt, csupasz felsőteste sovány, sárga, bordái kiálltak beesett gyomra fölött. Úgy lépkedett, mint a többiek, minden csapásnál megrezzenve, és fejét erre-arra rángatva, de nem nyögött, hanem hangosan imádkozott: *Miserere mei Deus secundum magnam misericordiam tuam.*¹⁹

- Magam hallottam - tette hozzá Rosolowski hörögve, majd gyorsan összeszorította a száját, és szipákkolt.

Ludwika az ablaknál ülve zokogott, arcát kendőjébe temetve.

- Hogy bírja ezt így elbeszélni! Fenevadak ezek... fenevadak! - kiáltott fel Migurski, odavágta pipáját, felugrott az asztaltól, és besietett hálósobájába. Albina mozdulatlanul ült, mint a sóbálvány, szeme a sötét sarokba meredt.

8

Mikor Migurski másnap hazajött a gyakorlatról, meglepte a felesége viselkedése: könnyed léptekkel, sugárzó arccal szaladt elébe, mint régen, s becipelte a hálósobába.

- Ide hallgass, Juzu!

- Hallgatom. Mi az?

¹⁹ Könyörülj rajtam, Isten, nagy irgalmasságod szerint. (latin)

- Egész éjszaka az járt az eszemben, amit Rosolowski mesélt. És elhatároztam: nem tudok így élni, nem bírom itt tovább. Nem bírom! Belehalok, de itt nem maradok tovább.

- De hát mit csináljunk?

- Szökjünk meg.

- Szökjünk? Hogyan?

- Mindent meggondoltam. Figyelj rám!

És előadta tervét, melyet aznap éjszaka agyalt ki. Migurski egyik este elmegy hazulról, az Ural partján hagyja köpenyét meg egy levelet, amelyben megírja, hogy önkezeléssel vet véget életének. Ebből arra következtetnek, hogy a folyóba ugrott; keresik a testét, jelentést tesznek az ügyről. Migurski pedig elbújik; ő, Albina, úgy elrejtí férjét, hogy senki sem akad nyomára. Elélnek így egy hónapig is. Akkor azután, ha a feltűnés elült, megszöknek.

Migurski az első pillanatban keresztülvihetetlennek látta az asszony tervét, de estefelé, mikor Albina egyre nagyobb hévvel és meggyőződéssel beszélt rá, végül is hajlott a szavára. Végző soron azért is fogadta el tervét, mert a büntetést a szökésért - olyan büntetést, mint amilyenről Rosolowski beszámolt - neki, Migurskinak kell majd elszenvednie, míg a kísérlet sikerülte Albinának adja vissza szabadságát; mert azt világosan látta Migurski, hogy a gyermekek halála óta tűrhetlenné vált számára az uralszki élet.

Rosolowskit és Ludwikát beavatták a tervbe, s hosszas tanácskozások, változtatások, kiegészítések után kidolgozták a szökési tervet. Előbb úgy tervezték, hogy Migurski, miután hatóságilag megállapítják róla, hogy vízbe fűlt, egyedül szökjék, gyalogszerrel. Albina kocsin követi, és egy előre megbeszélt helyen találkoznak. Ez volt az eredeti elgondolás. De amikor Rosolowski elmondta, hányan próbáltak eredménytelenül megszökni Szibériából az utolsó öt esztendő folyamán (egyetlenegy szerencsefiának sikerült), Albina újabb tervet eszelt ki; Juzut elrejtik a kocsiban, s vele meg Ludwikával utazik Szaratovig. Szaratovban áruhába öltözve kifelé halad a Volga mentén egy bizonyos helyig, s ott megvárja a csónakot, melyet ők Szaratovban bérelnek; akkor azután együtt hajókéznak le a Volgán Asztrahanyig és a Kaspi-tengeren keresztül Perzsiába. Ezt a tervet mind elfogadták, beleértve Rosolowskit, a főrendező; most már csak azt kellett megoldani, miképpen készítsenek a kocsiban olyan búvóhelyet, amely ne vonja magára a hatóságok gyanúját, de mégis elférjen benne egy felnőtt férfi. Albina egy ízben, gyermekei sírjától hazatérve, megvallotta Rosolowskinak, milyen nehezére esik gyermekeinek hamvait elhagyni az idegen országban. Rosolowski rövid gondolkodás után így szólt:

- Kérjen engedélyt, hogy magával vihesse gyermekei koporsóját. A hatóságok meg fogják engedni.

- Nem, nem, a világért sem! - kiáltott fel Albina.

- De igen, kérjen rá engedélyt. Ezen múlik minden. A koporsókat nem visszük magunkkal, hanem egy ládát készítünk a számukra a kocsiban, és abba a ládába tesszük Józsefet.

Albina eleinte tiltakozott, sehogy sem akarta csalással bemocskolni gyermekei emlékét, de mikor Migurski örvendve helyeselte az elgondolást, ő is beadta a derekát.

A végleges terv tehát a következőképpen alakult: Migurski minden szükségességet megtesz, hogy a hatóságokat meggyőzze öngyilkosságáról. Mihelyt halálát hivatalosan elismerik, Albina kérvényt ad be, hogy férje halála után hazatérhessen, és gyermekei hamvait is magával vihesse. Mikor megkapta az engedélyt, a sírokat látszólag felássák, és a koporsókat kiveszik; a valóságban azonban a koporsók érintetlenül helyükön maradnak, s az előkészített nagy

ládában Migurskit helyezik el. A ládát beteszik a tarantászbba, s így utaznak Szaratovig. Szaratovban csónakba szállnak. A csónakban Juzu kimászik a ládából, lehajókáznak a Kaspi-tengerig, s onnét Perzsiába vagy Törökországba - a szabadságba.

9

Mindenekelőtt tarantászt vásároltak, azzal az ürüggyel, hogy Ludwikát akarják hazaküldeni. Azután olyan ládát kellett szerkeszteni, amelyben egy ember megfulladás nélkül elfér, ha összehúzódkodva is, és amelyből gyorsan, észrevétlenül kibújhat, majd visszabújhat. A ládát hárman tervezték és készítették: Albina, Rosolowski és maga Migurski. Különösen értékes volt Rosolowski közreműködése, mert kiválóan értett az asztalosmesterséghez. A ládát olyan alakúra csinálták, hogy a tarantász dereka mögé erősítve, szorosan odasimult annak hátsó falához; a láda érintkező fala úgy volt megszerkesztve, hogy a benne elrejtett ember kivehette, és úgy feketett, hogy félig a ládában, félig a tarantász fenekén helyezkedett el. A láda többi fala át volt lyuggatva, hogy járja a levegő, tetejét, oldalát gyékénnyel főték le, és kötelekkel erősítették a kocsizhoz. Be- és kibújni a tarantászon át lehetett, amelybe ülést is készítettek.

Amikor a tarantász meg a láda elkészült, Albina még férje eltünése előtt - hogy a talajt előkészítse - felkereste az ezredet, és közölte vele, hogy férje mélabúba esett, öngyilkosságot kísérelt meg, Albina félti őt, s kéri egy időre szabadságolását. Színészi tehetsége hasznára vált; olyan élethűen ábrázolta a férjéért aggódó feleséget, hogy az ezredes meghatódott, s megígérte, mindent megtesz, ami hatalmában áll. Migurski azután megfogalmazta búcsúlevelét, amelyet a hatóságoknak kellett megtalálniuk köpenye hajtókájára téve az Ural partján; az előre meghatározott nap estéjén kiment a folyóhoz, megvárta az éj leszálltát, lerakta a parton ruháját, köpenyét meg a levelet, és hazalopakodott. A lakatra zárható padláson készítettek számára búvóhelyet. Albina még aznap éjszaka elküldte Ludwikát az ezredeshez, jelentvén, hogy férje húsz órával azelőtt eltávozott otthonról, és azóta nem jött haza. Reggel elhozták neki férje levelét, és Albina kétségbeesetten, könnyben ázva vitte át az ezredeshez.

Egy héttel utóbb kérvényt adott be, hogy engedélyezzék hazautazását. Olyan élethűen játszott a gyászoló özvegyet, hogy aki látta, meghatódott; mindenki sajnálta a szerencsétlen anyát és hitvest. Amikor elutazását engedélyezték, másik kérvényt adott be; engedjék meg, hogy kihatolja gyermekei koporsóját, és magával vigye. A hatóságokat meglepte ez az érzelmesség, de azért ezt a kérését is engedélyezték.

A második engedély birtokában Rosolowski Albinával meg Ludwikával másnap estefelé egy bérelt szekéren kiment a temetőbe, vitték a ládát is, amelybe a gyermekek koporsóját kellett helyezni, Albina térdre rogyott a gyermekek sírjánál, imádkozott, majd felállt, s komoran e szavakkal fordult Rosolowskihoz:

- Végezzék el, ami szükséges, én nem bírom - s azzal félrevonult.

Rosolowski Ludwika segítségével elmozdította a sírkövet, felásta a sírt, úgy, hogy üresnek látszott. A ládát megtöltötték földdel, s amikor ezt elvégezték, odaszólították Albinát, és hazamentek.

Elérkezett az utazás kitűzött napja. Rosolowski örvendezett a már-már szerencsésen véghezvitt vállalkozásnak, Ludwika rengeteg süteményt sütött az útra, minduntalan kedvenc

mondását hajtogatva: „Jak mame kocham”²⁰ - bizonygatta, hogy a szíve majd megszakad örömeiben és izgalmaiban. Migurski örült, hogy kiszabadul a padlásról, ahol egy hónapnál tovább lapult, s mindenekelőtt boldoggá tette Albina élénksége, életöröme. Úgy látszott, elfelejtette régi bánatát s az előtte álló veszélyeket, ha felszaladt hozzá a padlásra, arca úgy sugárzott lelkes boldogságában, mint réges-régen, leány korában.

Hajnali három órakor megjelent a kozák kísérő katona, s a kozák kocsis a három lóval. Albina Ludwikával és kiskutyájával helyet foglalt a tarantászban, szőnyeggel letakart párnákon. A kozák és a kocsis felültek a bakra. Migurski parasztruhában lapult a tarantász fenekén.

Kiérték a városból, és a három gyors ló sebesen vitte a tarantászt a kőkeményre taposott, sima úton a végeérhetetlen, felszántatlan, ezüstös tavalyi árvalányhaj borította sztyeppen át.

10

Albina szíve elszorult reményében, boldogságában. Valakivel mindenáron osztolni akarván örömeiben, olykor-olykor rámosolygott Ludwikára, s szemével hol a bakon ülő kozák széles hátára mutatott, hol a tarantász fenekére. Ludwika komolyan, mozdulatlanul meredt maga elé, s csak néha, alig észrevehetően csücsörítette ajkát. Felhőtlen volt az ég. Mindenfelől a határtalan, kopár pusztaság vette őket körül, ezüstös árvalányhaj ragyogott a reggeli nap rézsútos sugaraiban. A kemény úton úgy dobogtak a patkolatlan baskír lovak fürge patái, mint az aszfalton. Az út két oldalán hol itt, hol ott tünedeztek fel apró halmocskák, ürgék földhányásai; hátul mindegyiken őrt álló állatka strázsált, átható fütttyentéssel figyelmeztetve társait a közelgő veszélyre, majd eltűnt a lyukban. Utassal ritkán találkoztak; egy-egy búzát szállító kozák szekérrel vagy lovas baskírokkal, akikkel az őket kísérő kozák gyors tatár szavakat váltott. A postaállomásokon mindenütt pihent, jól táplált lovakat kaptak, s a félrubelesek, amelyeket Albina borraavalóképpen osztogatott, véghezvitték, hogy a kocsisok - amint ők mondták - „futárosan” hajtottak, azaz mindvégig vágtában.

Az első állomáson, míg a régi kocsis elvezette, az új pedig még nem vezette ki a lovakat, és a kozák bement az udvarba, Albina lehajolt, s megkérdezte urát, hogy érzi magát, nincs-e valamire szüksége.

- Nagyszerűen vagyok, semmi bajom. Elfekszem így akár két nap, két éjjel is egyfolytában.

Estére Gyergacsi nevű nagyközségbe értek. Hogy férje megmozgathassa kissé a tagjait, és friss levegőt szívhasson, Albina nem a postaállomáson szállt meg, hanem a fogadóban, s amint megérkeztek, pénzt adott a kozáknak, és megkérte, menjen el tejért és tojásért. A tarantász a színben állt, az udvar sötét volt; Albina kiállította Ludwikát a kozákokat lesni, s kiengedte férjét, megetette, megitatta; mire a kozák visszajött, Migurski is visszabújt rejtekhelyére. Azután friss lovakért küldtek, és folytatták útjukat. Albina egyre jobban fölkelkesült, nem bírta visszafojtani jókedvét, elragadtatását. Senkivel sem válthatott szót, csak Ludwikával, a kozákkal meg a Trezorka kutyussal; velük igyekezett hát elszórakozni.

Ludwika, amilyen csúf volt, mégis minden férfiban szerelmes szándékot sejtett. Most hasonló szándékkal gyanúsította kísérőjüket, a nagydarab, jószívű uráli kozákokat, akinek feltűnően tiszta, kedves, nefelejcskék szeme volt, s közvetlensége, szelíd kedvessége különösen jólesett mind a két nőnek. Albina most már nemcsak Trezorkával mulatott - akit megfenyegett, hogy

²⁰ Ahogy az anyám szeretem (a. m. „Isten látja lelkemet”) (lengyel)

ne szaglásszon örökké az ülés alatt -, hanem Ludwika nevetséges kacérságán is; a ragyás képű terebélyes asszonyság igen mulatságosan meregette a szemét a kozákra, aki csak barátságosan mosolygott mindenre, és nem is sejtette, milyen szándékot tulajdonítanak neki. Albinát felcsigázta a veszély érzete és a már-már sikerült vállalkozás feletti öröm, a szép idő, csakúgy, mint a pusztai levegő, régóta nem érzett ilyen gyermeki vidámságot, könnyed lelkesedést. Migurski hallgatta derűs fecsegését, és örült örömének - megfedkezett önmagáról és helyzete fizikai nehézségeiről, melyeket eltitkolt Albina elől; különösen a meleg és a szomjúság kínozza.

Másodnap este valami felködlött előttük. Szaratov városa volt és a Volga. A kozák sztyepphez szokott szeme már látta a folyamot, a vitorlás hajók árbocát, és megmutatta Ludwikának. Ludwika azt állította, hogy ő is látja, Albina azonban semmit sem tudott megkülönböztetni. De szándékosan hangosan, hogy férje meghallja, elismételte.

- Látod, Szaratov, a Volga... - s mintha Trezorkával beszélne, elmondott urának mindent, amit látott.

11

Albina nem hajtott be a városba, hanem megállt a Volga bal partján, Pokrovszkaja telepen, a várossal éppen szemközt. Azt remélte, az éjszaka folyamán alkalmat nyílik férjével beszélni, sőt kibocsátani őt a ládából. De a kozák az egész rövid tavaszi éjszakát a kocsi mellett töltötte, ott kuporgott a színben, a mellette álló üres szekérben. Ludwika Albina utasítására a tarantászbán ült, s meg lévén róla győződve, hogy a kozák őmiatta nem tágit a kocsi mellől, kacsingatott, vigyorgott, s a ragyás képét minduntalan eltakarta kendőjével. Most azonban Albina nem látott ebben semmi mulatságost, egyre jobban aggódott, mert sehogy sem értette, miért nem mozdul a kozák a kocsiszínből.

A rövid májusi éjszaka folyamán, melynek esthajnala egybefolyt a reggelével, Albina többször is kiment a fogadóbeli szobájából a hátsó ajtóhoz, végig a bűzös tornácon. A kozák a szemét sem hunyta le, lábát lógázta a tarantász mellett álló üres szekérből. Albina csak hajnal felé talált rá alkalmat, hogy szót váltson az urával, amikor a kakasok már fölébredtek, és egymást szölongatták az udvarokban. A kozák hortyogott a szekéren elnyúlva. Albina odalopakodott a tarantászhhoz, és megkopogtatta a ládát.

- Juzu! - Nem jött válasz. - Juzu! Juzu! - hívta egyre hangosabban, ijedten.

- Mi az, kedvesem, mi az? - szólt ki végre Migurski a ládából álmosan.

- Miért nem feleltél?

- Aludtam - szólt Migurski, és Albina a hangjából hallotta, hogy mosolyog. - Jöjjenek ki? - kérdezte.

- Nem lehet, itt a kozák! - Ahogy ezt kimondta, Albina a szekéren alvó kozákra sandított.

Bámulatos! A kozák horkolt, de szeme, jóságos nefelejcskék szeme nyitva volt. Ránézett, de mihelyt Albina tekintetével találkozott, gyorsan lehunyta.

„Csak képzelődöm, vagy valóban nem alszik? - kérdezte magát Albina. - Nem, bizonyosan képzelődöm” - gondolta, s ismét férjéhez fordult.

- Még egy keveset légy türelemmel - mondta neki. - Nem vagy éhes?

- Nem, csak rágyújtani szeretnék.

Albina ismét a kozákra pillantott. Aludt. „Igen, csak képzelődtem” - gondolta megnyugodva.

- Most megyek a kormányzóhoz.

- Jó szerencsét...

Albina ruhát vett elő a bőröndből, s bement a szobába átöltözni.

Felvette legjobb gyászruháját, és átkelt a Volgán. A rakparton bérkocsit fogadott, és elhajtattott a kormányzóhoz. A kormányzó fogadta. A bájosan mosolygó, csinos kis lengyel özvegy, aki ráadásul szépen beszélt franciául, roppantul megtetszett az öregember nem vénember kormányzónak. Mindenre megadta neki az engedélyt, s megkérte, jöjjön el hozzá másnap, hogy átvegye tőle a caricini polgármesterhez szóló utasítást. Albina, örvendő eljárása sikerének meg női vonzóereje hatásának, amelyet világosan kiolvashatott a kormányzó viselkedéséből, boldogan és reményteljesen hajtattott vissza a kövezetlen utcán a kikötőig. A nap már az erdők fölé emelkedett, ferde sugarai játszadoztak a hatalmas patyolat felhőkkel, illatos virágba borult almafák fehérlettek. A partnál árbocerdő magaslott, vitorlák lebegtek, a napfényben csillogó, szellő fodrozta széles víztükrön. A kikötőnél Albina szóba elegyedett a bérkocsissal, megkérdezte, lehet-e ladikot bérelni Asztrahanyig, és mindjárt egy tucat lármás, víg hajós kínálta fel szolgálatait, bárkáját. Albina megállapodott az egyikkel, aki a legjobban megnyerte tetszését, és elment megnézni könnyű bárkáját, amely a többi közé beszorulva vesztegelt a kikötőben. Kis árboc, vitorla is volt rajta, úgyhogy a széllel is lehetett haladni, szélcsend esetére pedig két pár evező állt rendelkezésre, s két viharvert, jókedvű burlak - evezős és hajóvontató - üldögélt a napon a bárkában. A barátságos hajós azt ajánlotta, ne hagyják ott a tarantászt, hanem szereljék le kerekeit, és tegyék fel azt is a bárkára: „Éppen elfér, és kényelmesebb ülés esik benne. Ha Isten jó időt ad, négy-öt nap alatt lehajókázunk Asztrahanyba.”

Albina megállapodott a hajóssal, és meghagyta, jöjjön át Pokrovszkaja telepre, Loginov fogadójába, hogy megnézze a tarantászt, és megkapja a foglalót. Várakozásán felül jól sikerült mindent elintéznie. A legrózsásabb hangulatban kelt át a Volgán, kifizette a bérkocsit, és elindult a fogadó felé.

12

Danyilo Lifanov az Obscsij Szirt-i Sztrelec-tanyáról való kozák volt. Harmincnegyedik életévét taposta, s kozákkatonai szolgálatának utolsó hónapját töltötte. Nagyszámú családja volt otthon: öreg édesapja, kilencven esztendős nagyapja, aki még Pugacsovra is emlékezett, két öccse, bátyja felesége (bátyját az óhithez való ragaszkodása miatt kényszermunkára küldték Szibériába), felesége, két fia, két lánya. Ő volt a családfő. Tizenhat lovuk volt odahaza, két pár ökrük, tizenöt gyeszjatyina szabad földjük búzával bevetve. Danyilo Orenburgban, majd Kazanyban szolgált, s most itt az Urálban fejezte be szolgálatát. Szilárdul tartotta magát az óhithez, nem ivott, nem dohányzott, nem evett közös edényből a „világiakkal”, és esküjét is a legszigorúbban megtartotta. Minden dolgát lassan, körülményesen, alaposan végezte, figyelmét arra összpontosította, amivel parancsnokai megbízták, és egy pillanatra sem feledkezett meg kötelességéről, amíg teljes egészében nem teljesítette abban az értelemben, ahogyan felfogta. Most azzal bízták meg, hogy Szaratovig kísérje a két lengyel asszonyt a koporsóikkal, úgy, hogy útközben bántódásuk ne essék, s ők maguk is tisztességesen viseljék magukat, ne huncutkodjanak, Szaratovban pedig épségben adja át őket a

hatóságoknak, így hát elszállította őket Szaratovig ölebestül, koporsóstul, mindenestül. Csendes, rendes fehérnépek voltak, ha polyákok is, nem vétettek senkinek. Ellenben ott Pokrovszkajában, utolsó este, a tarantász mellett elhaladva észrevette, hogy a kutyus beugrott a kocsiba, és ott nyüsztelt farkcsóválva, az ülés alól pedig mintha emberi hang hallatszott volna. Mikor az egyik lengyel fehérnép, az öregebbik, meglátta a kutyát a kocsiban, láthatóan megijedt, felkapta az ölebecskét, és elvitte.

„Itt valami bűzlik” - gondolta a kozák, és résen állt. Mikor éjszaka a fiatal polyák menyecske kiment a kocsihoz, alvónak tette magát, és most már tisztán hallott egy férfihangot a kocsiládából. Kora reggel elment a rendőrségre, és bejelentette, hogy a rábízott lengyel nők rosszban sántikálnak, halott helyett eleven embert visznek a ládában.

Mikor Albina rózsás, emelkedett hangulatban s abban a tudatban, hogy útjuk veszélyes része immár véget ért, s néhány nap múlva szabadok lesznek, a fogadóhoz ért, meglepetten látott a kapu előtt egy szép pár lovat, melléfogott lógóssal, meg két kozákot. A kapuban összecsiszódott a nép, kíváncsian lestek be az udvarba.

Albina szíve tele volt bizakodással, energiával, eszébe sem jutott, hogy a kétlovas hintó meg a bámészkodó csödület kapcsolatban állhat személyével. Belépett az udvarba, s nyomban a szín felé nézett, ahol tarantászuk állt; ekkor meglátta, hogy a bámészkodók éppen az ő tarantászuk körül tolonganak, s abban a pillanatban meghallotta Trezorka kétségbeesett ugatását. Megtörtént a legszörnyűbb, ami csak történhetett. A tarantász előtt, ragyogó tiszta egyenruhában, napfényben csillogó pitykével, lakkcsizmában ott állt egy tekintélyes, fekete barkós férfi, és recsegő, parancsoló hangon utasításokat osztogatott. Előtte, két katona által közrefogva, paraszti gúnyában, borzas hajában szalmaszálak, ott állt az ő Juzuja, és álmélkodva vonogatta széles vállát, mint aki nem érti, mi történik körülötte. Trezorka, akinek természetesen fogalma sem volt róla, hogy minden bajnak ő az okozója, szörét felborzolva, tehetetlen dühvel ugatta a rendőrkapitányt. Albina láttára Migurski összerendezte, s oda akart menni hozzá, de a katonák visszafogták.

- Semmi baj, Albina, semmi baj - szólt Migurski, és rámosolygott szelíd mosolyával.

- Á, itt az asszonyka személyesen! - mondta a rendőrkapitány.

- Tessék csak idefáradni. A gyermekek koporsója, ugyebár? Szép! - mondta Migurski felé kacsingatva.

Albina nem tudott szólni, szívéhez kapott, s nyitott szájjal, halálos rémületben meredt urára.

Mint ahogy halál előtti vagy egyéb döntő jelentőségű percekben történni szokott: Albina egyetlen szempillantás alatt temérdek érzést, gondolatot gondolt és érzett át, holott ugyanakkor még mindig nem értette, nem hitte el, ami történt. Az első érzés, amely felbukkant benne, régi ismerős volt: a sértett büszkeség érzése, mikor hős férjét megalázzottan látta, durva, közönséges emberek hatalmában. „Hogy merészelik őt fogva tartani, őt, az emberek legjobbját!” A másik érzés, amely ezzel egyidejűleg feltámadt benne, a beállott katasztrófa tudata volt. A szerencsétlenség felismerése pedig egy másiknak, élete legnagyobb szerencsétlenségének, gyermekei halálának emlékét idézte fel. És nyomban felmerült a kérdés: miért? Miért pusztultak el a gyermekei? És ez a kérdés, hogy miért pusztultak el a gyermekei, maga után vont a másik kérdést: Miért pusztul, miért gyötrődik ez a szeretett, kiváló férfi, az ő férje? És eszébe jutott, milyen szörnyű, milyen gyalázatos büntetés vár rá, s az is, hogy mindennek ő az oka, ő egyedül.

- Kicsoda ez az úr? Az ön férje? - kérdezte a rendőrkapitány.

- Miért, miért?! - sikoltott fel az asszony, majd hisztériás nevetőgörcs vett rajta erőt, leborult a lábára, mely leszerelve állt a tarantász mellett. Ludwika, zokogástól rázkódva, könnyes arccal szaladt oda hozzá.

- Panyenka, édes, drága panyenka! *Jak Boga kocham*, nem lesz semmi baj, semmi, de semmi baj - hajtogatta értelmetlenül, és simogatta úrnőjét.

Migurskit megbilincseltek és kivezették. Albina, ezt látva, utánvetette magát.

- Bocsáss meg nekem! - kiáltotta. - Mindennek én vagyok az oka! Én, csak én vagyok a bűnös!

- Majd megállapítjuk, hogy ki a bűnös. Magára is rákerül a sor - vetette oda a rendőrkapitány, és félretolta.

Migurskit a révátkeléshez vitték, s Albina, maga sem tudva, miért, követte őt, Ludwika rábeszélésére nem hederítve.

Danyilo Lifanov, a kozák, egész idő alatt ott állt a tarantász mellett, és komoran bámult hol a rendőrkapitányra, hol Albinára, hol a lába elé a földre.

Mikor Migurskit elvitték, s Trezorka magára maradt, farkesóválva odaszaladt a kozákhoz, és a lábához dörgölődött. Megszokta őt a hosszú úton. A kozák félreugrott, letépte fejéről sapkáját, teljes erővel földhöz vágta, félrerúgta Trezorkát, és átment a csapszékbe. A csapszékben vodkát rendelt, és egész nap, egész éjszaka ivott, elitta mindenét, még a ruháját is, s csak másnap éjjel, mikor az árokban fölébredt, tudott végre megfeledezni a kínzó kérdésről: vajon jól tette-e, hogy felhívta a hatóságok figyelmét a polyák menyecske lábában rejtőző férjére?

Migurskit szökési kísérletért vesszőfutasra, ezer bot büntetésre ítélték. Rokonai és Wanda, kinek jó összeköttetései voltak Pétervárott, nagy nehezen elérték, hogy enyhítsék büntetését, és a vesszőfutást életfogytiglan tartó szibériai száműzetésre változtatták. Albina követte férjét.

Miklós cár pedig örvendezett, hogy a forradalom hétfejű sárkányát sikerült nemcsak Lengyelországban, hanem egész Európában elnyomni, s büszke volt rá, hogy nem szegte meg az orosz önkényuralom hagyományait, és az orosz nép javára megtartotta Lengyelországot Oroszország uralma alatt. És a csillagos-aranyos mundért viselő emberek hódoló hada úgy ünnepelte őt ezért, hogy őszintén nagy embernek hitte magát, őszintén hitte, hogy élete, uralkodása áldást jelent az emberiségnek s főként az orosz népnek - holott öntudatlanul minden erejével ennek a népnek megrontását, elbutítását munkálta.

Szőllősy Klára fordítása

A HAMIS SZELVÉNY

ELSŐ RÉSZ

1

Fjodor Mihajlovics Szmokovnyikov, a pénzügyigazgatóság elnöke, megvesztegethetetlenül becsületes ember volt (s kellőképpen büszke is erre); mint komoran és kérlelhetetlenül liberális elme - nemcsak afféle szabadgondolkozó -, gyűlölte a vallásosság minden megnyilvánulását, amelyet babonás elmaradottságnak tartott.

Egy napon a lehető legrosszabb hangulatban tért haza a pénzügyigazgatóságról. A kormányzó fölöttébb ostoba levelet intézett hozzá, amelyből mintha az a feltételezés érződött volna ki, hogy ő, Fjodor Mihajlovics, becsstelenül járt el. Fjodor Mihajlovics dühbe gurult, és azon nyomban éles, sértő választ írt a kormányzónak.

Otthon is mintha minden az ő bosszantására történt volna.

Azt remélte, hogy mindjárt tálalnak, de az ebéd nem volt még készen. Fjodor Mihajlovics becsapta az ajtót, és visszavonult szobájába. Ekkor kopogtattak ajtaján. „Ki az ördög lehet?” - gondolta.

- Ki az már megint? - kiáltotta ki.

Tizenöt éves gyerek lépett be a szobába, Fjodor Mihajlovics ötödik gimnazista fia.

- Mi kell?

- Ma elseje van.

- Aha, a pénzedért jöttél?

Az volt a szokás, hogy Fjodor Mihajlovics minden elsején három rubel zsebpénzt ad fiának. Elkomorult, elővette tárcáját, sokáig keresgélt benne, majd elővett egy két és fél rubelre szóló szelvényt, azután előkotorta erszényét, és az aprópénzből leszámolt még ötven kopejkát. A gyerek hallgatott, és nem vette el a pénzt.

- Papa, kérlek, adj előleget.

- Mit?

- Nem kérnék, de kölcsönvettem becsületszóra, megígértem, hogy elsején megadom. Mint becsületes ember, nem tehetem... még három rubelre volna szükségem, többé nem fogok kérni... szóval nem úgy értem, hogy nem fogok kérni, hanem csak... szóval nagyon kérlek, papa.

- Hányszor megmondtam...

- Tudom, papa, de most az egyszer...

- Három rubel zsebpénzt kapsz, és még az sem elég! Én a te korodban még ötven kopejkát se kaptam.

- A barátaim valamennyien többet kapnak. Petrov meg Ivanyickij ötven rubelt kapnak.

- Én meg azt mondom neked, ha így viselkedel, csalo gazember lesz belőled. Amit mondtam, megmondtam.

- De papa, kérlek, te sohasem próbálsz megérteni az én helyzetemet, így nem csoda, ha gazember lesz belőlem. Könnyű neked.

- Takarodj előlem, te széltoló! Pusztulj! - Fjodor Mihajlovics felugrott, és fenyegetően fia előtt termett. - Pusztulj! Verést érdemelnél.

A gyerek megijedt és felbőszült, de haragja erősebb volt, mint ijedtsége. Lehajtott fejjel, gyors léptekkel indult az ajtó felé. Fjodor Mihajlovicsnak nem volt igazán szándékában megverni a fiút, de élvezte dühét, s még sokáig kiabált utána becsmérlő szavakat.

Amikor a szobalány jelentette, hogy tálalva van, Fjodor Mihajlovics feltápászkodott.

- Végre - dörögte. - Mondhatom, már az étvágyam is elment.

Elborult homlokkal ült le az ebédhez. Felesége beszélgetni próbált, de olyan kurtán, haragosan válaszolgatott neki, hogy az asszony hamarosan elhallgatott. Fia is hallgatott, egyetlenegyszer sem emelte fel pillantását tányérjáról. Némán ettek, némán álltak fel az asztaltól, és ki-ki ment dolgára.

Szobájába érve a fiú kivette zsebéből a szelvényt meg az aprópénzt, és az asztalra dobta. Azután levetette egyenruháját, és zekéjébe bújt. Nekiült elnyűtt latin nyelvtankönyvének; majd retesszel bezárta ajtaját, a pénzt az asztalról a fiókba söpörte, dohányt, cigarettahüvelyt vett elő, megtöltött egyet, betömte vattával, és rágyújtott.

Vagy két óra hosszat ült nyelvtana, füzetei előtt, de semmit sem értett az egészből. Felállt, dübörgő léptekkel kezdett fel s alá járkálni szobájában, s visszaidézte emlékezetébe az imént lezajlott jelenetet. Mintha maga előtt látná apja felbőszült arcát, hallaná szidalmait. „Széltoló. Verést érdemelsz.” S minél tovább gondolt vissza az egészre, annál jobban megharagudott apjára. Fülébe csengtek szavai: „Ha így folytatod, gazember lesz belőled. Meglátod.” - „Hát igen, gazember leszek, ha így megy tovább. Könnyű neki. Elfelejtette, milyen az, ha az ember fiatal. Elvégre is, mi bünt követtem el? Színházba mentem, nem volt pénzem, kölcsönkértem Petya Gruseckijtól. Mi van abban? Más megsajnált volna, érdeklődött volna, ő meg csak szid, csak magára gondol. Amikor neki valami hiányzik, az egész házat felveri az ordításával, engem pedig csirkefogónak nevez. Nem, hiába apám, nem szeretem őt. Nem tudom, mások hogy vannak ezzel, de én nem szeretem apámat.”

Az ajtón most a szobalány kopogott. Levélkét hozott.

- Feltétlenül választ kérnek.

A levél így szólt:

Már harmadszor kérem vissza a hat rubelt, amit kölcsönkértél tőlem, de mindig kitérő választ adsz. Ez nem becsületes eljárás! Azonnal küldd vissza az összeget jelen küldöncömmel. Égető szükségem van rá. Vagy talán nem tudod megszerezni?

Maradtam, aszerint, hogy megadod-e a pénzt vagy sem, megvető avagy tisztelő híved

Gruseckij

„Lám, lám, a disznó! Hogy nem tud várni. No, még egy utolsó kísérletet teszek.”

És Mitya bement édesanyjához. Ez volt utolsó reménye. Anyjának jó szíve volt, nemigen tudott nemet mondani, s talán segített volna rajta, de most nagyon izgatott volt kisebbik fia, a kétesztendő Petya betegsége miatt. Megharagudott Mityára, amiért bejött és lármát csapott, és megtagadta kérését.

Mitya valamit dörmögött orra alatt, és már indult is kifelé az ajtón, amikor édesanyja megsajnálta, és utána szólott:

- Várj egy percre, Mitya - mondta. - Most nincs pénzem, de holnapra megszerzem.

De Mityában még mindig forrt a harag apja iránt.

- Ugyan, minek holnap, amikor most kell, azonnal. Megyek a barátomhoz.

S ezzel bevágta maga mögött az ajtót.

„Nem tehetek egyebet, Mahin majd megmondja, hol zálogosíthatom el az órát” - gondolta, miközben megtapogatta zsebét. Kivette az asztalfiókból a szelvényt meg az aprópénzt, felvette kabátját, és elment Mahinhoz.

2

Mahin is gimnáziumba járt még, de bajusza volt. Kártyázott, ismerte a nőket, és mindig volt pénze. Nagynénjénél lakott. Mitya tudta, hogy Mahin semmirekellő, de amikor vele volt, önkéntelenül is alárendelte magát akarátának. Mahin otthon volt, éppen színházba készült, rendetlen kis szobájában szagos szappan és kölni illata terjengett.

- Ez aztán a kutyaszorító, öcskös - mondta Mahin részvevően, amikor Mitya elpanaszolta neki bánatát, megmutatta a szelvényt meg az ötven kopejkát, és kijelentette, hogy kilenc rubelra van szüksége. - Persze, becsaphatjuk az órát a zálogba, de tudok ennél jobbat is - és ravaszul kacintott egyik szemével.

- Hogyan, jobbat?

- Nagyon egyszerű. - Mahin meglöbögte a szelvényt. - Ide, a kettő-ötven elé írunk egy egyest, tizenkettő-ötven lesz belőle.

- De hát... van olyan szelvény?

- De még mennyire, az ezerrubeles kötvényeken. Magam is váltottam már be olyant.

- Csak nem?

- No, mi lesz, megcsináljuk? - kérdezte Mahin, miközben tollat fogott, és bal kézzel elegyengette a szelvényt.

- De hát ezt nem szabad...

- Ugyan, miféle marhaságok!

„Igaz - gondolta Mitya, és megint eszébe jutott apja szidalma: gazember. - Nos, hát gazember leszek.” Mahin arcába nézett; Mahin visszanézett rá, és vidáman mosolygott.

- No, mi lesz? Gyerünk!

- Gyerünk.

Mahin gondosan kirajzolta az egyest.

- No, most menjünk le ide a sarokra, a fényképészhez. Úgyis éppen egy keretre van szükségem ehhez a képhez, ni.

Nagy szemű, nagy hajú, fejlett keblű leány fényképét vette elő:

- Micsoda remek nő, ugye?

- Igen, igen. De hogyan...

- Mi sem egyszerűbb. Gyerünk!

Mahin felöltözött, és együtt elindultak.

3

A fényképészüzlet ajtaján megcsendült a kis harang. Két gimnazista lépett be, szétnézett az üres üzletben, amelynek polcain meg üvegtetejű pultján fényképezéshez szükséges holmik sorakoztak. A hátsó ajtón nem szép, de jóságos arcú asszony lépett ki, s a pult mögé állt, és megkérdezte, mivel szolgálhat.

- Valami csinos keretet kérek, madám.

- Milyen árban? - kérdezte az asszony, miközben gyorsan és ügyesen válogatott a mindenféle nagyságú és formájú keretek között félkesztyűs kezével, amelynek ízületei kissé dagadtak voltak. - Ez itt ötven kopejka, ezek drágábbak. Tessék, ez igazán szép, de legújabb divat, egy rubel húsz.

- Hát nem bánom, adja ezt. Nem lehetne egy kicsit olcsóbban? Egy rubelt adok érte.

- Nálunk szabott árak vannak - jelentette ki a hölgy méltóságteljesen.

- Na, jól van - legyintett Mahin, és letette a szelvényt a pult üveges fedelére. - Kérem a keretet meg a visszajáró pénzt, de gyorsan. Nem szeretnék elkésni a színházból.

- Ó, még van idő - mondta a hölgy, és rövidlátó szemével vizsgálgatni kezdte a szelvényt.

- Ennivaló lesz ebben a rámában, mi? - fordult Mahin Mityához.

- Nincs az uraknál másféle pénz? - kérdezte most az asszony.

- Sajnos, nincsen. Most adta apám, fel kell váltanom.

- Nem volna mégis egy-húsz?

- Összesen ötven kopejkám van. Mi az, talán fél, hogy becsapjuk, és hamis a szelvény?

- Nem, dehogyis.

- Akkor adja vissza, kérem. Sietünk.

- Mennyi is jár vissza?

- Gondolom, tizenegy rubel és valamennyi.

A hölgy kattogott a számvetőn, kinyitotta a pénztárfiókot, elővett belőle egy tízrubeles bankjegyet, és az aprópénzben kotorászva összeszedett még hat darab húszkopejkást meg két ötöst.

- Legyen szíves becsomagolni - vetette oda Mahin, miközben minden sietség nélkül összeszedte a pénzt.

- Azonnal.

A hölgy papirosba csomagolta a képkeretet, még át is kötötte spárgával.

Mitya csak akkor vett lélegzetet, amikor az ajtócsengő már elhallgatott mögöttük, és ismét az utcán voltak.

- Nesze tíz rubel, a többit add nekem. Legközelebb visszaadom.

Ezzel Mahin elment a színházba, Mitya pedig Gruseckijhez sietett, és kifizette adósságát.

A fiúk távozása után egy órával az üzlet tulajdonosa hazaérkezett, és nekiállt összeszámolni a bevételt.

- Ó, te bolond, te löcslábú bolond! - ordított feleségére, amint meglátta a szelvényt, és azonnal észrevette a hamisítást. - Mi a fenének fogadsz el szelvényt!

- De Zsenya, hiszen te magad is fogadtál már el a jelenlétemben, még hozzá éppen tizenkétrubelest - védekezett az asszony zavartan, elkeseredetten és majdnem sírva. - Igazán nem is értem, hogy tudtak lóvá tenni - morfondírozott. - Gimnazisták voltak. Az egyik olyan jóképű fiatalember volt, olyan komilfónak látszott...

- Komilfó bolond vagy... - szidta tovább az ura, miközben a pénzt számolta. - Ha én elfogadok egy szelvényt, akkor látom és tudom, hogy mi van ráírva. Te meg, úgy látom, vénségedre elbámészkodol a tejfelesszájú pofáján.

Ezt már nem bírta hallgatni az asszony, s maga is dühbe gurult.

- Igazi férfi! Más szemében a szálkát... de maga elkártyázik ötvennégy rubelt, az talán semmi?

- Az egészen más.

- Látni se akarlak! - sírt fel az asszony, és bezárkózott szobájába. Visszaemlékezett rá, hogy családja annak idején nem akart beleegyezni házasságába, mivel a férfit sokkal alacsonyabb rangúnak tartotta, s csupán ő volt az, aki makacsul ragaszkodott vőlegényéhez; visszaemlékezett meghalt gyermekére, meg arra, milyen egykedvűen fogadta férje ezt a csapást, és annyira meggyűlölte férjét, hogy az ötlött eszébe, milyen jó lenne, ha meghalna. De amint ezt végiggondolta, megrémült saját érzéseitől, nagy sietve felöltözött, és elment hazulról. Amikor a férje hazaérkezett, feleségét már nem találta otthon: nem várta meg őt, hanem egyedül elment egy franciatanár ismerősükhöz, aki estélyre hívta meg őket.

A franciatanárnál, aki oroszországi lengyel volt, parádés teát szolgáltak fel édes süteménnyel, majd néhány asztalnál leültek kártyázni.

A fényképészkellék-kereskedő felesége a háziúrral, egy katonatiszttel meg egy öreg, süket, parókás hölgyel került egy partiba, egy kotta- és hangszerkereskedő özvegyével, aki szenvedélyes és mesteri játékos volt. A fényképészkellék-kereskedő feleségének jól járt a lapja. Kétszer is bemondta a nagy szlemet. Mellette tányérkán szőlő és körte állt, lelkében vidámság honolt.

- Mi van Jevgenyij Mihajloviccsal, miért nem jön? - szólt át a háziasszony a másik asztaltól. - Beírtuk ötödiknek.

- Bizonyára elmerült a számadásaiba - válaszolt Jevgenyij Mihajlovics felesége. - Számba veszi a kiadásokat, a tüzelőt, az ételmet...

Eszébe jutott jelenete a férjével, elkomorult, és csipkekesztyűs keze reszketni kezdett a dűhtől.

- Lám, nem jó az ördögöt a falra festeni - tréfálkozott a házigazda, és az éppen belépő Jevgenyij Mihajlovics felé fordult. - Miért késett olyan sokáig?

- Mindenféle dolgom volt - válaszolta Jevgenyij Mihajlovics vidáman, kezeit dörzsölgetve. Azután feleségéhez lépett, aki meglepetten nézett fel rá.

- Képzeld, továbbadtam a szelvényt - mondta.

- Csak nem?

- Igen, egy parasztnak, fáért.

S Jevgenyij Mihajlovics őszinte felháborodással adta elő a társaságnak - a részleteket felesége szőtte bele elbeszélésébe -, miképpen csapta be az asszonyt két lelkiismeretlen gimnazista.

- No de most lássuk, miből élünk - jelentette ki azután, amikor rá került a sor, leült az asztalhoz, és megkeverte a kártyát.

6

Jevgenyij Mihajlovics a hamis szelvényt egy Ivan Mironov nevű parasztnak adta tovább, akitől fát vásárolt.

Ivan Mironov üzlete abban állt, hogy a faraktárban vásárolt egy öl fát, azt a városban úgy rakta össze, hogy öt negyed jött ki belőle, s ezt ugyanazon az áron adta el, amennyibe a nagykereskedőnél került. Ezen a számára szerencsétlen napon Ivan Mironov már kora reggel elindult egy rakománnyal, majd, amikor eladta, ismét megrakta szekerét abban a reményben, hogy azt is hamarosan sikerül eladnia. De estig járkált ide-oda, kínálgatta a tüzelőt, és nem talált vevőt. Csupa tapasztalt városi emberrel akadt össze, aki ismerte a megszokott fogásait, és nem hitte el neki, hogy a fát - amint állította - faluról hozta fel. Ivan Mironov megéhezett, átfázott kopott bekecsében; a hőmérő estére húsz fokot mutatott fagypont alatt. Lovacsája, amelyet nem kímélt, mert már amúgy is a sintérnek készült eladni, alig vonszolta magát, így hát Ivan Mironov kész volt akár veszteséggel is túladni a fáján, amikor szembetalálkozott Jevgenyij Mihajlovicsal, aki éppen a trafikból ment hazafelé.

- Tessék megvenni, nagyságos uram, olcsón adom, csak hogy hazamehessek.

- Hová való vagy?

- Faluról gyöttem. Saját fám, jó száraz.

- Jól van, ismerlek én benneteket. No, mennyit kérsz?

Ivan Mironov megtette ajánlatát, majd egyre lejjebb szállt, és végül annyiért adta oda a fát, amennyiért vette.

- Csak azért adom ilyen olcsón, mert nem kell messzire vinni - magyarázta.

Jevgenyij Mihajlovics nem nagyon alkudott, örült, hogy módjában lesz megszabadulni a szelvénytől. Ivan Mironov nagyon nehezen - maga is nekifeküdt a szekér nádjának - bevonszolta a fát Jevgenyij Mihajlovics udvarába, és maga rakta be a fészerbe, mivel a szolga nem volt otthon. Mironov eleinte vonakodott, nem akarta elfogadni a szelvényt, de Jevgenyij Mihajlovics olyan meggyőzően beszélt, és olyan tekintélyes úrnak látszott, hogy végül is elfogadta.

A hátsó ajtón át belépett a cselédszobába, keresztet vetett, leolvasztotta szakálláról a jég-csapokat, majd körülményesen kigombolkozva elővette bőrből való erszényét, összekotort belőle nyolc rubel ötven kopejkát, visszaadta az úrnak, a szelvényt pedig papirosba takargatva eltette erszényébe.

Ezután Ivan Mironov illendő módon köszönetet mondott az úrnak, s halálra ítélt lovacskáját, amelyet egészen belepett a dér, s lábát alig emelte, már nem ostorral, hanem ostornyéllal hajszolva, üres szekérével a kocsmá elé sietett.

A kocsmában Ivan Mironov nyolc kopejka ára teát meg pálinkát rendelt, és hamarosan felmelegedett, sőt meg is izzadt. A legjobb hangulatban beszélgetett a melléje telepedő legénnyel. Elmondta neki életkörülményeit; elbeszélte, hogy Vasziljevszkoje faluba való, a várostól tizenkét versztányira, apjától, bátyjaitól különvált, és egyedül lakik feleségével meg két fiával, akik közül a nagyobbik is még csak most jár iskolába, és nem segít otthon. Elmesélte, hogy holnap elmegy a lóvásárra, eladja vén gebéjét, és körülnéz egy kicsit, s ha éppen úgy adódik, vesz egy jó kis lovacskát. Közölte, hogy egy rubel híján negyedszázast sikerült összeszednie, és a pénz fele szelvényben van. Elővette a szelvényt, és megmutatta a legénynek. A legény nem tudott olvasni, de azt mondta, váltott már ilyenféle pénzt a vendégeknek, jó pénz az, de akad közte hamis is, és azért a biztonság kedvéért azt ajánlotta Ivan Mironovnak, váltsa be itt a kasszánál. Ivan Mironov tehát odaadta a szelvényt a pincérnek, és kérte a visszajáró pénzt, de a pincér nem hozta a pénzt, hanem ahelyett megjelent a kopasz, fénylő arcú pénztáros, puffedt kezében a szelvénnel.

- Nem jó ám ez a maga pénze - mondta a szelvényre mutatva, de nem adta oda.

- Dehogynem, jó pénz az, egy úrtól kaptam.

- Akárkitől kapta, nem jó pénz az, hanem hamis.

- Ha hamis, hát adja vissza.

- Nem úgy van ám, testvér, móresre kell tanítani a magad fajtáját. Összeálltál holmi csirkefogókkal, magad hamisítottad.

- Add ide azt a pénzt, miféle jargon beszélsz így?

- Szidor! Hívjál rendőrt - szólt oda a csapos a pincérnek.

Ivan Mironov ivott; és ha ivott, izgága volt. Galléron ragadta a pénztárost, és ráordított:

- Add vissza a pénzt, megyek az úrhoz. Tudom, hol lakik.

A pénztáros kitépte magát Ivan Mironov kezéből, inge megreccsent.

- Megállj csak, te... Fogjátok meg!

A pincér megragadta Ivan Mironovot; addigra már ott is volt a rendőr. Amikor meghallotta, miről van szó, azonnal határozott:

- Gyerünk az őrszobára.

A szelvényt a rendőr gondosan tárcájába helyezte, s Ivan Mironovot lovastul bevitte az őrszobára.

7

Ivan Mironov az éjszakát az őrszobán töltötte, iszákosok és tolvajok között. Másnap már délfelé járt az idő, amikor a rendőrbíró elé vitték.

A bíró kikérdezte őt, és egy rendőr kíséretében a fényképészkellék-kereskedőhöz küldte; Mironov emlékezett az utcára és a házszámra.

Amikor a rendőr kihívatta az urat, s megmutatta neki a szelvényt meg Ivan Mironovot, aki azt állítja, hogy a szelvényt tőle kapta, Jevgenyij Mihajlovics előbb csodálkozó, majd szigorú arcot vágott.

- Úgy látszik, elment az eszed. Először életemben látom ezt az embert - fordult a rendőrhöz.

- Nagyságos uram, ne vétkezz, mindnyájan meghalunk - könyörgött Ivan Mironov.

- Ugyan mi baja lehet? Bizonyosan részeg voltál. Valaki másnak adhattad el a fát - találgatta Jevgenyij Mihajlovics. - De várjanak csak, bemegyek, megkérdezem az asszonyt, nem vett-e tegnap tüzelőt.

Jevgenyij Mihajlovics bement, azonnal maga elé citálta háziszolgáját, a daliás, bikaerejű, ügyes és örökké vidám Vaszilijt, és kioktatta: ha azt kérdik tőle, hol vett gazdája legutoljára tüzelőt, mondja azt, hogy a fakereskedőtől, parasztoktól pedig egyáltalában sohasem vettek tűzifát.

- Az a paraszt azt állítja, hogy tőlem kapta a hamis szelvényt. Ostoba paraszt, a jó ég tudja, miket beszél összevissza, te pedig értelmes ember vagy, Vaszilij. Szóval mondd, hogy mindig csak a fakereskedőnél vásároljuk a tüzelőt. És nesze... már régen akartam neked adni egy új zekére valót - tette hozzá Jevgenyij Mihajlovics, és öt rubelt nyomott a legény markába.

Vaszilij szeme felragyogott a bankó láttára, azután Jevgenyij Mihajlovics arcába villant. Eltette a pénzt, megrázta haját, és könnyedén elmosolyodott.

- Tudjuk, uram, micsoda népség ez. Ostoba, faragatlan. Ne tessék nyugtalankodni. Tudom én, mit kell mondani.

Akárhogyan könyörgött is könnyek között Ivan Mironov Jevgenyij Mihajlovicsnak, hogy ismerje el magáénak a szelvényt - Vaszilijnak, hogy álljon melléje, és erősítse meg szavát: Jevgenyij Mihajlovics és legénye megmaradtak a maguk állítása mellett: sohasem vásároltak paraszttól tüzelőt. Így hát a rendőr visszavitte Ivan Mironovot az őrszobára, a vád: szelvényhamisítás.

Csupán egy vele összeesett részeg írnok tanácsának köszönhetette Ivan Mironov, hogy egy ötrubeles árán (amivel az őrt megvesztegette) kiszabadult az őrizetből, a hamis szelvény hátrahagyásával és zsebében hét rubellel a tegnapi huszonöt helyett. Ebből a hét rubelből Mironov hármat elivott, és összevert arccal, holtrészezen érkezett haza feleségéhez.

Az asszony várandós volt, ideje közeledett, sokat szenvedett. Szidással támadt urára, az eltaszította őt magától, az asszony ütlegetni kezdte a férfit. Mironov egy árva szóval sem válaszolt kérdéseire, lehasalt a lócára, és hangos sírásra fakadt.

Az asszony csak másnap reggel értette meg, hogy miről van szó tulajdonképpen; hitt urának, és sokáig átkozta a rabló uraságot, aki becsapta Ivanját. Ivan kijózanodott, eszébe jutott az egyik mesterember tanácsa, akivel előző este együtt ivott a városban, és elhatározta, hogy fiskálishoz fordul panaszával.

8

Az ügyvéd elvállalta ügyét, nem is annyira a pénzért, amelyet remélhetett, hanem azért, mert hitt Ivannak, és felháborította a lelkiismeretlenség, amellyel a szegény parasztot becsapták.

A bíróság előtt mindkét fél megjelent: Vaszilij, a háziszolga volt a koronatanú. Ugyanaz ismétlődött meg a bíróságon, ami a rendőr előtt történt. Ivan Mironov Istent emlegette, meg azt, hogy valamennyien meghalunk egyszer. Jevgenyij Mihajlovics - noha gyötörte aljasságának tudata és a veszélytől való félelem - most már nem változtathatott vallomását, és kifelé nyugodt arccal továbbra is mindent tagadott.

Vaszilij, a háziszolga kapott még tíz rubelt, és mosolyogva, nyugodt biztonsággal állította, hogy soha életében nem látta Ivan Mironovot. Amikor esküre szólították fel, lelkében megremegett ugyan, de látszólag nyugodtan ismételte el az öreg pap után az eskü szavait, a keresztre s a szent evangéliumra fogadván, hogy a teljes igazságot fogja vallani.

Az ügy azzal végződött, hogy a bíró Ivan Mironovot elutasította keresetével, és öt rubel bírói költség fizetésére ítélte, amelyet Jevgenyij Mihajlovics nagylelkűen elengedett neki. Mielőtt Ivan Mironovot útjára bocsátotta volna, a bíró még alaposan megleckéztette, arra intette, a jövőben legyen óvatosabb, mielőtt tiszteletre méltó urak ellen vádaskodik, s legyen hálás, amiért elengedték neki a bírói költségeket, és nem emelnek vádat ellene rágalmazásért, mert akkor könnyen három hónapra börtönbe csukhatnák.

- Köszönöm alássan - motyogta Ivan Mironov, és sóhajtozva, fejét csóválva kisomfordált a teremből.

Az eset tehát látszólag jól végződött Jevgenyij Mihajlovics és legénye, Vaszilij számára. De csak látszólag. Történt ott még egyéb is, amit senki sem láthatott ugyan, de fontosabb volt mindannál, amit az emberek láttak.

Vaszilij már harmadéve odahagyta faluját, és a városban élt. Évről évre kevesebb pénzt adott haza apjának, és nem hozatta maga után feleségét - nem volt rá szüksége. Akadt a városban asszony, amennyi csak kellett, különb, mint az otthoni loncsos fehérnép. Vaszilij évről évre jobban megfeledezett a falusi rendről, egyre inkább elsajátította a városi szokásokat. Falun minden durva, szürke, szegényes, rendetlen, mocskos; itt a városban minden finom, szép, tiszta, gazdag, rendes. Vaszilij egyre inkább meggyőződött róla, hogy a falusiak értelmetlenül élnek, akár a vadállat az erdőn, csak a városiak igazi emberek. Regényeket olvasott, jó szerzők könyveit, előadásokra járt a népházba. Falun ilyesmiről még csak nem is álmodnak az emberek. Falun az öregek azt parancsolják: élj törvény szerint hites feleségeddel, dolgozz, amíg megszakadsz belé, túl sokat ne egyél, finom ruhát ne viselj; a városiak okos, tanult emberek, tehát ismerik az igazi törvényeket - mégis kedvük szerint élnek. S milyen jól megy soruk. A szelvény-ügyig azért Vaszilij mégsem hitte el, hogy az urak semmiféle törvényt sem ismernek el az életükben. Úgy gondolta, csak ő nem ismeri az urak törvényét, de azért valahol mégiscsak van az a törvény. De ez a legutóbbi dolog a szelvénnel, s főként hamis esküje, amiből minden rettegése ellenére sem lett semmi baj - sőt ellenkezőleg, még tíz rubel cseppent belőle -, végképpen meggyőzte arról, hogy nincsen semmiféle törvény, és mindenki a legjobban teszi, ha kedve szerint él. Eddig is úgy élt, ezután még inkább úgy akart élni. Eleinte csak akkor csent el kisebb-nagyobb összegeket, ha a ház lakói megbízták valami bevásárlással; most már ahol csak alkalma nyílt, pénzt, értékes holmit lopkodott a házi lakóktól, és többek közt ellopta Jevgenyij Mihajlovics pénztárcáját is. Jevgenyij Mihajlovics leleplezte őt, de nem jelentette fel, ellenben felmondta állását.

Hazamenni nem akaródzott Vaszilijnak. Moszkvában maradt tehát szeretőjénél, és új állás után nézett. Új helyén elég rosszul fizették: egy boltos fogadta fel háziszolgának. Vaszilij belépett, de már a második hónapban rajtacsípték, amint zsákot lopott. Gazdája nem adta át a rendőrségnek, csak jól elverte és elkergette. Ez után az eset után új helyet már nem talált Vaszilij, felélte pénzét, azután felélte ruháját, amíg nem maradt egyebe, mint egy rongyos nadrágja meg kabátja. Szeretője faképnél hagyta. De Vaszilij most sem vesztette el vidámságát, életkedvét; kívárta a tavaszt, s azután gyalogszerrel elindult hazafelé.

Pjotr Nyikolajevics Szventyickij, az a zömök kis ember, aki állandóan fekete szemüveget hordott (a szeme fájt, s teljes vakság fenyegette), szokása szerint hajnalhasadás előtt kelt fel, s miután megivott egy pohár teát, felvette báránnyal szeptett bekecsét, és kiment a gazdaságba.

Valamikor vámtisztviselő volt, és keresetéből sikerült tizenhatalcezer rubelt félretennie. Tizenkét évvel ezelőtt nyugdíjba ment (nem egészen saját akaratából), és egy fiatal, tönkrement földesúrtól kicsiny birtokocskát vásárolt. Még szolgálati ideje alatt megnősült; felesége régi nemesi család szegény árvája volt, erős, kövér, szép asszony. Gyermekekkel nem ajándékozta meg őt. Pjotr Nyikolajevics minden dolgában alapos és kitartó ember volt. Noha fogalma sem volt a gazdaságról (lengyel nemes fia lévén), olyan kitűnően beletanult, hogy háromszáz gyeszjatinás tönkrement földesurát tíz év leforgása alatt mintagazdasággá változtatta. Valamennyi épület a lakóháztól a magtárig meg a tűzifecskendőt védő fészerig szilárd, jól megalapozott épület volt, vasbádoggal tetővel, mindig idejében átfestve. A színekben szép rendben sorakoztak egymás mellett a szekerek, ekék, boronák; minden szerszám gondosan megolajozott állapotban. Lovai nem voltak nagyok, csaknem valamennyi saját tenyésztésű, jól táplált, erős, barna lovacska, egyik olyan, mint a másik. A cséplőgép fedett pajtában dolgozott, a takarmányt külön csűrben gyűjtötték, a trágyalé a pöcegödörbe folyt le. Tehenei ugyancsak saját tenyésztésűek voltak, nem húsosak, de annál jobb tejelőek. Disznót a legjobb angol fajtából választott. Baromfiudvarában a legjobb tojótyúkokat tartotta. Gyümölcsösében a fákat gondosan permetezte, a kiszáradtakat újjal pótolta. Mindenfelé minden gazdaságos, szolid, mintaszerűen tiszta és rendes volt. Pjotr Nyikolajevics élvezte gazdaságának, és különösen arra volt büszke, hogy mindezt nem a parasztok nyúzásával érte el, hanem ellenkezőleg, szigorú méltányossággal és igazságossággal. Nemesi társaságban mérsékelt, inkább liberális, semmint konzervatív nézeteket képviselt, a jobbágyság híveivel szemben mindig a népet védelmezte. Ha az ember rendesen bánik velük, ők is rendesen viselkednek, szokta mondani. Igaz, nem nézett el nekik semmiféle hibát vagy hanyagságot, néha maga is meglegyintette egyiket-másikat, megkövetelte, hogy dolgozzanak; ezzel szemben lakásuk, kosztjuk mindig a legjobb volt, bérüket idején megkapták, és ünnepnapokon Pjotr Nyikolajevics vodkát osztatott ki közöttük.

Óvatosan lépegetve az olvadó havon - februárban történt az eset -, Pjotr Nyikolajevics az istálló mellett elhaladva a zsélynház felé igyekezett. Sötét volt még, sűrű köd fokozta a homályt, de a ház ablakai már világítottak: a béresek felkeltek. Pjotr Nyikolajevics azért jött, hogy siettesse őket; az erdőre kellett kimenniük hat lóval az utolsó fát behordani. „Hát ez mi?” - gondolta, amikor meglátta az istálló nyitott ajtaját.

- Hé, ki van odabenn?

Semmi válasz. Pjotr Nyikolajevics bement az istállóba.

- Ki van itt?

Most sem válaszolt senki. Sötét volt, a talaj lágyan engedett léptei alatt, a szokott trágyaszag ütötte meg orrát. Az ajtótól jobbra a két fiatal sárgának volt a helye. Pjotr Nyikolajevics kinyújtotta a karját - üres. Lábával tapogatott: nem feküdtek-e le? De lába sem ütközött semmibe. „Ugyan hová vezethették ki őket?” - tűnődött. Befogni még nem fogtak be, a szán még nincsen kinn. Pjotr Nyikolajevics kilépett az istállóból, és hangosan elkiáltotta magát:

- Hé, Sztjepan!

Sztjepannak hívták az öreg bérest. Éppen kilépett a házból.

- Hó! - rikkantott vidáman. - Maga az, Pjotr Nyikolajevics? Mindjárt indulnak a fiúk.

- Miért van nyitva az istálló ajtaja?

- Az istálló? Fogalmam sincs róla. Proska, hé, lámpást ide!

Proska már ugrott is a lámpással. Visszamentek az istállóba. Sztyepan azonnal átlátta a helyzetet.

- Tolvajok jártak itt, Pjotr Nyikolajevics. Leverték a zárat.

- Hazudsz!

- Bizony, elkötötték a lovakat a gazemberek. Maska nincs itt, Sólyom sincs itt, de igen: a Sólyom itt van. Hiányzik a Tarka meg a Szépség.

Három ló hiányzott. Pjotr Nyikolajevics egy szót sem szólt. Elkomorult, zihálva lélegzett.

- Hej, csak kerülne a kezem közé! Ki volt az éjjeliőr?

- Petyka. Petyka elaludt.

Pjotr Nyikolajevics feljelentést tett a rendőrségen, a csendőrségen, a járási előljárónál, széjjelküldte embereit. De a lovakat nem találták meg.

- Átkozott népség! - szitkozódott Pjotr Nyikolajevics. - Mire nem képesek! Mintha nem tettem volna elég jót velük. No, megálljatok. Rabló, gazember valamennyi. Eztán majd én is másképp bánok veletek.

10

A három barna lovacska ezalatt már eljutott rendeltetési helyére. Az egyiket, Maskát, cigányoknak adták el tizennyolc rubelért, a másikat, a Tarkát, egy parasztnál cserélték el negyven versztányira Pjotr Nyikolajevics birtokától; a harmadikat, Szépséget, levágták, mert lesántult, és bőrét eladták három rubelért. Mindez pedig Ivan Mironov műve volt. Mironov régebben Pjotr Nyikolajevicsnél szolgált, ismerte nála a házirendet, és elhatározta, hogy visszaszerzi a pénzét. Azért szervezte meg ezt a dolgot.

A hamis szelvénnnyel való szerencsétlen kalandja után Ivan Mironov sokáig ivott; mindenét elitta volna, ha felesége nem rejtette volna el előle a lószerszámot, ruháját - egyszóval mindazt, amit eladhatott volna. Részegeskedésének ideje alatt Ivan Mironovnak szüntelenül sérelme járt az eszében, de nemcsak az az úr, aki őt megsértette, hanem valamennyi kisebb-nagyobb uraság, aki mind abból él, hogy megnyúzza a szegény embert. Egyszer holmi podolszki parasztokkal ivott együtt, akik útközben részegen elmesélték neki, hogyan lopták el egy paraszt lovait. Ivan Mironov összeszidta a tolvajokat, amiért egy parasztot károsítottak meg. „Vétek az ilyesmi - korholta őket -, a muzsiknak a lova, akár a testvére, nem szabad megfosztani tőle. Ha már lovat loptok, miért nem az uraktól? Azok megérdemlik, a kutyák.” Szó szót követett, belemelegedtek a beszélgetésbe, a podolszkiak azt mondták, hogy ahhoz nagy ügyesség kell ám, az urak lovát elkötni. Ismerni kell a járást, meg bizalmi emberre is szükség van, hogy sikerüljön. Akkor Ivan Mironovnak eszébe jutott Szventyickij, akinél szolgált; eszébe jutott, hogy a legutolsó elszámolásnál levont a béréből másfél rubelt egy eltört rúdszegért; eszébe jutottak a barna lovacsák is, amelyekkel a földekre járt.

Elment Szventyickijhez, mintha megint el akarna szegődni hozzá, de valóságban csak azért, hogy körülnézzon, és mindent kiszimatoljon. Meg is tudta, amit akart: éjjeliőr nincs, a lovak az istállóban állnak; odavezette a tolvajokat, és nyélbe ütötte az egészet.

A kereseten megosztottak a podolszkiakkal. Ivan Mironov öt rubellel a zsebében tért haza. Otthon nem volt mit tennie: lova már nem volt. Attól fogva Ivan Mironov állandó kapcsolatot tartott fenn lótolvajokkal meg cigányokkal.

11

Pjotr Nyikolajevics Szventyickij minden igyekezetével azon volt, hogy megtalálja a tolvajt. Belső ember nélkül lehetetlen volt lebonyolítani a lopást; Szventyickij tehát ettől fogva valamennyi emberére gyanakodott. A béresektől megtudakolta, ki nem töltötte otthon az éjszakát; kiderült, hogy házon kívül járt aznap éjjel Proska Nyikolajev, fiatal, jóképű, ügyes legény, aki nemrégiben érkezett vissza a katonaságtól. Pjotr Nyikolajevics kocsisnak szokta magával vinni, ha kihajtott valahová. Pjotr Nyikolajevics a rendőrkapitány jó barátja volt, ismerte a járásbíró is, a nemesi marsallt, a zemsztvo-főnököt és a vizsgálóbíró; mindezek jártak nála névnapi ünnepségen, és jól emlékeztek még ízletes gyümölcspálinkáira, finom, sózott gombájára (volt ott tojásgomba, rizike, csiperke). Valamennyien sajnálták Szventyickijt, és igyekeztek segíteni rajta.

- Lám, és maga még védi a parasztokat - mondta a rendőrkapitány. - Ugye, igazam volt, amikor azt mondtam, hogy rosszabbak, mint a vadállatok? Ostor meg pálca nélkül sem megy velük az ember. Szóval azt mondja, Proska, a kocsis az, akivel mindig jár?

- Az.

- No, küldjék csak ide.

Behívták Proskát, s faggatni kezdték:

- Hol voltál?

Proska megrázta sörényét, a szeme felcsillant:

- Itthon.

- Hogyhogy itthon? Hiszen valamennyi béres azt állítja, hogy nem voltál itthon.

- Ahogy tetszik parancsolni.

- Most nem arról van szó, hogy én mit parancsolok. Hanem arról, hogy hol voltál?

- Itthon.

- No, rendben van. Vigyétek a rendőrségre.

- Ahogy tetszik parancsolni.

Proska mindvégig nem mondta meg, hogy hol volt, és pedig azért nem mondta meg, mert Parasánál volt, kis barátnőjénél, és megígérte neki, hogy nem árulja el: nem is árulta el. Bizonyíték nem volt ellene, így hát végül is elbocsátották a rendőrségről. Azonban Pjotr Nyikolajevics továbbra is meg volt győződve róla, hogy a lopás Prokofij műve volt, és meggyűlölte érte. Egyszer elküldte őt a lovakkal az állomásra. Proska, rendes szokása szerint, a fogadóban vett két mérce zabot, másfelet megetetett a lovakkal, egy félnek az árát pedig

elitta. Pjotr Nyikolajevics megtudta ezt, és Proskát átadta a békebírónak. A békebíró három-havi fogházra ítélte.

Prokofij önérzetes, büszke legény volt, aki többre tartotta magát mindenkinél. A börtön megalázta. Most már nem hordhatta fenn a fejét az emberek előtt, s egyszerre megtört. Amikor kijött a börtönből, elkeseredése nem annyira Pjotr Nyikolajevics ellen, mint inkább az egész világ ellen irányult.

Büntetése kitöltése után Prokofij - mint mindenki mondta - egészen elhagyta magát, került a munkát, inni kezdett, hamarosan ruhalopáson kapták egy polgárasszonynál, és ismét börtönbe került.

Pjotr Nyikolajevicsnek pedig lovairól csupán annyit sikerült megtudnia, hogy találtak egy barna lóbőrt, amelyben Pjotr Nyikolajevics felismerte a Szépség bőrét. Dühét még fokozta az a körülmény, hogy a tolvajok nem nyerik el méltó büntetésüket. Már nem tudott harag nélkül ránézni a parasztokra, se beszélni róluk, és egyre szorongatta őket, ahol csak bírta.

12

Mihelyt a szelvénytől megszabadult, Jevgenyij Mihajlovics többé nem is gondolt rá; de felesége, Marja Vasziljevna nem bocsátotta meg sem önmagának, hogy engedte becsapni magát, sem férjének a goromba szavakat, melyekkel illette, sem pedig (elsősorban) a két semmirekellő sihedernek, hogy olyan ügyesen becsapták őt.

Attól a naptól fogva, hogy a hamis szelvényt elfogadta, alaposan szemügyre vett minden gimnazistát. Egyszer találkozott Mahinnal, de nem ismerte meg, mert a fiú, amint meglátta az asszonyt, olyan fintort vágott, amely egészen elváltoztatta arcát. Azonban Mitya Szmokovnyikovot azonnal felismerte, amikor hét héttel a történetek után szinte beleütközött a járdán. Elengedte maga mellett, azután megfordult és utánament. Egészen hazáig követte, megtudta, kinek a fia; másnap összetalálkozott Mihail Vegyenzskijjal, a hitoktatóval, aki megkérdezte, hogy mi járatban van. Marja Vasziljevna kijelentette, hogy az igazgatóval kíván beszélni.

- Az igazgató nincs benn, beteg; talán én is elintézhetem, vagy átadhatom neki az üzenetet?

Marja Vasziljevna elhatározta, hogy az egészet elmondja a hitoktátónak.

Vegyenzskij özvegyember volt, akadémikus és fölöttébb önhitt. Még az elmúlt esztendőben egyszer társaságban összetalálkozott Szmokovnyikov apjával, és vallási vitába keveredett vele, amelynek során Szmokovnyikov minden ponton megcáfolta és nevetségessé tette őt. Ennek következtében a hitoktató elhatározta, hogy ezután különös figyelemmel fogja követni az ifjabb Szmokovnyikov viselkedését; s amikor ugyanolyan közönyösséget tapasztalt benne az isteni törvények iránt, mint hitetlen atyjában, üldözni kezdte, sőt a vizsgán meg is buktatta.

Amikor Marja Vasziljevna-tól értesült a fiatal Szmokovnyikov gáztettéről, Vegyenzskij természetesen bizonyos örömet és elégtételt érzett, mivel az eset igazolta feltevését, hogy az egyház vezetése híján élő emberek útja erkölcstelenségbe torkollik. Nyomban elhatározta, hogy kihasználja ezt az alkalmat, és pedig azért - legalábbis önmagával ezt igyekezett elhitetni -, hogy bebizonyítsa, milyen veszélyben forog mindenki, aki eltávolodik az egyháztól; lelke mélyén pedig azért, hogy bosszút álljon a büszke és magabiztos istentagadón.

- Bizony nagyon szomorú, nagyon szomorú - bólogatott Vegyenzkij atya, miközben a mellén csüngő keresztet simogatta. - Örülök, hogy éppen nekem adta át ezt az ügyet; én, mint az egyház szolgája, mindenképpen igyekezni fogok a fiatalembert jó útra terelni, azonban ugyanakkor azon leszek, hogy a leckéztetés minél kevésbé fájjon.

„Igen, úgy cselekszem, ahogyan ez hivatásomhoz illik” - nyugtatta meg önmagát gondolatban Mihail atya, s azt hitte, hogy csakugyan tökéletesen megfeledezett az idősebb Szmokovnyikov rosszindulatáról vele szemben, és csupán fia javát és üdvözlését tartja szem előtt.

Másnap hittanórán Mihail atya elmesélte növendékeinek a hamis szelvény történetét, és hozzátette, hogy a csalást egy gimnazista követte el.

- Alávaló, szégyenletes tett - mondotta -, de eltitkolása még annál is rosszabb. Amennyiben - amit hinni sem akarok - a tettes közületek került ki, jobb, ha töredelmesen bevallja vétjét, mint ha eltitkolja.

Ezt mondván, Mihail atya tekintetét állhatatosan Mitya Szmokovnyikovra szegezte. A fiúk követték tekintetét, és valamennyien Szmokovnyikov felé fordultak. Mitya elvörösödött, arcát kiverte a verejték, végül felzokogott, és kirohant az osztályból.

Amikor Mitya édesanyja meghallotta a dolgot, addig faggatta fiát, amíg a teljes igazságot megtudta tőle. Azonnal elszaladt a fényképészüzletbe, kifizette az asszonynak a tizenkét rubel ötven kopejkát, és könyörgött neki, titkolja el a gimnazista nevét. Fiának pedig meghagyta, hogy tagadjon körömszakadtáig, és semmi körülmények között se vallja be apjának az igazat.

S csakugyan, amikor Fjodor Mihajlovics értesült a történetekről, és fia, akit maga elé citált, semmiről sem akart tudni, Szmokovnyikov elhajtattott az iskolaigazgatóhoz, s az ügyet elébe tárván, kijelentette, hogy a hitoktató eljárása a legnagyobb mértékben elítélendő, és ő nem is hagyja annyiban a dolgot. Az igazgató behívatta a papot, és közte meg Fjodor Mihajlovics között heves szóváltás keletkezett.

- Egy ostoba asszony valakivel összetévesztette a fiamat, azután ő maga visszavonta állítását, maga pedig nem tud jobbat, mint egy becsületes, igazmondó gyereket megrágalmazni az egész osztály előtt.

- Nem rágalmaztam meg senkit, és megtiltom, hogy így beszéljen velem. Ne felejtse el papi rangomat.

- Fűtyülök a rangjára.

- Az ön elvetemült nézetei - vágott vissza a hitoktató, miközben álla úgy remegett, hogy ritkás szakállának minden szála táncot járt - az egész város előtt ismeretese.

- De uraim, de tisztelendő atyám... - igyekezett a veszekedőket csillapítani az igazgató. De hasztalan.

- Papi hivatásomnál fogva kötelességem növendékeim valláserkölcsei nevelésével törődnöm.

- Elég volt a képmutatásból! Úgyis tudom, hogy nem hisz sem az ördögben, sem a halálban.

- Méltóságomon alulinak tekintem, hogy szóba álljak olyan emberekkel, amilyen ön! - tajtékzott Mihail atya, akit Szmokovnyikov utolsó szavai különösen azért sértettek végig, mert nagyon is jól tudta, hogy ellenfelének igaza van. Vegyenzkij elvégezte a teológiai akadémia legfelső tagozatát is, és így már réges-rég nem hitt abban, amit vallott és prédikált; csak abban hitt, hogy minden embernek erővel rá kell kényszerítenie magát, hogy higgyen abban, aminek hitére ő, Vegyenzkij, kényszeríti önmagát.

Szmokovnyikovot nem is annyira a hitoktató eljárása háborította fel, hanem inkább úgy találta, hogy az eset szemléltető példája annak az egyre erősödő klerikális befolyásnak, amely nálunk az utóbbi időben mutatkozik; ezért szelvében-hosszában mesélte a történetet.

Vegyenszkij atya, látván, milyen erővel lép fel a nihilizmus és az ateizmus nemcsak a fiatalok között, hanem az idősebb nemzedék köreiben is, egyre szilárdabbul meggyőződött az ellene folytatandó harc szükségességéről. Minél jobban elítélte Szmokovnyikov meg a hozzá hasonló hitetlenségét, annál inkább meggyőzte önmagát saját hitének szilárdsága, rendíthetetlensége felől, s annál kevésbé érezte szükségét annak, hogy ezt a hitet közelebbről megvizsgálja, vagy összhangba hozza életével. Hite, melyet a környező világ elismert, legfőbb fegyvere volt az e hitet tagadók ellen. Ezek a gondolatok, amelyeket Szmokovnyikovval való összeütközése hívott életre benne, s ugyanakkor ebből az összeütközésből eredő kellemetlenségei az iskolában - megrovás, feddés vezetősége részéről - arra késztették, hogy megtegye azt a lépést, amelyre már régóta, felesége halála óta gondolt; elhatározta, hogy belép a szerzetesrendbe, és követi néhány teológustársa pályaválasztását, akik közül az egyik már érsek, a másik pedig archimandrita és püspökhelyettes.

Az iskolaév végén Vegyenszkij elhagyta a gimnáziumot, Miszail néven beöltözött szerzetesnek, és nemsokára szemináriumi rektor lett egy Volga menti városban.

13

Eközben Vaszilij, Jevgenyij Mihajlovics volt háziszolgája, az országúton bandukolt dél felé.

Nappal haladt, éjszakára bekéredzkedett valamelyik faluba, s a kisbíró elhelyezte parasztokhoz kvártélyba. Kenyeret mindenütt adtak, néha asztalhoz ültették, és megkínálták vacsorával. Az orjoli kormányzóság egyik falujában, ahol éjszakázott, meghallotta, hogy egy kereskedő, aki a szomszéd földbirtokostól nagy gyümölcsöst bérelt, öröket keres. Vaszilij megunt a koldus vándoréletet, hazamennie nem akaródzott, elment hát a kereskedő-kertészhez, és elszegődött hozzá éjjeliőrnek havi öt rubelért.

Az élet az őrkalnyában, különösen amikor érett a körte, és az urasági csúrból az örök hatalmas nyalábokkal hordták ki a frissen kicsépelt, illatos szalmát, erősen kedvére való volt Vaszilijnak. Naphosszat fekhett az illatos, friss szalmán, a szalmánál is illatosabb hulló téli meg nyári almahalmok között, dolga csak annyi, hogy körülnéz, nem lopják-e valahol a gyerekek a gyümölcsöt, egyébként füttyörészhetett, énekelhetett kedve szerint. És Vaszilij nagyszerűen tudott énekelni, hangja is volt hozzá. Néha a faluból asszonyok, lányok jöttek almáért. Vaszilij eltréfálkozott velük, tojásért, pár kopejkáért adott az almából, kinek többet, kinek kevesebbet, aszerint, hogy melyik mennyire tetszett neki, azután újra visszafeküdt a szalmára; csak éppen reggelihez, ebédhez, vacsorához kellett bemennie.

Inge csak egy volt Vaszilijnak, rózsaszínű perkálból való, az is csupa rongy, cipője, csizmája sem volt, de teste fiatal volt és egészséges, és amikor a forró kásával teli üstöt levették a tűzről, Vaszilij három helyett evett, az öreg éjjeliőr nem győzte csodálni. Éjszakánként Vaszilij nem aludt, hanem vagy füttyörészett, vagy énekelte; messzire látott a sötétben, akár a macska. Egyszer a faluból a nagyobb fiúk kilopódtak, hogy almát rázzanak maguknak. Vaszilij odasettenkedett, és rájuk vetette magát; a sihederek ki akartak szabadulni kezei közül, de Vaszilij valamennyit széjjelverte, egyet magával vitt a kalyibába, és reggel átadta a gazdának.

Vaszilij első kunyhója messze kint volt a gyümölcsösben, de a második, amikor a körte kezdett beérni, alig negyven lépésnyire volt az urasági kastélytól. Ebben a kunyhóban még vidámabban élt Vaszilij. Egész nap láthatta, hogyan szórakoznak, kocsikáznak, sétálnak az

urak meg a kisasszonyok; esténként meg zongoráztak, hegedültek, énekeltek, táncoltak. Láta, amint a kisasszonyok a fiatalurakkal az ablakban ültek és cicáztak, de azután párosával kimentek sétálni a sötét hársfasorba, ahová csak foltokban, sávokban hatolt be a hold fénye. Láta, hogyan szaladgálnak ide-oda az inasok étellel, itallal; láta, hogy szakács, ispán, kertész, kocsis - mind csak azért dolgozik, hogy etesse, itassa, szórakoztassa az urakat. A fiatalurak néha hozzá is bejöttek a kalyibába, és Vaszilij kiválogatta és odaadta nekik a legszebb, üveges és piros pofájú almákat, a kisasszonyok pedig ott helyben beleharaptak, foguk alatt recsegett az alma húsa, és dicsérték zamatját, azután franciául beszéltek - Vaszilij láta, hogy róla -, és megkérték, énekeljen valamit.

Vaszilij gyönyörködve szemlélte ezt az életet, visszagondolt moszkvai idejére, és egyre szilárdabbul befészkelte magát agyába az a gondolat, hogy minden a pénzen múlik.

És Vaszilij egyre többet és többet töprengett rajta, miképpen lehetne egy csapásra sok pénzhez jutni. Visszagondolt régebbi módszereire, és eldöntötte, hogy nem úgy kell csinálni; nem szabad úgy, ahogyan régen csinálta, elcsenni azt, ami épp a keze ügyébe esik, hanem előre meg kell fontolni, ki kell szimatolni, és úgy kell véghezvinni, tisztán, ügyesen, hogy semmi nyoma ne maradjon. Kisasszony napjára leszedték az utolsó almát; a gazda meg volt elégedve a haszonnal. Azután valamennyi őrt - közte Vaszilijt is - kifizette, és hálával elbocsátotta.

Vaszilij felöltözött - az úrfitól kapott ajándékba zubbonyt, kalapot -, de nem ment haza, utálta még a gondolatát is a durva paraszti életnek, hanem néhány részeges katonával, akik nyáron át vele együtt őrizték a gyümölcsöst, megint a város felé vette útját. A városban elhatározta, hogy éjnek idején kirabolja azt a boltot, amelynek gazdájánál egy ideig szolgált, s aki megverte és fizetés nélkül elkergette őt. Ismerte a helyszínt, tudta, hol tartja a gazda a pénzt; az egyik katonát odaállította őrködni, maga meg az udvar felől betörte az ablakot, bemászott, és kivette az egész pénzt. Mesterien csinálta az egészet; semmiféle nyomra nem akadtak utána, összesen háromszázhetven rubelt talált a pénztárban; abból százat társának adott, a maradékkal másik városba utazott, és ott ivott, szórakozott cimboráival meg a lányokkal.

14

Ivan Mironovból eközben ügyes, merész és gyakorlott lótolvaj lett. Felesége, Afimja eleinte sokat korholta gyanús ügyei miatt - amint nevezte -, de később megnyugodott, és büszke volt urára, mert posztóval bevont subában járt, és neki is új bundát, fejkendőt tudott vásárolni.

A faluban meg az egész környéken jól tudták, hogy egyetlen lótolvajlás sem történik Ivan Mironov nélkül; de ellene vallani nem mertek, és ha olykor gyanúba keveredett is, mindig tisztán, igazolva került ki a dologból. Legutoljára a kolotovkai karából hajtott el egy pár lovat. Mironov, amikor csak tehetett, megválogatta, hogy kitől lop, és szívesebben lopott földbirtokostól vagy kereskedőtől. Viszont kereskedőtől és földbirtokostól nehezebb volt lopni, így hát, ha nem akadt megfelelő préda, elhajtotta a parasztok lovait is. Így Kolotovkából is azokat a lovakat vitte el, amelyek éppen a keze ügyébe akadtak. Nem is ő maga hajtotta végre a dolgot, hanem egy Geraszim nevű ügyes fickó, akit sikerült rábeszélnie. A parasztok csak hajnal felé vették észre a lopást, és elindultak minden irányba keresni a lovaikat. Az állatok a kincstári erdőben álltak egy mély vízmosásban. Ivan Mironovnak az volt a szándéka, hogy éjszakáig ott tartja, és azután a sötétben elhajtja őket negyven versztányira egy ismerősehez. Meglátogatta Geraszimet az erdőben, pirogot, vodkát vitt neki, és egy eldugott ösvényen át indult hazafelé, abban a reményben, hogy ott senkivel sem fog találkozni. Szerencsétlenségére azonban belebotlott egy őrködő katonába.

- Gombáért voltál? - kérdezte a katona.

- Nem találtam semmit - mutatta Ivan Mironov üres kosarát, amelyet minden eshetőségre vitt magával.

- Igen, az idén nem terem gomba - hagyta helyben a katona -, talán majd később megindul. - S ezzel folytatta útját.

De a katona érezte, hogy itt valami nincsen rendjén. Mi oka lehet Ivan Mironovnak kora reggel a kincstári erdőben járkálni? Visszafordult, és elkezdett erre-arra szimatolni az erdőn. A vízmosás közelében nyerítés ütötte meg a fülét; halkan odalopódzott, ahonnan a hangot hallotta. A vízmosásban lábnyomokat, lótrágyát látott. Valamivel arrább ott ült Geraszim, és falatozott; mellette egy pár ló kötőfékkal fához kötözve.

A katona beszaladt a faluba, elhívta magával a bírót, a rendőrt és még két megbízható embert. Háromfelől odalopakodtak Geraszim búvóhelyéhez, körülvették és elfogták őt. Geraszim nem is próbált tagadni, és azon ittasan mindent bevallott. Elmondta, hogyan itatta, hogyan beszélte rá Ivan Mironov; azt is közölte, hogy Mironov megígérte, nemsokára visszamegy az erdőbe a lovakért. A parasztok tehát otthagyták Geraszimet a lovakkal, s őrseget szerveztek, úgy várták Ivan Mironovot. Estefelé fütttyentés hallatszott; Geraszim válaszolt. Alig indult meg Ivan Mironov lefelé a hegyről, a parasztok rávetették magukat, és megkötözve vitték a faluba.

Reggelre a bíró háza előtt egész tömeg sereglett egybe. Mironovot kivezették, és vallatni kezdték. Elsőnek Sztyepan Pelagejuskín kezdte kérdezgetni Mironovot, egy hajlott hátú, tagbaszakadt, hosszú karú, sasorrú és komor arc kifejezésű paraszt. Sztyepan önálló gazda volt; miután katonaidéjét leszolgálta, nemrégiben vált külön apjától, és éppen kezdte magát egy kicsit összeszedni, amikor ellopták a lovát. Egy évig bányában dolgozott, amíg megint tudott venni egy pár lovat. S most mind a kettőt elhajtották.

- Mondd meg, hol vannak a lovaim - kérdezte Sztyepan sápadtan a dühtől, miközben komor pillantását hol a földre, hol Mironov arcára szegezte.

Ivan Mironov tagadott. Sztyepan ekkor arcába ütött; Mironov orrából patakzott a vér.

- Beszélj, mert megöllek.

Ivan Mironov hallgatott, fejét félrehajtotta. Sztyepan hosszú karja ütésre lendült, először, másodszor. Ivan továbbra is hallgatott, csupán fejét hajtotta hol erre, hol arra, hogy kikerülje az ütéseket.

- Üssétek valamennyien! - kiáltotta a bíró.

A parasztok nekiestek, és ütlegelni kezdték. Ivan Mironov hallgatott. Azután elesett.

- Pogányok, ördögök - kiáltotta -, üssétek csak! Verjétek agyon! Nem félek tőletek!

Sztyepan ekkor követ ragadott fel, és beverte Ivan Mironov fejét.

15

Ivan Mironov gyilkosai bíróság elé kerültek. Köztük volt Sztyepan Pelagejuskín is. A többieknél súlyosabb vád terhelte őt, mivel valamennyien egyöntetűen vallották, hogy ő verte be kövel Ivan Mironov fejét. A bíróság előtt Sztyepan semmit sem tagadott: elmondta, hogy amikor az utolsó pár lovát elhajtották, feljelentést tett a járási rendőrkapitányságon, holmi cigányok útmutatása alapján nyomra is akadtak, de a rendőrkapitány nem is fogadta őt, és egyáltalán nem rendelt el vizsgálatot az ügyben.

- Mit csináltunk volna az ilyen emberrel? Tönkretett valamennyiünket.
- De hát akkor miért nem verték a többiek, csak maga? - kérdezte az ügyész.
- Nem igaz, mindenki verte, a közösség elhatározta, hogy agyonütjük. Én csak befejeztem. Mit kínlódjék hiába?

A bírókat megdöbbenette Sztjepan nyugalma, amellyel tettét bevallotta, és elbeszélte, hogyan ütlegették Ivan Mironovot, és hogyan „fejezte” be a dolgot.

Sztjepan csakugyan nem látott semmi rémeset ebben a gyilkosságban. Katonai szolgálata alatt egyszer föbe kellett lőnie egy bajtársát, és ebben annak idején éppen úgy nem látott semmi borzalmat, mint most Ivan Mironov meggyilkolásában. Megölték, hát megölték. Ma neki, holnap nekem.

Enyhe büntetést szabtak ki rá, mindössze egyévi börtönre ítélték. Paraszti ruháját levették, és számmal ellátva a ruhatárba tették; őt magát pedig rabruhába, bakancsba öltöztették.

Sztjepan sohasem tisztelte feletteseit, de most végképp meggyőződött róla, hogy az urak mind gyilkosok és vérszopók, kivéve a cárt; ő az egyetlen, aki igazságos, és sajnálja a népet. Ezt a véleményét alátámasztották a száműzöttek és kényszermunkára ítélt fegyencek, akikkel a börtönben megismerkedett. Az egyiket azért küldték kényszermunkára, mert főnökét sikkasztáson kapta, a másikat azért, mert pofon ütötte a fölöttesét, amikor az jogtalanul akarta elko-bozni egy paraszt földcskéjét; a harmadikat azért, mert bankjegyet hamisított. Úr, kereskedő, akármit követ el, elintéződik valahogyan, de a szegény parasztot minden semmiségért börtönbe csukják, hogy a tetveket hizlalják.

Felesége meglátogatta őt a börtönben. Férje nélkül amúgy is rosszul ment sora, most még a háza is leégett, és egészen tönkrement, kéregetni járt a gyerekekkel. Az asszony nyomorúsága még jobban felbőszítette Sztjepant. A fogházban is mogorván, dühösen viselkedett, és egyszer baltával majdnem leütötte a szakácsot; ezért egy évvel megtoldották a büntetését. Közben megtudta, hogy felesége meghalt, nincs többé otthona...

Amikor kitöltötte az idejét, levitték a ruhatárba, a polcra elővették a ruháját, amelyben két évvel azelőtt bejött, és ráadták.

- Hová menjek most? - kérdezte a ruhatári altisztet öltözködés közben.
- Hová? Haza, természetesen.
- Házam nincsen. Mit tehetnék egyebet, kiállok az országútra. Rabolni fogok.
- Ha rabolsz, megint csak visszakerülsz hozzánk.
- Hát... lesz, ahogy lesz.

És Sztjepan kiment a fogház kapuján. Mégiscsak hazafelé indult el. Hová is mehetett volna?

Még mielőtt falujába érkezett volna, megszállt egy ismerős fogadóban, ahol italmérés volt. A fogadós, kövér vlagyimiri kispolgár, ismerte Sztjepant. Tudta, hogy a szerencsétlenség juttatta börtönbe. Ott tartotta hát magánál éjszakára.

Ez a gazdag fogadós elcsábította az egyik szomszéd paraszt feleségét, és most azzal élt mint gazdasszonyával.

Sztjepan tudta ezt az egész történetet, tudta, hogy a gazdag fogadós mennyire megbántotta a parasztot, akit az a gyalázatos asszony faképnél hagyott; most kövérré hízva, izzadva ül és teázik, és könyörületből Sztjepant is megkínálja egy pohár teával. Vendég nem volt az egész fogadóban. Sztjepannak a konyhában adtak hálóhelyet. Matrjona mindent rendbe tett, és

bement a szobába. Sztyepan lefeküdt a kemencére, de aludni nem tudott, egyre forgolódott a gyaluforgácson, amelyet száradni terítettek fel a kályhára. Nem ment ki a fejéből a fogadós kövér pocakja, amely itt-ott előbuggyant az agyonmosott, foszladozó ing korca alól. Egyre az járt az eszében, milyen jó lenne késsel felmetszeni a potrohát, hogy kibuggyanjon belőle a haj. Meg az asszonyét is. Hol csitította magát: „No, holnap úgyis elmegyek innen”, hol meg eszébe jutott Ivan Mironov, és megint csak a fogadós hasára gondolt, meg az asszony fehér, izzadt begyére. Ha már meggyilkolja, akkor mind a kettőt. Másodszor szólalt meg a kakas. Ha meg akarja tenni, akkor most van az ideje, mindjárt hajnalodik. A kést már tegnap este észre vette, a fejsze helyét is tudta. Lemászott a kályháról, magához vette a fejszét meg a kést, és kiment a konyhából. Amint kilépett, megnyikordult a kilincs, és a fogadós lépett ki az ajtón. Nem sikerült úgy, ahogy akarta. Kését nem tudta használni, fölemelte a fejszét, és felhasította az ember fejét. A fogadós az ajtófélfának esett, és a földre gurult.

Sztyepan most bement a szobába. Matrjona kiugrott az ágyból, és egy szál ingben állt a szoba közepén. Sztyepan ugyanazzal a fejszével ölte meg őt.

Azután gyertyát gyújtott, kivette a pénzt a fiókból, és elment.

16

Egy vidéki városka szélén, lakott helyektől távolabb, saját házában élt egy volt tisztviselő, iszákos öregember, két lányával és vejével. Fiatalabbik lánya - az, aki férjével élt ott - szintén ivott, rossz útra tért. Marja Szemjonovna, az idősebbik, fonnyadt, soványka, ötvenesztendős özvegyasszony, egymaga tartotta el az egész családot kétszázötven rubel nyugdíjából. Ebből a pénzből élt az egész család. A háztartást is Marja Szemjonovna látta el egyedül, ő gondozta gyenge, részeges öreg apját és húga kicsiny gyermekét; főzött, mosott. És ahogyan ez már lenni szokott, mindenki reáhárított minden munkát, amit csak el kellett végezni; amellet mind a hárman szidalmazták, és sógora részegen meg is verte. Marja Szemjonovna mindezt némán, alázatosan tűrte, és amint ez már lenni szokott, minél több volt, annál többet végzett. A szegényeken is segített, szájától vonta meg a falatot, ruháit is odaadogatta, és ápolta a betegeket.

Egyszer egy sánta, féllábú falusi szabó dolgozott Marja Szemjonovnánál. Az öregnek egy ujjasát javította, és Marja Szemjonovna ködmönét vonta át új posztóval, hogy legyen miben piacra járnia télen.

A sánta szabó okos ember volt és jó szemű megfigyelő, aki mestersége folytán sokféle emberrel került össze, és nyomorék lévén, örökké üldögélt, s így hajlamos volt az elmélkedésre. Egy hetet töltött Marja Szemjonovnánál, és nem győzött csodálkozni életmódján. Az asszony egyszer kijött hozzá törülközőt mosni a konyhába, ahol varrt, és elbeszélgetett vele; a szabó elmesélte, bátyja milyen rosszul bánt vele, és hogyan vált tőle külön.

- Azt hittem, jobb lesz, de mindig csak ugyanaz: nyomorúság.

- Jobb, ha az ember nem is próbál változtatni a sorsán, csak él úgy, ahogyan él - jegyezte meg Marja Szemjonovna.

- Igaz, rajtad is csodálkozom, Marja Szemjonovna, hogy dolgozol az egész családra egyedül, majd megszakadsz belé. Pedig nem sok jót várhatsz tőlük cserébe, úgy látom.

Marja Szemjonovna nem válaszolt.

- Bizonyosan úgy tanultad a könyvekből, hogy majd a másvilágon megkapod ezért a jutalmadat.

- Arról nem tudhatunk semmit - válaszolta Marja Szemjonovna. - Csak éppen hogy jobb így élni.

- És a könyvek is írnak erről?

- Írnak. - És Marja Szemjonovna felolvasta a szabónak a hegyi beszédet a bibliából. A szabó elgondolkozott. S amikor megkapta bérét és hazament, mindegyre azt forgatta eszében, amit Marja Szemjonovnával látott, s amit az asszony mondott és felolvasott neki.

17

Pjotr Nyikolajevics Szventyickij megváltozott a néppel szemben, és a nép is megváltozott iránta. Egy év sem telt bele, s a parasztok kivágták huszonhét tölgyfáját, felégették egy gabonával teli csűrjét. Pjotr Nyikolajics úgy látta, hogy élete azon a környéken lehetetlenné válik.

Ugyanabban az időben a Livencov család jószágigazgatót keresett birtokaira, és a nemesi marsall Pjotr Nyikolajicsot ajánlotta, mint a legjobb gazdát az egész vidéken. Livencovék hatalmas birtokai semmit sem jövedelmeztek, mindent a parasztok élveztek. Pjotr Nyikolajics elvállalta, hogy rendet teremtsen, bérbe adta földjét, és feleségével együtt átköltözött a távoli, Volga menti kormányzóságba.

Pjotr Nyikolajics mindig szerette a rendet és a törvényt; most pedig még kevésbé tűrhette, hogy a durva és elvadult nép a törvény ellenére garázdálkodjék azon, ami nem az övé. Örült az alkalomnak, hogy végre móresre taníthatja a parasztokat, és kérlelhetetlen szigorral látott hozzá a dologhoz. Az egyik parasztot falopásért börtönbe záratta, a másikat saját kezűleg elverte, amiért nem tért ki az útból, és nem vette le a sapkáját. Bizonyos legelőket illetően vita folyt, a parasztok azt állították, hogy az övéik; Pjotr Nyikolajics kijelentette, hogy ami állatot a legelőkön talál, azt elhajtja.

Eljött a tavasz, és a parasztok, mint minden esztendőben, kiengedték állataikat az urasági legelőkre. Pjotr Nyikolajics összehívta béreseit, és meghagyta nekik, tereljék be az állatokat az uraság udvarába. A parasztok szántani voltak, s így a béreseik az asszonyok sivalkodásával mit sem törődve behajtották az állatokat. Amikor az emberek hazatértek a munkából, összegyűltek, seregestül a kastély elé vonultak, és állataikat követelték. Pjotr Nyikolajics puskával a vállán ment ki hozzájuk (éppen körútjáról érkezett haza), és kijelentette, hogy állataikat csak úgy adja ki, ha szarvasmarháért fejenként ötven kopejka, juhonként tíz kopejka bírságot fizetnek. A parasztok kiabálni kezdtek, hogy a legelő az övék, már apjuk, nagyapjuk is rajta legeltetett, és nincs olyan törvény, hogy valaki elhajtsa a más állatait.

- Add ki az állatokat, mert baj lesz! - támadt az egyik öreg paraszt Pjotr Nyikolajicsra.

- Miféle baj lesz? - ordított Pjotr Nyikolajics; elsápadt, és közelebb lépett az öreghez.

- Add ki, ne vétkezz. Vérszopó.

- Micsoda? - ordított magából kikelve Pjotr Nyikolajics, és öklével az aggastyán arcába sújtott.

- Ne merj verekedni! Fiúk, vegyétek el erőszakkal az állatokat.

A tömeg megmozdult. Pjotr Nyikolajics el akart menni, de nem engedték. Megpróbált utat törni magának. Puskája elsült, és a golyó megölt egy embert. Heves kézitusa indult meg. Pjotr Nyikolajicsot eltaposták; öt perc múlva megcsonkított testét a vízmosásba hurcolták.

A gyilkosokat statárium elé állították, és kettőt közülük akasztófára ítélték.

A sánta szabó szülőfalujában öt gazdag paraszt ezerszáz rubelért százöt gyeszjatyina szántót bérelt egy földesúrtól, zsíros, fekete földet, és kiadta bérbe a parasztoknak, gyeszjatyináját tizenennyolc, tizenöt rubeljével. Egy se kelt el olcsóbban tizenkét rubelnél, így hát az üzlet nagy haszonnal járt. Maguknak öt-öt gyeszjatyinát tartottak meg, és ez a föld nekik egy kopejkájukba sem került.

A bérlő parasztok egyike meghalt, és a többiek felajánlották a sánta szabónak, társuljon be hozzájuk a bérletbe.

Amikor a bérlők nekiláttak egymás között felosztani a földet, a szabó nem ivott velük; mikor aztán arról volt szó, kinek mennyi föld jusson, a szabó azt mondta, hogy mindenkinek egyformán kell részesednie, s a bérlőktől nem szabad többet követelni, mint amennyi dukál.

- Hogyhogy?

- Hát talán pogányok vagyunk? Az urak megtehetik, de mi keresztények vagyunk, Isten törvénye szerint kell cselekednünk. Krisztus tanítása szerint.

- Hol van az a törvény?

- Meg van írva a könyvben, az evangéliomban. Jertek el hozzám vasárnap, felolvasom, aztán megbeszéljük együtt.

Vasárnap, ha nem is valamennyien, de hárman elmentek a szabóhoz, aki felolvasott nekik a Bibliából.

Elolvasta Máté evangéliumának öt fejezetét, aztán megbeszélték a hallottakat. Mind a hárman meghallgatták, de csak az egyik fogadta be az ígét, Ivan Csujev nevezetű. Annyira megszívelte, hogy attól fogva mindenben Istennek tetsző életet élt. S vele együtt úgy élt egész családja. Csujev nem fogadott el több földet, mint amennyi dukált neki.

A falubeliek megszokták, hogy el-eljárogassanak a szabóhoz meg Ivan Csujevhez; lassanként megértették a tanítás értelmét, leszoktak a dohányzásról, az ivásról, a káromkodásról, elkezdtek egymást segíteni. Templomba nem jártak többé, és a szentképeket elvitték a papnak. Tizenhét család élt így, összesen hatvanöt lélek. A plébános megijedt, és jelentést tett a püspöknek. A püspök gondolkozott, hogy mitévő legyen, s végül úgy döntött, elküldi a faluba Miszail atyát, a gimnázium volt hitoktatóját.

A püspök hellyel kínálta Miszailt, majd elmondotta neki, milyen újszerű jelenség ütötte fel fejét egyházkerületében.

- Mindennek oka a lélek erőtlensége, a nép durvasága. Te tanult ember vagy. Megbízom benned. Utazz oda, hívd össze a népet, és magyarázd meg nekik az igazságot.

- Ha eminenciád megáld, örömmel rajta leszek - válaszolt Miszail atya. Örült a megbízatásnak. Örült minden alkalomnak, amikor megmutathatta, hogy hisz. Mások térítése közben pedig mindennél jobban elhitethette önmagával, hogy hisz.

- Igyekezz, mert erősen szenvedek nyájamért - mondta a püspök, miközben hófehér, kissé puffadt kezével sietség nélkül vette át a teáspoharat szolgáljától.

- Miért van csak egyféle befőtt? Hozz másikat - mondotta a szolgának. - Igen nagyon, nagyon fáj ez nekem - fordult ismét Miszailhoz.

Miszail atya örült, hogy vallomást tehet hitéről. De mivel szegény ember volt, pénzt kért utazásra, költségeire, és a durva és faragatlan nép ellenállásától tartva, azonfelül még a kormányzó intézkedését is kérte, hogy a helybeli rendőrség szükség esetén támogassa.

A püspök mindent elintézett; Miszail atya szakácsnéja, szolgája segítségével összekészítette az útra való ételt, italt, amely nélkül lehetetlen lett volna elindulnia egy olyan isten háta mögötti faluba, s azzal elutazott rendeltetési helyére. Küldetése kellemes érzéseket ébresztett Miszailban: érezte szolgálatának fontosságát, s azonfelül megszűnt minden kételye saját hitében, ellenkezőleg, tökéletesen meggyőződött annak őszinteségéről.

Gondolatai nem hitének lényegével foglalkoztak - ez axiómákban volt lefektetve -, hanem az ellenvetések megcáfolásával, amelyek vallása külső megnyilvánulási formáit érhatték.

20

A falusi pap és felesége nagy tisztelettel fogadták Miszailt, és a megérkezését követő napra összehívták a népet a templomba. Miszail vadonatúj selyem miseruhában, mellén nagy kereszttel, szépen megfésülve felment a szószékre, mellette állt a plébános, kissé távolabb a kántorok, énekesek s az oldalajtóknál rendőrök. Eljöttek a szakadárok is, viseltes, zsíros ködmönükben.

Az imádság után Miszail szentbeszédet mondott, amelyben intette a szakadárokat, térjenek vissza az egyház kebelébe; a pokol minden kinszenvedésével fenyegette meg őket, és teljes bűnbocsánatot ígért azoknak, akik megbánják bűnüket.

A szektások hallgattak. Amikor kérdéseket intéztek hozzájuk, válaszoltak.

Arra a kérdésre, hogy miért szakadtak el az egyháztól, azt válaszolták, hogy a templomban emberkéz alkotta, fából faragott isteneket imádnak, s ezt a szentírás nemcsak hogy nem parancsolja, hanem a tízparancsolat egyenesen az ellenkezőjét írja elő. Amikor Miszail azt kérdezte Ivan Csujevtől, igaz-e, hogy a szentképet deszkának nevezte, Csujev azt válaszolta: „Fordítsd meg akármelyik ikont, magad is megláthatod.”

Amikor azt a kérdést intézte hozzájuk, miért nem ismerik el a papságot, azt válaszolták, hogy meg vagyon írva, „ingyen kaptátok, ingyen is adjátok tovább”, a papok pedig csak pénzért osztogatják az áldást. Akárhogyan próbálta is Miszail a szentírással bizonyítani igazát, a szabó és Csujev nyugodtan, de keményen válaszolgattak, és a Bibliát idézték, amelyet ugyancsak alaposan ismertek. Miszail megharagudott, és a világi hatalommal fenyegetődött. Mire a szakadárok azt válaszolták, hogy meg vagyon írva, „üldöztettem, és ti is üldöztetni fogtok”.

A hitvita tehát eredménytelenül végződött, és nem is lett volna semmi baj, ha másnap a misén Miszail nem prédikált volna az eretnekek ártalmasságáról, meg arról, hogy minden büntetést megérdemelnek; a templomból kiözönlő nép pedig arról kezdett beszélni, hogy ideje lenne már egyszer móresre tanítani a hitetleneket, ne bolondítsák tovább a népet. S ugyanaznap, miközben Miszail atya lazacot és tengeri pisztrángot falatozott a tisztelendővel meg a városból érkezett inspektorral, a faluban verekedés támadt. Az igazhitűek összecsoportultak Csujev háza előtt, s várták a szakadárok kijövetelét, hogy elverhessék őket. A szektások húszan voltak, férfi, nő vegyesen. Miszail prédikációja s most a pravoszlávok csődülete, fenyegető beszédei haragot keltettek a szektásokban, amelynek azelőtt nyoma sem volt bennük.

Már esteledett, az asszonyoknak haza kellett volna menniük fejni, de az igazhitűek még mindig ott álltak, és vártak az ajtó előtt, az egyik legényt pedig, aki ki akart jönni, elverték és visszakergették a házba. Tanakodtak, hogy mitévők legyenek, de nem értettek egyet.

A szabó véleménye szerint tűrniük kell, és nem szabad ellenállniuk. De Csujev azt mondta, ha nem védekeznek, csak tűrnek, akkor valamennyiüket félholtra verik; ezzel felragadta a piszkavasat, és kiment a ház elé. A pravoszlávok rávetették magukat.

- Hajrá, Mózes törvénye szerint! - kiáltotta Csujev, és nekiesett támadóinak; az egyiknek kiverte a szemét; társai ekkor kiugrottak a házból, és hazaszaladtak.

Csujevet bíróság elé állították, és istenkáromlásért meg lázításért száműzésre ítélték.

Miszail atyát pedig megjutalmazták, és kinevezték archimandritává.

21

Két évvel azelőtt a doni kozákok földjéről tanulmányai folytatására Pétervárra érkezett egy egészséges, csinos, keleties arctípusú leány; Turcsanyinovának hívták. Ez a lány Pétervárott összetalálkozott egy Tyurin nevű diákkal, egy szimbirszki kormányzósági tisztviselő fiával, és megszerette őt; de nem közönséges női szerelemmel, nem azzal a vágygal, hogy felesége, gyermekeinek anyja legyen, hanem bajtársias szeretettel, amelynek fő forrása az volt, hogy mind a ketten egyformán gyűlölték nemcsak a fennálló társadalmi rendet, hanem annak képviselőit és fenntartóit is, és egyformán tudatában voltak annak, mennyire fölötté állnak műveltségükben és erkölcsi felfogásukban ezeknek az embereknek.

Turcsanyinova könnyen tanult, mindent megjegyzett, amit hallott, és jól vizsgázott; azonfelül óriási mennyiségben falta a legújabb könyveket. Meg volt róla győződve, hogy hivatása nem az, hogy gyermekeket szüljön és neveljen - erre irtózáttal és megvetéssel gondolt -, hanem az, hogy megdöntse a fennálló rendet, amely megbénítja a nép legjobb erőit, és megmutassa az embereknek az élet új útját, amelyet a legfrissebb európai írók műveiből ismert meg. A telt, fehér bőrű, rózsás arcú, fénylő szemű, fekete hajú leány olyan érzelmeket keltett a férfiakban, amelyekre maga nem vágyott, s amelyekben nem is osztozhatott - annyira elmerült agitációs, rábeszélő tevékenységében. Mégis kellemes volt látnia, hogy ilyen érzéseket ébreszt a férfiakban; éppen ezért, ha nem is cicomázta magát, de nem hanyagolta el külsejét. Jó érzés volt, hogy tetszik a férfiaknak, és a gyakorlatban bizonyíthatja be, mennyire megveti azt, amit a többi nő olyan sokra tart. Ami a fennálló rend elleni harc eszközeit illeti, ebbéli nézeteiben Turcsanyinova messzebbre ment, mint Tyurin meg többi bajtársa; azt állította, hogy ebben a harcban minden eszköz helyes és felhasználható, egészen a gyilkosságig. Mindamellet Kátya Turcsanyinova, ez a szélsőséges forradalmár, jóságos és önmegtagadó asszonyi lélek volt, aki mindig és minden körülmények között többre tartotta más hasznát, örömét, jólétét, mint a maga hasznát, örömét vagy jólétét, és szívből örült, valahányszor jót tehetett valakivel - gyermekkel, állattal vagy öregemberrel.

A nyarat Turcsanyinova egy Volga menti városkában töltötte, tanítónő barátnőjénél. Ugyanabban a járásban nyaralt Tyurin is, édesapjánál. Gyakran találkoztak, megbarátkoztak a körorvossal is, kölcsönadták egymásnak könyveiket, sokat vitatkoztak, izgultak. Tyurinék földje szomszédos volt azzal a Livencov-birtokkal, ahová Pjotr Nyikolajicsot nevezték ki jószágigazgatónak. Amikor Pjotr Nyikolajics odaérkezett és nekiállt rendet csinálni, a fiatal Tyurin észrevette, hogy a livencovói parasztok önálló gondolkozásúak, és szilárdul eltökélték, hogy megvédelmezik jogaikat; érdeklődni kezdett irántuk, és gyakran bejárt a faluba, beszél-

getett a paraszttal, terjesztette közöttük a szocializmus eszméit általában és különösen a földosztás gondolatát.

Amikor Pjotr Nyikolajicsot meggyilkolták, és bírói vizsgálatot rendeltek el az ügyben, a járási székhely forradalmi körének minden oka megvolt rá, hogy felháborodással szemlélje a bíróság működését, és ezt bátran ki is mondta. A vizsgálat során kiderült, hogy Tyurin sokat járt a faluba, és beszélgetett a paraszttal. Tyurinnál házkutatást rendeltek el, találtak néhány forradalmi röpiratot, a diákot letartóztatták, és Pétervárra vitték.

Turcsanyinova utánautazott, és elment a fogházba, hogy találkozzék vele; de nem találkozhatott vele soron kívül, csak a látogatási napon engedték be hozzá, s akkor is csak kettős rácson keresztül láthatta Tyurint. Ez a viszontlátás még növelte a leány felháborodását, amely legfelsőbb fokát akkor érte el, amikor egy jóképű csendőrtiszt beszélgetés során értésére adta, hogy hajlandó valamit tenni érdekében, ha a leány elfogadja közeledését. Haragja, gyűlölete a hatalom képviselői ellen ekkor már nem ismert határt. Elment a rendőrfőnökhöz panaszt tenni. A rendőrfőnök ugyanazt mondta neki, amit a csendőrtiszt, hogy a látogatást miniszteri rendelet tiltja, amellyel szemben nem tehetnek semmit. Turcsanyinova akkor kérvényt adott be a miniszterhez, amelyben látogatási engedélyt kért; visszautasították. Ekkor a leány kétségbeesett tette határozta el magát, és revolvért vásárolt.

22

A miniszter rendes fogadóóráját tartotta. Három kérelmezőt megkerülve, először a kormányzóval beszélt, majd odalépett a fekete szemű, feketébe öltözött, csinos fiatalasszonyhoz, aki bal kezében valami iratot tartott. Simogató és buja tüzecke gyúlt ki a miniszter úr szemében, amikor megpillantotta a szép kérelmezőt, de azután helyzetére gondolt, és komoly arcot vágott.

- Mit parancsol? - kérdezte, és egészen közel lépett hozzá.

A nő nem válaszolt, körgallérja alól előhúzta jobb kezét, amelyben revolvért tartott, és a miniszter mellére célozva elsütötte, de eltévesztette célját.

A miniszter karon akarta ragadni, de a nő kiszakította magát, és másodszor is elsütötte fegyverét. A miniszter futásnak eredt. A nőt elfogták. Egész testében remegett, és nem tudott szólni. Majd egyszerre hisztérikus nevetésben tört ki. A miniszter még csak meg sem sebesült.

Turcsanyinova volt a fekete ruhás nő. Előzetes letartóztatásba helyezték. A miniszter pedig, miután fogadta a legmagasabb személyeknek, sőt magának a cárnak szerencsekívánatait és részvétnyilatkozatait, vizsgálatot rendelt el az összeesküvés felderítésére, amely a merényletet megszervezte.

Összeesküvésnek természetesen nyoma sem volt; de a nyílt és titkos rendőrség tagjai lelkes buzgalommal vetették rá magukat a nem létező összeesküvés szálainak kibogozására, hogy ily módon lelkiismeretesen megszolgálják fizetésüket; kora reggel, még sötétben keltek, egyik házkutatást a másik után tartották, iratokat, könyveket másoltak, naplót, leveleket olvastak, gyönyörű papirosra gyönyörű szép írással kivonatokat készítettek belőlük, számtalanszor kihallgatták Turcsanyinovát, és mindenféle emberekkel szembesítették, hogy kicsikarják belőle bűntársainak nevét.

A miniszter alapján véve jószívű ember volt, és nagyon sajnálta az egészséges, szép fiatal kozák lányt; de azt mondogatta magának, hogy őrajta súlyos állami felelősség nyugszik, s az állam érdekeit szolgálja, bármily nehezebbre essék is. S amikor egy udvari bálon összetalálkozott volt bajtársával, egy kamarással, aki Tyurinéknak ismerőse volt, és megpróbált kegyelmet kérni tőle a fiatal Tyurin és Turcsanyinova számára, a miniszter olyan hevesen vont vállat, hogy széles piros érdemszalagja összegyűrődött hófehér mellényén, és kijelentette:

- *Je ne demanderais pas mieux que de lâcher cette pauvre fillette, mais vous savez - le devoir!*²¹

Turcsanyinova eközben a vizsgálati fogházban ült, olykor csendes kopogtatással érintkezett fogolytársaival, és olvasgatta a könyveket, amelyeket adtak neki; néha pedig hirtelen kétségbeesett, dührohamot kapott, fejét a falba verte, visított és hahotázott.

23

Marja Szemjonovna - mint minden hónapban - a járadék hivatalban átvette nyugdíját, és hazafelé menet összetalálkozott egy tanító ismerőseivel.

- Megkapta a nyugdíját, Marja Szemjonovna? - kiáltott át a tanító az utca túlsó oldaláról.

- Megkaptam - felelte Marja Szemjonovna. - Éppen arra elég, hogy a legsürgősebb lyukakat betömjem vele.

- No, elég szép pénz az; jut is, marad is - mondta a tanító, azután köszönt, és folytatta útját.

- Vízontlátásra - búcsúzott Marja Szemjonovna is, és miközben tekintete még a tanítót követte, egyenesen beleszaladt egy magas férfiba, akinek feltűnően hosszú karja és szigorú arca volt.

Amikor háza elé ért, legnagyobb meglepetésére újból összetalálkozott ugyanazzal a hosszú karú férfival. A férfi megvárta, amíg bement a házba, még egy ideig álldogált, aztán megfordult és elment.

Marja Szemjonovna előbb megijedt, majd elszomorodott. De amikor bement a szobába, kiosztotta a magával hozott nyaláncságokat öreg apjának meg unokaöccsének, a kicsi, beteges Fegyának, és megsimogatta az örömtől vinnyogó Trezorkát, jókedve visszatért. A pénzt átadta apjának, és ismét hozzálátott a munkához, amely sohasem fogyott ki a keze alól.

Az ember, akibe az utcán beleütközött, Sztjepan Pelagejuszkin volt.

A fogadóból, ahol megölte a gazdát, Sztjepan nem ment vissza a városba. S különös: gyilkosságának emléke cseppet sem volt kellemetlen, sőt naponta többször is felidézte. Kellemes gondolat volt számára, hogy olyan pontosan és ügyesen tudja véghezvinni az effélét, hogy senki sem tudja meg, és így nem is akadályozza meg abban, hogy továbbra, másokkal is ugyanazt cselekedje. Kocsmában teázás, iddogálás közben elnézte az embereket, és mindig ugyanabból a szempontból: hogyan lehetne a legjobban megölni őket. Éjszakára egy ismerőshez tért be, aki teherfuvaros volt. Az ember nem volt otthon, Sztjepan azt mondta, megvárja, míg hazajön, leült, és az asszonnyal beszélgetett. Később, amikor az asszony a kimenéhez lépett, eszébe ötlött, mi lenne, ha megölné. Elcsodálkozott önmagán, fejét csóválta, azután elővette csizmaszárából a kést, leteperte az asszonyt, és elvágta a torkát. A gyerekek

²¹ Igazán szívesen bocsátanám szabadon a szegény fiatal lányt, de hiszen tudja - a kötelesség! (francia)

kiabálni kezdtek, őket is leszúrta, azzal kiment a házból és a városból. A városon kívül egy kis faluban betért a kocsmába, és ott kialudta magát.

Másnap visszament a városba, s az utcán meghallotta Marja Szemjonovna beszélgetését a tanítóval. Az asszony pillantása megriasztotta Sztjepant, mégis úgy határozott, hogy belopózik házába, és elrabolja tőle a pénzt, amelyet aznap kapott. Éjnek idején feltörte a zárat, és bement a szobába. Először a fiatalabbik, férjes asszony hallotta meg lépteit, és kiáltozni kezdett. Sztjepan azonnal leszúrta őt. Férje is felébredt, dulakodni kezdett vele. Torkon ragadta Sztjepant, és sokáig birkózott vele, de Sztjepan volt az erősebb. Amikor a férfival is végzett, Sztjepan izgatottan, a küzdelemtől feldúltan bement a kamrába. Marja Szemjonovna ágyában feküdt; fölült, riadt, szelíd pillantással tekintett Sztjepanra, és keresztet vetett. Tekintete megrémítette Sztjepant; lesütötte szemét.

- Hol a pénz? - kérdezte, anélkül, hogy az asszonyra nézett volna.

Marja Szemjonovna nem felelt.

- Hol a pénz? - ismételte Sztjepan, és megmutatta neki a kést.

- Mit akarsz? Hát szabad ezt? - suttogta az asszony.

- Úgy látszik, szabad.

Sztjepan az ágyához lépett, karon akarta ragadni az asszonyt, nehogy akadályozza munkájában, de Marja Szemjonovna nem védekezett, föl sem emelte kezét, hanem melléhez szorította, és mélyen felsóhajtott.

- Ó, milyen szörnyű bűnt akarsz elkövetni. Légy irgalmas önmagad iránt! Azt hiszed, másokat ölsz meg, pedig a saját lelkedet döntöd kárhozatba... Ja-a-ajj! - hördült fel.

Sztjepan nem bírta tovább elviselni hangját, pillantását, és felvágta a torkát. „Nincs időm beszélgetni.” Marja Szemjonovna visszahanyatlott párnájára, és hörögni kezdett. A párnát elöntötte a vér. Sztjepan elfordult, és végigjárta a szobákat, összeszedte, amire szüksége volt; azután cigarettára gyújtott, leült, megtisztította ruháját, és kiment. Azt gondolta, hogy ez a gyilkossága is éppen úgy sikerül majd, mint a többi; de még mielőtt elért volna éjjeli szállására, hirtelen olyan kimerültség vett rajta erőt, hogy egyetlen tagját sem tudta megmozdítani. Lefeküdt az árokba, és ott feküdt az éjszaka hátralevő részében, egész nap és a következő éjszaka.

MÁSODIK RÉSZ

1

Az árokban fekvő Sztjepan szüntelenül maga előtt látta Marja Szemjonovna sovány, ijedt, szelíd arcát, és hallotta hangját. „Hát szabad ezt?” - kérdezte ez a különös, susogó, szálnalmas hang. És Sztjepan újra meg újra átélte, amit elkövetett. Rémület fogta el, lehuntya szemét, és megrázta bozontos fejét, hogy kirázza belőle ezeket a gondolatokat és emlékeket. Egy-egy percre sikerült is megszabadulnia emlékeitől, de akkor helyettük egy-két fekete alak jelent meg, mögöttük még többen jöttek, feketék, véres szemmel, torzképeket vágtak feléje, és mind ugyanazt mondták: „Megölted őt, magadat is öld meg, másképp nem hagyunk békét.” Akkor kinyitotta a szemét, és megint rettenetesen sajnálta és irtózott önmagától. Megint lehuntya szemét - megint jöttek a feketék.

Másodnap estére föltápáskodott, és nagy nehezen elvándorolt a legközelebbi kocsmáig. Inni kezdett. De akármennyit ivott, nem tudott lerészegedni. Szótlanul ült az asztalnál, és egyik poharat a másik után hajtotta fel. A kocsmába belépett egy csendőrtiszt.

- Hát te ki vagy? - kérdezte Sztyepantól.

- Az, akit keres. Tegnap Dobrotvorovéknál mindenkit leszúrtam.

Megkötözték, és miután huszonnégy óráig az őrszobában tartották, bevitték a kormányzósági székhelyre. A fogházigazgató megismerte régi, garázda foglyát, akiből ilyen gonosztevő lett, és szigorúan fogadta.

- Aztán nekem ne rendetlenkedjél itt! - rivallt rá összevont szemöldökkel, alsó állkapcsát előretolva. - Ha bármit észreveszek, agyonverlek. Innen ugyan nem fogsz megszökni!

- Minek szöknék? - felelte rá Sztyepan lesütött szemmel. - Hiszen magam adtam fel magamat.

- Hallgass, ne feleselj. És ha a hatósággal beszélsz, szembe nézz! - ordított rá a felügyelő, és öklével arcul ütötte.

Sztyepan ezalatt ismét maga előtt látta az asszonyt, hallotta hangját. Nem hallotta, amit a felügyelő szólt hozzá.

- Mi az? - riadt fel, amikor arcán érezte az ökölcsapást.

- Mars, semmi értelme a színlelésnek!

A felügyelő dühöngő jeleneteket várt, összeszólalkozást a többi fogollyal, szökési kísérletet. Azonban mindebből semmi sem következett be. Akármikor nézett be hozzá a kémlelőlyukon a fegyőr vagy maga az igazgató, Sztyepan csendesen ült szalmazsákján, fejét kezébe támasztva, és magában suttogott. Vallatás alatt is másként viselkedett, mint a többi fogoly; szórakozottnak látszott, nem hallotta meg a kérdéseket, amikor pedig megértette őket, olyan őszintén felelt, hogy a vizsgálóbíró, aki megszokta, hogy ügyessége és ravaszsága latba vetésével kell leküzdenie a vádlottak makacsságát, olyasmit érzett, mint amikor sötétben a lépcső tetején újabb lépcsőfokra emeljük lábunkat - és a sík földre lépünk. Sztyepan valamennyi gyilkosságot elbeszélte, összevont szemöldökkel, tekintetét egy pontra függesztve, egyszerű és tárgyilagos hangon beszélt, s igyekezett minél pontosabban visszaemlékezni a részletekre: „Kijött - mesélte első gyilkosságáról -, mezítláb megállt az ajtóban, egyszer fejbe vertem, aztán hörögni kezdett, azután mindjárt az asszonynak láttam neki” - és így tovább. A fogház felülvizsgálata alkalmával megkérdezték Sztyepant, nincs-e valami panasa, kívánsága. Azt válaszolta, hogy semmire sincs szüksége, és senki sem bántja. Az államügyész néhány lépést tett a bűzös folyosón, majd megállt, és megkérdezte az őt kísérő fogházigazgatót, hogyan viseli magát ez a fogoly.

- Nem győzők csodálkozni rajta - válaszolta a felügyelő, akit meglepéssel töltött el, hogy Sztyepan megdicsérte a bánásmódot. - Második hónapja van itt nálunk, viselkedése példás. Csak attól félek, nem tervel-e valamit. Mindenre elszánt ember, és hihetetlenül erős.

2

Az első hetekben a börtönben Sztyepant szüntelenül egy és ugyanaz gyötörte. Látta maga körül zárkája sűrű falait, hallotta a fegyház zaját - maga alatt a közös zárka lármáját, az őrlépteit a folyosón, az óra ütését, és ugyanakkor látta az asszonyt, szelíd pillantását, amely már első, utcai találkozásuk alkalmával legyőzte Sztyepant, sovány, fonnyadt nyakát, amelyet

átvágott; hallotta megható, száralmas suttogását: „Másokat ölsz meg, és a saját lelkedet döntöd kárhozatba. Hát szabad ezt?” Azután elhallgatott a hang, és jöttek hárman a feketék. Megjelentek, akár lehunyt a szemét Sztyepan, akár kinyitotta. Lehunyt szemmel még tisztábban látta őket. Amikor kinyitotta a szemét, összefolytak az ajtóval, a falakkal, és kissé elhalványodtak, de azután megint előjöttek, három oldalról jöttek feléje, fintorogtak, és mindegyre ismételték: „Végezz magaddal, végezz magaddal. Akaszd fel magad, gyújtsd fel magad.” Sztyepant ilyenkor remegés fogta el, imádkozni kezdett, elmondott mindent, amit tudott: üdvözlégyet, miatyánkot, és az eleinte mintha segített volna. Imádkozás közben visszagondolt életére; apjára, anyjára, falujára, farkaskutyájukra, nagyapóra a kemence tetején, játszópajtásaira, azután a lányokra, amint énekeltek, azután a lovakra, amelyeket elhajtottak tőle, meg arra, hogyan fogták el a tolvajt, s hogyan verte agyon kövel. Visszaemlékezett első fogházbüntetésére, a kövér fogadásra, a fuvaros feleségére meg gyermekeire, s azután ismét *őrá*. Melege lett, ledobta válláról rabköntösét, leugrott fekhelyéről, és mint a ketrecbe zárt vad, gyors léptekkel járkált fel s alá zárkájában, sebesen fordulva az izzadó, nedves falaknál. Majd ismét imádságba fogott, de az imádság már nem használt.

Egy hosszú őszi estén, amikor a szél füttyült és zúgott a kéményben, addig futkosott ide-oda a cellában, amíg ki nem merült, és leroskadt priccsére. Úgy érezte, feladja a küzdelmet, a feketék győztek, nincs más hátra, mint alávetni magát akaratauknak. Már régen kiszemelte magának a kályhacsövet. Ha átkötözi vékony kötéllel vagy vászoncsíkkal, nem fog széjjelmenni. Csak ügyesen kell nyélbe ütni a dolgot. Munkához látott, két napon át keskeny csíkokat szagatott a zsákból, amelyen aludt; amikor az *őr* bejött, priccsét letakarta köntösével. A szalagokat jó szoros csomókkal összekötözte, és duplára vette őket, nehogy leszakadjanak testének súly alatt. Amíg ezekkel az előkészületekkel foglalatoskodott, nem gyötrődött. Amikor mindennel elkészült, hurkot csinált, nyakába vetette, felmászott a priccsre, és felakasztotta magát. De alig kezdett nyelve kidagadni a szájából, amikor a kötel elszakadt, és Sztyepan leesett. A zajra bejött az *őr*; behívta a felcsert, és az öngyilkost a kórházba vitték. Másnapra helyrejött, visszavitték a fegyházba, de most már nem magánzárkába tették, hanem közösbe.

A közös cellában húsz ember között úgy élt, mintha egyedül volna, senkit sem látott, senkihez sem szólt, és továbbra is ugyanúgy gyötrődött. Különösen olyankor szenvedett, amikor mindenki aludt, de ő nem tudott aludni, és mindig az asszonyt látta maga előtt, hallotta hangját, azután megint jöttek a feketék szörnyűséges szemeikkel, és kínozták őt.

Megint imádkozni próbált, s az imádság most sem használt.

Egyszer, amikor imádkozás után megint megjelent neki az asszony, hozzája kezdett imádkozni, a lelkéhez, hogy bocsássa el őt, bocsásson meg neki. S amikor hajnal felé lehanyatlott nyűtt szalmazsákjára, mélyen elaludt. Álmában megint megjelent az asszony, sovány, ráncos, átvágott nyakával.

- Megbocsátasz? - kérdezte tőle Sztyepan.

Marja Szemjonovna ránézett szelíd, gyöngéd pillantásával, és nem felelt.

- Megbocsátasz? - kérdezte ismét Sztyepan; és így háromszor egymás után. Azzal fölébredt. Attól fogva megkönnyebbült a lelke, szinte felocsúdott, körülnézett, és közeledni, beszélni kezdett fogolytársaival.

Sztyepannal közös zárkában ült Vaszilij, akit ismét tolvajláson kaptak és száműzésre ítélték, meg Ivan Csujev, ugyancsak száműzésre ítéelve. Vaszilij egész idő alatt nótázott kellemes hangján, vagy pedig kalandjait mesélgette társainak. Csujev vagy dolgozott, ruháját, fehéreneműjét foltozgatta, vagy a szentírást olvasta.

Sztyepan kérdésére, hogy miért került ide, megmagyarázta, hogy Krisztus igaz hite miatt büntetik, mert a csaló papok nem állhatják az olyan embert, aki az evangélium szerint él, és őket leleplezi. Amikor pedig Sztyepan megkérdezte tőle, hogy mi hát az evangéliumi törvény, Csujev megmagyarázta neki, hogy az evangéliumi törvény tanítása szerint nem szabad faragott istenekhez imádkoznunk, hanem lélekben és igazságban kell leborulnunk Isten előtt. Azt is elbeszélte rendre, hogy ezt az igaz hitet egy féllábú szabótól tanulták egy bizonyos földosztás alkalmával.

- No és a gonosz cselekedetekkel hogy állunk? - érdeklődött Sztyepan.

- Minden meg vagyon írva.

És Csujev felolvasta neki:

- „Mikor pedig eljő az embernek Fia az ő dicsőségében, és övele mind a szent angyalok, akkor beül majd az ő dicsőségének királyi székébe. És elébe gyűjtetnek mind a népek, és elválasztja őket egymástól, miként a pásztor elválasztja a juhokat a kecskéktől. És a juhokat jobb keze felől, a kecskéket pedig bal keze felől állítja. Akkor ezt mondja a király a jobb keze felől állóknak: Jertek, én Atyámnak áldottai, örököljétek ez országot, amely számotokra készített a világ megalapítása óta. Mert éheztem, és ennem adtatok; szomjúhoztam, és innom adtatok, jövevény voltam, és befogadtatok engem; mezítelen voltam, és felruháztatok; beteg voltam, és meglátogattatok, fogoly voltam, és eljöttetek hozzám. Akkor felelnek majd néki az igazak, mondván: Uram, mikor láttuk, hogy éheztél, és tápláltunk volna, vagy szomjúhoztál, és innod adtunk volna? És mikor láttuk, hogy jövevény voltál, és befogadtunk volna? Vagy mezítelen voltál, és felruháztunk volna? - És felelvén a király, azt mondja majd nekik: Bizony mondom nektek, amennyiben megcselekedtetek eggyel az én legkisebbik atyámfiái közül, énvelem cselekedtetek meg.

Akkor szól majd az ő bal keze felől állókhoz is: Távozzatok tőlem, ti átkozottak, az örök tűzre, amely az ördögnek és az ő angyalainak készített. Mert éheztem, és nem adtatok ennem; szomjúhoztam, és nem adtatok innom; jövevény voltam, és nem fogadtatok be engem; mezítelen voltam, és nem ruháztatok fel engem; beteg és fogoly voltam, és nem látogattatok engem. - Akkor ezek is felelnek majd néki, mondván: Uram, mikor láttuk, hogy éheztél vagy szomjúhoztál, vagy hogy jövevény, vagy mezítelen, vagy beteg, vagy fogoly voltál, és nem szolgáltunk volna néked? - Akkor felel majd nekik, mondván: Bizony mondom nektek, amennyiben nem cselekedtetek meg eggyel eme legkisebbek közül, énvelem sem cselekedtetek meg. - És ezek elmennek majd az örök gyötrelemre; az igazak pedig az örök életre.”

Vaszilij leült a földre, Csujevvel szemben, úgy hallgatta végig a felolvasást. Helyeslően bólintott szép fejével.

- Igaz - jelentette ki határozottan. - Menjete, azt mondja, átkozottak, az örök gyötrelembe, senkit sem tápláltatok, hanem magatok faltatok. Úgy kell nekik. No, add ide, most én olvasok egy kicsit - tette hozzá, mert kérkedni akart olvasási tudományával.

- Hát bűnbocsánat nincs-e? - kérdezte Sztyepan, aki szótlanul, bozontos fejét lecsüggesztve hallgatta végig Csujev felolvasását.

- Várj, hallgass ide - szólt rá Csujev Vaszilijra, aki még mindig arról beszélt, hogy a gazdagok a vándornak sem enni nem adtak, sem a börtönben meg nem látogatták. - Várj egy percig - ismételte Csujev, miközben Bibliájában lapozott. Amikor megtalálta, amit keresett, erős, börtönben kifehéredett nagy kezével megigazította a lapokat, és olvasni kezdett.

„Vivének pedig két másikat is, két gonosztevőt övele - szóval Krisztussal - magyarázta Csujev -, hogy megölessenek. Mikor pedig elmenének a helyre, mely Koponya *helyének* mondatik, ott megfeszíték őt és a gonosztevőket, egyiket jobb kéz felől, a másikat bal kéz felől. Jézus pedig mondta: *Atyám! Bocsásd meg nekik; mert nem tudják, mit cselekszenek.* Elosztván pedig az ő ruháit, vetének rájuk sorsot. És a nép megállta nézni. Csúfolák pedig őt a főemberek is, azokkal egyben, mondván: Egyebeket megtartott, tartsa meg magát, ha ő a Krisztus, az Istennek ama választottja. Csúfolák pedig őt a vitézek is, odajárulván és ecettel kínálva őt. És ezt mondván neki: Ha te vagy a zsidóknak ama Királya, szabadítsd meg magadat! Vala pedig egy felirat is fölébe írva görög, római és zsidó betűkkel: Ez a zsidóknak ama Királya. A felfüggesztett gonosztevők közül pedig az egyik szidalmazta őt, mondván: Ha te vagy a Krisztus, szabadítsd meg magadat, minket is! Felelvén pedig a másik, megdorgálá őt, mondván: Az Istent sem féled-é te? hiszen te ugyanazon ítélet alatt vagy! És mi ugyan méltán; mert a mi cselekedetünknek méltó büntetését vesszük; ez pedig semmi méltatlan dolgot nem cselekedett. És monda Jézusnak: Uram, emlékezzél meg én rólam, mikor eljössz a te országodban! - És monda neki Jézus: *Bizony mondom néked, ma velem leszel a paradicsomban.*”

Sztyepan egy szót sem szólt, elgondolkozva ült, mintha figyelne; de már semmit sem hallott abból, amit Csujev ezután még olvasott.

„Szóval ez az igaz hit - gondolta. - Csak az üdvözül, aki etette, itatta a szegényt, meglátogatta a rabot, a pokolba jut, aki ezt nem cselekedte. És mégis: a gonosztevő csak a kereszten bánta meg bűneit, de a paradicsomba kerül.” Sztyepan nem látott ebben semmiféle ellentmondást, sőt az egyik csak megerősítette a másikat. A könyörületes szívűek a paradicsomba kerülnek, a gonoszak a pokolba: ez annyit jelent, hogy mindenkinek könyörületesnek kell lennie; s hogy Krisztus megbocsátott a gonosztevőknek, ez annyit jelent, hogy Krisztus is könyörületes szívű volt. Mindez teljesen új volt Sztyepan számára; csak azon csodálkozott, hogy maradhatott mindez eddig rejtve előtte. Ettől fogva minden szabad idejét Csujevvel töltötte, kérdeztette és hallgatta őt. S miközben hallgatta, megértette. A tanítás átfogó értelmét abban látta, hogy az emberek testvérek, szeretnünk és sajnálnunk kell egymást, és akkor mindenkinek jó lesz. S miközben hallgatta Csujevet, régen tudott és elfeledett ismeretként fogadott be mindent, ami ezt a tanítást megerősítette, s füle mellett engedte el azt, ami nem tartozott hozzá; ezt a maga értetlenségének tulajdonította.

És ettől az időtől fogva Sztyepanból más ember lett.

4

Sztyepan Pelagejuskin azelőtt is békés magaviseletű volt, de az utóbbi időben valósággal megdöbbsentette a felügyelőt, a fegyőröket meg rabtársait a benne végbement változás. Utasítás nélkül, soron kívül végezte el a legnehezebb munkákat, köztük a latrinák tisztán tartását is. De társai alázatossága ellenére is tisztelték és félték tőle, ismerve elszántságát és hatalmas testi erejét. Különösen tartottak tőle a két csavargó esete óta; ez a két csavargó megtámadta Sztyepant, de ő lerázta őket, s tusakodás közben az egyiknek eltörte a karját. A két csavargó nekiállt kártyázni az egyik fiatal, jómódú rabbal, és elnyerték mindenét, amije csak volt. Sztyepan közbelépett, és a két jómadártól elszedte nyereségét; azok szitkozódni

kezdték, majd nekiestek Sztjepannak, aki azonban legyőzte őket. Amikor a felügyelő megkérdezte, miért verekedtek, a csavargók kijelentették, hogy Pelagejuskin meg akarta verni őket. Sztjepan nem védekezett, és alázattal fogadta a büntetést, amely háromnapos sötétzárkából állt; azonfelül pedig a közös cellából ismét magánzárkába vitték át.

A magánzárka azért volt súlyos büntetés Sztjepan számára, mert megfosztotta őt Csujev társaságától és az evangéliumtól. Meg azután attól is tartott, hogy visszatérnek a látomások, az asszony és a feketék. De a látomások nem jöttek vissza. Lelkét új, boldogító tartalom töltötte be. Örült volna magányának, ha tudott volna olvasni, és lett volna Bibliája. Bibliát adtak volna neki, de olvasni nem tudott.

Gyerekkorában elkezdte az ábécét tanulni, a régi módszer szerint, de nehéz feje volt, a betűkön sohasem jutott túl, még szótagokat sem tudott összeolvasni, s így írástudatlan maradt. Most elhatározta, hogy megtanul olvasni, s a börtönőrtől bibliát kért. Meg is kapta, és munkához látott. A betűket megismerte, de összerakni sehogy sem tudta őket. Akárhogyan küszködött is, hogy megértse, miképpen tevődnek össze a betűk szavakká, nem jutott eredményre. Éjjelente nem aludt, folyvást töprengett, még enni se volt kedve, egészen búskomor lett a hiábavaló igyekezetben.

- No, mi az, sikerül? - kérdezte egyszer az őr.

- Nem.

- Tudod a miatyánkot?

- Tudom.

- No, hát olvasd azt. Nézd, itt van - és a fegyőr megmutatta neki a miatyánkot az evangéliumban.

Sztjepan elkezdte olvasni az Úr imádságát, az ismerős betűket azonosította az ismerős hangzókkal. Egyszerre megnyílt előtte a szavak rejtélye, olvasni kezdett. Nagy öröm volt ez számára. Ettől fogva állandóan olvasott, és a nehezen összerakott szavakban lassanként megvilágosodó értelem még nagyobb jelentőséget nyert szemében.

Az egyedüllét most már nem teher, hanem öröm volt Sztjepannak. Tele volt új elfoglaltságával, és egy cseppet sem örült, amikor ismét visszavitték a közös cellába, hogy zárkáját felszabadítsák egy újonnan érkezett politikai fogoly számára.

5

Most már nem Csujev, hanem Sztjepan volt az, aki a közös cellában felolvasta a szentírást; rabtársai egy része durva nótákat gajdolt közben, másik része pedig hallgatta felolvasását és elmélkedéseit az olvasottakról. Voltak közöttük ketten, akik mindig némán, figyelmesen hallgatták; az egyik Mahorkin, többszörös gyilkos és hóhér, a másik Vaszilij, aki lopással vádolva bírói ítéletre várt ott a börtönben. Mahorkin börtönbüntetésének ideje alatt már két ízben teljesítette hóhéri hivatását, mind a kétszer vidéken, mivel ott nem akadt ember, aki végrehajtotta volna a bírák ítéletét.

A parasztokat, akik Pjotr Nyikolajevics Szventyickijt megölték, rögtönítélő bíróság elé állították, és kettőt közülük akasztás által való halálra ítélték.

Mahorkinnak tehát ismét Penzába kellett volna utaznia kötelessége teljesítésére. Azelőtt ilyen esetben haladéktalanul beadvánnyal fordult a kormányzóhoz - Mahorkin igen jól tudott írni -,

amelyben előadta, hogy hóhéri hivatása teljesítése végett ide meg ide kell utaznia hivatalos küldetésben; kéri tehát a kormányzót, utaltassa ki a neki járó napidíjat. Ezúttal azonban, a fogházigazgató legnagyobb megdöbbenésére, kijelentette, hogy nem utazik, és a jövőben nem hajlandó többé hóhéri hivatását gyakorolni.

- Hát a korbács ízét elfelejtetted? - rivallt rá a fogház igazgatója.

- Hát ha korbács, legyen korbács, de olyan törvény nincs, hogy embert ölni szabad.

- Mi az, talán Pelagejuskintól tanultad a bölcsességet? Lám, már próféta is akadt az akasztófavirágok közt! No, megállj!

6

Időközben Mahin, az a gimnazista, aki Mityát rávette a szelvény meghamisítására, elvégezte az iskolát és az egyetem jogi fakultását. Mindig sikere volt a nőknél, s a miniszter egyik öreg barátjának volt szeretője közbenjárásával, fiatal kora ellenére kinevezték vizsgálóbírónak. Mahin nem volt tisztességes ember; adósságait nem fizette meg, kártyás volt és nőcsábító, de ügyes fickó volt, leleményes és jó emlékezőtehetségű, és ügyesen intézte dolgait.

Abban a körzetben volt vizsgálóbíró, amelybe Sztyepan Pelagejuskin ügye is tartozott. Sztyepan már az első kihallgatásnál meglepte egyszerű, őszinte és nyugodt válaszaival. Mahin öntudatlanul is megérezte, hogy ez a borotvált fejű, megbilincselte ember, akit két katona vezet elő, őriz és vezet vissza a börtönbe - hogy ez az ember tökéletesen szabad, és erkölcsi tekintetben mérhetetlen magasságban áll fölötte. Ezért kihallgatása alatt folyvást bátorította, noszogatta önmagát, nehogy zavarba jöjjön. Különösen az döbbenette meg, hogy Sztyepan úgy beszélt viselt dolgairól, mint valamiről, ami a régmúltban esett meg nem is vele, hanem valaki egészen mással.

- És nem szántad meg őket? - kérdezte Mahin.

- Nem, akkor még nem értettem.

- És most?

Sztyepan szomorúan elmosolyodott.

- Most? Ha tüzes lánggal égetnének, akkor se tenném meg.

- Miért nem?

- Mert megértettem, hogy testvérek vagyunk.

- Hogyan? Hát én is a testvéred vagyok?

- Persze.

- Hogyhogy? A testvéred vagyok, és kényszermunkára ítélek?

- Mert nem érti meg.

- Mit nem értek meg?

- Hát semmit sem ért meg, azért ítélkezik.

- No, lássuk tovább. Azután hová mentél?

Mahin a fogházigazgatótól arról is értesült, hogy milyen hatással volt Pelagejuskin Mahor-kinra, a hóhérra, aki szigorú büntetést is kockáztatva megtagadta kötelessége teljesítését.

Jeropkinéknál estély volt. Mahin, aki mind a két gazdag Jeropkin leánynak udvarolt, románc-éneklés után, amelyben különösen kitűnt nagy zenei tehetségével, ének- és zongoratudásával, hitelesen és részletesen - nagyszerű emlékezőtehetsége volt - s amellet tárgyilagosan elbeszélte a különös gonosztevő történetét, aki megtérítette a hóhért. Mahin azért emlékezett vissza minden részletre, és azért tudott olyan pontosan visszaadni mindent, mert mindig teljesen részvétlenül állt szemben mindazokkal, akikkel dolga volt. Nem élte bele magát mások lelkiállapotába, nem is volt meg hozzá a képessége, azért tudott olyan pontosan visszaemlékezni mindenre, ami az emberekkel történt, amit cselekedtek, és amit mondtak. Pelagejuskin mégis érdekelte. Nem próbált belehelyezkedni lelkébe, de akaratlanul is foglalkoztatta a kérdés: mi lehet annak az embernek a lelkében? Választ nem talált erre a kérdésre, de mivel mégis érezte, hogy a probléma érdekes, pontosan elmesélte az estélyen az egész históriát: a hóhér megtérését, Pelagejuskin különös viselkedését (ahogyan a fogházigazgatótól hallotta), mesélt bibliaolvasásáról, erős befolyásáról fogolytársaira.

Mahin elbeszélése valamennyi jelenlevőt érdekelte, de a legjobban megragadta a kisebbik Jeropkin lányt, a tizennyolc éves Lizát, aki nemrégiben került ki az intézetből, és most kezdett csak felocsúdni a hamis és hazug életkörülmények fojtogató sötétségéből, amelyben felnőtt, mint a vízbefúló, aki a víz alól felbukkanva, mohón szívja magába az éltető levegőt. Kérdezgetni kezdte Mahint a részletek felől, tudni akarta, hogyan, miért történt ekkora változás Pelagejuskin lelkében; és Mahin elmondta, amit Sztjepantól utolsó gyilkosságáról megtudott, hogyan rendítette meg őt, és nyitotta fel szemét az utolsónak meggyilkolt, áldott jószágú asszony szelídsége, alázatossága és bátorsága a halállal szemben; s hogyan tetőzte be megtérését a szentírás állandó olvasása.

Liza Jeropkina sokáig nem tudott elaludni azon az éjszakán. Már néhány hónapja küzdött benne a vágy a nagyvilági élet után, amelyre nővére példája is csábította, meg a vonzalom Mahin iránt, akit szeretett volna jobb útra téríteni. Most az utóbbi bizonyult erősebbnek. Már régebben is hallott egyet-mást a meggyilkolt asszonyról. Most, miután Pelagejuskin elbeszélése nyomán Mahintól értesült szörnyűséges haláláról, a legapróbb részletekig megtudakolta Marja Szemjonovna élettörténetét, és mélységesen megrendült mindattól, amit hallott róla.

Liza szenvedélyesen áhítozott rá, hogy ugyanolyanná váljék, mint Marja Szemjonovna. Gazdag leány volt, és attól félt, Mahin csupán pénzéért udvarol neki. Elhatározta, hogy szétszítja birtokát, s tervét elmondta Mahinnak.

Mahin örült az alkalomnak, hogy bebizonyíthatja önzetlenségét: kijelentette Lizának, hogy nem vagyonaért szereti, s maga is erősen megatódott ettől a kijelentéstől, amelyet fölöttébb nagylelkűnek érzett. Eközben Liza és édesanyja között éles küzdelem kezdődött: édesanyja nem akarta megengedni, hogy a lány elosztogassa atyai birtokát. Mahin Liza pártján állt. S minél tovább haladt ebbe az irányba, annál többet értett meg abból a számára eladdig teljesen idegen eszmevilágból, amelyet szemében Liza képviselt.

8

A zárkában minden elcsöndesedett. Sztjepan a priccsen feküdt, de még nem aludt. Vaszilij odalépett hozzá, megérintette lábát, és intett, hogy keljen fel, és kövesse őt. Sztjepan felállt, és Vaszilijhoz lépett.

- Gyere, testvér - súgta Vaszilij -, segíts.

- Miben segítsenek?

- Meg akarok szökni.

S Vaszilij felfedte előtte, hogy már mindent előkészített a szökésre.

- Holnap felzaklatom őket - mutatott alvó fogolytársaira. - Panaszt tesznek ellenem; akkor majd felvisznek az emeletre, és ott aztán már tudom a járást. Csak a halottas szoba reteszét igazítsd el egy kicsit.

- Azt lehet. Hová mész?

- Egyenest az orrom után. Akad mindenütt elég gazember.

- Az igaz, testvér, csak nem a mi dolgunk, hogy elítéljük őket.

- Ugyan, hát mi vagyok én, talán gyilkos? Sohase öltem meg senkit, és egy kis lopás, mit számít az? Mi van abban? Tán az urak nem fosztogatják a magunkfajta szegény embert?

- Ez az ő dolguk, majd felelnek érte.

- Mi közöm hozzá? Ha teszem azt, kirámllok egy templomot, kinek ártok vele? Ezután majd úgy akarom csinálni, hogy nem holmi kis boltokba török be, hanem a gazdagok pénzét viszem el, és elosztogatom. Kiosztom a jó emberek között.

Az egyik fogoly most föltápászkodott fekhelyéről, és fülelni kezdett. Sztjepan és Vaszilij széjjelváltak.

Másnap Vaszilij úgy tett, ahogyan kitervelte. Panaszkodni kezdett a kenyérre, hogy dohos, fellázította a foglyokat, hogy hívassák a felügyelőt, tegyenek panaszt. A felügyelő megérkezett, valamennyit leszidta, s mikor megtudta, hogy a lázadás értelmi szerzője Vaszilij, meghagyta, hogy zárják be őt a felső emelet egyik magánzárkájába.

Vaszilij csak erre várt.

9

Jól ismerte az emeleti cellát, amelybe zárták. Amint egyedül maradt, elkezdte szétszedni a padlót. Amint be tudott bújni a padlózat alá, szétszedte a mennyezetet tartó gerendákat, és leugrott az alsó emeletre, a halottas kamrába. Az asztalon aznap csak egy hulla feküdt. Ugyanide raktározták be a megtöltésre váró szalmazsákokat. Vaszilij mindezt tudta, és erre építette fel tervét. Az ajtó reteszét előző nap kivették, és lazán tették vissza a helyébe. Vaszilij kinyitotta az ajtót, és kiment a folyosó végébe, ahol egy épülőfélben levő illemhelyet tudott. Az illemhely padozatában tágas nyílás volt, amely a második emeletről a pincéig valamennyi szinten áthaladt. Vaszilij visszatapogatózkodott a halottas kamrába, levette a halotról a lepedőt (keze hozzáért a jéghideg testéhez, miközben levette), azután fogva a zsákokat, úgy összecsomózta, hogy kötélfélet alkottak, és a zsákfonatot átvitte az illemhelyre; odakötötte az egyik keresztgerendához, és elkezdett lefelé mászni rajta. A kötel nem ért a nyílás aljáig. Sok hiányzik-e vagy kevés, arról fogalma sem volt, de választása nem volt: leugrott. Megütötte a lábát, de azért tudott járni. Az alagsorban, ahová jutott, két ablak volt; kimászott volna, de az ablakokat vasrács védte. A rácsot ki kellett tehát törnie. De mivel? Vaszilij kotorászni kezdett. A pincehelyiségben deszkadarabok heverték szerteszét; Vaszilij talált egyet, amelynek éles vége volt, azzal nekiállt kifeszíteni a téglákat, amelyek a vasrácsot tartották. Sokáig dolgozott. A kakas már másodszor szólt, s a vasrács még mindig nem mozdult. Végre meglazult az egyik oldala. Vaszilij aládugta a deszkadarabot és nekifeszült, a rács kifordult helyéből; de egy téglá

nagy robajjal leesett. Az őr meghallotta, Vaszilij kövé meredt. Minden csöndes. Vaszilij fölmászott, és kibújt az ablakon. Hátra volt a kőfal. Az udvar sarkában melléképület állt, arra kellett felmásznia s onnan a falra. Tehát magával kell vinnie a deszkadarabot. Anélkül nem jut ki. Vaszilij visszamászott a pincébe. Ismét kimászott, a deszkadarabbal a kezében, és mozdulatlanul megállt: fülelt, hogy merre jár az őr. A strázsa, amint Vaszilij számított, éppen a négyszögű udvar túlsó végében járt. Vaszilij odament a kis házhoz, nekitámasztotta a deszkadarabot. A deszka lecsúszott a falról, Vaszilij leesett. Harisnyában volt; lehúzta harisnyáját, hogy lábával meg tudjon kapaszkodni, ismét odatámasztotta a deszkát, felugrott, és megkapaszkodott az ereszcatornában. „Istenem, Uram, csak le ne szakadjon, bírjon ki.” Feltornászta magát az ereszen, és feltérdelt a tetőre. Az őr léptei közeledtek. Lehasalt, és lélegzetét is visszafojtotta. Az őr nem látta meg, ismét eltávolodott. Vaszilij felugrott; a bádogtető recsegett-ropogott lába alatt. Csak össze ne törje magát, amikor leugrik. Vaszilij óvatosan megfordult, megkapaszkodott mind a két kezével, kinyúlt, elengedte egyik kezét, majd a másikat. „Isten, segíts!” Földet ért. A föld puha. Lábai épek; már szaladt is.

A külvárosban Malanya kinyitotta az ajtót, s Vaszilij bebújt az apró darabkákból toldott, meleg izzadságszaggal átitatott tűzött paplan alá.

10

Pjotr Nyikolajics kövér, szép, rendíthetetlen nyugalma, gyermektelen meddő tehénhez hasonlóan telt felesége az ablakból látta, amint férjét agyonverték, és holttestét valahová elhurcolták. Az irtózat érzése a gyilkosság láttán olyan erős volt Natalja Ivanovnában (így hívták Pjotr Nyikolajics özvegyét), hogy - amint ez már lenni szokott - elnyomott benne minden más érzést. Amikor a tömeg eltűnt a kerítés mögött, a hangzavar elhalkult, és Malanya, mezítlábas szolgálóleányuk izgalomtól kimeredt szemmel rohant haza a hírrel - mintha csak valami örömteli újságot közölne -, hogy Pjotr Nyikolajicsot megölték, és testét a vízmosásba dobták, akkor az első iszonyat érzéséből lassanként új érzés vált ki: az öröm, hogy megszabadult zsarnokától, a fekete szemüveg mögé bújtatott szemektől, amelyek tizenkilenc esztendőn keresztül rabságban tartották. Az asszony maga is megrémült ettől az érzéstől, nem merte még önmagának sem bevallani, még kevésbé másoknak. Amikor Pjotr Nyikolajics megcsonkított, sárga, szőrös testét megmosdatták, felöltöztették és koporsóba tették, Natalja Ivanovna sápítozott, sírt, zokogott. Amikor megérkezett a vizsgálóbíró, aki csak főbenjáró ügyekben járt el, és tanúként kihallgatta őt, a vizsgálóbíró szállásán két megbilincselte parasztot pillantott meg, az állítólagos főbűnösöket. Az egyik idős ember volt, hosszú, szőke, csigas szakállú, nyugodt, szigorú és szép vonású arccal; a másik cigányforma, fiatalabb férfi volt, fénylő fekete szemű és göndör, boglyas hajú. Az özvegy elmondta, amit tudott, a két megbilincselte parasztban felismerte azokat, akik először ragadták karon Pjotr Nyikolajicsot, s hiába ismételte a cigányforma férfi szemrehányón, rángatózó szemöldöke alatt ide-oda mozgatva fénylő szemét: „Ne vétkezz, úrnőm! Mindnyájan meghalunk!”, Natalja Ivanovna egy cseppet sem sajnálta őket. Ellenkezőleg, a vizsgálat során egyre nőtt benne a gyűlölet érzése, és a vágy, hogy bosszút álljon ura gyilkosain.

Amikor egy hónappal később a rögtönítélő bíróság, amelynek az ügyet átadták, meghozta ítéletét, és nyolc embert kényszermunkára, kettőt pedig - a szőke szakállút meg a fekete képű cigányt, ahogy nevezték - akasztásra ítélte, az asszonyban valami kellemetlen érzés motoszkált. De ez a kellemetlen bizonytalanság hamarosan elmúlt a bíróság ünnepélyességének hatása alatt. Ha a legfelsőbb hatóság úgy ítélkezik, hogy ez szükséges, akkor bizonyára jól van úgy.

Az ítéletet ott a falun kellett végrehajtani. Vasárnap a miséről hazatérve Malanya, új ruhában, új cipőben, izgatottan jelentette úrnőjének, hogy már ácsolják az akasztófát, szerdára várják a hóhért Moszkvából, s a halálraítéltek családja úgy jajveszékelt, hogy az egész faluban elhallani.

Natalja Ivanovna nem ment ki a házból, nem akarta látni sem az akasztófát, sem a népet, csak egyet kívánt: legyenek túl minél hamarabb azon, aminek meg kell történnie. Csak önmagára gondolt, sem a halálraítéltekkel, sem családjukkal nem törődött.

11

Kedden Natalja Ivanovnáat meglátogatta ismerőse, a járási rendőrkapitány. Natalja Ivanovna megvendégelte őt vodkával és saját készítésű sózott gombával. A kapitány megitta a vodkát és falatozott, aztán közölte, hogy az akasztás mégsem történik meg.

- Hogyhogy? Miért?

- Bámulatos egy história! Nem találunk hóhért. Volt egy Moszkvában, de az, amint a fiam meséli, addig-addig olvasta a bibliát, amíg megbolondult, és kijelentette: nem tudok gyilkolni. Gyilkosságért életfogytiglani kényszermunkára van ítélve, s most egyszerre nem képes rá, hogy parancsra, törvény szerint embert öljön! Megfenyegették, hogy megvesszőzik. Verjete, amennyit akartok, azt mondja, mégsem tudom megtenni.

Natalja Ivanovna egyszerre csak kivörösödött, még a verejték is kiverte attól, ami eszébe jutott.

- Most már nem lehet nekik megkegyelmezni?

- Hogyhogy megkegyelmezni, amikor a bíróság halálra ítélte őket? Csak a cár kegyelmezhet meg nekik.

- De hogyan tudja meg a cár?

- Jogukban áll kegyelmet kérni.

- De hiszen miattam ítélik őket halálra - mondta az ostoba Natalja Ivanovna -, és én megbocsátok nekik.

A rendőrkapitány elnevette magát.

- Hát akkor kérjen kegyelmet.

- Lehet?

- Persze hogy lehet.

- De hát... nem késtünk el?

- Táviratilag is lehet kérni.

- A cártól?

- Persze, a cártól.

A hír, hogy a hóhér megtagadta szolgálatait, és inkább hajlandó büntetést elszenvedni, semmint gyilkolni, hirtelen megváltoztatta Natalja Ivanovna egész lelkét; a szájalom és az irtózat érzése, amely már több ízben is jelentkezett, most hirtelen áttört minden belső ellenálláson, és elárasztotta lelkét.

- Filip Vasziljevics, galambocskám, kérem, írja meg nekem azt a sürgönyt. Kegyelmet akarok kérni a cártól.

A rendőrkapitány fejét csóválta.

- Csak aztán nehogy orrot kapjunk miatta.

- De hiszen én vállalom a felelősséget. Senkinek sem mondom el, hogy magának is része volt benne.

„Milyen derék asszony - gondolta magában a rendőrkapitány -, milyen jószívű asszony. Ha az én feleségem ilyen lenne, mennyország lenne az életem, nem úgy, mint most.”

És a kapitány a következő táviratot fogalmazta: „Ő Császári Felségének, a Cárnak. Felséged hűséges alattvalója, a parasztok által agyonvert Pjotr Nyikolajevics Szventyickij özvegye Felséged lábai elé borulva (a sürgönynek ez a fordulata különösen tetszett a rendőrkapitánynak) könyörög Felségednek, kegyelmezzen a halálra ítélt parasztoknak; ez s ez a kormányzóság, járás, körzet, falu.”

A táviratot maga a rendőrkapitány adta fel, s Natalja Ivanovna lelkébe meleg, boldog érzés költözött. Úgy gondolta, ha ő, az áldozat özvegye, megbocsát a gyilkosoknak, és kegyelmet kér számukra, lehetetlen, hogy a cár meg ne kegyelmezzen nekik.

12

Liza Jeropkina szüntelen lelkesedésben élt. Minél tovább haladt a keresztényi élet nemrég felfedezett útján, annál szilárdabban meg volt győződve róla, hogy ez az út az egyetlen helyes, annál sugárzóbb öröm töltötte be a lelkét.

Két közelebbi célt tűzött ki maga elé: az első, hogy Mahint megtérítse, illetve ahogyan a leány magában kifejezte: visszatérítse őt saját, nemes, jóságos jelleméhez. Szerette Mahint, s szerelme fényében meglátta lelkében az isteni szikrát, amely minden ember közös sajátja; de a szerelmes leány az emberi természet ez általános adományában Mahin egyéni jóságát, gyengédségét, fennkölt lelkét vélte felfedezni. Második célja pedig az volt, hogy ne legyen többé gazdag. Meg akart szabadulni vagyonától, egyrészt hogy Mahint próbára tegye, másrészt pedig a maga szempontjából, lelki üdvössége érdekében is szükségesnek tartotta ezt a szentírás szavai szerint. Előbb széjjel akarta osztogatni mindenét, de ebben megakadályozta édesapja és még inkább a személyesen és írásban rázúduló kérelmezők áradata. Akkor elhatározta, hogy egy sztarechez fordul, aki szent életéről volt ismeretes; megkéri, vegye át pénzét, és tegye vele azt, amit helyesnek lát. Édesapja szörnyen megharagudott, amikor leánya tervéről értesült; heves szóváltásban eszelősnek, pszichopátának nevezte, és kijelentette, mindent meg fog tenni, hogy önnönmagától megoltalmazza őt, mint az örülteket szokás.

Apjának izgatott, felbőszült hangja Lizára is átragadt, mielőtt eszmélni tudott volna, dühödt zokogásba tört ki, és gorombaságokat vágott apja fejéhez, zsarnoknak, sőt haszonlesőnek nevezte.

Később bocsánatot kért apjától; Jeropkin azt mondta, nem haragszik reá, de Liza látta, hogy meg van bántva, és lelke mélyén nem bocsátott meg neki. Mahinnak nem akart beszélni a dologról; nővére, aki féltékeny volt reá Mahin miatt, egészen eltávolodott tőle. Nem volt kivel megosztania bánatát, nem volt ki előtt vezekelnie.

„Isten előtt kell vezekelnem” - mondotta önmagának, s mivel éppen nagybőjt volt, elhatározta, hogy bőjtöl, mindent meggyón, és gyóntatójától kér tanácsot további magatartására vonatkozóan.

Nem messze a várostól egy kolostorban élt egy sztarec, aki híres volt szent életéről, tanításairól, jóslatairól s a gyógyításokról, amelyeket neki tulajdonítottak.

A sztarec levelet kapott az öreg Jeropkintól, amelyben előre értesítette leánya látogatásáról meg abnormis, felhevült lelkiállapotáról, s abbeli meggyőződését fejezte ki, hogy a sztarec majd visszavezeti leányát a helyes útra - az arany középutra, pontosabban arra, hogy jó keresztény életet éljen a fennálló rend felforgatása nélkül.

A sztarec fogadóórájától kimerülten fogadta Lizát, s csendesen intette: legyen mértékletes, vesse alá magát a fennálló életkörülményeknek, szülei akaratának. Liza hallgatott, pirult, verejtékezett, de amikor a sztarec elhallgatott, könnyes szemmel beszélni kezdett. Eleinte félénken arról beszélt, hogy Krisztus azt mondotta: „Hagyd el atyádat és anyádat és kövess engem”, majd egyre jobban nekibátorodva kifejtette egész elképzelését és felfogását a kereszténységről. A sztarec eleinte félmosollyal hallgatta, és a szokásos intelmekkel válaszolt, de azután elnémult, s csak néha-néha sóhajtott fel: „Uram-istenem!”

- No, jól van, gyere el holnap gyónni - búcsúzott a leánytól, és fonnyadt kezével megáldotta.

Másnap meggyóntatta Lizát, de az előző napi beszélgetést nem folytatva elbocsátotta, miután kereken visszautasította a rendelkezési jogot a leány vagyona fölött.

A fiatal leány lángoló hite és tisztasága, teljes felolvadása Isten akaratában mélyen megdöbentette a sztarecet. Már régóta vissza akart vonulni a világtól, de a kolostor ragaszkodott tevékenységéhez, amely sok pénzhez juttatta a szerzetet. S a sztarec nem ellenkezett, noha homályosan érezte helyzetének fonákságát. Csodatévő szentet faragtak belőle, holott nem volt egyéb, mint gyenge ember, akit elvakított a siker. Most a fiatal leány lelkével együtt saját lelke is megnyílt előtte. Belátta, milyen távol van attól, ami lenni szeretne, s ami felé szíve vonzotta.

Liza látogatása után nem sokkal klauzurába vonult, ahonnan csak három hét múlva jött elő, misézett a templomban, s a szertartás után szentbeszédet mondott, amelyben bűnösnek vallotta önmagát, az egész emberiséget, és a világot vezeklésre szólította fel.

Ezután kéthetenként tartott ilyen prédikációt. S ezekre a prédikációkra egyre többen és többen sereglettek össze. A sztarec szónoki hírneve nőttön-nőtt. Valami különös, bátor nyíltság volt beszédeiben. Ezért hatott olyan erősen az emberekre.

13

Vaszilij eközben mindent úgy csinált, ahogy előre kitervelte. Társaival együtt éjnek idején betört egy Krasznopuzov nevű igen gazdag emberhez, akiről tudta, hogy fősvény és gonosz. Feltörte íróasztalát, és kivett belőle harmincezer rubel készpénzt. S továbbra is úgy lett minden, ahogyan Vaszilij akarta. Még az ivásról is leszokott, s a pénzt a szegény menyasszonyok között osztotta ki. Férjhez adta őket, kifizette adósságukat, de személyét nem fedte fel. Egyetlen gondja az volt, hogy helyesen ossza el a pénzt. Adott belőle a rendőrségnek is: nem is keresték azután.

Szíve megtelt örömmel. S amikor a végén mégis elfogták, a bíróságon nevetett, és büszkén vallotta, hogy lám, a pocakosnál a pénz hiábavalóan hevert, szerit-számát se tudta, én meg forgalomba hoztam, jót tettem vele, derék embereken segítettem.

Védekezése olyan vidám volt, olyan kedves, hogy az esküdtek kicsi híja, hogy fel nem mentették. Végül is száműzésre ítélték.

Vaszilij szépen megköszönte, és előre figyelmeztette őket, hogy úgylis megszökik.

14

Szventyickij özvegyének kegyelemkérő sürgönye semmiféle eredménnyel nem járt. A kegyelmi bizottság előbb nem is akart róla jelentést tenni a cárnak, de amikor azután a cár asztalánál villásreggeli közben Szventyickij ügyére került a szó, a bizottság elnöke, aki szintén hivatalos volt villásreggelire, elmondta, milyen távirat érkezett a meggyilkolt özvegyétől.

- *C'est très gentil de sa part*²² - mondta a cári család egyik hölgytagja.

Az uralkodó felsóhajtott, vállat vont, hogy vállrojtja megremegett belé, csak annyit mondott: „Törvény” - és megemelte poharát, amelybe az udvari lakáj habzó moseli bort töltött. Az asztalnál ülők úgy tettek, mintha mélyen megrendítené őket a cár kijelentésének bölcsessége. S több szó nem is esett a sürgönyről. A két parasztot - a fiatal meg az öreget - egy Kazanyból odarendelt gyilkos marhakereskedő tatár hóhér közreműködésével felakasztották.

Az öreg paraszt felesége fel akarta öltöztetni férje tetemét fehér harisnyába, új csizmába, de nem engedték meg, és mind a két hullát egy gödörbe hányták a temető falán kívül.

- Szofja Vlagyimirovna hercegnő mondta nekem, hogy csodálatos szónok - mesélte egyszer fiának az öreg császárné, a cár édesanyja. - *Faites le venir. Il peut prêcher à la cathédrale.*²³

- Nem, inkább itt nálunk - mondta a cár, és meghívatta a palotába Iszidor sztarecet.

Az udvari kápolnában egybegyültek az előkelőségek. Az új, érdekes prédikátor társadalmi eseményszámba ment.

Soványka, ősz aggastyán lépett fel a szószékre, végignézett mindenkin: „Az Atyának, Fiúnak, Szentléleknek nevében” - és beszélni kezdett.

Eleinte minden jól ment, de hovatovább elmérgesedett a helyzet. „*Il devenait de plus en plus agressif*”²⁴ - mesélte utóbb a cárné édesanyja. Fenyegetőzött. A halálbüntetésről is beszélt. A halálbüntetés szükségességét a helytelen kormányzatnak tulajdonította. Keresztény államban csak nem lehet embert ölni?!

Mindenki összenézett, mindenkinek csak az járt eszében, milyen illetlenség erről beszélni, s mennyire kellemetlen lehet ez a cárnak; de senki sem mutatott semmit. Amikor Iszidor atya kimondta az „ámen”-t, odalépett hozzá a metropolita, és magához kérte.

²² Ez nagyon kedves tőle. (francia)

²³ Hívjuk meg. Prédikálhat a katedrálisban. (francia)

²⁴ Egyre agresszívebb lett. (francia)

A metropolitával és az állami főügyésszel való beszélgetés után a sztarecet haladéktalanul visszaküldték a kolostorba, de nem a sajátjába, hanem a Szuzdal-kolostorba, amelynek főnöke Miszail atya volt.

15

Mindenki úgy tett, mintha semmi kellemetlen sem lett volna Iszidor atya szónoklatában, és senki sem tett említést róla. Maga a cár is úgy érezte, mintha a sztarec szavai semmi nyomot sem hagytak volna benne, de a nap folyamán mégis kétszer eszébe jutott a két paraszt akasztása, akiknek Szventyickij özvegye táviratban kért kegyelmet. Délután katonai díszszemle volt, azután sétakocsikázás, miniszterek fogadása, estebéd, színházlátogatás. A cár, mint rendesen, elaludt, amint fejét a párnára hajtotta. Éjszaka közepén szörnyű álmra riadt fel: mezőt látott tele akasztófával, az akasztófákon holttestek himbálóztak, mindegyik nyelvét öltötte, s nyelvük egyre hosszabbra, hosszabbra nyúlt. Valahonnan kiáltás hallatszott: „A te műved, a te műved!” A cár verejtékezve ébredt, és gondolkozni kezdett. Először ébredt tudatára a felelősségnek, amely őt terheli, és mindegyre a vén sztarec szavai jártak eszében.

De csupán nagyon messziről látta meg önmagában az embert, s a cárral szemben mindenfelől megnyilvánuló követelmények megakadályozták benne, hogy átengedje magát a pusztán emberi indulatoknak; nem volt hozzá ereje, hogy kötelezőbbnek ismerje el az emberi követelményeket, mint az uralkodókat.

16

Második börtönbüntetése kitöltése után Prokofij, Szventyickij volt kocsisa, ez az önérzetes s valaha daliás fickó teljesen tönkrement. Ha józan volt, csak ült, semmit sem csinált, akár-mennyit szidta is az apja; csak evett, nem dolgozott, és egyre csak azon törte a fejét, mit vihetne a kocsmába, hogy eligya az árát. Ült, köhécselt, krárogott, köpködött. Az orvos, akihez járt, meghallgatta tüdejét, és fejét csóválta.

- Neked, testvér, az kéne, ami nincs.
- Ez már úgy van az életben.
- Igyál sok tejet, ne dohányozz.
- Most úgylis böjt van, meg aztán tehenünk sincs.

Tavasszal egyszer egész éjszaka nem aludt, búsult, iszonyúan vágyott egy kis italra. Odahaza nem talált semmit, amit elvihetett volna. Fejébe nyomta sapkáját, és kiment. Végigment az utcán, le a paplakig. A kántor háza előtt boronát pillantott meg a sövénynek támasztva. Prokofij odament, vállára vette a boronát, s elindult Petrovnához a kocsmába. „Tán ad érte egy üveggel” - gondolta. De hármát se lépett még, amikor a kántor kijött a ház elé. Már hajnalodott, meglátta, hogy Prokofij viszi a boronáját.

- Hé, megállj, mit csinálsz?

Az emberek kiszaladtak, Prokofijt elfogták és leültették. A békebíró tizenegy hónapi börtönre ítélte.

Ősszel Prokofijt átvitték a kórházba. Úgy köhögött, hogy a melle majd megszakadt belé. És sehogy se tudott fölmelegedni. Aki erősebb volt, jobban tűrte a hideget, de Prokofij éjjel-

nappal remegett. Az igazgató takarékossgot rendelt el, és a rabkórház novemberig nem fűtötték. Prokofij testileg is szenvedett, de lelkileg még jobban. Utált mindent, gyűlölt mindenkit - a kántort, a börtönőrt, a fogházigazgatót, amiért nem engedett fűteni, a szomszédos ágyon fekvő beteget dagadt, piros ajkaiért. Gyűlölte azt az új rabot is, akit behoztak a kórházba. Az új fogoly Sztyepan Pelagejuszkin volt. Orbáncsal hozták be a kórházba, s éppen Prokofij mellé fektették. Prokofij eleinte gyűlölte őt, de később annyira megszerette, hogy leste az alkalmat, amikor beszélgethet vele. Mert csak a vele való beszélgetésben csillapodott a nagy bánat Prokofij szívében.

Sztyepan mindig mindenkinek elbeszélte utolsó gyilkosságát és annak döntő hatását élete menetére.

- Nemhogy kiabált volna, vagy mi - mondta -, csak ott feküdt, tessék, szúrj le. Ne engem sajnálj, hanem önmagadat.

- No igen, embert ölni nagy bűn, egyszer egy bárányt akartam levágni, még azt is alig bírtam megtenni. De hiszen én senkit sem bántottam, mégis elpusztítanak ezek a gonosztevők. Pedig senkit se bántottam...

- Ne félj, ezt mind beszámítják neked.

- Be? Ugyan hol?

- Hogy hol? Hát a másvilágon, Istennél.

- Istent nem látni. Én, testvér, nem hiszek benne; úgy gondolom, ha meghalunk, fű nő a sírunk fölött, s annyi az egész.

- Hogy mondhatasz ilyet? Lásd, én hány embert megöltem, ő meg, szegényke, csak segített mindenkin. Hát azt gondold, odaát egyforma sorsunk lesz? Nem, nem, majd meglátod...

- Szóval te azt hiszed, ha meghalsz, megmarad a lelked?

- Hogyne hinném. Bizonyos, hogy úgy van.

Nehezen halt meg Prokofij, sokaig fuldokolt. De utolsó órájában hirtelen megkönnyebbült. Magához hívatta Sztyepant.

- Isten veled, testvér. Úgy látom, elérkezett halálom órája. Azelőtt féltem, de most már semmi az egész. Csak azt szeretném, ha minél hamarabb túlesnék rajta.

És Prokofij meghalt a rabkórházban.

17

Jevgenyij Mihajlovicsnak egyre rosszabbul és rosszabbul ment sora. Eladósodott. Üzlete sehogy se ment. A városban másik fényképész-kellék-üzlet nyílt, de a kamatokat azért fizetnie kellett. Kénytelen volt egyre újabb kölcsönöket felvenni magas kamatra. S a vége az lett, hogy az egész üzletre, áruaktárra kitűzték az árverést. Jevgenyij Mihajlovics meg a felesége hiába kapkodtak mindenfelé, sehonnan sem tudták előteremteni azt a négyszáz rubelt, amelyre szükség lett volna, hogy szorult helyzetükből szabaduljanak.

Egy ideig reménykedtek Krasznopuzovban, a dúsgazdag kereskedőben, akinek szeretője jó ismeretségben volt Jevgenyij Mihajlovics feleségével. De most már az egész város tudta, hogy Krasznopuzovtól hatalmas pénzszeget loptak. Azt beszélték, félmillió rubelt vittek el a betörők.

- És mit gondolsz, ki vitte el a pénzt? - mesélte férjének Jevgenyij Mihajlovics felesége. - Vaszilij, a volt háziszolgánk. Azt beszélük, úgy szórja maga körül a pénzt, még a rendőrséget is megvásárolta.

- Mindig csirkefogó volt - jegyezte meg Jevgenyij Mihajlovics. - Milyen könnyen ráállt akkor is a hamis esküvésre. Sose hittem volna.

- Azt mondják, hozzánk is bejött az udvarba. A szakácsnő mondta, hogy ő volt az. Azt állítja, tizennégy szegény lányt házасított ki.

- Mit ki nem találhatnak!

Eközben furcsa, bekecses, ékeesebb ember lépett be az üzletbe.

- Mi tetszik?

- Levelet hoztam.

- Kitől?

- Meg van írva a levélben.

- Válasz nem kell rá? Várj.

- Nem szabad.

S a különös ember, miután átadta a borítékot, sietős léptekkel távozott.

- Furcsa!

Jevgenyij Mihajlovics feltépte a vastag borítékot, s nem akart hinni szemének: szásrubeles bankók. Négy darab. Mi ez? Mit jelentsen? Mellette Jevgenyij Mihajlovics-hoz intézett levél, tele helyesírási hibákkal: „Az evangéliomban meg vagy írva, rosszért jótétet fizet. Maga nekem sok rosszat tett a szellvénnel, és a szegény parasztot erősen megsértette, de azért én mégis sajnállak tégedet. Nesze a négy darab kékhasú bankó és ne felejesd el szolgádat, Vaszilijt.”

- Nem, hát ez bámulatos - hebegte Jevgenyij Mihajlovics.

Valahányszor később eszébe jutott ez az eset, vagy feleségével emlegették, könny szökött a szemébe, és öröm világított a szívében.

18

A szuzdali börtönben tizennégy papi személyt őriztek, csaknem valamennyit az igaz hittől való eltávolodás miatt. Ide küldték Iszidor sztarecet is. Miszail atya írás szerint átvette őt, s anélkül, hogy szót váltott volna vele, külön cellában helyezte el mint főbenjáró bűnöst. Iszidor érkezése után harmadik héten Miszail atya végigjárta a foglyokat. Iszidor cellájába belépve megkérdezte, nincs-e szüksége valamire.

- Sok mindenre volna szükségem, nem mondhatom a többiek előtt. Adj rá alkalmat, hogy négyszemközt beszélhessek veled.

Egymásra néztek, és Miszail megértette, hogy nincs mitől tartania. Behívatta Iszidort cellájába, s amikor egyedül maradtak, megszólalt:

- Nos, beszélj.

Iszidor térdre hullott előtte.

- Testvér - mondta -, mit művelsz? Gondold meg, mit cselekszel. Hiszen nálad nagyobb gonosztevő nem él a föld hátán, csúfot üztél mindenből, ami szent...

Egy hónappal később Miszail kérvényt nyújtott be, hogy bocsássák szabadon - mint megtért bűnösöket - Iszidor atyát nyolcadmagával, maga pedig áthelyezését kérte egy világtól elzárt kolostorba.

19

Eltelt tíz év. Mitya Szmokovnyikov elvégezte a műegyetemet, és nagy fizetésű mérnöki állást töltött be a szibériai aranybányákban. Egyszer be kellett járnia az egész telepet. Az igazgató azt ajánlotta, vigye magával a kényszermunkára ítélt Sztyepan Pelagejuskint.

- Hogyan? Egy fegyencet? Nem veszélyes az?

- Ó, ő nem veszélyes, Pelagejuskin szent ember. Kérdezze csak meg, akitől akarja.

- De hát akkor miért van itt?

Az igazgató elmosolyodott.

- Hat embert megölt. De mégis szent ember. Kezeskedem érte. Mitya Szmokovnyikov tehát elfogadta útitársául Sztyepant, ezt a kopaszodó, sovány, napbarnított fegyencet, s vele együtt indult el körútjára.

Útközben Sztyepan, ahol csak tehetett, úgy gondját viselte Szmokovnyikovnak, mint saját édesgyermekének, és elmesélte neki is történetét. Meg azt is, hogy miképpen és miért, mi által él most.

És Mitya Szmokovnyikov, aki mindaddig csak étellel, itallal, kártyával, nővel élt, először életében gondolkodott el az életen. Gondolatai nem hagyták el többé, hanem egyre tovább és tovább vitték abba az irányba, amelyben elindultak. Nagy jövedelmű állást kínáltak neki, de nem fogadta el; úgy döntött, hogy meglevő pénzén földbirtokot vásárol, megnősül, és tehetsége szerint a népet fogja szolgálni.

20

Tervét megvalósította. De előbb még elutazott atyjához, akivel feszült viszonyban élt, mert édesanyja halála után apja új családot alapított. Most elhatározta, hogy kibékül apjával. Az öreg Szmokovnyikov először csodálkozott, kinevette fiát, de lassanként megengedett iránta, és sok olyan esetre emlékezett vissza, amikor vétkezett fiával szemben.

Szőllősy Klára fordítása